

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ**

**Національний технічний
університет
«Харківський політехнічний
інститут»**

**MINISTRY OF EDUCATION
AND SCIENCE OF UKRAINE**

**National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"**

**Вісник Національного
технічного університету
«ХПІ». Серія: Актуальні
проблеми розвитку
українського суспільства**

№ 2 2025

Збірник наукових праць

Видання засноване у 1961 р.

**Харків
НТУ «ХПІ», 2025**

**Bulletin of the National
Technical University
"KhPI". Series: Actual
problems of Ukrainian
society development**

No. 2 2025

Collection of Scientific papers

The edition was founded in 1961

**Kharkiv
NTU "KhPI", 2025**

Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства = Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development : зб. наук. пр. / Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків : НТУ «ХПІ», 2025. – № 2. – 159 с. ISSN 2227-6890.

Видання присвячене визначенню проблем розвитку українського суспільства та пошуку шляхів їх вирішення засобами соціально-гуманітарних наук та технологій.

Для науковців, викладачів вищої школи, аспірантів, студентів і фахівців в гуманітарних галузях.

The publication is devoted to the identification of problems of Ukrainian society development and the search for ways of solving them by means of humanities and social sciences and technologies.

For scientists, teachers of higher education, postgraduates, students and specialists in humanitarian fields.

Ідентифікатор медіа R30-02681, згідно з рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 01.02.2024 № 248

Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства» включено до категорії Б «Переліку наукових фахових видань України» за спеціальностями 033 – Філософія (розділ «Філософсько-педагогічні аспекти духовного розвитку українського суспільства: теорія та практика»), 281 – Публічне управління та адміністрування (розділ «Право та публічне управління суспільним розвитком»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії, затвердженого Наказом МОН України № 1543 від 20.12.2023 р.

Мова статей – українська, англійська.

Вісник Національного технічного університету «ХПІ», Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства включений до довідника періодичних видань бази даних Ulrich's Periodicals Directory (New Jersey, USA) та проєкту «Наукова періодика України» УРАН.

Офіційний сайт видання: <http://aprus.khpi.edu.ua>

Засновник

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Founder

National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"

Редакційна колегія серії

Відповідальний редактор:

Грень Л. М., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018>

Заст. відповідального редактора:

Терещенко Д. А., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>

Відповідальний секретар:

Грибко О. В. канд. держ. упр., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-608X>

Editorial staff

Associate editor:

Hren L.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018>

Deputy associate editor:

Tereshchenko D.A., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>

Executive secretary:

Grybko O.V., PhD in public administration, NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-608X>

Владленова І. В., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6958-7183>
Войчик Веслав, проф., Чехонтський університет, Польща
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8132-3212>
Дзюбань О. П., проф., НІОУ ім. Ярослава Мудрого, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2075-7508>
Дольська О. О., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>
Євтифієва І. І., доц., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3170-8737>
Зінченко Л. В., Ph. D, НТУ «ХПІ», Україна
ORCID 0000-0001-7927-3535
Ігнатюк О. А., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5710-7752>
Корженко В. В., проф., габ. д-р. ХНУМГ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8403-5558>
Краснокутська Н. С., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8184-3816>
Кучабський О. Г., проф., Гданський університет, Польща
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1271-0782>
Лебедик Л. В., проф., ПНПУ імені В. Г. Короленка, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>
Левченко О. П., проф., НУ «Львівська політехніка», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7395-3772>
Міщенко В. А., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1328-4738>

Vladlenova I.V., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6958-7183>
Wiesław Wójcik, Chekhontsky University, Poland
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8132-3212>
Dzoban O.P., prof., Yaroslav the Wise NLU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2075-7508>
Dolska O.O., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>
Yevtyfiieva I.I., As. Prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3170-8737>
Zinchenko L. V., Ph. D, NTU "KhPI", Ukraine
ORCID 0000-0001-7927-3535
Ihnatiuk O. A., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5710-7752>
Korzenko V. V., prof., hab.d. KhNUUE, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8403-5558>
Krasnokutskaya N. S., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8184-3816>
Kuchabsky O.G., D.Sc. of Public Administration, Professor, University of Gdansk, Poland
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1271-0782>
Lebedyk L.V., prof., V. G. Korolenko NPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>
Levchenko O.P., prof., NU "Lviv Polytechnics", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7395-3772>
Mishchenko V.A., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1328-4738>

- Мороз В. М., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0796-5035>
Мукуні Джозеф, доц., Технічний університет Вірджинії, США
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1640-8150>
Панфілов О. Ю., проф., НЮУ імені Ярослава Мудрого, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8997-0120>
Подтергера І.О., проф., Рупрехт-Карлс-Університет Гейдельберга, Німеччина
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4125-5793>
Попова О. В., проф., ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1611-5956>
Поступна О. В., проф., ДУЕТ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>
Радченко О.В., проф., Гданський університет, Польща.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>
Скляр В. М., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>
Стрельников В. Ю., проф., Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>
Тараров Я. В., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0734-0804>
Тверитникова О.Є., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6288-7362>
Триняк М. В., проф., ХНПУ імені Г. С. Сковороди, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-8535>
Хмиров І. М., доц., НУЦЗУ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7958-463X>
Шведун В. О., проф., НАУ «ХАІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5170-4222>
- Moroz V.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0796-5035>
Joseph Mukuni, As. Prof., School of Education, Virginia Tech), USA
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1640-8150>
Panfilov O.Yu., prof., hab.d. KhNUUE, Ukraine
Joseph Mukuni, As. Prof., School of Education, Virginia Tech, USA
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8997-0120>
Podtegera I. O., prof., Universitdt Heidelberg
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4125-5793>
Popova O.V., prof., H. S. Skovoroda KhNPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>
Postupna O.V., NUCPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>
Radchenko O.V., D.Sc. of Public Administration, University of Gdańsk, Poland
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>
Sklyar V.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>
Strelnikov V.Yu., prof., V.G. Korolenko NPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>
Tararoev Ya.V., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0734-0804>
Tverytnykova O.Ye., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6288-7362>
Tryniak M. V., prof., H. S. Skovoroda KhNPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-8535>
Khmyrov I.M., As. prof., NUCPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7958-463X>
Shvedun V.O., prof., NUCPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5170-4222>

Рекомендовано до друку Вченою радою НТУ «ХПІ». Протокол № 13 від 22 грудня 2025 р.

ЛІТОПИС: ДАТИ, ПОДІЇ, ОСОБИСТОСТІ

27 вересня 2025 року Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») відзначив 140 років від дня заснування.

Ректор ХПІ Євген Сокол привітав колектив і студентів, зазначивши, що, незважаючи на війну, університет продовжує працювати, виховувати майбутніх інженерів і примножувати науковий потенціал.

Заснований у 1885 році як Практичний технологічний інститут, ХПІ сьогодні є одним із провідних вишів України.

Серед його відомих випускників та викладачів – творці легендарного танка Т-34 та видатні вчені, включно з лауреатом Нобелівської премії Львом Ландау.

Історія Харківського політехнічного з моменту її започаткування стала невід'ємною частиною науково-технічної, інтелектуальної, культурної

історії України. З Харківським технічним університетом пов'язані імена лауреата Нобелівської премії Л.Д. Ландау, всесвітньо відомих вчених – академіків М.М. Бекетова, П.П. Будникова, А.К. Вальтера, О.М. Ляпунова, С.П. Тимошенка, М.Д. Пільчикова, К.Д. Синельникова, В.А. Стеклова, Є.І. Орлова, Г.Ф. Проскури, В.М. Хрущова, С.С. Уразовського, А.П. Філіпова, В.І. Атрощенко, А.С. Бережного, А.М. Підгорного.

Університет також став базою для створення інших великих українських вишів, таких як ХАІ та ХНУРЕ. На сьогодні в ньому навчається понад 15 тисяч студентів. В університеті здійснюється підготовка фахівців за трьома кваліфікаційними рівнями. Перший рівень – навчання 4 роки з наданням кваліфікації бакалавр, другий і третій – навчання 5,5 років з наданням кваліфікації інженер або магістр – 6 років.

Будівля Ректорського корпусу НТУ «ХПІ»

З нагоди 140-річчя від дня заснування Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» Ігор Терехов подякував педагогам за вагомий внесок у розвиток науки і роботу в часи війни та вручив нагрудні знаки кращим працівникам НТУ «ХПІ» «За заслуги перед містом-героєм України Харковом» III ступеня, Подяки міського голови, почесні грамоти виконавчого комітету міськради та цінні подарунки. У своїй промові до представників НАН України, керівництва та викладачів вишу, студентів він зазначив: «Історія Харкова і ХПІ взаємопов'язані. Стіни політеху виховали багатьох видатних учених. Те, що ви формуєте інженерну думку України, – це аксіома.

І завдяки таким провідним вишам, як ваш, Харків завжди був студентським містом. Наше спільне завдання зараз – зберегти цей потенціал, незважаючи на труднощі воєнного часу. Дякую за те, що в надскладних умовах ви формуєте майбутнє нашої нації».

Харківський політехнічний інститут – це заклад з багатою історією, має величезний досвід в освітній сфері.

НТУ «ХПІ» є лідером у технічній освіті, відомий своїми науковими дослідженнями, інноваціями та підготовкою висококваліфікованих фахівців, залишаючись гордістю Харкова та України.

Андрій Кіпенський,

директор ННІ СГТ НТУ «ХПІ», доктор технічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 111.11:613

doi: 10.20998/2227-6890.2025.2.01

Д.І. ГАПЛЕСЬКИЙ, М.А. КУЛІКОВ

ФЕНОМЕН ЗДОРОВ'Я У СТРУКТУРІ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджується феномен здоров'я не лише як фізичну стійкість, а, насамперед, духовну, смислову та етичну здатність людини. Автори статті виносять на обговорення питання щодо обмеженості біомедичної парадигми, яка розглядає феномен здоров'я як суто набір фізіологічних показників. Також автори наголошують на тому, що втрата здоров'я може мати прямі зв'язки із відчуттям страху або відчуттям втрати зв'язків із оточуючим суспільством, доходять висновку, що хвороба може стати саме тим періодом у житті, коли людина відчуває всю крихкість людського існування. Отже, здоров'я і хвороба – не антагоністи, а полюси єдиного процесу життя. Доведено, що здоров'я перестає бути об'єктом вимірювання й набуває статусу категорії існування – способу буття людини у світі, а філософський аналіз здоров'я розкриває його як модель людського буття, у якій поєднані біологічне, екзистенційне й етичне.

Ключові слова: феномен здоров'я, хвороба, глобальні кризи, екзистенціалізм, тілесність, психіка, духовність, онтологія, біомедична парадигма.

D.I. GAPLEVSKII, M.A. KULIKOV

THE PHENOMENON OF HEALTH IN THE STRUCTURE OF HUMAN EXISTENCE: AN EXISTENTIAL-ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS

The article studies the phenomenon of health not only as physical stability, but primarily as a person's spiritual, semantic, and ethical ability. The authors of the article raise the issue of the limitations of the biomedical paradigm, which considers the health phenomenon as a purely set of physiological indicators. The authors also emphasize that loss of health can be directly linked to feelings of fear or a sense of connection loss with society. The authors of the work conclude that illness can be the very period in life when a person feels the fragility of human existence. Therefore, health and illness are not antagonists, but poles of a life process.

Key words: health phenomenon, illness, global crises, existentialism, physicality, psyche, spirituality, ontology, biomedical paradigm.

«Я не перед своїм тілом, я у своєму тілі,
або, скоріше, я є своє тіло»
(М. Мерло-Понті «Феноменологія сприйняття»)

Постановка проблеми. Сучасна епоха глобальних криз – пандемічних, екологічних, воєнних – на новому витку розвитку цивілізації знову гостро актуалізувала давню методологічну кризу редукціоністського мислення у сфері здоров'я. Те, що тривалий час розглядалося як суто технічне чи біологічне питання медицини, постало сьогодні як екзистенційна межа людського буття, де випробовується не лише фізична стійкість, а й духовна, смислова та етична здатність людини залишатися собою. Кризові реалії сучасності не породили цієї проблеми, але виявили її глибинну природу, засвідчивши обмеженість біомедичної парадигми, що зводить здоров'я до набору

фізіологічних показників. У нових історичних умовах феномен здоров'я відкривається як модус існування людини у світі, що потребує екзистенційно-антропологічного переосмислення – такого, яке враховує тілесність, свідомість, цінності й досвід граничних ситуацій буття. Отже, здоров'я постає не як статичний стан організму, а як динамічна здатність суб'єкта підтримувати осмислену рівновагу з навколишнім середовищем – здатність, яка може бути підірвана не лише вірусом, але й насильством, страхом або втратою соціальних зв'язків.

Ці події актуалізували питання: чи не є сучасна медична картина світу надто звуженою, щоб охопити

цілісність людського досвіду? Адже біомедична модель, що сформувалася в межах позитивістської науки XIX–XX ст., базується на редукції людини до об'єкта діагностики та втратила здатність пояснювати екзистенційний вимір страждання, страху, духовної спустошеності. У центрі цієї кризи – розрив між об'єктивним і суб'єктивним виміром буття людини, між тим, що «показує аналіз», і тим, що реально відчуває особистість у стані вразливості.

Сучасна філософія, особливо у межах антропологічного та екзистенційного напрямів, дедалі частіше наголошує: поняття здоров'я неможливо звести до медико-біологічних параметрів без втрати його гуманістичного сенсу. Здоров'я – це не лише стан, який можна виміряти, а й форма життєвої присутності людини у світі, спосіб бути в гармонії із собою, іншими й буттям загалом. Як слушно зазначає український дослідник В.І. Панченко, «здоров'я слід розглядати не як стан, а як спосіб життя, буття в цілому, де організм виступає лише субстратом, на якому розгортається екзистенція людини» [1, с. 145]. Подібної позиції дотримується й вітчизняні вчені О.Є. Висоцька та М.І. Романенко, які у статті «Холістично-екзистенційний вимір людського буття у співвідношенні категорій «здоров'я» – «хвороба» розглядають здоров'я як ціннісний вимір людського буття, пов'язаний із гармонією тілесного й духовного начал [2, с. 86].

Однак навіть гуманітарні концепції здоров'я нерідко залишаються описовими й фрагментарними, уникаючи онтологічного виміру. Тоді як саме філософська онтологія дає змогу поставити питання інакше: що означає бути здоровим у сенсі буттєвої відкритості світу, автентичності, єдності тіла і духу? Здоров'я у такому розумінні перестає бути «станом» і постає як спосіб існування, у якому знімається протиставлення природи та культури, біології та етики, індивідуального і спільного. Тому сучасна філософія стоїть перед завданням не лише осмислити феномен здоров'я у координатах міждисциплінарного знання, а й повернути йому буттєву глибину. Йдеться про переорієнтацію мислення – від технологічних і соціально-нормативних моделей до розуміння здоров'я як фундаментальної екзистенційної умови людського життя. У цьому сенсі онтологізація здоров'я постає не як відхилення від гуманістичного підходу, а як його методологічне поглиблення та логічний результат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема філософського осмислення здоров'я формувалася поступово – у межах розвитку філософської антропології, феноменології тіла та філософії медицини. Класичні напрями гуманітарного знання зосереджувалися не стільки на самому феномені здоров'я, скільки на загальних засадах людського існування, тілесності й духовності. Відповідно, у творах М. Шелера, А. Гелена та Г. Плеснера питання здоров'я не постає безпосередньо, але простежується як глибинний вимір гармонії між природним і духовним началами людини.

Один із засновників філософської антропології М. Шелер у праці «Положення людини у космосі» («Die Stellung des Menschen im Kosmos», 1928) розглядає людину як істоту, що долає свою біологічну зумовленість через духовне самопіднесення. У цьому контексті здоров'я постає як стан гармонії, у якому духовне начало не відривається від тілесного, а пронизує його сенсом і цінністю [3]. Німецький філософ і представник класичної філософської антропології Г. Плеснер у праці «Рівні органічного та людина» («Die Stufen des Organischen und der Mensch», 1928) сформулював концепт «ексцентричної позиційності», підкреслюючи подвійність людського буття: людина водночас належить світу природи й виходить за його межі завдяки здатності до рефлексії [4]. Саме ця ексцентричність відкриває можливість тлумачити здоров'я не як статичний фізіологічний стан, а як динамічну гармонію між природною зумовленістю та духовною самотрансценденцією. Так, Г. Плеснер має свій проєкт філософії трансцендування – вбачає специфіку людини в її ексцентричності, здатності бути в кожен момент свого життя «іншою стосовно себе» [5]. У цьому контексті близькою постає позиція А. Гелена, який, розвиваючи ідеї філософської антропології, розглядав людину як «істоту недостатньо спеціалізовану», котра змушена творити культуру й соціальні інститути для підтримання власної життєздатності.

Значний зсув у гуманітарному осмисленні феномену здоров'я відбувся завдяки роботі американського психіатра Джорджа Лібмана-Енгеля «Необхідність нової медичної моделі: виклик для біомедицини» («The Need for a New Medical Model: A Challenge for Biomedicine», 1977) [6]. Запропонована ним біопсихосоціальна модель започаткувала інтегративний підхід до розуміння здоров'я, у якому людина постає не лише як біологічний організм, а як цілісна істота, що поєднує тілесне, психічні й соціальні виміри.

На праці Дж. Енгеля посилаються й українські дослідники, зокрема Н. Білик, І. Зінько, які розвивають його ідеї у напрямі філософсько-антропологічного аналізу здоров'я та сучасних гуманітарних практик. У цій праці автор піддав критиці обмеженість біомедичної парадигми, яка зводила людину до сукупності фізіологічних процесів, позбавлених контексту свідомості, міжособистісних стосунків і культури. Дж. Енгель запропонував біопсихосоціальну модель, у якій здоров'я розглядається як результат взаємодії трьох рівнів – біологічного, психологічного й соціального. Він наголошував, що пацієнт не може бути зведений до «носія патології», а хвороба має антропологічний вимір, адже торкається не лише тіла, а й особистості, її здатності жити, діяти, комунікувати. Для філософії це означало:

- 1) відмову від редукціонізму;
- 2) урахування нарративного та інтерпретативного вимірів страждання;
- 3) переорієнтацію від «виправлення дефекту» до розуміння способу-бути людиною у світі.

Поступ у філософії здоров'я виявився і в українському інтелектуальному просторі, де

останніми роками формується цілісна міждисциплінарна традиція, що поєднує соціальну філософію, культурологію, антропологію та психологію. Особливої уваги в рамках нашого дослідження заслуговують роботи, спрямовані на подолання біомедичного редукціонізму.

Зокрема, І. Зінько розвиває філософсько-антропологічний підхід, розглядаючи здоров'я не як стан, а як спосіб людського буття у світі [7]. О.В. Вольна аналізує концепт здоров'я в контексті суспільних трансформацій, підкреслюючи його культурно-ціннісний та комунікативний виміри [8]. У свою чергу, С.Є. Чмихун пропонує уточнення поняття «здоров'я» у філософсько-антропологічному вимірі, акцентуючи на його нормативній функції в культурі [9]. Синтетичний міждисциплінарний підхід розвивають С.В. Пустовіт, Н.М. Бугайова та Л.А. Палей, які трактують здоров'я як феномен виживання й етичної відповідальності людини в умовах біоетичних викликів доби COVID-19 [10].

Психологічний вимір проблеми здоров'я представлений у праці І.Я. Коцана, Г.В. Ложкіна та М.І. Мушкевич, де підкреслено взаємозв'язок фізичного, психічного й духовного компонентів у структурі особистості [11]. Нарешті, О.С. Біланов наголошує на філософських підходах до розуміння категорій «здоров'я» та «хвороба», розглядаючи їх як ціннісні та етичні орієнтири сучасної людини [12]. Хоча в сучасних українських студіях спостерігається очевидне зближення філософських, психологічних і медичних перспектив, усе ще бракує глибинного аналізу здоров'я як онтологічного феномену – тобто, як форми буття, що об'єднує людську тілесність, духовність і відкритість світу. Ця лакуна визначає актуальність подальшого дослідження в напрямі екзистенційно-антропологічного аналізу феномену здоров'я, який дозволяє вийти за межі функціональних чи нормативних моделей і наблизитися до розуміння здоров'я як способу людського буття.

Метою статті є філософське обґрунтування онтологічного статусу феномену здоров'я як способу збереження людського буття в умовах екзистенційних і цивілізаційних криз сучасності. Здоров'я трактується не як сукупність фізіологічних показників, а як подія внутрішньої цілісності й свободи, що дозволяє людині утримувати себе в бутті, зберігаючи людяність перед обличчям хаосу, втрат і руйнувань.

Для досягнення мети передбачається: показати, що феномен здоров'я є формою екзистенційної цілісності людини, у якій поєднуються тілесне, духовне та ціннісно-сміслові начала; обґрунтувати методологічний потенціал екзистенційної філософії та філософської антропології у дослідженні здоров'я як онтологічної категорії; довести, що онтологізація здоров'я становить логічне продовження гуманістичної традиції, відкриваючи новий горизонт осмислення людини як істоти, здатної залишатися собою в умовах глобальних криз.

Виклад основного матеріалу. 1. Криза біомедичної парадигми: від об'єкта до суб'єкта здоров'я. Традиційна біомедична модель, що

сформувалася у межах модерного наукового мислення XIX–XX ст., утвердила уявлення про людину як об'єкт природничого пізнання. Здоров'я в цій парадигмі тлумачилося як «норма функціонування організму», а хвороба – як відхилення від неї. Такий підхід, який був ефективним для розвитку клінічної медицини, водночас зумовив редукцію людини до її біологічного аспекту.

Цей редукціонізм породив цілу систему мислення, у межах якої людина постає, передусім, як організм, що підлягає діагностуванню, лікуванню, вимірюванню, але не як суб'єкт, котрий переживає власне буття. Як зазначає Мішель Фуко у праці «Народження клініки: археологія медичного погляду» («Naissance de la clinique: une archéologie de regard médical», 1963), модерна медицина сформувала специфічний тип сприйняття – медичний погляд (le regard médical), який перетворює людське тіло на об'єкт аналізу, розчленування та класифікації. У цьому погляді, за словами М. Фуко, «the gaze that sees is the gaze that dominates» («погляд, що бачить, – це погляд, який панує») – погляд, що не лише споглядає, а й проникає, розкладає, систематизує й тим самим підкорює. Це вже не просто акт спостереження, а форма влади, у якій бачення стає способом панування над видимим. Філософськи це означає зсув від буття до фактичності, від живого досвіду – до статистично вимірюваної реальності, від тілесної присутності – до об'єктивованого тіла [13, с. 39]. У цьому контексті пацієнт редукується до «випадку хвороби», до носія патології, що існує лише як медичний факт. Така об'єктивація позбавляє людину її власної екзистенційної цілісності, відчужує від досвіду тілесності та перетворює суб'єкта на набір біологічних параметрів, якими оперує система знання і влади. З філософської точки зору, це не лише методологічна проблема, а й онтологічна втрата суб'єктності – спотворення самого способу буття людини у світі.

Перші спроби подолати редукціонізм у розумінні здоров'я з'явилися в середині XX ст. – у соціології, гуманістичній психології та суміжних напрямках, які прагнули повернути в медичне знання людину як суб'єкта. Соціологічна школа, передусім у працях Т. Парсонса, запропонувала альтернативу суто біологічному баченню хвороби. У книзі «Соціальна система» («The Social System», 1951) Т. Парсонс розглядає хворобу як соціальну роль (the sick role), у якій індивід визнається суспільством тимчасово звільненим від виконання звичних обов'язків, але водночас зобов'язаний прагнути одужання [14]. Це відкривало перспективу тлумачення здоров'я як соціального статусу, однак залишалось в межах функціоналістичної моделі, де «нормальність» розуміється через відновлення рівноваги системи, а не через переживання буття.

Психосоматичні дослідження середини XX ст. – від Ф. Александера та Г. Данбар до логотерапії В. Франкла – намагалися показати, що тілесне й духовне невіддільні. Вони засвідчили, що хвороба є не лише тілесною подією, а й проявом внутрішнього смислового розладу. Водночас і ці спроби не виходять за межі емпіричної науки: вони розширюють біомедичну парадигму, додаючи до неї «психо» та «соціо» виміри, але не переосмислюють сам спосіб буття людини у світі.

Відоме звернення до біопсихосоціальної моделі Дж. Енгеля, про яку вже йшлося, стало важливим кроком гуманізації медицини. Дж. Енгель показав, що редукція хвороби до суто біологічних процесів позбавляє лікаря розуміння цілісності людського досвіду. Його модель відкрила шлях до міждисциплінарного підходу, проте, залишаючись у межах прикладної методології, не сягнула філософського рівня осмислення здоров'я як способу існування людини. У цьому сенсі вона радше позначає межу редукціонізму, ніж радикально її долає.

Філософське поглиблення цієї проблематики здійснили представники феноменології та філософії життя. Ж. Кантієм (французький філософ, історик і теоретик медицини, представник школи історії наук, до якої належали також Г. Башляр і М. Фуко), аналізуючи поняття норми, визначив здоров'я як «нормативну здатність» живого встановлювати власні міри – бути джерелом норм, а не об'єктом статистичного порівняння [15]. М. Мерло-Понті (французький феноменолог, один із головних представників післявоєнної філософії тіла), у свою чергу, розглянув тілесність як первинний горизонт свідомості, у якому здоров'я виявляється не відсутністю хвороби, а способом буття-в-світі, де тіло є живим посередником між суб'єктом і світом [16]. Ці філософські підходи вперше спробували описати здоров'я не як функціональну або соціальну категорію, а як онтологічний вимір людської присутності. Поступово формується усвідомлення, що без звернення до онтології – до питання про те, що означає бути – жодна з реформ медичної думки не здатна усунути головне протиріччя між об'єктивним тілом і пережитою тілесністю. Тому навіть найпросунутіші наукові моделі виявляються лише спробами «достукатися» до сутності, не торкаючись її безпосередньо. І саме тут відкривається філософський горизонт, де здоров'я постає не як стан, а як спосіб людського буття.

Пошуки виходу за межі біомедичного редукціонізму – від соціологічних моделей до феноменології тілесності – засвідчують прагнення до ціліснішого розуміння людини. Водночас справжнє подолання об'єктивізму можливе лише за умови повернення до феноменологічного горизонту людського досвіду, у межах якого постає концепт життєвого світу, що відкрив нову оптику філософського мислення ХХ ст. Едмунд Гусерль увів поняття *Lebenswelt* як безпосереднього поля переживання, у якому кожна наука має своє первинне значення. У праці «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія» він наголошує: «Наукова, об'єктивна істина полягає виключно в установленні того, що являє собою світ, чи то фізичний, чи духовний, як факт. Але чи можуть світ і людське в ньому насправді мати якийсь сенс, коли науки приймають за істину лише такі-от об'єктивно встановлювані речі, коли історії нічого нас навчити, крім того, що всі форми духовного світу, всі життєві зв'язки, ідеали, норми, які дають людині опертя в скрутну хвилину, з'являються і зникають наче плінні хвилі, що так було й буде завжди, що розум завжди обертається на безглуздя, добродійство – на муки? Чи можемо ми змиритися з цим, чи можемо ми жити у

такому світі, що його історичні події є всього лише безконечна низка примарних злетів та гірких розчарувань?» [17, с. 137-138]. Саме цей світ передує будь-якому теоретичному знанню, будь-якій науці. У ньому людина не є «організмом серед інших», а істотою, що живе, відчуває, страждає, діє й осмислює себе в контексті значень. Наука, зокрема медицина, черпає з цього світу свої сенси, але часто забуває про нього, втрачаючи людський вимір свого предмета.

Отже, здоров'я слід осмислювати не лише як функціональну норму, а як феномен життєвого світу – інтеграцію тілесного, психічного й духовного. У цьому горизонті здоров'я постає як умова нашої відкритості світові, як здатність до переживання гармонії та цілісності власного буття. Хвороба ж виявляє не лише фізіологічну дисфункцію, а й зрушення у структурі значення, порушення звичних способів бути у світі. Вона розкриває людині її обмеженість, але водночас і глибшу можливість – пізнати себе через досвід уразливості.

Отже, вихід за межі біомедичної моделі означає повернення до людини як суб'єкта – до її пережитого досвіду, до внутрішнього виміру буття. Філософський сенс здоров'я полягає у відновленні зв'язку між тілом і свідомістю, між особистим і світом. Здоров'я – це не лише стан, а форма автентичної присутності, спосіб екзистенційної відкритості, у якій можливі гармонія, сенс і повнота людського існування.

2. Здоров'я як «втілена екзистенція». Ідея тілесності, розроблена у феноменології М. Мерло-Понті, стає підґрунтям для екзистенційно-антропологічного розуміння здоров'я. Якщо у феноменології тіло розглядається як спосіб нашої присутності у світі, то в антропологічному вимірі це означає, що здоров'я є формою втіленої екзистенції – єдністю буття, дії та сенсу. Людина не просто має тіло, а існує як тіло, у якому здійснюється її свобода, страждання, любов і творчість.

У стані здоров'я тілесність стає прозорим середовищем існування – «мовчазною злагодженистю», у якій буття не переривається. Хвороба ж виводить людину за межі цієї єдності, робить тіло «іншим», чужим, і саме через це відкриває межі людського буття. У цьому сенсі досвід хвороби має не лише біологічний, а й онтологічний характер: він змінює спосіб нашої присутності у світі, торкається самої структури екзистенції.

Отже, здоров'я – це не лише рівновага фізичних функцій, а стан екзистенційної відкритості, у якому тілесність і свідомість збігаються у єдиному акті буття. У цьому вимірі феноменологічне вчення М. Мерло-Понті набуває екзистенційного продовження: воно виявляє, що бути здоровим означає бути цілісно присутнім – жити, діяти, відчувати й осмислювати себе як невід'ємну частину світу. Таким чином, роботи М. Мерло-Понті стають методологічною опорою, на яку спирається подальше екзистенційно-антропологічне осмислення.

Екзистенційна аналітика людського буття, започаткована М. Гайдеггером у праці «Буття і час» («*Sein und Zeit*», 1927), відкрила нову перспективу розуміння людського існування – як буття-в-світі (*In der Welt-Sein*). Людина завжди вже втягнута у світ

значень, турбот, можливостей; вона не існує поза світом, а завжди спів-буття з ним. Як зазначає Р. Кобець, інтерпретуючи вихідні положення М. Гайдегера, «цей доступ є можливим завдяки тому, що є одне суще, “в бутті якого йдеться про його буття”, суще, яке, по-перше, може трансцендувати онтичний вимір та отримати доступ до буттєвих характеристик суцього, по-друге, може мати різний стосунок до буття... Таке суще М. Гайдегер іменує Dasein» [19, с. 64].

У цій перспективі здоров'я можна розуміти як відкритість світу, як здатність людини бути у стосунку з речами, іншими людьми, самим собою. Здоров'я забезпечує широту горизонту буття, де можливості не звужені болем чи страхом, а залишаються доступними для дії. Хвороба ж, навпаки, зменшує простір можливого: присутність стає «важкою», рух – обмеженим, а час – згустком теперішнього, у якому важко проектувати себе. Тіло, яке болить, замість бути засобом буття, стає його перешкодою. М. Гайдегер описує це через поняття Seinkönnen – «можливість-бути»: людське існування є відкритим проектом, який здійснюється у межах можливого. У цьому сенсі здоров'я – це не стільки «норма організму», скільки вільність існування, здатність реалізовувати власне «покликання бути». Здоров'я виявляє себе через Sorge – турботу, що є фундаментальною структурою людського буття. Бути здоровим означає «дбати» про власне існування, зберігаючи відкритість до світу, не замикаючись у хворобливій самотності.

Жан-Поль Сартр підходить до цього питання, наголошуючи на тому, що людина не має наперед визначеної сутності: вона постійно творить себе у свободі вибору. «Людина засуджена бути вільною», – зазначає він у «Бутті і ніщо» («L'Être et le Néant», 1943) [20], підкреслюючи, що свобода є не привілеєм, а тягарем відповідальності. Здоров'я в цій перспективі постає як умова свободи, як можливість здійснювати себе у світі, реалізовувати свої життєві проекти – любов, творчість, пізнання. Але свобода неможлива без відповідальності: бути здоровим означає не лише володіти життєвими силами, а й відповідати за спосіб їх реалізації, за ставлення до власного тіла, ритму життя, внутрішньої цілісності.

Отже, у гайдегерівсько-сартрівській перспективі здоров'я набуває онтологічного статусу – це не стан, який «мають», а можливість, яку здійснюють. Здоров'я є формою буття, у якій свобода, турбота й відповідальність поєднуються в єдиному жесті автентичної присутності у світі.

І, як доповнення до конструкції здоров'я як можливості-буття та свободи, К. Ясперс вводить категорію пограничних ситуацій (Grenzsituationen) – моменти, коли людина стикається з межами власного існування. У своїй праці «Філософія» («Philosophie», 1932) [20] він розглядає смерть, страждання, боротьбу, провину як такі межові досвіди, у яких відкривається справжня глибина людського буття. Саме в зіткненні з неминучим і неподоланим народжується автентичність, що не зводиться до біологічного існування, а розкриває онтологічний сенс життя. У хворобі людина усвідомлює, що тіло може зрадити, життя може бути припинено, і що

вона залежна – від інших, від природи, від трансцендентного.

Отже, в екзистенційній парадигмі К. Ясперса здоров'я й хвороба утворюють єдиний континуум – не дві протилежності, а моменти одного процесу становлення свідомості і самості.

Беручи до уваги все сказане вище – від феноменологічного відкриття «життєвого світу» до екзистенційного аналізу людського буття, – постає потреба у формуванні цілісного бачення людини. Саме тому необхідно розробити антропологічну модель людини як єдності, що дозволяє осмислити феномен здоров'я в структурі людського буття не як сукупність окремих станів, а як спосіб буття у світі.

Філософська антропологія ХХ–ХХІ ст. відновила інтерес до проблеми цілісності людського буття, яку класична наука розщепила на біологічні, психологічні та духовні складники. Як було сказано, Г. Плеснер, М. Шелер і А. Гелен виходили з переконання, що людина не є просто «вищою твариною», а істотою, яка постійно перевершує власну природу через культуру, смисл і рефлексію.

Сучасна антропологічна модель людини ґрунтується на визнанні її трьох частин: тілесності (soma) – природна основа, завдяки якій людина вкорінена в біологічне життя, але водночас перетворює його на «втільнене значення»; психіки (psyche) – простір емоцій, переживань, інтенцій, де тілесне набуває індивідуальної форми; духовності (pneuma) – сфера смислів, цінностей і трансценденції, що надає цілісності всьому людському існуванню.

У цій перспективі здоров'я постає не як стан певного рівня, а як динамічна рівновага між ними, жива напруга, яка підтримує єдність людини як відкритої істоти. Здоров'я – це не сукупність функціональних показників, а модус буття, у якому взаємодіють тілесне, психічне й духовне, утворюючи гармонійну, але не застиглу цілісність.

Бути здоровим означає бути таким, у кому не розірвані внутрішні зв'язки між відчуттям, свідомістю і смислом. Ця єдність не є рівновагою спокою, а радше процесом постійного самовідновлення, у якому людина долає власну фрагментарність, інтегруючи суперечливі досвіди життя, болю, праці, радості, творчості. Антропологічна єдність таким чином виявляє себе як онтологічний процес, у якому особистість не лише зберігає себе, а й щоразу заново відтворює свою цілісність. Саме це прагнення до узгодження внутрішніх вимірів буття становить глибинну основу культури: через турботу про здоров'я культура підтримує смислову неперервність людського – у здатності поєднувати тілесне життя, емоційний досвід і духовну самотрансценденцію.

Антропологічна єдність не є застиглим балансом, а процесом постійного самовідновлення. Людина невпинно долає внутрішню фрагментарність, прагнучи гармонії між тілом, свідомістю й духом. Це прагнення, у свою чергу, становить онтологічну основу самої культури: через турботу про здоров'я культура відтворює власне уявлення про «людське» як таке.

Орієнтуючись на попередній висновок про цілісність людини як єдність тілесного, психічного й духовного вимірів, наступним кроком є конкретизація

екзистенційного змісту цієї єдності. Інакше кажучи, здоров'я тут постає як здатність до реалізації життєвих проєктів – не як фіксований стан, а як модус відкритості, у якому людина може замислювати, розпочинати й доводити до сенсового завершення власні справи.

Під «життєвими проєктами» розуміємо упорядковані в часі наміри та дії, що пов'язують сьогодення з уявленим майбутнім і вкорінені у практиках повсякденності. У цій перспективі здоров'я – це не «нуль симптомів», а збільшений простір можливого: здатність обирати, братися до справи, витримувати тривалість, повертатися після перешкод. Хвороба ж маркує звуження цього простору – коли тіло, замість бути прозорим посередником дії, стає опором; коли увага скута болем, а час редукується до «важкого теперішнього», що ускладнює проєктування майбутнього.

Здоров'я як можливість-буття не тотожне фактичній продуктивності: воно радше готовність і спроможність підтримувати зв'язок між наміром і дією, між цінністю й учинком. Йдеться про внутрішню узгодженість *soma-ruche-rneuma*, завдяки якій емоції не руйнують рішучості, а сенс не відривається від тілесної витривалості. Саме так здоров'я виконує інтегративну функцію – зшиває різні рівні людського досвіду у практиці життя.

Важливо підкреслити, що така здатність завжди ситуативна й відкрита до ризику: вона зростає у турботі про себе та стосунках з іншим, у навчанні витримці й у вмінні переформулювати цілі без втрати головного смислу. Тому здоров'я – це не раз і назавжди досягнута рівновага, а динаміка самовідновлення, де збої та вразливості стають нагодою для переосмислення і переналаштування життєвого курсу.

Нарешті, ця екзистенційна спроможність має й соціальний вимір: життєві проєкти здійснюються у світі інституцій та культурних норм, які або розширюють, або звужують горизонти можливого. Отже, говорити про здоров'я – означає оцінювати не лише індивідуальні ресурси, а й умови світу, що підтримують (або підривають) людську відкритість до дії.

Підсумовуючи, здоров'я можна визначити як онтологічну здатність людини тримати відкритим простір власних можливостей і переводити їх у дії, підтримуючи зв'язність тіла, свідомості й духу у часі. Це визначення безпосередньо продовжує лінію попереднього розділу: від моделі цілісності – до її практичного виміру як реалізації життєвих проєктів.

З іншого боку, якщо здоров'я є станом цілісності, то хвороба постає як її розрив – порушення гармонії між тілесним, психічним і духовним вимірами людського існування. У хворобі людина переживає не просто фізичний збій, а втрату внутрішньої злагодності: тіло стає тягарем, психіка звужується до кола болю й страху, а духовний вимір втрачає здатність підтримувати сенс. Це досвід роз'єднання, у якому «Я» більше не збігається із власним буттям.

Хвороба відкриває людину перед фактом радикальної вразливості, оголює залежність від іншого, від середовища, від світу. Те, що раніше сприймалося як самоочевидне, у цьому досвіді втрачає стабільність. Але саме криза цілісності виявляє справжню структуру

буття – вона змушує людину шукати опору не поза собою, а у внутрішній зібраності, у сенсі, який перевищує тілесну межу.

Сучасна епоха глобальних криз – пандемічних, екологічних, воєнних – лише підсилила цю онтологічну ситуацію. Масовий досвід хвороби, страху, втрат і невизначеності зробив очевидним, що криза здоров'я завжди є кризою людяності. Вона випробовує не лише медичні системи, а насамперед духовну та етичну здатність людини зберігати себе у світі, що руйнується. У цьому сенсі кожна хвороба – індивідуальна чи колективна – є дзеркалом загального стану культури, її уявлень про цінність, сенс, межі й відповідальність.

Серед цих глобальних викликів особливо виразно постає сучасний досвід озброєних конфліктів, які постійно виникають в різних країнах світу – досвід, у якому хвороба й травма виходять за межі індивідуального тіла, стаючи спільним болем і спільним завданням. Руйнування, втрати, вимушене виживання створюють ситуацію радикальної дезінтеграції, але водночас пробуджують у людині здатність до співчуття, підтримки, солідарності. В умовах війни здоров'я набуває не лише фізичного чи психологічного змісту, а стає формою опору небуттю, способом зберегти людське в людині. Саме тут філософія здоров'я виходить за межі медицини і стає етикою буття – мистецтвом залишатися собою в межових умовах.

Тому хвороба може бути витлумачена як виклик цілісності, який водночас пробуджує прагнення до неї. Вона стає моментом переосмислення, екзистенційним катарсисом, у якому людина відкриває глибшу правду про себе – про крихкість, співзалежність і силу духу. Здоров'я і хвороба тут не антагоністи, а полюси єдиного процесу буття, у якому людське зростання здійснюється через досвід втрати, відновлення й пошук сенсу.

Отже, досвід хвороби оголює найглибші структури людського буття. У ній розкривається не лише крихкість, а й невичерпність людини – здатність відновлювати себе, знаходити сенс у втраті, перетворювати біль на джерело внутрішнього прозріння. Через зіткнення з межовими ситуаціями постає істина про людину як істоту, що не зводиться до тілесного виживання: навіть у руйнуванні вона прагне цілісності, навіть у темряві – зберігає світло смислу.

Сучасна доба – з її війнами, травмами, пандеміями – лише загострила цю істину: людина не може залишатися собою без зв'язку з іншими, без відчуття відповідальності за життя – власне й чуже. Саме у спільному подоланні вразливості, у взаємній підтримці й турботі про цілісність народжується нова якість здоров'я – як спосіб буття, що об'єднує тілесне, душевне й духовне в акті солідарного існування.

Висновки. Онтологічне розуміння здоров'я як феномену людського буття відкриває нову філософську перспективу, у якій поняття «здоров'я» виходить за межі біомедичної та психологічної термінології. Воно перестає бути об'єктом вимірювання й набуває статусу категорії існування – способу буття людини у світі.

По-перше, здоров'я постає не фізіологічною, а екзистенційно-антропологічною категорією, що відображає спосіб єдності людини зі світом. У феноменологічній традиції – від Е. Гусерля до М. Мерло-Понті – воно розуміється як прозорість буття, у якій тіло, свідомість і світ перебувають у живій взаємодії. Здоров'я – це «мовчазна злагожденість» буття-в-світі, у якому тілесне не протистоїть духовному, а виявляє його через досвід присутності.

По-друге, сутність здоров'я полягає у динамічній гармонії тілесного, психічного та духовного вимірів. Людина є істотою відкритою – вона постійно перевищує власну природу, прагне смислу, перетворює біологічне у культурне, індивідуальне у спільне. Тому здоров'я є не стійким станом, а процесом підтримання цілісності, постійним оновленням рівноваги між внутрішнім і зовнішнім, матеріальним і духовним.

По-третє, хвороба не заперечує гармонію, а виявляє її межі. Вона є досвідом «розриву» буття, який водночас відкриває його глибину, повертає людину до її конечності й змушує знову поставити питання про сенс життя. У філософському вимірі хвороба не є антагоністом здоров'я, а його необхідним полюсом – тим, що робить можливим самопізнання, духовне дозрівання й екзистенційну автентичність.

По-четверте, здоров'я слід розуміти як здатність до реалізації життєвих проєктів, як силу самоздійснення, у якій свобода поєднується з відповідальністю. У цьому сенсі здоров'я постає формою турботи про себе (Sorge), про власну тілесність, духовність і спільність. Воно передбачає ціннісну зрілість – уміння гармонізувати особисте й соціальне, фізичне й моральне, індивідуальне й універсальне.

По-п'яте, онтологізація поняття здоров'я є не лише теоретичним уточненням, а методологічним переворотом. Вона переводить дискурс про здоров'я з площини медичних показників на рівень аналізу самого буття людини. У цьому контексті здоров'я є умовою можливості культури, способом, у який людина стверджує себе як духовно-тілесну істоту, відкрити для світу, іншого й трансцендентного.

Отже, філософський аналіз здоров'я розкриває його як модель людського буття, у якій поєднані біологічне, екзистенційне й етичне. Бути здоровим означає бути цілісним – жити у злагоді зі світом, з іншими й із самим собою. Здоров'я – це не стан, який «мають», а спосіб буття, що невинно здійснюється у кожному акті людської присутності, навіть у межових ситуаціях сучасного світу.

Використання ІІІ-інструментів. При підготовці статті ІІІ-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації та перевірки орфографії.

Список джерел інформації

1. Панченко В.І. (2017). Здоров'я як філософсько-антропологічна проблема. *Філософські діалоги'2017 : збірник наукових праць*. С. 142–147.

2. Висоцька О.С., Романенко М.І. (2021). Холістично-екзистенційний вимір людського буття у співвідношенні категорій «здоров'я» – «хвороба». *Наукове пізнання: методологія та технологія*. № 1 (47). С. 84–91.

3. Шелер М. (1993). Положення людини в космосі. У: *Читанка з філософії*: у 6 кн. (Кн. 6: Зарубіжна філософія ХХ століття, с. 146–152). Київ: Довіра. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Scheler_Max/Polozhennia_liudyny_v_kosmosi_fr.pdf

4. Plessner H. (2019). *Levels of Organic Life and the Human: An Introduction to Philosophical Anthropology*. Translated by Millay Hyatt. New York: Fordham University Press. 416 p. Retrieved from https://publishup.unipotsdam.de/files/65963/plessner_levels.pdf

5. Хамітов Н.В. *Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*. (5-е вид., виправ. і допов.). Київ: КНТ. 2023. 405 с. Retrieved from https://cgo.org.ua/wpcontent/uploads/2023/11/Philos_antrop.pdf

6. Engel G.L. (1977). The Need for a New Medical Model: A Challenge for Biomedicine. *Science*, 196 (4286), 129–136. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.847460>

7. Зінько І. (2019). Філософсько-антропологічні виміри феномену здоров'я людини. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. № 2 (30). С. 100–108.

8. Вольна О.В. (2020). Концепт здоров'я в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Філософська думка*. № 3. С. 74–89. Retrieved from http://philsci.univ.kiev.ua/VN/2020_3/074_089_Vozna.pdf

9. Чмихун С.С., Куліков М.А. (2025). Поняття і термін «здоров'я» у філософсько-антропологічному вимірі. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. № 1 (55). С. 41–49.

10. *Здоров'я, медицина та філософія: стратегії виживання в умовах ковідної реальності*. (2022). За наук. ред. С.В. Пустовіт, Н.М. Бугайової, Л.А. Палей. Київ: Українська асоціація з біоетики. 144 с.

11. Коцан І.Я., Ложкін Г.В., Мушкевич М.І. (2011). *Психологія здоров'я людини*. За ред. І.Я. Коцана. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського національного університету імені Лесі Українки. 430 с.

12. Біланов О.С. (2019). Філософські підходи до розуміння категорій «здоров'я/хвороба». *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. № 2 (14). Retrieved from <https://media.neliti.com/media/publications/321065>

13. Foucault M. (1976). *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. London: Tavistock Publications. P. 39. Retrieved from https://monoskop.org/images/9/92/Foucault_Michel_The_Birth_of_the_Clinic_1976.pdf

14. Parsons T. (1951). *The Social System*. The Free Press. Retrieved from https://monoskop.org/images/5/51/Parsons_Talcott_The_Social_System.pdf

15. Canguilhem G. (1991). *The Normal and the Pathological*. Zone Books. Retrieved from https://monoskop.org/images/3/3d/Canguilhem_Georges_The_Normal_and_the_Pathological.pdf

16. Merleau-Ponty M. (2012). *Phenomenology of Perception*. Trans. by D.A. Landes. London; New York: Routledge. 696 p. Retrieved from https://monoskop.org/images/3/3d/MerleauPonty_Maurice_Phenomenology_of_Perception_2012.pdf

17. Гуссерль Е. (2002). *Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія*; пер. з нім. Р. Скакуна. Київ: Філософська думка. С.134–149 с. Retrieved from <https://file.lib.in.ua/pdf/husserl-edmund-kryza-yevropeiskykh-nauk.pdf>

18. Гайдеггер М. (2003). *Буття і час*. Пер. з нім. В.В. Бібіхіна; вступ. стаття І.В. Мінакова. Харків: Фоліо. 503 с.

19. Кобець Р. (2019). Про Гайдегерове поняття онтології. *Філософська думка*. № 1. С. 60–73. Retrieved from <https://filosofska-dumka.academy/wp-content/uploads/2019/04/342-Article-Text-539-1-10-20191130.pdf>

20. Сартр Ж.-П. (2018). *Буття і ніщо: нариси феноменологічної онтології*. Пер. з фр. В. Ліпового, О. Хома, А. Михайлова; наук. ред. В. Ліповий. Київ: Основи. 928 с.

21. Jaspers K. (1932). *Philosophie*. Bd. 1–3. Berlin: Springer-Verlag. 831 p.

References (transliterated)

1. Panchenko V.I. (2017). Zdorovia yak filosofsko-antropolohichna problema. *Filosofski dialohy* 2017: zbirnyk naukovykh prats. S. 142–147.

2. Vysotska O.Ye., Romanenko M.I. (2021). Kholistychno-ekzystentsiyni vymir liudskoho buttia u spivvidnoshenni katehori «zdorovia» – «khvoroba». *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia*. № 1 (47). S. 84–91.

3. Shelier M. (1993). Polozhennia liudyny v kosmosi. U: *Chytanka z filosofii: u 6 kn. (Kn. 6: Zarubizhna filosofiiia KhKh stolittia, s. 146–152)*. Kyiv: Dovira. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Scheler_Max/Polozhennia_liudyn_y_v_kosmosi_fr.pdf

4. Plessner H. (2019). *Levels of Organic Life and the Human: An Introduction to Philosophical Anthropology*. Translated by Millay Hyatt. New York: Fordham University Press. 416 p. Retrieved from https://publishup.unipotsdam.de/files/65963/plessner_levels.pdf

5. Khamitov N.V. *Filosofska antropolohiia: aktualni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu. (5-e vyd., vyprav. i dopov.)*. Kyiv: KNT. 2023. 405 s. Retrieved from https://cgo.org.ua/wpcontent/uploads/2023/11/Philos_antrop.pdf

6. Engel G.L. (1977). The Need for a New Medical Model: A Challenge for Biomedicine. *Science*, 196 (4286), 129–136. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.847460>

7. Zinko I. (2019). Filosofsko-antropolohichni vymiry fenomenu zdorovia liudyny. *Visnyk Natsionalnoho aviaitsiinoho universytetu. Serii: Filosofiiia. Kulturolohiiia*. № 2 (30). S. 100–108.

8. Vozna O.V. (2020). Kontsept zdorovia v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii. *Filosofska dumka*. № 3. S. 74–89. Retrieved from http://philsci.univ.kiev.ua/VN/2020_3/074_089_Vozna.pdf

9. Chmykhun S.Ye., Kulikov M.A. (2025). Poniattia i termin «zdorovia» u filosofsko-antropolohichnomu vymiri. *Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohiia*. № 1 (55). S. 41–49.

10. Zdorovia, medytsyna ta filosofiiia: stratehii vyzyvannia v umovakh kovidnoi realnosti. (2022). *Za nauk.*

red. S.V. Pustovit, N.M. Buhaiovoi, L.A. Paliei. Kyiv: Ukrainska asotsiatsiia z bioetyky. 144 s.

11. Kotsan I.Ya., Lozhkin H.V., Mushkevych M.I. (2011). *Psykholohiia zdorovia liudyny. Za red. I.Ya. Kotsana*. Lutsk: RVV «Vezha» Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. 430 s.

12. Bilanov O.S. (2019). *Filosofski pidkhody do rozuminnia katehori «zdorovia/khvoroba»*. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. № 2 (14). Retrieved from <https://media.neliti.com/media/publications/321065>

13. Foucault M. (1976). *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. London: Tavistock Publications. P. 39. Retrieved from https://monoskop.org/images/9/92/Foucault_Michel_The_Birth_of_the_Clinic_1976.pdf

14. Parsons T. (1951). *The Social System*. The Free Press. Retrieved from https://monoskop.org/images/5/51/Parsons_Talcott_The_Social_System.pdf

15. Canguilhem G. (1991). *The Normal and the Pathological*. Zone Books. Retrieved from https://monoskop.org/images/3/3d/Canguilhem_Georges_The_Normal_and_the_Pathological.pdf

16. Merleau-Ponty M. (2012). *Phenomenology of Perception / Trans. by D. A. Landes*. London; New York: Routledge. 696 p. Retrieved from https://monoskop.org/images/3/3d/MerleauPonty_Maurice_Ph_enomenology_of_Perception_2012.pdf

17. Husserl E. (2002). *Kryza yevropeiskykh nauk i transtsendentalna fenomenolohiia / per. z nim. R. Skakuna*. Kyiv: *Filosofska dumka*. S.134–149 s. Retrieved from <https://file.lib.in.ua/pdf/husserl-edmund-kryza-yevropeiskykh-nauk.pdf>

18. Haidegger M. (2003). *Buttia i chas*. Per. z nim. V.V. Bibikhina; vstup. stattia I.V. Minakova. Kharkiv: Folio. 503 s.

19. Kobets R. (2019). Pro Haidegerove poniattia ontolohii. *Filosofska dumka*. № 1. S. 60–73. Retrieved from <https://filosofska-dumka.academy/wp-content/uploads/2019/04/342-Article-Text-539-1-10-20191130.pdf>

20. Sartre Zh.-P. (2018). *Buttia i nishcho: Narys fenomenolohichnoi ontolohii*. Per. z fr. V. Lipovoho, O. Khoma, A. Mykhailova; nauk. red. V. Lipovyi. Kyiv: Osnovy. 928 s.

21. Jaspers K. (1932). *Philosophie*. Bd. 1–3. Berlin: Springer-Verlag. 831 p.

Надійшла (received) 06.10.2025

Прийнята (accepted) 20.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Гаплевський Дмитро Ігорович (Gaplevskii Dmytro) – Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», аспірант кафедри філософії та суспільних наук, м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3848-3422>;

Куліков Микита Артемович (Kulikov Mykita) – Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», аспірант кафедри філософії та суспільних наук, м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8077-5133>

*Н.Б. ГОДЗЬ***ТВОРЧИСТЬ ЯК ЗАХИСТ І СПРОТИВ ЗНИЩЕННЮ: ФІЛОСОФСЬКІ ПРАКТИКИ ЛЮДСЬКОГО ОПОРУ НЕБУТТЮ**

Статтю присвячено світлій пам'яті наших загиблих людей, про яких ми дізналися 4 листопада 2025 р., коли з'явилося відео, як російський дрон б'є по двох цивільних із собакою, які йшли дорогою, тримаючи у руках білий прапор. За даними 77 окремої аеромобільної бригади ДШВ, внаслідок атаки дрона рф люди та пес загинули. Це сталося у с. Кругляківці Куп'янського району на Харківщині. У статті розглянуто важливість філософської та літературної комунікації в Україні задля збереження пам'яті про події та людей; підкреслено важливість текстового простору для утримання та транскрипції національних символів та культурних стереотипів; наголошено, що розшифровка метафор, які мають місце у текстах, доповнює та розвиває тексти авторів та включає широкі кола населення у спільну дію та спільну взаємну працю.

Ключові слова: авторський стиль, капітал, культурні стереотипи, метафора, передбачення, поезія, футурологія, ретрофутурологія, глобалізм, лідерство, національна філософія, філософська рефлексія, цілісність.

*N.B. GODZ***CREATIVITY AS PROTECTION AND RESISTANCE TO DESTRUCTION: PHILOSOPHICAL PRACTICES OF HUMAN RESISTANCE TO NON-EXISTENCE**

The paper is dedicated to the bright memory of our fallen people, whom we learned about on November 4, 2025, when a video appeared of a Russian drone hitting two civilians and a dog who were walking along the road, holding a white flag. According to the 77th separate airmobile brigade of the Ukrainian Armed Forces, people and a dog died as a result of a Russian drone attack. This happened in the village of Kruglyakivtsi, Kupyansky district, Kharkiv region. The article examines the importance of philosophical and literary communication in Ukraine for preserving the memory of events and people; The importance of textual space for the retention and transcription of national symbols and cultural stereotypes is emphasized; it is emphasized that the decoding of metaphors that occur in texts complements and develops the authors' texts and includes wide circles of the population in joint action and joint mutual work.

Key words: authorship, authorial style, capital, cultural stereotypes, metaphor, prediction, poetry, futurology, retrofuturology, globalism, leadership, national philosophy, philosophical reflection, integrity.

Постановка проблеми. Природа творчості та її філософський аналіз є відкритою до дослідження темою, оскільки творчість як і осмислення її природи еволюціонує та розвивається разом з людською історією. Н.В. Хамітов наголошує, що «академічна філософія є одночасно і наукою, і мистецтвом. Саме це дозволяє їй бути не просто інтерпретацією досягнень видатних мислителів минулого, а й творчістю, яка відповідає на виклики сьогодення та духовно розв'язує актуальні й вічні суперечності буття людини і світу. Ця ідея, яка, на мою думку, задає нові можливості для усвідомлення концепту «академічна філософія», розвиватиметься на основі методологічного інструментарію метаантропології [15]. Філософія і поезика як поняття постійно перетинаються поміж собою, оскільки описують найважливіші елементи людського буття взагалі. Слід нагадати, що метод фіксації результатів споглядання та саморефлексії зародився, насамперед, через мистецтво і зберігався як у малюнках, текстах, спогляданні, так і спогадах. Метафора та знак як найбільш місткі надбання людського інтелекту у малих формах насправді зуміли зберігати величезний обсяг інформації, наразі і ментальної інформації. Філософія описує принципи буття і реальність

взагалі, на разі і «мислену» реальність, тобто внутрішній духовний простір людини. Філософія спирається на низку категорій і законів, вона вимагає досить часто аргументації думки. Поетичний простір – це простір метафор, простір розкриття дійсного світу і світу поміркованого, який хоча і має різноманітне втілення, але таке, яке все ж таки можливо підвести під поняття «художня форма» (ритм, образи та композиція). Філософію ж та поезію поєднує, насамперед, відчуття образності та мови (саме множина, оскільки кожною мовою інакшим чином описується та ж сама реальність навіть однією людиною). У філософських та поетичних текстах чудово зберігається та транслюється таке поняття, як «культурний ландшафт», оскільки як філософія, так і поезія має позачасові та позапросторові властивості впливу та дії, понадчасові та понадпросторові рефлексії і втілення ідей людства загалом, та звертаємо увагу, що кожен конкретний текст має не лише власного творця (творців), але й отримує тиск або вплив певного середовища та культури, епохи, в якій він виникає. Саме тому нам важливим є посилання про культурний ландшафт, яке розробляє Г. Фесенко і зазначає, що культурний ландшафт «постає складним поняттям, існуючим як фізичний

факт, культурний феномен, естетичний конструкт, політична категорія та ін. Його визначення може спиратися на різні контексти, географічні особливості та способи застосування» [14, с. 341]. Сучасна Україна має право описати той культурний ландшафт, який створено під впливом війни та боротьби народу України за право існувати. Саме культурний ландшафт як внутрішній світ та система цінностей і підтримується пам'яттю минулого і вже є реакцією на сьогоднішній день, і тим самим слугує підтримкою для майбутнього.

Стаття є продовженням критичного розгляду питання можливостей філософської есеїстики та філософської поезії. Окрім того, статтею авторка вивчає питання можливостей поетичного або художнього тексту в певних умовах статі сформованою відповіддю на запит суспільства під час розвитку національної філософії в умовах високих випробувань та трагедій. У статті проведено аналіз розуміння природи поетичної творчості в сучасній Україні та розгляд нових можливостей транскрипції української творчості в період війни та повоєнних років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автори Б. Новіков, Т. Руденко та О. Потішук писали про художню творчість та розвиток естетичної думки в освітньому дискурсі і відповідно її філософської рефлексії [10]. Надзвичайно важливою для розмислів над питанням зв'язку між філософією і поезією є праця Е. Соловей [12] «Українська філософська лірика». І. Васишин розмірковуючи над основними екзистенційними концептами «життя», «смерть», «безсмертя» досліджує їх через творчість Є. Маланюка, називаючи її «філософською лірикою» [1]. Традиція вивчення філософії та літературної творчості в українському дискурсі має дійсно важливе значення для розуміння світогляду та ментальності як інтелігенції, так і усього народу. Саме ці моменти філософської рефлексії української інтелігенції ще періоду доби «Розстріляного відродження» вивчає Н. Ємельянова [8]. Стилістика і ритміка мови дійсно має національно специфічні риси, про що писав і В. Домбровський і у нього поезія має «ідейні вартості» [7, с. 250–252]. Поєднання поезії та філософії у творчості підкреслюють і Б. Тихолоз [13], і Л. Миронюк [9].

Дуже цікаво порівнювати східні та західні думки про особливості розуміння філософії та поезії і відповідно їх взаємодії та зв'язків. У роботі Лей Мінсі важливими постають такі поняття, як «Базова теорія літературної освіти», яку, наприклад, пропонують розглядати з точки зору філософії онтології та «Світогляду «Ен»» [18, с. 65–76.]

Мета статті полягає у визначенні природи, особливостей, механізмів функціонування художньої творчості, розгляді умов генерації творчості та виконання нею основних потреб країни та її громадян під час війни та в період повоєнних років.

Виклад основного матеріалу.

*Їх убили. Дроном. Сірої днини,
Бо вони не хотіли окупації
І йшли з села до України.
Їх убили сірого дня –
Господаря, господиню і їхнього улюбленого
Мохнатенького, чотирьох лапого
Щенячого маля.*

*Їх убили. Дроном. Сірої днини.
На битій дорозі, на страждєннім шляху,
Бозя, вони там, ймовірно це непоховані,
А я от рядочки тобі і Світу Білому
За них і за всіх інших пишу.
Їх убили сірої днини,
Бо вони не хотіли окупації
Ішли в Україну, з ключочком,
Та вірою в серці
До нас.
Господи, плачу, як і інші,
Бо це не страх!
Так і лежать і вони, і он ті, і он ті...
А скажені пришельцонки, услід за ворогом,
Все торочать: «Ждуни, Ждуни»
Їх убили. Дроном. Сірої днини.
На битій дорозі, на страждєннім шляху,
Господи, прими їх душі поряд себе в Раю!
Я світська людина, звичайна,
Я, може, як і більшість із нас,
Та я, як і ви, поряд з усіма
Зараз, тепер, повсякчас.*

Наталія Годзь. Харків. Україна 5.11.2025 р.

Як доводить дослідження філософської лірики з точки зору аналізу її теоретичного значення в житті спільнот та вивчення загального розвитку філософсько-поетичної традиції у світовій та українській літературі (зокрема і філософській літературі), в Україні продовжується традиція буття саме філософської поетичної лірики, що, безумовно, є найвищою ланкою і поетичної, і філософської рефлексії. Лей Мінсі (雷民激.) у роботі «Базова теорія літературної освіти з точки зору онтологічної філософії та епістемологічної літературної теорії: від теорії третього терміну до світогляду «ен» пише, що: «людина з ен-свідомістю, людська думка розглядає не лише реальний світ, але й несвідомий світ одночасно. Тому для людей з ен-свідомістю стан нерозуміння оточуючими є навпаки універсальним. Як наслідок, згідно з ідеєю ен-свідомості, тіло живе в реальному світі, і через це безсилля в реальності видимий світ перестає бути світом, у якому ми живемо; Несвідомий світ – це спосіб життя. Крім того, з таким світоглядом, заснованим на свідомості, чим більше людина прагне іншого в собі, тим більше проявляється сам «інший». У цій статті досліджується теорія літературознавства як фундаментальна теорія літературної освіти, «новий світогляд «ен», що включає філософську теорію онтології, а не теорію рідного міста» [18, с. 66–67]. При цьому автор наголошує на присутності у собі під час аналізу китайської та японської «лінгвістичної свідомості», яка залежить від того, якою мовою розмовляє сам автор [18, с. 66–67]. Дж. Такін (田近洵) у роботі «Читання» творчості: подолання релятивізму та повернення до «читання» літератури» вважає, що сучасна японська освіта (матеріали 2012 р.) проводячи опитування та аналізуючи його результати серед відповідних верств населення, намагається створити умови, аби прискорити свої зусилля щодо визначення академічних здібностей як навичок, необхідних для життя в інформаційному суспільстві або глобальному суспільстві. Автори пишуть, що навчальні програми змінюють від «орієнтованої на отримання» до «орієнтованої на застосування», а потім до «дослідницького» навчання, де навички прикладної мови, необхідні для обробки та застосування інформації, тепер є «надзвичайно важливими як академічні здібності з усіх предметів, а не лише з

японської», оскільки з розвитком суспільства цифровізації «люди повинні знову визнати важливість уяви, яка лежить в основі людських стосунків». Японські педагоги та науковці дотримуються концепції, що «читання літературного тексту принципово не залежить від сили образів чи умов обстановки, а досягається виключно через індивідуальний акт читача з метою створення сенсу, керуючись виключно письмовою мовою. Більше того, характерною рисою письмової мови є те, що читання також дозволяє свідоме виконання мовних дій, таких як заглиблення в деталі та багаторазове читання уривків, які цікавлять читача. Зокрема, сам акт читання літературного твору є дуже творчим для суб'єкта», де «цінність читання літератури як форми навчання рідною мовою полягає в різноманітності мовного досвіду, який воно дає. Це пояснюється тим, що сам акт створення та проживання у вигаданому світі через читання є проживанням дитини у вигаданому світі як уявного, свідомого суб'єкта» а процес читання літератури, називається «зворушення» (тобто «закоханість») та мусить бути розвиненим, оскільки це є саме тією «природною реакцією для читачів». Японські автори попереджають про небезпеку «зіпсованих емоцій», оскільки в такому разі на їх думку читання не досягне поставленої мети розвитку [19]. «Поетика бачення» так само підкреслює важливість задачі філософського осягнення поезії, особливо цікаво що це погляд східного науковця на класичну «західну» поезію [20].

Головна мета роздумів освіченої людини – це не просто міркування над чимось та «під час чогось», оскільки людина дуже зрідка живе поза потоком власної свідомості, то таким чином життя людини завжди є «проживанням під час думок». Але рівень думок, як і предмет та об'єкт їх, часто є ознакою рівня розвитку самої людини. Тому ми відстоюємо ідею, що саме творчість у буденному є захистом та спротивом проти знищення. Сучасна війна, в якій опинилася загалом Україна і її громадяни, стала прикладом боротьби за існування, в якій творчість є захистом і боротьбою проти фізичного та духовного знищення. Падіння думок та їх кола відносно буденного побуту – це «сходи донизу». Зубожіння, розруха, знищення рівня виробництва, тощо, начебто мусять виводити людей на рівень існування, але приклад України дає надію на життя людям. Людській опір небуттю, смерті, пустці постає саме через аналіз сучасної творчості всіх прошарків населення. Філософія ніколи не була обмеженою рівнем «університетів» в історії України. Саме в Україні філософія як стиль життя та мистецтво поєднала як академічні кола, так і життя освічених людей у різних соціальних прошарках суспільства. Війна та повоєнні роки – це дуже складні, але й важливі для вивчення концепти. Саме тому ця тематика присутня у матеріалах статей про питання життя у містах та ментальне здоров'я населення у сучасному та повоєнному просторі України [3], саме тому письменництво розглядається в плані його задач під час війни та у повоєнних років [5]. Більше того, саме під час другої фази війни дивом вдалося написати, структурувати та видати і розповсюдити особливу, філософську есеїстику та філософську поетичну лірику, яка починалася спочатку як суто лірична «Мушу. Намагатимуся. І все прийде раптово,

як гілка квітучого бузку у вікно» [2] і була написана приблизно з 2016 року по 2022 рік та починалася як експеримент рефлексії над розглядом життя науковця та потім друга активна фаза війни змусила мобілізуватися її авторку настільки, що видання цієї та інших книг стало опором знищенню та опором війні. Перше півріччя другої активної фази війни створило умови над самоаналізом та спогляданнями над ситуацією в локальному масштабі міста Харкова, де той культурний ландшафт, до якого разом з іншими містянами ми звиклі, зникав та змінювався кожен день. Цей досвід було трансформовано у книзі «Це було ще до війни: місто Харків, я і ми. А тепер війна-війна і на скронях сивина ...» [4], який став вдалим «щоденником філософа». Наступний час затвердився в рядках наступної невеличкої книги «Лишень рядки, рядки і лист паперу, а за вікном вже знову день мина, а над країною моєю гримить і грюкає війна...» [6], яка продовжувала лінію опису та розгляду як концептів «війна» та «повоєнні роки», так і аналізу питання людини у війні, жінки у війні, фахівці у війні. Продовжуючи тематику дослідження, далі звернемо увагу на той факт, що філософія розглядає не лише національні особливості, але й питання ідентичності. Вивчаючи взаємність філософії та поезії, можна поглянути на феномен ідентичності не лише у філософській площині, але й у літературній, порівнюючи її висвітлення там і там. Тема ідентичності в українській літературі, якій присвячено дослідження Я. Опалєвої, показує, що і аналіз її письменниками є важливим саме через те, що воно розкриває «затемнені місця в спільній пам'яті нації», бо як вона пише: «Чимала кількість нової поезії про війну, (адже присутність саме цього досвіду зараз є найбільш активно представленою), репрезентує проблему, що виникає з потреби зобразити роль голосу поета в межах суспільства» [11, с. 53]. Саме тут знов нагадаємо пропущення, яке зроблено Л. Миронюк: «Філософізм є властивістю усієї художньої літератури, але в кожному конкретному випадку можна говорити про ту чи іншу, часто дуже відмінну міру його, яка відзначається співвідношенням у творі двох естетичних принципів – зображення й осмислення. Якщо переважає перший, то філософські ідеї у доробку письменника, як правило, виражені настільки, наскільки вони стали завоюванням культурологічної свідомості епохи. У протилежному випадку творчість є результатом праці митця мислителя, який поєднує талант художнього бачення світу з талантом філософської мислі» [9, с. 61–64].

«Філософська поетика» насправді досить часто поняття у творах науковців, як приклад – М. Хіт (M. Heath) в дослідженнях античних поезії та філософії [16], Р. Рорті (R. Rorty) «Філософія як поезія» [17], східна частина наукового дискурсу підіймає питання філософії та поезії не менш активно: Шан Тінг (尚婷) з дослідженням постмодерністської трансформація філософії та поезики. [24], Лі Чжуну (李鍾武) [25], Ван Юечуань (王岳川) з його аналізом західної поезики [23], С. Вей-Льєн (葉維廉) – аналіз китайської поезики [22], європейської [21]. Отже, вважаємо, що нам вдалося зробити короткий опис філософських можливостей текстів (і прозаїчних, і поетичних) та

зробити експрес-огляд східної та західної думки стосовно цього питання.

Висновки. Питання життя і смерті як надважливі людські екзистенції максимально загострюються під час трагедійних та критичних станів держави та суспільства. Філософії передували час Поезії, окрім того, перші філософські твори були написані в поетичній формі. Зміну епох так само означено мистецькими творами. Війна – це не кінець. Насправді, це або перелом, або відстоювання ціннісних життєвих орієнтирів. Окрім того, Війна та Повоєння дуже міцно поєднані поміж собою. Повоєння навіть більш різноманітне за соціально-філософськими ознаками, воно непомітно приходить і так само непомітно зникає, хоча тривати може тривалий час. Головна проблема філософської поезії і, ймовірно, філософської есеїстики, на думку як автора, полягає в тому, що метафори, які приховано в тексті, прочитуються та тлумачаться по-різному. Емоційність інколи закриває контекст сказаного. Недаремно ця стаття має посвяту невідомим досі загиблим українцям, мешканцям Харківщини. Вірш має низку трагедійних символів: «шлях», «бита дорога», «страждений шлях», дуже неоднозначне слово «ждун». При детальній увазі можливо побачити символ втрати та горя, бідності, незахищеності – «клуночок». Кожне речення і повтори мають смислове навантаження. Під час обговорення ситуації мені повідомили про протокол у таких випадках, і стало ще болісніше – волонтери не зможуть допоки вивезти тіла і існує велика ймовірність що вони залишаться на місці їх смерті. Тому ця стаття підтверджує важливу річ – всі можливі методи спротиву знищенню людей (а знищення пам'яті і ввергнення загиблих в безим'яність та не похованість це ще один елемент війни, неправедної війни проти громадян України) і науковці, і суспільство має використовувати задля доведення правди світовій спільноті. Філософія і література так само захищають країну та ідентичність населення. Наостанок слід нагадати, що те, що бачать в об'єктив українські військові – це ще одна тема для наукового аналізу та літературного опису. Філософія вчиться слухати та міркувати, філософська поезія вчиться розповідати стисло але з глибинними сенсами, аби люди не забували та вчилися на таких болісних помилках.

Використання ІІІ-інструментів. При підготовці статті ІІІ-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації, перевірки орфографії та перекладу.

Список джерел інформації

- Василишин І. (2007). Життя-смерть-безсмертя: екзистенціальний дискурс у філософській ліриці Є. Маланюка. *Слово і час*. № 11 (563). С. 3–13.
- Годзь Н.Б. (2022). *Мушу. Намагатимуся. І все прийде раптово, як зілка квітучого бузку у вікно...*: монографія. Харків : Майдан. 698 с.
- Годзь Н.Б. (2022). Концепт війни в контексті розгляду питання екологічної футурології та задачі відновлення та відбудови: філософський аспект. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. № 2. С. 18–21. Retrieved from <http://aprus.khpi.edu.ua/issue/view/16333>
- Годзь Н.Б. (2023). *Це було ще до війни: місто Харків, я і ми. А тепер війна-війна і на скронях сивина...*: монографія. Харків : Майдан. 172 с.
- Годзь Н.Б. (2024). Письменництво як рефлексія війни та повосення, українські реалії та особливості. *Острозькі культурологічні читання: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Острог, 22 березня 2024, с. 15–17)*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». Retrieved from https://eprints.ua.edu/ua/id/eprint/9105/1/Zb_tez_Kulturolohichni_chytannia.pdf
- Годзь Н.Б. (2024). *Лишень рядки, рядки і лист паперу, а за вікном вже знову день мина, а над країною мою гримить і грюкає війна...*: монографія. Харків : Майдан. 240 с.
- Домбровський В.Г. (2008). *Українська стилістика і ритміка. Українська поезика*; наук. ред. Я. Радевич-Винницький, упоряд. О. Баган. Дрогобич : Відродження. 488 с. Retrieved from http://search.nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0008650.pdf
- Ємельянова Н.М. (2008). Філософська рефлексія української інтелігенції (Доба «розстріляного відродження»). *Вісник Донецького університету*. № 1. С. 156–163.
- Миронюк Л.В. (2001). Категорія часу у філософській ліриці Ліни Костенко. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. № 1 (1). С. 61–64. Retrieved from <https://elibrary.ru/item.asp?id=27240417>
- Новіков Б.В., Руденко Т.П., Потішук О.О. (2023). Художня творчість та розвиток естетичної думки: філософська рефлексія. *Освітній дискурс*. № 1. С. 19–29. Retrieved from https://journal-discourse.com/files/pdf/OD-45_7-9_-2023.pdf#page=19
- Опалева Я. (2024). *Проблема ідентичності в новій українській поезії про війну*. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f4f119d-dd10-44f4-80d0-e733a19a707b/content>
- Соловей Е. (1998). *Українська філософська лірика*. Київ. 368 с. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Solovei_Eleonora/Ukrainska_filosofs_ka_liryka.pdf?PHPSESSID=626u5b4m0r6nvtgq5m6ldtqkf2
- Тихолоз Б.С. (2008). *Філософська лірика Івана Франка: діалектика поетичної рефлексії*. Наук. ред. В.С. Корнійчук. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка. 320 с. [Національна академія наук України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. “Франкознавча серія”. Вип. 12]. Retrieved from <http://ifnan.gov.ua/edition/1/387/>
- Фесенко Г.Г. (2019). Миські ландшафти і традиційна культура: проблема збереження автентичності в умовах глобалізаційних процесів. *Традиційна культура в умовах глобалізації: збереження автентичності та розвиток креативних індустрій: матеріали науково-практичної конференції. Харк. обл. держ. адм (Харків, 21–22 червня 2019 р.)*. С. 341–345. Retrieved from https://eprints.kname.edu.ua/55427/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%A4%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf
- Хамітов Н.В. (2022). Академічна філософія як наука і мистецтво. *Вісник Національної академії наук України*. № 4. С. 59–73. Retrieved from <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/2022-4-9/2022-4-9>
- Heath M. (2013). *Ancient philosophical poetics*. Cambridge University Press. Retrieved from https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=k4sw-uHim4C&oi=fnd&pg=PR7&dq=Philosophy+and+poetics&ots=LqrehQy0aI&sig=gyRM-t5r_ueA3Bcji9T3wu_LEC0
- Rorty R. (2016). *Philosophy as poetry*. University of Virginia Press. Retrieved from <https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=p5YvDAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT5&dq=Philosophy+and+poetics&ots=KFeuO4BzF4&sig=BXHzJ1APoCQUcfl8k6lGMbJBaA4>
- 雷民激. (2020). 存在論の哲学論と認識論の文学理論から考える文学教育基礎理論: 第三項理論から「縁」世界観へ. *国語教育思想研究*, (20), 65–76.

19. 田近洵一.(2012). 創造の<読み>——相対主義を乗り越えて、文学の<読み>を取り戻すために——. 日本文学, 61(8), 2–15.
20. 宮川清司, & みやがわきよし. (2005). ヴィジョンの詩学 [Doctoral dissertation, 奈良女子大学]. Retrieved from <https://nara-wu.repo.nii.ac.jp/records/2000165>
21. 加斯東, & 巴舍拉. (2024). 空間詩學. 讀書共和國/黑體文化.
22. 葉維廉. (2014). 中國詩學 (Vol. 6). 國立臺灣大學出版中心.
23. 王岳川. (1999). 二十世纪西方哲性诗学 (Vol. 7). 北京大学出版社.
24. 尚婷. (2016). 《人类宇宙》: 哲学与诗学的后现代变革. 外国语文, 32(3), 25–29.
25. 李鍾武. (2007). 從哲學走向文學: 論王夫之詩學中的“情”. 中國人文科學, 37, 351–369.

References (transliterated)

1. Vasilyshyn I. (2007). Zhyttia-smert-bezsmertia: ekzystentsialnyi dyskurs u filosofskii lyrytsi Ye. Malaniuka. Slovo i chas. № 11 (563). S. 3–13.
2. Godz N.B. (2022). Mushu. Namahatymusya. I vse pryde raptovo, yak hilka kvituchoho buzku u vikno...: monograph. Kharkiv : Maidan. 698 s.
3. Godz N.B. (2023). Kontsept viiny v konteksti rozhladu pytannia ekolohichnoi futurologii ta zadachi vidnovlennia ta vidbudovy: filosofskiy aspekt. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu “KhPI”. Serii: Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva, (2), 18–21.
4. Godz N.B. (2023). Tse bulo shche do viiny: misto Kharkiv, ya i my. A teper viina-viina i na skroniakh syvyna...: monograph. Kharkiv : Maidan. 172 s.
5. Godz N.B. (2024). Pysmennytstvo yak refleksii viiny ta povoinenia, ukrainski realii ta osoblyvosti. Ostrozki kulturolohichni chytannia: materialy Vseukrainskoi naukovoii konferentsii (m. Ostroh, 22 bereznia 2024, pp. 15–17). Ostroh: National University “Ostroh Academy”. Retrieved from https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9105/1/Zb_tez_Kulturolohichni_chytannia.pdf
6. Godz N.B. (2024). Lishen' riadky, riadky i lyst papieru, a za viknom vzhe znovu den' myna, a nad krainoiu moieiu hrymyt i hriukaie viina...: monograph. Kharkiv : Maidan. 240 s.
7. Dombrovskiy V.H. Ukrainska stylistyka i rytmika. Ukrainska poetyka. Drohobych : Vidrodzhennia. 2008. 488 s. Retrieved from http://search.nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/ukr0008650.pdf
8. Yemelianova N.M. (2008). Filosofska refleksii ukrainskoi intehentsii (Doba “rozstrilianoho vidrodzhennia”). Visnyk Donetskoho universytetu. № 1. S. 156–163.
9. Myroniuk L.V. (2001). Kategorii chasu u filosofskii lyrytsi Liny Kostenko. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky. № 1 (1). S. 61–64.
10. Novikov B.V., Rudenko T.P., Potishchuk O.O. (2023). Khudozhna tvorchist' ta rozvytok estetychnoyi dumky: filosofska refleksii. Osvitnii dyskurs. № 1. S. 19–29.
11. Opalievya Ya. (2024). Problema identychnosti v novii ukrainskii poezii pro viinu. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f4f119d-dd10-44f4-80d0-e733a19a707b/content>
12. Solovei E. (1988). Ukrainska filosofska liryka. Kyiv. 368 s. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Solovei_Eleonora/Ukrainska_filosofska_liryka.pdf?PHPSESSID=626u5b4m0r6nvtgq5m6dltqkf2
13. Tykholoz B. S. (2008). Filosofska liryka Ivana Franka: dialektyka poetychnoi refleksii. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. 320 s. [Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Lvivske viddilennia Instytutu literatury im. T.H. Shevchenka. “Frankoznavcha serii”. Vyp. 12]. Retrieved from <http://ifnan.gov.ua/edition/1/387/>
14. Fesenko H.Hr. (2019). Miski landshafy i tradytsiyna kultura: problema zberezheniya avtentychnosti v umovakh globalizatsiynykh protsesiv. Tradytsiyna kultura v umovakh hlobalizatsii: zberezheniya avtentychnosti ta rozvytok kreatyvnykh industriya: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (Kharkiv, 21–22 chervnia 2019, pp. 341–345).
15. Khamitov N.V. (2022). Akademichna filosofiya yak nauka i mystetstvo. Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. № 4. S. 59–73.
16. Heath, M. (2013). Ancient philosophical poetics. Cambridge University Press. Retrieved from https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=k4sw-uHimd4C&oi=fnd&pg=PR7&dq=Philosophy+and+poetics&ots=LqrehQy0al&sig=gyRM-t5r_ueA3Bcji9T3wu_LEC0
17. Rorty R. (2016). Philosophy as poetry. University of Virginia Press. Retrieved from <https://books.google.com/books?hl=uk&lr=&id=p5YvDAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT5&dq=Philosophy+and+poetics&ots=KFeuO4BzF4&sig=BXHzJ1APoCQUcfl8k6IGMjBeA4>
18. Lei M.L. (2020). Cunzai lun no tetsugaku ron to ninshiki ron no bungaku riron kara kangaeru bungaku kyoiku kiso riron: dai san ko riron kara “en” sekaikan e. Kokugo kyoiku shiso kenkyu. № 20. S. 65–76.
19. Tajika J. (2012). Sozo no “yomi”: sotai shugi o norikoete, bungaku no “yomi” o torimodosu tame ni. Nihon bungaku. № 61 (8). S. 2–15.
20. Miyagawa K., Miyagawa K. (2005). Vision no shigaku [Doctoral dissertation, Nara Women's University]. Retrieved from <https://nara-wu.repo.nii.ac.jp/records/2000165>
21. Gaston & Bachelard G. (2024). Kongjian shixue. Dushu Gongheguo. Heiti Wenhua.
22. Ye W.L. (2014). Zhongguo shixue (Vol. 6). National Taiwan University Press.
23. Wang Y.C. (1999). Ershiji shiji xifang zhexing shixue (Vol. 7). Peking University Press.
24. Shang T. (2016). Renlei yuzhou: zhexue yu shixue de hou xiandai biange. Waiyu Wen. № 32(3). S. 25–29.
25. Li Z.W. (2007). Cong zhexue zouxiang wenxue: lun Wang Fuzhi shixue zhong de “qing”. Zhongguo renwen kexue. № 37. S. 351–369.

Надійшла (received) 17.11.2025

Прийнята (accepted) 26.11.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Годзь Наталія Борисівна (Godz Nataliia) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2717-1232>

*Є.О. ГОНЧАРЕНКО***МЕТОДОЛОГІЯ СВІТ-СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ І. ВАЛЛЕРСТАЙНА: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ДРАМАТИЗМ ЇЇ НЕЗДАТНОСТІ У XXI СТ.**

У статті проведено комплексний аналіз процесу становлення, розвитку та трансформації методології світ-системного аналізу І. Валлерстайна, якого вважають одним з найвпливовіших теоретиків капіталізму у XX–XXI ст. Досліджується, як на основі аналізу глобального поділу праці, нерівного обміну та ієрархічної структури «центр–периферія–напівпериферія» сформувався концептуальна основа його методології. Центральним об'єктом аналізу є чотири томне дослідження *The Modern World-System*, в якому простежено етапи формування світ-системи від XVI до початку XX ст. Проаналізовано ключові праці *The Capitalist World-Economy*, *After Liberalism*, *Historical Capitalism* тощо, які демонструють драматизм методологічного пошуку та водночас глибину міждисциплінарного підходу автора. У статті доведено як евристичну цінність світ-системного аналізу, так і його теоретичні обмеження в умовах XXI ст., коли глобалізаційні процеси набули нових форм. Запропоновано критичний погляд на спадщину І. Валлерстайна як інтелектуальний фундамент для осмислення майбутніх соціальних трансформацій.

Ключові слова: суспільство, капіталізм, методологія світ-системного аналізу, глобалізація, глобальні нерівності, лібералізм, колоніалізм.

*I.E. GONCHARENKO***I. WALLERSTEIN'S WORLD-SYSTEM ANALYSIS METHODOLOGY: THE HISTORY OF FORMATION AND THE DRAMATISM OF ITS INABILITY IN THE 21ST CENTURY**

The article provides a comprehensive analysis of the process of formation, development, and transformation of the methodology of world-system analysis by I. Wallerstein, who is considered one of the most influential theorists of capitalism in the 20th–21st cen. It is investigated how the conceptual basis of his methodology was formed based on the analysis of the global division of labor, unequal exchange, and the hierarchical structure of "center-periphery-semiperiphery". The central object of the analysis is the four-volume study *The Modern World-System*, which traces the stages of the formation of the world-system from the 16th to the beginning of the 20th cen. The key works *The Capitalist World-Economy*, *After Liberalism*, *Historical Capitalism*, etc. are analyzed, which demonstrate the drama of the methodological search and at the same time the depth of the author's interdisciplinary approach. The article proves both the heuristic value of world-system analysis and its theoretical limitations in the conditions of the 21st cen., when globalization processes have taken on new forms. A critical view of Wallerstein's legacy is offered as an intellectual foundation for understanding future social transformations.

Key words: society, capitalism, methodology of world-system analysis, globalization, global inequalities, liberalism, colonialism.

Постановка проблеми. Сучасна наука зіткнулась із феноменом трансформацій методології дослідження сучасного суспільства. Основний потенціал будь-якої методології ґрунтується певними категоріями, поняттями, які дозволяють зрозуміти логіку розвитку суспільних подій і вийти на певні концептуальні положення. Сучасні реалії підштовхують науковців до пошуку термінів, стилів мислення, теорій, які б прямо і побічно були водночас і прив'язані до практики (адже через контекстуальні знання посилюються ці теорії), і водночас давали певний орієнтир, окреслювати можливі перспективи, формували картини світу на теоретико-методологічному рівні. Американська соціально-філософська думка в особі І. Валлерстайна стає прикладом такої теорії, яка надала можливість спиратися на методологію світ-системного аналізу, що відкрило широченний спектр бачення суспільства XX–XXI ст. Для вітчизняних дослідників цікавими є рух думки американського вченого про основи

зародження методології як підґрунтя формування такої динамічної суспільної форми господарювання, як капіталізм. Тому аналіз основних праць І. Валлерстайна дозволить уявити логіку розвитку і зрозуміти складність оформлення конкретної методології.

Історія світової теоретичної філософії, соціології є вагомим складовою теоретичної думки людства. Головна її ознака – відповідати духу часу і «бачити» події майбутнього. Мета її – не просто описувати події, стани, характеристики суспільства, але й давати діагностику соціального типу і висувати для цього методологію, навантажену певними категоріями, поняттями, логікою розвитку, яка дає можливість поєднувати іноді дуже складні рухи такого динамічного за своїми змінами і непередбачуваного відносно акцентів, червоних ліній тощо сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У XX ст. особливий інтерес викликав процес

глобалізації, ідеї лібералізму, економічні зміни світового характеру тощо. Але у XXI ст. теоретична думка зіткнулася із величезними кризами стосовно не тільки цих сфер життя, але й багатьох інших вимірів, і виникла необхідність зосередити увагу саме на трансформаціях, які вже вплинули продовжують впливати на майбутні перебудови світу. Історія світової думки представлена багатьма іменами відомих фахівців, які пропонували своє, особливе ставлення до аналізу суспільства, результатом чого була концептуалізація їх бачення із пропозиціями методологічного характеру. Прикладом можуть стати праці представників Франкфуртської школи із «критичною» теорією суспільства М. Горкгаймера, феноменологічним аналізом прихованих світів З. Кракауера, фрейдомарксизмом Е. Фромма, комунікативною соціологією Ю. Габермаса; постпозитивістсько орієнтованим критичним раціоналізмом К. Поппера; соціологією цивілізаційного процесу Н. Еліаса, соціологією рефлексивної модернізації У. Бека, теорією соціальних систем Н. Лумана, в яких поєднувалися макро і мікросоціологічні перспективи соціологічної думки. Не можна не згадати соціологічні теорії пізнього капіталізму та його кризи, перш за все, емансипаторську соціологію З. Баумана з описом постмодерної перспективи тощо.

Наприкінці XX ст. особливу увагу привернув до себе метод І. Валлерстайна – світ-системний аналіз. Метод відомий в усіх соціологічних, філософських, історичних, суспільно-економічних, політичних, геополітичних та геокультурних колах світової науки, а його концептуально-методологічне утворення є не простим, а досить динамічним і навіть драматичним.

Мета статті – показати історію становлення методології світ-системного аналізу, її концептуальне обґрунтування, і в подальшому відмову від неї з боку її засновника. Для реалізації такого проекту необхідно проаналізувати праці І. Валлерстайна у хронологічній послідовності, що дозволить вийти на логіку руху думки світового вченого і зрозуміти складність оформлення конкретної методології.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо підґрунтя формування концептуальних ліній методології світ-системного аналізу. У першому томі праці *The Modern World-System* (1974) І. Валлерстайн викладає засади своєї теорії світ-системного аналізу, що стала однією з найвпливовіших концепцій у соціальних науках другої половини XX ст. Автор аналізує процес формування сучасної капіталістичної світ-економіки, що, на його думку, виникла в Європі у XVI ст. як новий тип глобальної соціально-економічної системи. На відміну від традиційних підходів, що розглядали розвиток капіталізму в межах окремих національних держав, І. Валлерстайн стверджує, що основною одиницею аналізу має бути саме світ-система, у межах якої існує структурований поділ на центр, навіпіл периферію та периферію [1].

Центральним механізмом функціонування цієї системи є нерівноправний обмін між регіонами:

центр зосереджує виробництво з високою доданою вартістю та політичну владу, периферія – забезпечує постачання сировини та дешевої робочої сили, тоді як напівпериферія виконує посередницькі функції. І. Валлерстайн детально розглядає роль капіталістичного сільського господарства, орієнтованого на світовий ринок, зокрема в таких регіонах, як Східна Європа та Латинська Америка, у становленні цієї системи [2].

У другому томі своєї монументальної серії *The Modern World-System* І. Валлерстайн аналізує період 1600–1750 рр., коли відбувається консолідація європейської світ-економіки на основі принципів меркантилізму [2]. Меркантилізм можна трактувати як ідеологію і як торговельну політику. У широкому значенні це перевага перед усім матеріальних та фінансових інтересів, а у вузькому – це торгова та фінансова політика держав, зародження капіталізму і становлення епохи модерну [13]. Вчені виділяють два етапи його становлення: ранній та розвинений. Підґрунтям системи поглядів було твердження, що єдиним справжнім багатством країни є гроші. У пізній період сформувався феномен розуміння грошей як продукту, який породжує гроші. Саме з цього і витікала ідея постійного їхнього руху. Тому зароджується формула торгівлі: купувати багато, але сума продажу має завжди перевищувати суму купівлі. Держава в цих процесах виступає як регулятор і покровитель приватних ініціатив і державних кроків.

На такій основі зароджувала ідеологія меркантилізму. Її основні положення зводилися до наступних:

- багатством є лише те, що може бути реалізованим і справді реалізується у грошах (нагромадження грошей);

- виробництво створює потрібні передумови для утворення багатства, тому потребує постійного заохочення і розвитку;

- джерело багатства – сфера обігу;

- сфера обігу є водночас і джерелом прибутку, що утворюється завдяки продажу товарів за більш високою ціною, ніж ціна купівлі;

- джерело багатства є лише зовнішня торгівля;

- баланс зовнішньої торгівлі має бути активним, тобто слід менше купувати у іноземців і більш продавати [15, с. 2].

Цей етап, етап становлення меркантилізму, на думку І. Валлерстайна, став вирішальним у зміцненні глобальної капіталістичної системи та її ієрархічної структури, започаткованої в попередній фазі. І. Валлерстайн показує, як у XVII–XVIII ст. відбувається інституціоналізація ролей центру, напівпериферії та периферії в межах світ-системи. Він наголошує, що «державне втручання в економіку (через митні бар'єри, колоніальну експансію, державне субсидування зовнішньої торгівлі тощо) не суперечило капіталізму, а навпаки – було його невіддільним інструментом на етапі становлення» [2]. Меркантилізм як система політичної економії забезпечував політичну стабілізацію новонародженого капіталізму, сприяючи концентрації ресурсів і утвердженню

домінування західноєвропейських країн, особливо Нідерландів, Франції та Англії.

Автор детально аналізує механізми торговельної монополізації, колоніального контролю, трудової мобілізації та фінансових інструментів, які використовувалися для перерозподілу багатств у світовому масштабі. Особливу увагу він приділяє внутрішньо-європейській конкуренції за гегемонію в світовій економіці, що врешті призвела до піднесення Великої Британії як нового центру.

У третьому томі праці *The Modern World-System* Іммануїл Валлерстайн досліджує період з 1730-х до 1840-х рр., добу, яку він називає другою великою фазою розширення капіталістичної світ-економіки. Цей етап характеризувався інтенсивним зростанням обсягів виробництва, торгівлі та фінансів, а також подальшим закріпленням глобальної ієрархії «центр – периферія – напівпериферія» [3].

У фокусі аналізу знаходилися інституційні та структурні зміни, які і забезпечили новий виток капіталістичного накопичення. Валлерстайн описує, як процес індустріалізації в центрі (особливо у Великій Британії) відбувався паралельно з поглибленням експлуатації в периферійних регіонах (Латинська Америка, Африка, Азія) на ґрунті того, що постачали сировину, дешеvu робочу силу. Водночас вони ставали і ринками збуту. Особливе місце приділено ролі держави як «інструменту капіталістичного розвитку»: показано, як законодавство, колоніальна політика та монополізація зовнішньої торгівлі стали основними елементами і водночас інструментами капіталістичної держави [3].

Окрім економіки, І. Валлерстайн аналізує соціальні трансформації, зокрема зростання міського пролетаріату, розвиток націоналізму як засобу мобілізації населення, а також виникнення ідей модерності як частини ідеологічного виправдання світової нерівності.

У четвертому томі серії *The Modern World-System* І. Валлерстайн аналізує період 1789–1914 рр. Це період, який, на його думку, став «тріумфом централізму та ліберальної ідеології» [4, с. 5] у контексті функціонування і розвитку капіталістичної світ-системи. Відштовхуючись від подій Французької революції, автор простежує, як лібералізм трансформувався спочатку із радикального гасла змін у домінуючий світогляд, що легітимізував нерівність і водночас забезпечував стабільність системи.

У цей період, на думку І. Валлерстайна, лібералізм став центристською стратегією, що вдало поєднувала інтереси еліт з поступками масам. Основними інструментами такої легітимації виступали ідеї конституційного порядку, громадянських свобод, права на власність, освітньої мобільності та національної держави [4]. Проте автор підкреслює, що ці досягнення мали вибіркового характер і часто супроводжувалися посиленням колоніального панування, расової дискримінації та класового поділу.

І. Валлерстайн також показав, як упродовж цього періоду світ-система остаточно охопила весь

земний простір, а капіталістична логіка проникла в усі сфери життя. Нею стали пронизані усі сфери життєдіяльності людини: будь-які відносини у сфері праці, культура, освіта, «мистецтво господарювання» тощо. Навіть мораль та ідеологія стали свого роду інструментами для панування певної траєкторії капіталізму. Особливу увагу він приділяє суперечливості ліберального проєкту, який виступає водночас засобом емансипації й інструментом контролю.

Проблемні питання та їх розв'язання з боку І. Валлерстайна. Як бачимо, період формування методології світ-системного аналізу охопив досить потужний час: 60-кінець 70, початок 80 рр. ХХ ст. Підсумками його думок стала праця у вигляді есе *The Capitalist World-Economy* (1979). У ній він намагався удосконалити висунуті ідеї, звести до концептуального їх розуміння, що потім оформилося у грандіозну методологічну систему [14]. У ній він немов би завершує розгляд усіх проблемних питань, формулює і роз'яснює словник термінів тощо. Але головне є те, що ця праця стала важливою для кращого розуміння того, як «капіталізм функціонує у вигляді єдиної глобальної системи, а не як сукупність окремих національних економік» [14, с. 16].

Статті, представлені в цій книзі, продовжують розвивати свої теоретичні положення, які представлені як аспекти структури світ-економіки. У центрі уваги опинилися:

- глобальний поділ праці (центр – напівпериферія – периферія);
- формація державної влади та її роль у підтриманні нерівного обміну;
- циклічні ритми розвитку капіталізму;
- історичні етапи експансії світової економіки;
- ідеологічне оформлення капіталізму через універсалізм, націоналізм та дискурс розвитку [14].

І. Валлерстайн особливу увагу приділяв несиметричним відносинам між частинами системи, де економічна вигода перерозподіляється від периферії до центру, забезпечуючи останньому перевагу у виробництві, політичному впливі та накопиченні капіталу. Він також аналізував роль державного апарату у стабілізації капіталістичного ладу – через митну політику, військову силу, інституції права і контроль за населенням.

Але вже у 90-х рр. американський дослідник зосередив свою увагу і науковий потенціал на твердженні того, що капіталізм не є природною або вічною системою. Аналізуючи зародки, розвиток і подальший рух капіталізму, він дійшов висновків, що така соціально-економічна система має початок, розвиток і потенційний кінець [5]. У фокусі його дослідження опинилися такі елементи, як: глобальний поділ праці, функціонування ринків, роль держав, трудові відносини та ідеологічні наративи, які виправдовують домінування певних класів і регіонів. І. Валлерстайн особливо підкреслював, що експлуатація периферії центром не є випадковістю, а «центральною механізмом зростання капіталу» [5, с. 42]. Тому у другій частині праці *Historical Capitalism with Capitalist Civilization* він поставив у центр уваги роздуми про цінності, культуру та

світогляд, які супроводжують історичний капіталізм. Автор розглядав капіталізм не тільки як економічну систему, але і як цивілізаційну матрицю, що формує погляди на прогрес, розвиток, свободу та рівність, при цьому маскуючи системні нерівності.

Не випадково саме в цій праці пролунала критика епохи Модерну і були у розгорнутому вигляді запропоновані перспективи посткапіталістичного світу, або у сучасній термінології – посткапіталізму.

Після 60-х рр., на початку 70-х рр. відбулися революційні рухи, деколонізація прокотилася по всій планеті, що у комплексі сприяли формуванню глобалізації. І. Валлерстайн відреагував на ці події, його ідеї пролунали у книзі *After Liberalism*. У цій праці він підкреслив, що «ліберальний проект втратив свою легітимність» [7]. Це потягло за собою нездатність системи підтримувати стабільність завдяки ідеологічній позиції, відкрилися двері для кризи, яка почала підступати і проявляти себе у 1980-х, 2006–2008-х рр. і розгорнулася у широкомасштабний проект у двадцяті роки XXI ст. І. Валлерстайн стверджував, що відкривається нова епоха, коли не тільки лібералізм втрачає легітимність, але разом із тим «хитається здатність системи підтримувати стабільність» [7, с. 26]. Нова епоха може призвести як до демократичного оновлення, так і до посилення авторитарних тенденцій.

У праці *After Liberalism* Іммануїл І. Валлерстайн аналізує глибоку кризу ліберальної ідеології як центрального дискурсу, що визначав політичне, економічне та соціальне життя протягом останніх двох століть. На його думку, «лібералізм – не лише система поглядів, але й механізм управління та стабілізації капіталістичної світ-системи, який у XX ст. досяг свого апогею, а наприкінці – почав зазнавати занепаду» [8, с. 6].

І. Валлерстайн простежує історичне формування ліберального світогляду від його революційного запалу у XVIII ст. до інституціоналізованої ідеології буржуазного суспільства, яка обґрунтовувала право власності, парламентську демократію, права індивіда та економічну свободу [9]. Водночас автор підкреслює, що лібералізм завжди балансував між поступками масам і захистом еліт, використовуючи ідеї прогресу, освіти й універсалізму як засобів політичного контролю.

У своїх подальших роботах він ставить питання про можливість майбутнього посткапіталізму [10], його реалізації у світі і конкретно у США [12; 13].

Можна із впевненістю сказати, що такі ґрунтовні праці видатного представника американської науки мали неймовірно величезний вплив на розвиток методології сучасної науки, на розуміння ходу історичних процесів, на їх логіко-аналітичне розуміння. Аналіз його основних публікацій, перш за все, 4-х томного видання, мав величезний вплив на наукову спільноту усього світу. Методологічна лінія вибудовується І. Валлерстайном не традиційними шляхами: на відміну від класичних економічних підходів, І. Валлерстайн поєднує історію, соціологію, політологію та економіку в єдину аналітичну рамку, яка дозволяє пояснювати як

довготривалі тренди, так і сучасні глобальні процеси. А це відкрило як для філософії, так і для соціології величезні можливості для опису тих процесів, які стали основними для епохи Модерну.

Висновки. Американський дослідник запропонував великий матеріал для роздумів усім тим, хто займається проблемами капіталізму, хто досліджує його, намагається співвідносити рух його розвитку у різних континентах і за різних обставин. У центрі його уваги також опиняються теми глобальної нерівності, міжнародних відносин, теми політичної економіки і соціальної теорії.

Спадає в очі те, що на усі процеси, що відбуваються у будь-яких економіках, у політиці, впливає час, що може не тільки охоплювати століття, але й десятиліття, і навіть невеликі за масштабами історії роки. Це дало можливість І. Валлерстайну запропонувати інструменти для розуміння сучасної глобальної нерівності як наслідку історичного процесу, а останнє стало фундаментом для досліджень глобалізації, постколоніалізму, міжнародних відносин та історії капіталізму.

Усі його праці мають міждисциплінарний характер, що дає можливість розширювати будь-які аналітичні розвідки у галузях світової історії, економіки, соціології, міжнародних відносин та політології та відкриває нове бачення та осмислення процесу формування нерівномірного розвитку у світі як не випадковий, а закономірний результат історичних структурних систем.

Кожна його праця є логічним, самостійним завершенням аналізу феномену капіталізму. У той же час кожна із книг стає платформою для продовження ідей у подальших дослідженнях. Глобальний контекст, який було запропоновано автором на протязі усього життя, став потужним джерелом науковців у галузях світової економічної історії, соціології, глобалізаційних студій і критики капіталізму, розуміння ідеологічного виміру глобального капіталізму, що дозволяє критично осмислити сучасні політичні та економічні моделі у світлі їх історичного коріння.

Отже, роздуми та аналіз про становлення капіталізму, виявлення його основних чинників розвитку, моделювання розвитку капіталізму і методологія світ-системного аналізу стали результатом роботи видатного мислителя XX-XXI ст. І. Валлерстайна.

Використання ШІ-інструментів. Інструменти ШІ було використано для перевірки орфографії та пунктуації.

Список джерел інформації

1. Wallerstein I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York : Academic Press. 410 p.
2. Wallerstein I. (1980). *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. New York : Academic Press. 372 p.
3. Wallerstein I. (1989). *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730s–1840s*. San Diego : Academic Press. 372 p.

4. Wallerstein I. (2011). *The Modern World-System IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. Berkeley : University of California Press. 398 p.
5. Wallerstein I. (1995). *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*. London : Verso. 144 p.
6. Wallerstein I. (1991). *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge : Cambridge University Press. 260 p.
7. Wallerstein I. (1995). *After Liberalism*. New York : The New Press. 272 p.
8. Wallerstein I. (1999). *The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-First Century*. Minneapolis : University of Minnesota Press. 294 p.
9. Wallerstein I. (2006). *European Universalism: The Rhetoric of Power*. New York : The New Press. 152 p.
10. Wallerstein I., Collins R., Mann M., Derluguian G., Calhoun C. (2013). *Does Capitalism Have a Future?* Oxford : Oxford University Press. 240 p.
11. Wallerstein I. (1998). *Utopistics: Or, Historical Choices of the Twenty-First Century*. New York : The New Press. 144 p.
12. Wallerstein I. (2001). *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*. 2nd ed. Philadelphia : Temple University Press. 336 p.
13. Wallerstein I. (2003). *The Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*. New York : The New Press. 280 p.
14. Wallerstein I. (1979). *The Capitalist World-Economy*. Cambridge : Cambridge University Press.
15. Меркантилізм: його суть, основні риси та еволюція. Retrieved from <https://studfile.net/preview/9989643/page:2/>
3. Wallerstein I. (1989). *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730s–1840s*. San Diego : Academic Press. 372 p.
4. Wallerstein I. (2011). *The Modern World-System IV: Centrist Liberalism Triumphant, 1789–1914*. Berkeley : University of California Press. 398 p.
5. Wallerstein I. (1995). *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*. London : Verso. 144 p.
6. Wallerstein I. (1991). *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge : Cambridge University Press. 260 p.
7. Wallerstein I. (1995). *After Liberalism*. New York : The New Press. 272 p.
8. Wallerstein I. (1999). *The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-First Century*. Minneapolis : University of Minnesota Press. 294 p.
9. Wallerstein I. (2006). *European Universalism: The Rhetoric of Power*. New York : The New Press. 152 p.
10. Wallerstein I., Collins R., Mann M., Derluguian G., Calhoun C. (2013). *Does Capitalism Have a Future?* Oxford : Oxford University Press. 240 p.
11. Wallerstein I. (1998). *Utopistics: Or, Historical Choices of the Twenty-First Century*. New York : The New Press. 144 p.
12. Wallerstein I. (2001). *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*. 2nd ed. Philadelphia : Temple University Press. 336 p.
13. Wallerstein I. (2003). *The Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*. New York : The New Press. 280 p.
14. Wallerstein I. (1979). *The Capitalist World-Economy*. Cambridge : Cambridge University Press.
15. Merkantylyzm: yoho sut, osnovni rysy ta evoliutsiia Retrieved from <https://studfile.net/preview/9989643/page:2/>

References (transliterated)

1. Wallerstein I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York : Academic Press. 410 p.
2. Wallerstein I. (1980). *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*. New York : Academic Press. 372 p.

Надійшла (received) 12.09.2025

Прийнята (accepted) 01.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Гончаренко Євген Олександрович (Goncharenko Ievgen) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6073-4159>

О.М. ГОРОДИСЬКА

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕГАТРЕНД ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНОГО ДИСКУРСУ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Стаття пропонує рефлексію теоретико-практичного дискурсу філософії освіти в умовах такого мегатренду сучасності, як діджиталізація. У статті даються у якості прикладу два заклади освіти – ліцей для дітей з обмеженими можливостями та Інноваційний Кампус НТУ «ХПІ» з новаторським підходом до підготовки ІТ-фахівців. Створення концепції Інноваційного Кампусу для майбутніх програмістів і реалізація його на практиці в структурі НТУ «ХПІ» стало відгуком на мегатренд діджиталізації як провідної методології навчання. Харківський підхід, який розгорнувся за умов можливостей цифрової трансформації у європейській вищій освіті, ще раз підкреслив значущість теоретичних положень Г. Шельські і З. Баумана. Аналіз роботи двох освітніх закладів показав, що теоретичні ідеї Г. Шельські і З. Баумана мають рацію, а вектор руху філософії освіти зміщується у бік рішення все більш прикладних завдань.

Ключові слова: освіта, філософія освіти, діджиталізація, дистанційна освіта, практичний вимір філософії освіти, університет, ІТ-фахівці, методологія дистанційного навчання.

О.М. HORODYSKA

DIGITALIZATION AS A MEGATREND FOR THE FORMATION OF A CONTEMPORARY THEORETICAL AND PRACTICAL DISCOURSE OF THE PHILOSOPHY OF EDUCATION

The article reflects on the theoretical and practical discourse of the philosophy of education in the context of a modern megatrend: digitalization. The article provides two educational institutions as examples: a lyceum for children with disabilities and the Innovation Campus of NTU «KhPI», which features an innovative approach to training IT specialists. The creation and practical implementation of the Innovation Campus concept for future programmers within NTU «KhPI» was a response to the megatrend of digitalization as a leading teaching methodology. This Kharkiv approach, developed under the conditions of digital transformation possibilities in European higher education, once again underscored the significance of Schelsky's and Bauman's theoretical positions. Analysis of the work of the two educational institutions demonstrated the validity of Schelsky's and Bauman's theoretical ideas, confirming that the vector of movement in the philosophy of education is shifting towards solving increasingly applied problems.

Key words: education, philosophy of education, digitalization, distance education, practical dimension of philosophy of education, university, IT specialists, distance learning methodology.

Постановка проблеми. Останні публікації свідчать про зацікавленість не тільки у теоретичному аналізі основ дистанційної освіти: більш цікавими стає аналіз основ дистанційної освіти, реалізований у практичній сфері, та тих трендів, які підштовхнули заклади освіти «дати відповіді» на виклики, які висуває перед ними історія і соціальні зміни. Починаючи з кінця ХХ ст. йде обговорення сучасних форм навчання з урахуванням такого феномену, як діджиталізація. Одним із напрямків його теоретичного обговорення став конективізм – теорія навчання цифрової епохи. С. Даунс і Дж. Сіменс запропонували своє бачення процесу навчання за нових умов: автори називають її «теорія навчання у цифровій епосі» [20; 11]. Вони вважають, що можливості мережевого характеру кіберпростору можуть впливати на організацію не тільки засвоєння інформації, але й її подальшого опрацювання.

Однак сучасні університети, зіткнувшись із трендом у вигляді діджиталізації, намагаються знайти нові форми освіти. Якщо з кінця ХХ ст. світова спільнота стала свідком появи відкритих університетів [1], то сьогодні актуальним стає питання появи нових форм освіти, в яких реалізувався б саме практичний виклик на мегатренди сучасності. Не

можна не згадати педагогіку постмодернізму, що критикувала універсальні цінності модерну. Саме її представники поставили питання про зв'язок між освітою і суспільним поступом і спростували тезу про те, що існує необхідний зв'язок між наукою, публічним просвітництвом та суспільним поступом. Ця теза викликає дискусійні запитання. Тому у статті запропоновано методологію Г. Шельські і З. Баумана, в яких описується роль і вплив трендів суспільного життя, не виключаючи і освіту. Їхня творчість та ідеї лунали у ХХ ст., але практична реалізація знайшла своє продовження у сучасних освітніх практиках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні публікації свідчать про зацікавленість у теоретико-практичному аналізі основ дистанційної освіти. Є багато напрямів (не філософського за своїм характером), які розглядають це питання. Але завдання цієї роботи вимагає розгляду «вбудованості, вписаності» у філософський дискурс самого підґрунтя педагогічної практики нового зразка. Серед останніх публікацій бажано назвати такі прізвища, як О. Петерс, Б. Ріденс, М. Мур, Г. Керслі, Д. Левін, та інші. М. Мур відомий теорією транзакційної дистанції між учнями та вчителем; Д. Кіган також досліджує проблеми, які виникають з просторовим

роз'єднанням вчителя та учня; Б. Холмберг намагався визначити інтерактивну характеристику дистанційного освітнього процесу, що забезпечує максимальний ступінь зацікавленості учня. Серед вітчизняних дослідників в галузі дистанційної освіти можна назвати таких вчених, як А. Андрєєв, В. Биков, М. Бойченко, О. Гороховський, О. Дольська, В. Кремень, В. Кухаренко та ін., які оформили вітчизняний простір філософії освіти.

Їм передували певні школи, представлені такими, як педагогіка культури (Е. Шпрангер, Т. Літт, Г. Ноль, В. Флітнер, Я. Кузьмів, Я. Ярема, О. Кульчицький). Нагадаємо їх основну ідею: педагогіка є тотожною у контексті відношення між теорією і практикою. Персоналістська педагогіка (С. Балей, О. Кульчицький, Ф. Шляйєрмахер, В. Штерн) ставить наголоси на розум і свободу, внутрішність особи, діалогічність особистого існування.

Екзистенційна педагогіка (М. Бубер, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Е. Левінас) актуалізувала питання драматизму людської долі та потреби у її автентичності. Педагогіка прагматизму (Дж. Дьюї, Р. Рорті) головну цінність освіти визначала у безпосередньому зв'язку з життям: школа – це «мініатюрна соціальна спільнота». Не можна не згадати педагогіку постмодернізму (М. Фуко, Ж. Делез, Ж. Деріда), що критикувала універсальні цінності модерну.

Мета статті – нагадати методологію Г. Шельські і З. Баумана про роль трендів у соціально-історичному контексті і показати на прикладах роботи двох освітніх центрів шляхи формування методології для дистанційного навчання та появу нової форми освіти, яка, ставши відгук на мегатренд історичної епохи – діджиталізацію, поєднала в собі проектне навчання і гейміфікацію, що розцінюється як приклад нової форми освіти.

Виклад основного матеріалу. Ще з давніх часів процес зародження грецької Пайдеї йшов шляхом руху від методів до певної методології. Аналіз історії філософії стає живою картиною такого руху: від прийомів у якості методів до вже обґрунтованих принципів навчання, в яких дивним чином поєднувалися і метод, і методологія з вихованням.

Сучасна ситуація в освіті, яка вже не розглядається поза використання високих технологій, без звернення до методів діджиталізованого освітнього простору, активізує питання про, з одного боку, теоретичні засади активного звернення до високих технологій і обґрунтування цього процесу, а, з іншого, – філософія вже не може пропустити практичний бік цього питання.

Початок уточнення тези починається із аналізу текстів представників так званого антропологічного напрямку у соціології. Одним із яскравих його представників у ХХ ст. був Г. Шельські [12]. Його науковий шлях йде від політичної філософії англійського емпіризму та американського прагматизму до філософської антропології і антропологічної соціології культури. На думку Г. Шельські, молодіжна проблематика і в першу чергу питання освіти як однієї із головних сфер не тільки надання знань, але і виховання, потребує розгляду у

соціально-історичних контекстах [17; 19]. Ця теза стала підґрунтям для оформлення його методології, представленій вираженням в абстрагуванні від конкретної ситуації, але з урахуванням і майже вводом цієї конкретики в історичний вимір [18]. Така методологія дозволяє прослідити форми переходу від дитинства до світу дорослих.

У свою чергу його методологічна база зростає не з нуля. Уся історія освіти перетинається із філософією, соціологією і антропологією, тому не викликає здивування і прізвиська тих, на кого спирається німецький вчений. Це були Ф. Тьоніс – відомий як один із засновників Німецького соціологічного товариства, що запровадив поділ соціальних груп на два типи «спільнота» та «суспільство»; М. Вебер і А. Вебер з ідеєю про раціоналізацію духовного життя як провідного тренду суспільного розвитку.

За думкою Г. Шельські, «вхід» до індустріального суспільства був обумовлений не тільки освітніми навичками, але і соціальною трансформацією, що значно ускладнило соціальну адаптацію молоді. Дійсно, у порівнянні із ХVІІІ і до середини ХХ ст. соціалізація молоді визначалася традицією, спиралася на міцний зв'язок із родинами, демонструючи наступність поколінь із, з одного боку, жорсткою нормативною поведінкою, але з іншого, – присутністю емоційної складової. Він також описав розчарування молоді у політиці після Другої Світової війни, що підштовхувало її до відкриття в інших сферах самореалізації себе, наприклад, в економічній сфері, що сприяло виникненню середнього прошарку (середнього класу) [18].

Процеси, які мають місце у суспільстві віддзеркалюються в освіті: відбувається перебудова структури і змісту освітніх програм, пропонуються нові методи і зростає нова методологія подачі навчального матеріалу. За цими процесами йде і формування цілей навчання молоді: вона виявляє зацікавленість у нових технологіях, бо вважає роботу не одним із чинників свого добробуту, але головною і найважливішою передумовою свого існування. Непрофесійність і некваліфікаційність будь-якої праці стає невинуватим процесом для молоді людини.

Схожі думки розвивав у своїх працях відомий польсько-англійський теоретик З. Бауман, який описував соціальні тренди, порівнюючи модерн і постмодерн. На його думку, є деякі тренди, тенденції, які немов би закладені в кожній історичній епосі. Він намагався («Модерн і амбівалентність») дослідити модерн на роздоріжжі і руху до постмодерну [9]. У модерні є готовність до застосування радикальних засобів щодо усунення неоднозначностей і встановлення «однозначного порядку». Але ця боротьба приречена завжди на поразку. А сама амбівалентність, що з'являється на роздоріжжі, не тільки свідчить про перехід до постмодерну, але і починає розглядатися (з боку інтелектуалів) не тільки як дієва, але і продуктивна сила. Це приводить до непередбаченого: якщо у модерні був дефіцит свободи, то у постмодерні – дефіцит стабільності. А поруч зростає, як слідство, відсутність механізму селекції можливостей життєтворчості [9].

Отже, окреслений методологічний підхід дає можливість з'ясувати, по-перше, ситуації суто практичного характеру в освітніх практиках відносно мегатрендів (у прикладі роль феномену діджиталізації), по-друге, проаналізувати, які існують тренди, що торкаються питання не тільки оформлення тих чи інших методів, на ґрунті яких зростають методології, але побічно підштовхують сучасні університети до впровадження зовсім нових форм освіти, «приховуючи» в собі елемент входження молоді людини до світу дорослих.

Якщо проаналізувати освітньо-педагогічні напрями сучасної західноєвропейської філософії, то усі основні школи (позитивізму, педагогіка культури, персоналістська педагогіка, екзистанційна тощо) ще продовжували працювати в історичному контексті індустріалізації, але вже відчували перехідний етап становлення нового [2]. Вони попали в ситуацію роздоріжжя. Якщо спиратися на методологічний підхід Г. Шельські, саме тому вони і ставили «питання про трансформацію цілей виховання» [2]. Аналіз роботи цих прекрасних шкіл свідчить про таку неоднозначну ситуацію і коливання представників філософії освіти: з одного боку, вони спиралися на вже відомі (можна сказати чітко позначені філософські напрями), а, з іншого, відчували зародження нових трендів у соціумі, що демонструвало обмеженість їх практичного характеру.

Щоб показати характер змін цілей і зростання нових методів і методології у ХХІ ст. на ґрунті трендів сучасності в історичному контексті, проаналізуємо два заклади освіти, рухаючись від середньої школи інклюзивної освіти до зрушень в університетській освіті. У прикладі будуть два заклади – комунальний заклад «Покотилівський ліцей №2» і «Інноваційний Кампус» НТУ «ХП». Аналіз практичної діяльності кожного буде проаналізовано на основі надрукованих текстів у наукових журналах і публічному просторі мас-медіа.

Першою буде стаття Л.В. Костіної і Н.В. Лябах, в якій з'ясовано шляхи формування методів ефективного навчання за умов дистанційних уроків у ліцеї. Перед вчителями, психологами інклюзивного навчання постали запитання і дидактичного, і виховного, і методологічного характеру, вже не кажучи про організаційну складову. У прикладі такі «основні» питання: 1) як працювати з дитиною, коли ти тут, а вона – там? 2) ти не маєш тілесного, контакту, можливості допомогти, як організувати роботу у класі? 3) учитель не бачить, що пише дитина, чи правильно пише? Які кроки дієві?» [6, с. 94].

Питань багато, вони є актуальними і без дистанційного процесу, але загострилися саме за часи пандемії, коли активним стало завдання звернутися до дистанційних форм навчання.

Шлях підготовки працівників був досить напружений: «налаштуватись, пройти курси підвищення кваліфікації, переглянути багато сайтів та опрацювати літературу з даної тематики тощо. І все ж таки методи, до яких звернулись працівники закладу спрацювали. «Методика включала в себе: «Методика ефективного навчання включає:

– спробувати;

- спробувати ще раз;
- проаналізувати та виправити помилки;
- спробувати ще;
- пробувати, поки не вдасться;
- закріпити у навчанні» [6, с. 95].

У процесі роботи було відпрацьовано низка методичних принципів:

«1. Принцип інтерактивності. Усі здобувачі освіти мають навчатися за допомогою комп'ютерно-інформаційного середовища.

2. Принцип диференціації. Дистанційне навчання передбачає навчання за можливостями, тут застосовуються технології різно-рівневних завдань.

3. Принцип індивідуального підходу. Обов'язково треба враховувати форму порушення дитини з ООП і можливості її комунікації для того, щоб вона більш ефективно продовжила навчання.

4. Принцип пластичності. Навчання має відбуватися у необхідному темпі для учня. Слід пам'ятати, що діти з порушеннями інтелектуального розвитку мають деякі особливості, а саме:

- обмежені можливості пізнавальної діяльності;
- не можуть швидко та правильно реагувати;
- не можуть обробляти інформацію з навколишнього середовища» [6, с. 95].

У грудні 2021 р. у НТБ НТУ «ХП» було проведено Міжнародний дистанційний науково-практичний семінар і укладена угода між НТУ «ХП» із закладами загальної середньої освіти м. Харкова і Харківської області.

Другим прикладом є аналіз появи і роботи Інноваційного Кампусу НТУ «ХП», який став одним із кращих освітніх проєктів у світі. Ректор НТУ «ХП» проф. Є.І. Сокол декларував концепцію появи і розвитку цього навчального закладу: об'єднати теоретичну підготовку класичної університетської освіти з отриманням актуальних навичок (технічних, економічних, управлінських, комунікативних), які необхідні для реалізації реальних практичних завдань. «Щоб досягти цієї мети, навчальна програма буде заснована на проєктному навчанні та гейміфікації, які будуть підтримувати мотивацію студентів при освоєнні нової інформації» [7].

Освітню програму «Інноваційний Кампус» було розроблено командою українських ІТ-фахівців у співпраці з викладачами НТУ «ХП». Концепція проєкту – перехід від декларативної схеми навчання, основою якої є здобуття знань, до проєктної, спрямованої на набуття практичних навичок створення продуктів та систем. Це нова технологія навчання ІТ-фахівців, що забезпечує бакалаврську підготовку високого міжнародного рівня. «Програма розрахована на 4 роки. Після першого року навчання у «ХП» (вступ до спеціальності, вивчення фундаментальних дисциплін) студенти проходять конкурсний відбір (4-тижневий марафон), щоб стати учасником програми проєктного навчання (2-3-й рік навчання), заснованого на принципах гейміфікації та peer-to-peer (співпраця на рівних). Четвертий рік відведено для поглибленого вивчення предметів, практики та дипломної роботи у НТУ «ХП». Робота «Інноваційного Кампусу» НТУ «ХП» стартувала у

вересні 2019 р. Учасниками проекту стали студенти двох кафедр вишу – Програмної інженерії та інтелектуальних технологій управління і Комп’ютерної інженерії та програмування» [8].

Протягом навчання студенти проходять практику в ІТ-компаніях України, зокрема GlobalLogic та MobiDev, а найуспішніші отримують від них пропозиції для подальшого працевлаштування. «При цьому студенти не покидають навчання, а працюють та навчаються за принципом дуальної освіти» [8].

Отже, мега-тренди сучасності (принцип діджиталізації з ІТ-технологіями, Інтернет-ресурсами) сприяли появі зовсім нової форми освіти. Це свідчить про нове бачення самого світу і ролі освіти в ньому. Оцінка нових трендів, що панують у суспільстві, формують підґрунтя тих зсувів, про які писали Г. Шельські та З. Бауман. У підтвердженні їхніх ідей бажано підкреслити, «що носіями нового бачення світу виступають трансформери, які і закликають до нового виду світогляду» [3].

Нагадаємо, що О. Петерс запропонував свої ідеї, які перехрещуються як із думками Г. Шельські, так і З. Баумана. О. Петерс розробив «індустріалізовану модель» дистанційної освіти і стверджує, що дистанційна освіта функціонує не як традиційна «ремісничка» (особиста) освіта, а як промисловий процес, що характеризується поділом праці (автори матеріалів, дизайнери, тьютори тощо), стандартизацією матеріалів, масовим виробництвом та логістикою. Він досліджує філософські та педагогічні наслідки цієї індустріалізації, пропонуючи всебічний аналіз історичного розвитку, економічних аспектів та майбутнього дистанційного навчання [16]. М. Мур і Г. Керслі запропонували підручник для більш активного «входження» у тренд сучасності, надали практичні рекомендації щодо проектування навчального процесу та вибору технологій для мінімізації транзакційної відстані та максимізації навчання [15].

Отже, теоретичні основи, закладені для розуміння характеру і сутності дистанційної освіти, обговорюються у науковому середовищі. У прикладі може стати напрям конструктивізму, який захоплював своєю актуальністю усього десяти-двадцять років потому: «Тема конструювання людини та реальності тільки починає обговорюватися в наукових, освітніх та філософських колах. Ми бачимо, що природничі, технологічні, ІТ-науки ставлять наголос на конструктивізм, надаючи йому статус еволюційного, а відношення до нього представників гуманітарних наук неоднозначне. Створюється парадоксальна ситуація, в якій виявляється, що оптики наук формуються різними антропологічними установками відносно конструктивізму» [10, с. 121].

Але сьогодні йде процес пошуку нових форм освітніх практик, нових ліній їх трансформацій, бо тренд діджиталізації став не тільки підґрунтям, але і жорстким нагадуванням про зміни історико-соціального характеру. Питання його активізації залишається відкритим для подальшого опрацювання у практичному середовищі освіти.

Висновки. Філософія завжди розглядала сферу освіти як одну із пріоритетних. У ХХ ст. було сформовано декілька потужних шкіл, які пропонували своє бачення освіти із наголосами на певних орієнтирах. ХХІ ст. висунуло перед суспільством і науковцями тему активного переходу до нових форм освіти. Якщо у ХХ ст. такими формами стали відкриті університети, то сьогоднішній освітній простір вимагає нових форм організації освітнього простору з новими методологіями і з оглядом на соціальні зміни і тренди нового зразка. Підґрунтям сучасності став мегатренд діджиталізації, який не тільки сприяв оформленню масовості дистанційної освіти, але і став основою для подальшого руху розвитку сучасного університету.

У прикладі стали два заклади освіти – ліцей для дітей з обмеженими можливостями і НТУ «ХПІ» з українським новаторським підходом до підготовки ІТ-фахівців. «Інноваційний Кампус» для майбутніх програмістів продемонстрував відгук на діджиталізацію як провідної методології навчання і показав можливості цифрової трансформації у європейській вищій освіті.

Отже, вектор руху філософії освіти зміщується у бік рішення все більш прикладних завдань. Основою цього стали новий тренд і нові запити із боку суспільства, на чому свого часу наполегливо наполягали такі представники філософії та соціології, як Г. Шельські і З. Бауман. Відповідь на діджиталізацію розгортається у неймовірно величезних масштабах, що захоплює і таку сферу, як освіта. Пошуки нових методів і методологій змушує впроваджувати в життя абсолютно нові форми навчання, що не мають аналогів у минулому.

Використання ІІІ-інструментів.

Використання ІІІ-інструментів полягало у пошуку джерел в мережі Інтернет, перевірці орфографії, перевірці перекладу.

Список джерел інформації

1. Дольська О.О. (2008). Парадигмальні зміни у сучасній філософії освіти. Філософія освіти. *Philosophy of Education*. № 2. С. 146–162.
2. Дольська О.О., Гончаренко О.А., Городиська О.М. (2023). *Освітньо-педагогічні напрями в сучасній західноєвропейській філософії*: навч.-метод. посібник. Харків: Вид-во Іванченка І. С. 225 с.
3. Дольська О.О., Городиська О.М. (2025). Цифрова культура як детермінанта змін у мисленні, світогляді, освіті. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія «Філософія. Педагогіка»*. № 1 (8). С. 7–17. DOI: <https://doi.org/10.54891/2786-7013-2025-1-1>
4. Закон України «Про вищу освіту». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
6. Костіна Л.В., Лябах Н.В. (2023). Організація роботи у закладах освіти для дітей з ооп при дистанційній формі навчання (з досвіду роботи). *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Сер.: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2023. № 2. С. 93–97. DOI: <https://doi.org/10.20998/2227-6890.2023.2.17>
7. Ректор Євген Сокол про інноваційну програму в сфері ІТ. Retrieved from

<https://www.kpi.kharkov.ua/ukr/2018/04/18/khpi-ректор-innovative-it-education/>

8. У Харкові на базі політеху відкрили «Інноваційний кампус»: одночасно можуть навчатися до 300 студентів. Retrieved from <https://dou.ua/forums/topic/36281/>

9. Bauman Z. (1993). *Modernity and Ambivalence*. London : John Wiley and Sons Ltd. 304 p.

10. Dolska O., Gorodiskaya O., Tararoyev J. (2019). Anthropological dimension of constructivism in the culture of Presence. Anthropological dimension of constructivism in the culture of Presence. *Studia Warmińskie*. Vol 56. P. 105–121.

11. Downes S. (2010). New technology supporting informal learning. *Journal of Emerging Technologies in Web Intelligence*. № 2 (1). P. 27–33.

12. Helmut Schelsky – der politische Anti-Soziologe. (2013). Eine Neurezeption. Herausgegeben von Alexander Gallus. Göttingen : Wallstein Verlag. 244 s.

13. Lewin D., Lundie D. (2016). Philosophies of Digital Pedagogy. *Studies in Philosophy and Education*. № 35 (3). P. 235–240. DOI: 10.1007/s11217-016-9514-7

14. Moore M. (1973). Toward a theory of independent learning and teaching. *Journal of Higher Education*. № 44 (12). P. 661–679.

15. Moore M.G., Kearsley G. (2011). *Distance Education: A Systems View of Online Learning*. Belmont, CA : Wadsworth Cengage Learning. 388 p.

16. Peters O. (2001). *Learning and Teaching in Distance Education: Analyses and Interpretations from an International Perspective*. London : Kogan Page. 279 p. Retrieved from https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781136358289_A24429178/preview-9781136358289_A24429178.pdf

17. Schelsky H. (1965). *Auf der Suche nach Wirklichkeit. Gesammelte Aufsätze*. Düsseldorf; Köln : Eugen Diederichs Verlag. 487 s.

18. Schelsky H. (1975). *Die Arbeit tun die anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen*. Opladen : Westdeutscher Verlag. 378 s.

19. Schelsky H. (1980). *Die Soziologen und das Recht. Abhandlungen und Vorträge zur Soziologie von Recht, Institution und Planung*. Opladen : Westdeutscher Verlag. 416 s. Retrieved from <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-14241761-92ae4d9873.pdf>

20. Siemens G. (2005). *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. Retrieved from http://www.itdl.org/Journal/Jan_05/article01.htm

References (transliterated)

1. Dolska O.O. (2008). Paradyhmální zminy u suchasnií filosofii osvity. *Filosofia osvity. Philosophy of Education*. № 2. S. 146–162.

2. Dolska O.O., Honcharenko O.A., Horodyska O.M. (2023). Osvitno-pedahohichni napriamy v suchasnií zakhidnoievropetskii filosofii: navch.-metod. posibnyk. Kharkiv : Vyd-vo Ivanchenko I.S. 225 s.

3. Dolska O.O., Horodyska O.M. (2025). Tsyfrova kultura yak determinanta zmin u myslenni, svitohliadi, osviti. *Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Seriia «Filosofia. Pedahohika»*. № 1 (8). S. 7–17. DOI: <https://doi.org/10.54891/2786-7013-2025-1-1>

4. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 5 veresnia 2017 roku. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

6. Kostina L.V., Liabakh N.V. (2023). Orhanizatsiia roboty u zakladakh osvity dlia ditei z oop pry dystantsiini formi navchannia (z dosvidu roboty). *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI»*. Ser.: Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva. 2023. № 2. S. 93–97. DOI: <https://doi.org/10.20998/2227-6890.2023.2.17>

7. Rektor Yevhen Sokol pro innovatsiinu prohramu v sferi IT. Retrieved from <https://www.kpi.kharkov.ua/ukr/2018/04/18/khpi-ректор-innovative-it-education/>

8. U Kharkovi na bazi politekhu vidkryly «Innovatsiinyi kampus»:одночасно mozht navchatsia do 300 studentiv. Retrieved from <https://dou.ua/forums/topic/36281/>

9. Bauman Z. (1993). *Modernity and Ambivalence*. London : John Wiley and Sons Ltd. 304 p.

10. Dolska O., Gorodiskaya O., Tararoyev J. (2019). Anthropological dimension of constructivism in the culture of Presence. Anthropological dimension of constructivism in the culture of Presence. *Studia Warmińskie*. Vol 56. R. 105–121.

11. Downes S. (2010). New technology supporting informal learning. *Journal of Emerging Technologies in Web Intelligence*. № 2 (1). R. 27–33.

12. Helmut Schelsky – der politische Anti-Soziologe. (2013). Eine Neurezeption. Herausgegeben von Alexander Gallus. Göttingen : Wallstein Verlag. 244 s.

13. Lewin D., Lundie D. (2016). Philosophies of Digital Pedagogy. *Studies in Philosophy and Education*. № 35 (3). P. 235–240. DOI: 10.1007/s11217-016-9514-7

14. Moore M. (1973). Toward a theory of independent learning and teaching. *Journal of Higher Education*. № 44 (12). P. 661–679.

15. Moore M.G., Kearsley G. (2011). *Distance Education: A Systems View of Online Learning*. Belmont, CA : Wadsworth Cengage Learning. 388 p.

16. Peters O. (2001). *Learning and Teaching in Distance Education: Analyses and Interpretations from an International Perspective*. London : Kogan Page. 279 p. Retrieved from https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781136358289_A24429178/preview-9781136358289_A24429178.pdf

17. Schelsky H. (1965). *Auf der Suche nach Wirklichkeit. Gesammelte Aufsätze*. Düsseldorf. Köln : Eugen Diederichs Verlag. 487 s.

18. Schelsky H. (1975). *Die Arbeit tun die anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen*. Opladen : Westdeutscher Verlag. 378 s.

19. Schelsky H. (1980). *Die Soziologen und das Recht. Abhandlungen und Vorträge zur Soziologie von Recht, Institution und Planung*. Opladen : Westdeutscher Verlag. 416 s. Retrieved from <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-14241761-92ae4d9873.pdf>

20. Siemens G. (2005). *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. Retrieved from http://www.itdl.org/Journal/Jan_05/article01.htm

Надійшла (received) 06.10.2025

Прийнята (accepted) 20.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Городиська Ольга Миколаївна (Horodyska Olga) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри філософії; Харків; Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7665-2185>

Л.А. КОМКОВА

ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ МАРКЕР ІМІДЖЕВИХ СТРАТЕГІЙ В ДІЯЛЬНОСТІ АВІАКОМПАНІЙ

У статті розглянуто соціокультурні складові в діяльності авіакомпаній з боку вирішення візуальних детермінант для реалізації функціонального іміджу, який певним чином віддзеркалює інтереси і потреби людей в системі сучасних інформаційно-комунікативних реалій. Пропонується міждисциплінарний аналіз зазначених проблем в межах соціальної філософії з домінантою на пізнавально-практичну проблематику. Доведено, що вивчення іміджу в стратегіях авіакомпаній виходить за межі суто маркетингової чи економічної діяльності – воно належить до єдиної інформативно-комунікативної сфери сучасного суспільства зі складною та різноманітною системою трансляції знань та обмінних процедур, де саме загальний образ стає носієм значень, очікувань і колективних уявлень.

Ключові слова: імідж, стратегія, інформація, комунікація, культура, суспільство, образ, споживання, людина, цінності, безпека.

L.A. KOMKOVA

INFORMATIONAL AND COMMUNICATIVE MARKER OF IMAGE STRATEGIES IN THE ACTIVITIES OF AIRLINES

The paper examines the sociocultural components in the activities of airlines through the lens of visual determinants that shape their functional image – an image that, in turn, reflects the interests and needs of individuals within the system of contemporary information and communication realities. An interdisciplinary analysis of these problems is proposed within the framework of social philosophy with a predominance of cognitive and practical issues. It has been proven that the study of image in airline strategies goes beyond purely marketing or economic activities – it belongs to the only informative and communicative sphere of modern society with a complex and diverse system of knowledge transmission and exchange procedures, where it is the general image that becomes the carrier of meanings, expectations, and collective perceptions.

Key words: image, strategy, information, communication, culture, society, representation, consumption, human being, values, safety.

Постановка проблеми. У сучасному світі компанія не може претендувати на успішність, конкурентоспроможність і довіру без вироблення впізнаного символічного образу, який сприймається і функціонує як посередник між нею та спільнотою споживачів, партнерів і інвесторів. Іміджева стратегія авіакомпаній у цьому сенсі постає як динамічна, гнучка система – своєрідна «текстура смислів», де ігнорування окремих елементів породжує викривлене сприйняття та, як наслідок, поразку в боротьбі за культурні й економічні досягнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика іміджевих стратегій в умовах сучасного інформативно-комунікативного суспільства викликає стійкий інтерес представників соціогуманітарного знання взагалі та філософського окремо, що синтезує як теоретичне осягнення феномену іміджевих стратегій, так і відповідні практики в умовах цифровізації. У своїх роботах дослідники обирають або системно-структурний підхід до аналізу феномену іміджевих стратегій, або ж конкретно-праксеологічний, зосереджуючи увагу на вивченні окремих станів іміджу та можливостей його використання для удосконалення соціальної взаємодії в певних видах соціальної діяльності в сучасних умовах діджиталізації.

Загальний принцип іміджевої стратегії авіакомпаній полягає в тому, щоб звернутися до таких соціокультурних ознак, які створюють конкретний символічний образ, який не лише підкреслює її надійність і відповідальність, а й формує уявлення про неї як про партнера, що здатен гарантувати безпеку, турботу й стабільність. Зрештою, цей образ, закріплений у свідомості споживачів, перетворюється на об'єкт бажання – своєрідний символічний показник, який ототожнюється з послугами авіакомпанії й стимулює їх придбання. У такому вимірі імідж стає не просто інструментом комунікації, а засобом маркування та репрезентації комплексу необхідної інформації, що формує нові горизонти взаємодії між людством і світовим бізнесом авіакомпаній.

До вивчення суспільної стратегічної діяльності взагалі і світових авіакомпаній зокрема, звертаються представники різних напрямів соціогуманітарного знання. Привертають увагу українські дослідники, що пропонують філософський підхід до всебічного аналізу створення і функціонування такого феномену як стратегічний імідж. Можна вказати на працю Л. Васильєвої, де авторка пов'язує появу та існування іміджу з ускладненням публічних комунікацій, таких як ЗМІ, реклама, PR, інтернет [2]. О. Плясун пропонує

лінгвістичний підхід до аналізу іміджу та його місця у масових комунікаціях, а також присутності в різних управлінських та організаційних стратегіях як носія важливої та необхідної інформації [11]. Практичний інтерес стосовно функціональної площини іміджу викликають дослідження психолога Н. Сторожук [15]. Філософську діагностику феномену «бренд» пропонує у своєму дослідженні Б. Мантула в якості своєрідного маркеру інформаційних потоків в комунікативних засадах стратегічних реалій суспільства [6]. О. Криворучко розглядає імідж у зв'язку з рекламною діяльністю щодо особливості управління авіаційним підприємством [5]. Певний інтерес проблеми іміджевих стратегій викликають зарубіжні дослідники А. Томпсон та А.Дж. Стрікленд, які розглядають особливості стратегічного менеджменту та наполягають на ідеї, що стратегія є універсальним засобом здійснення місії організації в досягненні бажаних цілей [34]. У напрямку філософської антропології розповсюдження отримали ідеї щодо зв'язку інтересів та пріоритетів людей у тотальному процесі споживання. Німецький дослідник Франц-Рудольф Еш вважає, що не існує повністю «прозорого» споживача, поведінку якого можна передбачити й раціонально описати. Такий ідеальний тип часто використовують у маркетингу та економічній теорії, де припускають, що людина діє раціонально, прагне максимізувати вигоду та приймає логічні рішення. Він посилається на І. Канта: «Хіба не існує такого поняття, як «прозорий споживач», оскільки ми сприймаємо його раціонально, але поведимося емоційно?» [23]. Кант у своїй праці «Критика чистого розуму», наполегливо вказує на те, що людське пізнання завжди відбувається через категорії розуму і чуттєве споглядання. «Єдино той спосіб можемо ми пізнавати а priori, себто перед усяким дійсним сприйняттям, і тому він називається чистим спогляданням; відчуття ж у нашому пізнанні є тим, завдяки чому воно зветься апостеріорним пізнанням, себто емпіричним спогляданням. Ті форми поєднані з нашою чуттєвістю цілком необхідно, хоч якими були б відчуття – а вони, відчуття, можуть бути дуже різними. Нехай би ми довели це наше споглядання до найвищого ступеня виразності – це не наблизило б нас до характеру предметів самих по собі. У будь-якому разі ми пізнали б вичерпно лише наш спосіб споглядання, себто нашу чуттєвість, та й то неодмінно лише в умовах, споконвічно притаманних суб'єктові простору й часу; а чим є предмети самі по собі – цього ми ніколи не дізналися б і через щонайпроясненіше пізнання їхніх явищ, що єдино тільки й дані нам» [4].

Один із найяскравіших мислителів ХХ ст. і засновників аналітичної філософії Людвіг Вітгенштайн в «Логіко-філософському трактаті» писав: «Образ є моделлю реальності. Предметам у зображенні відповідають елементи образу. Елементи образу в зображенні представляють предмети. Образ полягає в тому, що його елементи перебувають між собою у певному співвідношенні. Образ є фактом. Те, що елементи образу перебувають у певному співвідношенні один з одним, відтворює те, що і самі

речі перебувають у такому співвідношенні. Цей взаємозв'язок елементів образу називається його структурою, а можливість цієї структури – його формою відображення. Форма відображення є можливістю того, що речі можуть перебувати у такому ж співвідношенні, як і елементи образу. Таким чином, образ пов'язаний із дійсністю; він сягає до неї» [35].

В іміджевій стратегії авіакомпанії необхідно прагматично презентувати свої послуги, але також важливо створювати цілісний образ, що функціонує як символ у колективній уяві суспільства. Сучасна компанія не просто доставляє пасажирів – вона формує комунікації та навіть філософію подорожі. Розгляд сучасних підходів до дослідження проблем іміджу та іміджевих стратегій показує увагу до проблем соціокультурної комунікації з боку її конкретних форм та носіїв. Слід зазначити, що незважаючи на певні досягнення, ще залишаються проблеми, які потребують вивчення та інтерпретації і перш за все стосовно ролі, що зростає, процесу розробки і створення символічної картини в герменевтичному контексті існування складних соціальних явищ, таких як створення ефективних іміджевих стратегій.

Метою статті є аналіз специфіки іміджевої стратегії авіакомпаній в інформативно-комунікативному просторі стосовно системи соціокультурних факторів маркування її цілеспрямованої діяльності для удосконалення функціонування, що направлене на розгортання та поглиблення різноманітних послуг в інтересах та потребах людей з боку забезпечення надійності, безпеки та комфорту.

Виклад основного матеріалу. Створення та використання іміджу авіакомпаній пов'язано з більш значною та складною соціальною діяльністю, перш за все стратегічного характеру. Термін стратегія (в перекладі з грецької – мистецтво полководця), перенесено з військової діяльності до сфери соціального керівництва. В умовах сучасного суспільства стратегія характеризує організаційну та управлінську діяльність на майбутні напрями розгортання в сфері соціокультурних трансформацій з широкого використання інформативно-комунікативних практик і виробленню самостійного суспільного продукту, у даному випадку – іміджу організації або компанії та його функціонуванню. У будь-якому випадку розгортання стратегії базується на перспективному баченні процесу, наявності місії, тобто головних агентах її здійснення (хто і навіщо), загального, не деталізованого плану, який складається з ціннісних орієнтирів компанії та сукупних засобів досягнення виконання плану та реалізації кінцевої мети. Стратегія включає в себе три рівня: корпоративний, бізнес-функціональний та операційний. До головних функцій стратегії відносяться планування, організація, мотивація і контроль, чим і займається стратегічний менеджмент. Стратегія вказує на політику, підхід, методикку та концепції завдяки оригінальному напрямку мислення суб'єктів її створення – здібності думати, планувати і активно та продуктивно діяти

для досягнення цілей в інтересах людини і суспільства.

Виділяються наступні головні риси іміджевої стратегії сучасних світових авіакомпаній: розвинена мережі внутрішніх і міжнародних маршрутів, наявність авіапарку і його постійне оновлення, ефективна система обслуговування та комунікації. Це також мова дій, через яку компанія говорить про свою здатність бути частиною глобального світу, стабільності та технологічної надійності і одночасно орієнтуватися на реальні потреби людини. Таким чином, стратегія авіакомпаній безпосередньо стає складовою консумативної культури.

Збільшення численності компаній у світі обумовлює таке керівництво, де все більше уваги приділяється здійсненню загального образу компанії, яркого і неповторного, який легко виокремлювати, пам'ятати і обирати. Звернемося до ідей Вілема Флуссера, чесько-німецького філософа, який досліджував взаємодію між людьми та технологіями, зокрема в контексті комунікації та образів. У своїй праці «Towards a Philosophy of Photography» Флуссер розглядає, як образи формують наше сприйняття реальності та впливають на розуміння світу. Це безпосередньо стосується іміджу компанії, який формується не лише через функціональні характеристики, але й через символічні значення, що сприймаються споживачами. «Люди забувають, що вони створили образи, щоб орієнтуватися у світі. Оскільки вони більше не здатні їх розшифрувати, їхнє життя стає функцією власних образів» [24, с. 16].

Іміджеві елементи, такі як сучасний флот, мережа маршрутів та якість обслуговування, стають символами, через які споживачі формують своє уявлення про компанію та її місце у світі. Враховуючи це, авіакомпанії розуміють, що їхній імідж – це символічний капітал, який впливає на сприйняття бренду та лояльність клієнтів.

Імідж послуг авіакомпанії не зводиться лише до переліку додаткових сервісів, зручної системи тарифів чи програм лояльності. Це, перш за все, сукупність «моментів істини» – коротких, але вирішальних взаємодій між клієнтом і компанією, які формують загальне враження про бренд. Таким чином, імідж послуг авіакомпанії стає виразом її філософії турботи про людину, що відображається у кожному аспекті взаємодії з пасажиром. У цьому процесі особлива увага припадає на пошук і надання іміджу вражаючої символіки.

Іміджу, як загальному та цілісному образу авіакомпаній, потрібна гнучка символізація, яка б оригінально об'єднувала позначене зі значенням різноманітних подій в діяльності авіакомпаній, а саме взаємозв'язок символізації з десимволізацією. Слід зазначити, що символізація постає як оригінальний засіб культурної організації соціальних реалій людини завдяки досвіту і рефлексії в процесі спілкування. Символізація – процес взагалі притаманний людству, який пов'язаний із заміщенням одних образів іншими в процесі його життєдіяльності, починаючи з давнини і закінчуючи сьогоднішнім. У наш час цей процес значно ускладнюється. Термін символ в перекладі з грецької

мови може означати ще і знак, прикмету, признак, пароль, сигнал, а в деяких випадках вказувати на договір в сфері будь яких соціальних відносин між різними соціальними суб'єктами. При цьому важливо розуміти символ як таку реальність, що інформує та водночас пізнається, оцінюється та розуміється в контексті спілкування та цілеспрямовано скеровується на удосконалення обраної діяльності.

Цю ідею яскраво висловив Ян Карлзон, колишній генеральний директор Scandinavian Airlines System (SAS), у своїй книзі «Moments of Truth»: «Щороку кожен з наших десяти мільйонів клієнтів контактує приблизно з п'ятьма співробітниками SAS, і кожен контакт триває у середньому 15 секунд. SAS «створюється» 50 мільйонів разів на рік, по 15 секунд за раз. Ці 50 мільйонів «моментів істини» – це моменти, які зрештою визначають, чи буде SAS успішною чи невдалою компанією. Це моменти, коли ми повинні довести нашим клієнтам, що SAS – їхня найкраща альтернатива» [21].

Цей підхід підкреслює, що кожна взаємодія з клієнтом, навіть найкоротша, має вирішальне значення для формування позитивного іміджу компанії. Тому авіакомпанії повинні приділяти особливу увагу якості обслуговування на всіх етапах подорожі пасажира, забезпечуючи окрім функціональних переваг ще й емоційний комфорт та довіру.

Імідж споживання авіакомпанії – це відображення цінностей та стилю життя її пасажирів. Він формує уявлення про те, ким є клієнт, які його прагнення та як він взаємодіє зі світом. Візьмо як приклад, німецьку авіакомпанію Lufthansa. Її цільова аудиторія – це люди віком 30–49 років, з високим рівнем доходу, які цінують якість, комфорт та інновації. Вони часто мають вищу освіту, займають керівні посади та проживають у великих містах. Ці пасажири не просто обирають авіакомпанію для подорожі; вони шукають партнера, який розділяє їхні цінності та стиль життя. Lufthansa, у свою чергу, пропонує послуги, що відповідають цим очікуванням: від комфортних салонів до інноваційних цифрових сервісів [9].

Споживання сьогодні не просто придбання товарів та послуг, а радше спосіб взаємодії зі світом, що робить імідж компанії ключовим у формуванні цієї взаємодії. Жан Бодріяр, аналізуючи сучасні західні суспільства, зосереджується на феномені споживання об'єктів. У своїй праці «Система речей» він формулює сутність цієї роботи: «Споживання – це активний спосіб ставлення (не лише до об'єктів, а й до спільноти та до світу), спосіб систематичної діяльності та глобальної реакції, на якому базується вся наша культурна система» [19, с. 275].

Внутрішній імідж авіакомпанії, тобто соціально-психологічний клімат колективу і корпоративна культура (робота з персоналом, можливість професійного зростання, підвищення кваліфікації авіаційного персоналу у ведучих українських і зарубіжних учбових центрах, знання іноземних мов, суворостандартизація, як в процесі

авіаперевезень, так і в корпоративній поведінці [5]. Це не тільки набір процедур і стандартів, а насамперед культурна тканина, що об'єднує працівників у спільноту з єдиними цінностями, етичними нормами та прагненням до професійного зростання. Це соціально-психологічний клімат, який визначає, чи відчуває себе кожен співробітник частиною цілого, чи лише виконавцем інструкцій. У сучасному світі, де працівник стає не лише виконавцем, а й носієм бренду, корпоративна культура набуває особливого значення. Важливим фактором, що визначає успіх стає етикет. Дослідниця філософсько-антропологічних проблем в їх морально-етичному відгалуженні, що обумовлені культурно-комунікативними процесами сучасного суспільства О. Проценко, наголошує: «Кожна велика одиниця бізнесу пропонує свій «кодекс» моральних орієнтацій, де правила етикету запропоновані іншим» [12, с. 16].

Як зазначає соціолог і філософ Зигмунт Бауман у своїй книзі «Consuming Life»: «У суспільстві споживачів ніхто не може стати суб'єктом, не перетворившись спочатку на товар, і ніхто не може зберегти свою суб'єктність без постійного відновлення, воскресіння та поповнення здібностей, які очікуються та вимагаються від товару, що продається» [20, с. 28].

Корпоративна ідеологія авіакомпаній формується завдяки певним цінностям, які сприяють розвитку кожного співробітника як особистості та професіонала, що, в свою чергу, втілюється в загальне сприйняття бренду компанії.

Візуальний імідж компанії репрезентує візуалізацію ціннісного потенціалу, формуючи враження клієнтів на основі зорового сприйняття. Саме фірмовий стиль, дизайн, візуальні символи й візуальні коди створюють образ організації як цілісної, стабільної та технологічно впевненої структури. Вони одночасно повідомляють культурні значення та емоційні сигнали – у вигляді «мови», якою бренд спілкується з аудиторією.

Цю ідею яскраво розкрив французький філософ і семіотик Ролан Барт: «Однією з ознак нашого світу, можливо, є цей переворот: ми живемо за узагальненим репертуаром образів... Те, що характеризує так звані розвинені суспільства, полягає в тому, що вони сьогодні споживають образи, а не, як це було в минулому, переконання» [17, с. 11].

Тут також доречно зупинитись на понятті брендингу. Бренд – це товар, послуга чи філософія, які виділяються з натовпу, а брендинг – це процес створення та просування торгової марки, атрибутів та ідентифікації; складне та багатогранне явище сучасного суспільства, що викликає увагу фахівців із різних галузей знань. Насамперед слід вказати на економічні аспекти дослідження феномену бренду, оскільки саме в цих координатах брендинг зародився і оформився, а сьогодні інтерпретується як один із важливих елементів сфери виробництва та споживання. Всі теоретичні дослідження брендингу спрямовані на розкриття механізмів і засобів його

впливу на соціум, окрему людину з метою маніпулювання її свідомістю. Це є намаганням розкрити природу поведінки людини в процесі її споживання для реалізації маркетингових цілей.

У стратегічній площині соціокультурних комунікацій бренд – це знак, символ, слова або їхнє сполучення, які допомагають людині-покупцю і людині-споживачу відрізнити товари чи послуги однієї компанії від іншої, що орієнтовані на знаково-символічну, особистісно-іміджеву та статусно-рольову складову процедури брендування, технологічна направленість якої спрямована на соціально-економічну, комунікативну, психологічну-культурно-антропологічну сфери [6, с. 2, 7].

Брендинг відіграє ключову роль у формуванні впізнаваності авіакомпанії. У світі, де інформаційний шум настільки великий, бренд стає не тільки ідентичністю, а й ментальним орієнтиром. Реклама, фірмовий стиль, «черезтинне радіо» – усе це контактує з думками, емоціями та культурною мапою споживача ще до того, як він опиниться на борту літака.

Філософське підґрунтя цьому підходу можна знайти у думці дизайнера та бренд-гуру Волтера Лендора, одного із піонерів брендингу, який працював з такими компаніями, як Coca Cola, British Airways, Singapore Airlines: «Продукти виготовляються на фабриці, а бренди створюються в свідомості» [31, с. ix].

Коли мова заходить про «доступні авіаперельоти», в Європі насамперед згадуються лоукостери Ryanair, Wizz Air та easyJet, які пропонують мінімальні тарифи на перельоти між європейськими містами. У США аналогічні асоціації викликають Southwest Airlines – піонер бюджетного авіасполучення – а також JetBlue, Spirit Airlines і Frontier Airlines, що спеціалізуються на низькобюджетних подорожах усередині країни.

У свою чергу, словосполучення «розкішні далекомагістральні авіаперельоти» звичайно викликає в уяві бренди класу люкс – Emirates, Qatar Airways, Etihad Airways, Singapore Airlines, а також British Airways чи United Airlines, які забезпечують високий рівень сервісу та інноваційні технології на борту. Ці авіакомпанії стали символами глобального статусу, комфорту та естетики подорожі.

Назви авіакомпаній можна розглядати з філософської та семіотичної перспективи як знаки, що кодують ідентичність, походження, претензії на глобальність чи локальність.

Ім'я бренду у сфері авіації не зводиться до рекламних повідомлень, а розгортається у цілісний культурний дискурс: створює образ довіри, надійності та належності до певної держави. «Корпоративна культура може суттєво визначитися тим фактом, що вона виникла з певної національної чи регіональної культури. Наприклад, «німецька ретельність» у випадку Lufthansa, що зарекомендувала себе протягом багатьох років, сприймається як належне та передається новим співробітникам. Кожен з них знає, що важливо» [26, с. 47].

Організаційне брендування – це процес створення айдентики (неповторності) фірмового стилю; комплекс технік, що дозволяє досягнути в короткостроковій перспективі бажаного результату.

Емоційне брендування дозволяє використовувати унікальні стратегічні, візуальні, тактичні вербальні інструменти, які створюють багату брендову індивідуальність, що дозволяє їй виділитися та зачепити людей на рівні глибоких почуттів і емоцій [6, с. 10].

Кожен досвід польоту здається дуже схожим, тому авіакомпанії треба пояснити, чому мандрівники повинні вибрати саме її. На 35 % рішення споживача полетіти залежить від факторів, відмінних від ціни та того, чи їхній літак відправляється та прибуває вчасно [16].

Діяльність авіакомпанії – це публічний акт. Її наявність в культурному просторі транслюється через досвід польотів, стандарти обслуговування та репутацію. Публічність не падає, не розчиняється – вона трансформується у візуальну та поведінкову присутність компанії в культурному просторі, змінює форму та репрезентацію. Річард Сеннет у книзі «Падіння публічної людини» пояснює, що публічні ролі – це соціальні «ігрові дії», які формуються через суспільні конвенції, ритуали та стандартизовану поведінку: «Гра на публіку у формі манер, умовностей і ритуальних жестів – це саме та субстанція, з якої формується публічність і з якої вона черпає своє емоційне значення» [33, с. 29].

У сучасному комунікативному середовищі головною візуальною компонентою іміджу є знаково-стильове доповнення. Знак і стиль компанії – це не просто інструменти впізнавання, а складні символічні конструкції, що формують уявлення про бренд у свідомості споживача, виконують роль посередників між компанією та її культурним оточенням.

Фірмовий стиль – це візуально-комунікативна мова компанії. Він оформлює складові бренду, виконує функцію маркера, що сигналізує про цінності та його соціальний статус, кодує його смисли та ставлення до сукупної діяльності авіакомпанії.

Хоча, звичайно, не у всіх авіакомпаній однаковий підхід до розробки фірмового стилю. Різні види компаній (пасажирські, вантажні, лоукости) віддають перевагу кардинально відмінним видам оформлення.

Маркування компанії – це процес «вписування» бренду в культурний ландшафт. Воно охоплює всі канали взаємодії – від візуального стилю до соціальних практик. Визнаний фахівець з комунікацій психосоціолог Жан-Ноель Капферер визначає бренд соціальним контрактом між компанією та споживачем, а візуальна ідентичність, на його думку, стає способом говорити з клієнтом мовою цінностей, емоцій і смислів, «надавати бренду значення та доносити його значення до цільової аудиторії, використовуючи як сигнал та орієнтир для

ідентичності та ексклюзивності продукту (або послуги)» [27, с. 39].

Семіотика Чарльза Пірса і Ролана Барта дозволяє глибше зрозуміти природу знака. Як писав Барт у своїй знакової праці «Міфології»:

«Міф визначається не об'єктом свого послання, а способом його вираження» [18, с. 107]. Іншими словами, корпоративний знак (логотип, емблема) – це не просто зображення, а спосіб, у який компанія розповідає про себе. Він перетворюється на «міф» – символ, що містить у собі історію, обіцянку та ідеологію бренду.

Дизайн будь-якого бренду починається з логотипу – цього візуального ядра, що вміщує в собі ідентичність компанії. Авіаційна галузь у цьому не є винятком, проте має свої специфічні візуальні коди.

Логотип авіакомпанії – це не лише стилістичне рішення, а естетична формула, покликана емоційно залучити потенційного пасажира ще до першого польоту. це посланці культури, яскраві, функціональні образи, що передають корпоративну ідентичність.

У більшості випадків авіаційні логотипи мають легку, «повітряну» форму: хвилі, крила, абстрактні символи руху чи польоту. Особливо виразно це втілюють тварини, вплетені в візуальну мову бренду: Qantas говорить про Австралію через кенгуру – сильний, впізнаваний символ; Qatar Airways обирає арабського онікса – елегантність і швидкість; у American Airlines бачимо орла – знак суворості, патріотизму й оптимізму; Air Tanzania використовує доброзичливого жирафа – теплий символ гостинності; Lufthansa, з 1918 року, використовує журавля, що здіймається – емблема елегантності і надійності. Усі ці тварини – не випадковість. Вони створюють образ, що працює на рівні символіки, викликаючи емоції, асоціації, візуалізують свободу, відкритість до світу і динаміку.

Авіаційні бренди нерідко використовують у логотипах символи, що поєднують історію, культуру та емоційний вплив. British Airways підкреслює швидкість і надійність стрічкою Speedmark та кольорами прапора Union Jack, що водночас апелюють до патріотизму. Нідерландська авіакомпанія KLM зберігає візуальну елегантність завдяки короні над аббревіатурою, яка розкриває королівський статус компанії. Лоукости ж часто використовують яскраві знаки, що запам'ятовуються та передають доступність, відкритість та простоту. Український SkyUp робить ставку на яскраву помаранчеву посмішку, інтегруючи її у всі канали комунікації, щоб створити стійкий позитивний образ бренду. У кожному випадку логотип стає більше, ніж графічним елементом, – він виконує роль знака, що закріплює у свідомості пасажирів ключові цінності компанії [7].

Вантажні авіакомпанії, навпаки, обирають графічну мову сили, стабільності, геометричної точності. Як зазначає всесвітньо відомий дизайнер Пол Ренд, автор логотипів IBM, UPS, ABC, і NeXT: «Дизайн – це мовчазний амбасадор вашого бренду,

він передає цінність ще до того, як буде сказане перше слово» [22, с. 21].

Це визначення дозволяє глибше зрозуміти функцію логотипу – він не просто ідентифікує, а вступає в емоційний діалог, орієнтує, заспокоює і надихає глядача (майбутнього споживача). У світі, де кожна деталь має значення, естетичне оформлення стає способом несвідомої комунікації, формуючи відчуття довіри, якості, доступності чи престижу – залежно від стратегії компанії.

Підтвердженням цього слугує думка вітчизняної дослідниці С. Гатальської щодо культурогенезу понять «знак», «символ», «образ», що лежать у підмурку істотної більшості моделей культури й, напевно, належать до її універсалій [3].

Рекламний слоган разом із назвою та логотипом бренду є ключовими компонентами ідентичності бренду, що встановлюють зв'язки компаній із навколишнім світом [28].

Слоган у брендингу авіакомпаній – це впізнаваний і емний вираз, покликаний передати філософію та ключові цінності бренду. Влучно сформульоване гасло легко запам'ятовується, працює як візуально, так і на слух, і здатне формувати позитивне ставлення до компанії. На прикладах American Airlines можна бачити, що слогани авіакомпаній нерідко відображають кілька стратегічних завдань одночасно: агональність, як позиціонування лідерства («Провідна авіакомпанія Америки», «Ми робимо те, що робимо краще за всіх», «Заснована тут. Краща тут»); підкреслення зростання та об'єднання («Дві великі авіакомпанії, одне велике майбутнє»); або заклик до патріотичних почуттів («Літайте по-американськи», «Жодна авіакомпанія не дасть вам більше Америки, ніж American») [13].

Слогани (девизи, гасла) сьогодні фактично стають інформаційним кодом у спілкуванні, проникають у повсякденну мову, замінюють прислів'я і таке інше [8]. Гасла не є незмінними – їхня еволюція часто відображає зміни у світі, у самій компанії або реакцію на кризові події. Так, після трагедій 11 вересня 2001 року American Airlines зробили акцент на національній ідентичності, а Virgin Atlantic після пандемії COVID перейшли до гасла «Побачити світ по-іншому», яке символізує відновлення подорожей. Таким чином, слоган функціонує не лише як рекламний інструмент, але й як специфічний знак, що здатний змінювати своє значення залежно від історичного чи соціокультурного контексту, а також є гнучким інструментом комунікації, зберігаючи при цьому впізнаваність і емоційний зв'язок з цільовою аудиторією.

Це переконливо показує, що образи відображають цінності компанії, формують їх, діють як активні агенти у культурній грі. Американський науковець У.Дж.Т. Мітчелл пише: «Образи є активними гравцями у грі встановлення та зміни цінностей» [30, с. 105].

Фірмові кольори та графічна символіка в оформленні зовнішнього вигляду літака створюють обличчя компанії і полегшують сприйняття реклами. Ще у II світовій війні літаки прикрашали зображеннями акул чи орлів, які вселяли мужність союзникам і страх ворогам. Сьогодні авіакомпанії обирають кольорові схеми, що відображають національну ідентичність, використовуючи кольори прапорів або культурні символи.

Hawaiian Airlines відома квіткою Пуалані на хвості, що символізує дух «алоха». Німецький курортний авіаперевізник Condor створив смугасту айдентику, де кольори ліній літаків символізують море, сонце, острови і пристрасть. Поп-культура також активно впливає: Alaska Airlines прикрашала літаки героями «Суперсімейки», China Eastern – персонажами Pixar, а місцева авіакомпанія Нової Зеландії, пишачоючись, що відома трилогія про Хоббіта знімалася у них, перетворила літак у справжню «заставку» до фільму.

Таким чином, естетична компонента бренду в авіації способом символічного самовираження, вона не лише прикрашає корпус літака, а й перетворює його на носія сенсу, де візуальний код підносить політ до рівня культурної події.

Реклама, як і культура взагалі, існує в просторі людської комунікації. Комунікативний характер реклами розкривається, зокрема, на рівні знаків і систем значень. Предметом семіотичних досліджень може бути все, оскільки людина живе у світі знаків, і культурний простір, в якому вона життєдіє, перманентно схильний до семіотизації [14].

Фірмовий комплект шрифтів є не лише технічним елементом айдентики, а й вираженням символічної цілісності. У незмінності типографічних констант – форматів, схем верстки, розмірів реклами – прихована ідея впорядкованості буття бренду. Сталість шрифту гарантує впізнаваність компанії серед інформаційного хаосу.

Показовим прикладом є FedEx – авіакомпанія-гігант у сфері вантажних перевезень. Її шрифт символізує цілісність і надійність: закрита форма букви E підкреслює формальність та строгість, водночас обіцяючи чітке виконання зобов'язань. Це не просто літери, а знаки, що утворюють «онтологію довіри» – візуальне підтвердження того, що компанія здійснить доставку «незалежно від обставин». У такий спосіб типографіка постає як естетична форма, що стає філософським знаком стабільності та відповідальності» [29, с. 69].

Розгляд образу та наслідування через натхнення, а не через розум – це точно трактує мімесис як наслідування – концепція, яка розроблена та описана Платоном і Аристотелем. Платон протиставляє мімесис дієгезису, або оповіді; таким чином, він позначав різницю між словесним та образотворчим мистецтвом. Аристотель використовує цей термін ширше, охоплюючи всі засоби наслідування, від мистецтв до математики. Для Аристотеля мімесис окреслює певну дистанцію,

створену текстами та образами, які дозволяють нам розмірковувати про світ. Саме через імітоване представлення, або мімесис, ми можемо реагувати на цілий спектр переживань та етичних питань [29].

Впливовий маркетинг у сучасному світі постає не просто як інструмент комерції, а як прояв глибинної соціальної довіри, втілений у постатях «харизматичних посередників». Подібно до античних риторів чи середньовічних пророків, сучасні «інфлюенсери» формують уявлення спільнот і визначають горизонти бажаного. Авіакомпанії, залучаючи спортсменів, музикантів чи акторів, фактично вписують свій бренд у символічний простір культури, де комерційне перетворюється на екзистенційне – політ стає не просто подорожжю, а частиною стилю життя. Надмірна довіра до авторитетних постатей пояснюється тим, що люди шукають у них орієнтири, а отже, у такий спосіб готові переносити цю довіру і на самі авіакомпанії, які вони репрезентують.

Спортивне спонсорство в цивільній авіації обертається на ритуал продукування знаків. Вербальні елементи – гасла («Fly Emirates») чи назви авіакомпаній на футболках гравців провідних клубів – функціонують як коди, що підмінюють саму подію, адже перемога команди стає перемогою бренду. Невербальні компоненти – кольори лівреї, уніформа стюардес, і навіть рух тіла – творять візуальний міф, який закріплюється у свідомості пасажера. Так, бежева форма стюардес Emirates з червоними беретами і арабськими хустками вже не просто одяг, а символ гостинності й розкоші, тоді як брючні костюми і кросівки SkyUp трансформують буденність на знак демократичної свободи.

У цих практиках немає «чистої реклами» – є система знаків, що відсилають не до речей, а до бажань. Як сказав би Бодріяр, бренд уже не «відображає реальність, а створює власну гіперреальність», де авіакомпанія постає не транспортом, а образом мрії, перемоги чи стилю [1].

Існують соціальні ситуації, в яких індивідуальне життя «вбудовується» в стабільні культурні рамки надійних традицій, що забезпечують безпеку, ясність, високий рівень соціального контролю, а також існують періоди «розбудовування» [25], що є характерним для постмодернізму [32].

У сучасному авіаційному просторі питання безпеки стає не лише технічним аспектом, а й культурним та символічним конструктом. Авіакомпанії, оновлюючи свій образ, транслують ідеї безпеки через візуальні та вербальні коди: комедійні інтерпретації, як у British Airways, або енергійні перформативні форми, як «Танець безпеки» Alaska Airlines, стають своєрідними знаками, що формують сприйняття глядача. Air Canada, натомість, поєднує природну красу пейзажів з інструкціями безпеки, створюючи асоціативний міст між глядачем та територією країни, де кожна провінція стає символом довіри та контролю.

Важливим є й екологічний аспект авіаперевезень, що постає не просто етичним питанням, а чинником формування іміджу компанії. Нові літаки, як технологічні та екологічні знаки, стають символами турботи про довкілля, а сприйняття їх пасажирями перетворює технічну інновацію на соціально значущий сигнал відповідальності та прогресу. У цьому сенсі безпека та екологічність авіакомпаній виступають як вербальні та невербальні компоненти знакової системи, де кожен ролик, кожне візуальне рішення є символом цінностей, що прагне вплинути на свідомість та підсвідомість пасажирів.

Висновки. В інформативно-комунікативному просторі сучасного суспільства іміджева стратегія функціонування будь яких соціальних установ, закладів, інститутів стає більш розповсюдженим явищем, а також предметом аналізу представників соціогуманітарного знання та потребує філософської рефлексії для подальшого удосконалення всіх напрямків культурного життя людей та підвищення рівня їх комунікативної компетентності як організаторів споживачів. У сучасному авіаційному просторі конкуренція не тільки економічна, а й водночас символічна: компанії, які не володіють стійким іміджем, ризикують залишитися непоміченими у потоці інформації та очікувань споживачів. Імідж авіакомпанії виступає як соціальний конструкт, який формується у свідомості та підсвідомості споживачів через асоціативні ланцюги, перетворюючись на об'єкт довіри та престижу. Позитивний імідж в якості загального символічного образу – це дзеркало зовнішньої презентації компанії, до того ще спосіб організації її соціальної реальності: через нього визначається ставлення клієнтів. У цьому процесі важливу роль відіграє бренд. Саме він визначає їхній вибір компанії для та підтвердження очікування від використання її послуг.

Візуальні та вербальні компоненти – лівреї, логотипи, слогани, колірні схеми – функціонують як знаки та символи, які структурують сприйняття бренду та надають іміджу цілісності. Вони створюють публічне існування діяльності компанії, що розгортається незалежно від конкретного споживача, але впливає на його досвід та вибір. Однак імідж не обмежується лише зовнішньою символікою: його цілісність підтримується професійною якістю обслуговування, безпекою, комфортом на борту та надійністю внутрішніх процесів – усі ці аспекти формують практичну основу для довіри та лояльності.

Рекламні продукти, спонсорські проекти та соціальна відповідальність компанії виступають як елементи комунікаційного простору, через які вона вступає у взаємодію з суспільством, підкріплюючи образ надійності та доброзичливості. У цьому сенсі іміджева стратегія стає динамічною програмною системою, що потребує постійного удосконалення, взаємодії та корекції у відповідь на змінні умови навколишнього середовища.

Таким чином, успішність авіакомпанії – це не сума окремих елементів іміджу, а цілісна стратегія, де візуальні, комунікативні та практичні компоненти взаємодіють як єдина система. Вона існує як соціальний феномен, у якому довіра та позитивне сприйняття суб'єктами споживання реалізуються та функціонують на основі поєднання символічних, матеріальних та ціннісно-корпоративних складових.

Використання ШІ-інструментів. Застосування ШІ-інструментів: для пошуку джерел інформації, перевірки орфографії та пунктуації.

Список джерел інформації

1. Бодрир Ж. (2004). *Симулякри і симуляція*. Пер. з франц. В. Ховхуна. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи». 118 с.
2. Васильєва Л.А. (2018). *Публічність: антропологічна матриця та комунікативні виміри* : монографія. Харків : Мачулін. 272 с.
3. Гатальська С. (2005). Філософія культури як філософія символу. У кн.: *Філософія культури: підручник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ : Либідь С. 195.
4. Кант І. (2000). *Критика чистого розуму*. Пер. з нім. та прим. І. Бурковського. Київ : Юніверс. 506 с.
5. Криворучко О.В. (2014). Тенденції розвитку методів рекламної діяльності в системі маркетингових комунікацій на авіаційних підприємствах. *Економіка і організація управління*. № 3 (19). Київ. С. 146.
6. Мангула Б.А. (2015). *Бренд у культурно-комунікативному вимірі інформаційного суспільства (філософсько-антропологічний аналіз)* : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04. Харків. 20 с.
7. Ніколасва В.М., Ковшова І.О. (2020). Формування іміджу авіакомпанії SkyUp: оцінка, управління, розвиток. *Економіка та управління підприємствами. Інфраструктура ринку*. Вип. 42. С. 193–196.
8. Оленіна О.Ю. (1999). *Реклама як явище художньої культури* : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01. Київ. 19 с.
9. Офіційний сайт авіакомпанії «Люфтганза». Annual Report 2024. Retrieved from <https://report.lufthansagroup.com/2024/annual-report/en/combined-management-report/principles-of-the-group/strategies-and-goals/group-strategy/>
10. Офіційний сайт авіакомпанії FedEx. Retrieved from <https://www.fedex.com/de-de/home.html>
11. Плясун О.М. (2018). Категорія «імідж» у сучасній гуманітаристиці: проблема та її наукові дискурси. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Вип. XXXV. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. С. 70–87.
12. Проценко О.П. (2005). *Етикет у бізнес-комунікаціях* : навч. посібник. Харків : Нац. аерокосм. ун-т «ХАІ». 47 с.
13. Руденко В. *Брендинг національних авіаліній. Брендінгове агентство «KOLORO»*. Retrieved from <https://koloro.ua/ua/blog/brending-i-marketing/brending-natsionalnykh-avialiniy.html>
14. Сапєнко Р.П. (2008). *Реклама як транскультурний феномен* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук: 26.00.01. Київ. 36 с.
15. Сторожук Н. (2024). Імідж як особливий психічний образ. *Вісник Національного університету оборони України*. № 79 (3). С. 141–147.
16. Bartaševičiūtė E. (2022). Airline Branding and Its Importance. Retrieved from <https://www.aeroclass.org/airline-branding/>

17. Barthes R. (1980). *Camera Lucida: Reflections on Photography*. Hill & Wang Pub. 120 p.
18. Barthes R. (1957). *Mythologies*. New York: The Noonday Press. Farrar, Straus & Giroux. 165 p.
19. Baudrillard J. (1968). *Le Système Des Objets*. Paris: Gallimard. 284 p.
20. Bauman Z. (2007). *Consuming Life*. Cambridge: Polity Press. 166 p.
21. Carlzon J. (1989). *Moments of Truth. Scandinavian Airlines System*. New York. 164 p.
22. Choo S. (2024). *The Write Brand: A Freelance Writer's Guide to Becoming Unforgettable*. Main: Hope Publishing. 128 p.
23. Esch F.-R. (2016). *Identität. Das Rückgrat starker Marken*. Frankfurt am Main; New York : Campus Verlag. 312 p.
24. Flusser V. (1983). *Towards a Philosophy of Photography*. Goodreads. 96 p.
25. Giddens A. (1997). *Jenseits von Links und Rechts*. Frankfurt am Main : Suhrkamp. 339 p.
26. Herbst D. (2009). *Corporate Identity*. Berlin : Cornelsen. 175 p.
27. Kapferer J.-N. (2008). *The New Strategic Brand Management: Creating and Sustaining Brand Equity Long Term*. 4th ed. London, Philadelphia : Kogan Page. 577 p.
28. Kohli C., Leuthesser L., & Suri R. (2007). Got Slogan? Guidelines for Creating Effective Slogans. *Journal of Business Horizons*. Vol. 50. P. 415–422.
29. Manghani S. (2013). *Image Studies: Theory and Practice*. New York. 271 p.
30. Mitchell W.J.T. (2005). *What Do Pictures Want? The Lives and Loves of Images*. Chicago : University of Chicago Press. 380 p.
31. Rivkin S., Sutherland F. (2004). *The Making of a Name: The Inside Story of the Brands We Buy*. New York : Oxford University Press. 275 p.
32. Schreiber M.R. (2006). *Identifikation und Vertrauen in Organisationen: Eine empirische Untersuchung in der Bankenbranche*. Dissertation, Universität Freiburg (Schweiz). 226 p.
33. Sennett R. (1992). *The Fall of Public Man*. New York : W.W. Norton. 373 p.
34. Thompson A., Strickland A.J. (1997). *Crafting and Implementing Strategy: Text and Selected Readings*. Irwin Professional Publishing. 672 p.
35. Wittgenstein L. (1959). *Logisch-philosophische Abhandlung*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag. 117 p.

References (transliterated)

1. Bodriir Zh. (2004). Symuliakry i symuliatsiia. Per. z frants. V. Khovkhuna. Kyiv : Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy». 118 s.
2. Vasyliieva L.A. (2018). Publichnist: antropolohichna matrytsia ta komunikatyvni vymiry : monohrafiia. Kharkiv : Machulin. 272 s.
3. Hatal'ska S. (2005). Filosofiia kultury yak filosofiia symbolu. U kn.: Filosofiia kultury: pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. Kyiv : Lybid S. 195.
4. Kant I. (2000). Krytyka chystoho rozumu. Per. z nim. ta prym. I. Burkovskoho. Kyiv : Yunivers. 506 s.
5. Kryvoruchko O.V. (2014). Tendentsii rozvytku metodiv reklamnoi diialnosti v systemi marketynhovykh komunikatsii na aviatsiinykh pidpriemstvakh. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. № 3 (19). Kyiv. S. 146.
6. Mantula B.A. (2015). Brend u kulturno-komunikatyvnomu vymiri informatsiinoho suspilstva (filosofsko-antropolohichniy analiz) : avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: 09.00.04. Kharkiv. 20 s.

7. Nikolaieva V.M., Kovshova I.O. (2020). Formuvannia imidzhu aviakompanii SkyUp: otsinka, upravlinnia, rozvytok. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. Infrastruktura rynku*. Vyp. 42. S. 193–196.
8. Olenina O.Yu. (1999). *Reklama yak yavyshe khudozhnoi kultury : avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva*: 17.00.01. Kyiv. 19 s.
9. Ofitsiyni sait aviakompanii «Lufthanza». Annual Report 2024. Retrieved from <https://report.lufthansagroup.com/2024/annual-report/en/combined-management-report/principles-of-the-group/strategies-and-goals/group-strategy/>
10. Ofitsiyni sait aviakompanii FedEx. Retrieved from <https://www.fedex.com/de-de/home.html>
11. Pliasun O.M. (2018). Katehoriia «imidzh» u suchasni humanitarystysi: problema ta yii naukovy dyskursy. Aktualni problemy ukrainiskoi linhvistyky: teoriia i praktyka. Vyp. XXXV. Kyivskiy nats. un-t im. T. Shevchenka. S. 70–87.
12. Protsenko O.P. (2005). *Etyket u biznes-komunikatsiiakh : navch. posibnyk*. Kharkiv : Nats. aerokosm. un-t «KhAI». 47 s.
13. Rudenko V. Brendinh natsionalnykh avialinii. Brendynhove ahentstvo «KOLORO». Retrieved from <https://koloro.ua/ua/blog/brending-i-marketing/brending-natsionalnykh-avialinii.html>
14. Sapenko R.P. (2008). *Reklama yak transkulturny fenomen : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filos. nauk*: 26.00.01. Kyiv. 36 s.
15. Storozhuk N. (2024). Imidzh yak osoblyvyi psykhychnyi obraz. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. № 79 (3). S. 141–147.
16. Bartaševičiūtė E. (2022). *Airline Branding and Its Importance*. Retrieved from <https://www.aeroclass.org/airline-branding/>
17. Barthes R. (1980). *Camera Lucida: Reflections on Photography*. Hill & Wang Pub. 120 p.
18. Barthes R. (1957). *Mythologies*. New York: The Noonday Press. Farrar, Straus & Giroux. 165 p.
19. Baudrillard J. (1968). *Le Système Des Objets*. Paris: Gallimard. 284 p.
20. Bauman Z. (2007). *Consuming Life*. Cambridge: Polity Press. 166 p.
21. Carlzon J. (1989). *Moments of Truth. Scandinavian Airlines System*. New York. 164 p.
22. Choo S. (2024). *The Write Brand: A Freelance Writer's Guide to Becoming Unforgettable*. Main : Hope Publishing. 128 p.
23. Esch F.-R. (2016). *Identität. Das Rückgrat starker Marken*. Frankfurt am Main. New York: Campus Verlag. 312 p.
24. Flusser V. (1983). *Towards a Philosophy of Photography*. Goodreads. 96 p.
25. Giddens A. (1997). *Jenseits von Links und Rechts*. Frankfurt am Main : Suhrkamp. 339 p.
26. Herbst D. (2009). *Corporate Identity*. Berlin : Cornelsen. 175 p.
27. Kapferer J.-N. (2008). *The New Strategic Brand Management: Creating and Sustaining Brand Equity Long Term*. 4th ed. London, Philadelphia : Kogan Page. 577 p.
28. Kohli C., Leuthesser L., & Suri R. (2007). Got Slogan? Guidelines for Creating Effective Slogans. *Journal of Business Horizons*. Vol. 50. P. 415–422.
29. Manghani S. (2013). *Image Studies: Theory and Practice*. New York. 271 p.
30. Mitchell W.J.T. (2005). *What Do Pictures Want? The Lives and Loves of Images*. Chicago : University of Chicago Press. 380 p.
31. Rivkin S., Sutherland F. (2004). *The Making of a Name: The Inside Story of the Brands We Buy*. New York : Oxford University Press. 275 p.
32. Schreiber M.R. (2006). *Identifikation und Vertrauen in Organisationen: Eine empirische Untersuchung in der Bankenbranche*. Dissertation, Universität Freiburg (Schweiz). 226 p.
33. Sennett R. (1992). *The Fall of Public Man*. New York : W.W. Norton. 373 p.
34. Thompson A., Strickland A.J. (1997). *Crafting and Implementing Strategy: Text and Selected Readings*. Irwin Professional Publishing. 672 p.
35. Wittgenstein L. (1959). *Logisch-philosophische Abhandlung*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag. 117 p.

Надійшла (received) 12.11.2025

Прийнята (accepted) 28.11.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Комкова Лідія Анатоліївна (Komkova Lidiya) – Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», аспірантка кафедри філософії та суспільних наук; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3107-7289>

*S.G. KORNIENKO***ДИЗАЙН І ТЕХНІЧНА ТВОРЧІСТЬ У КОНФІГУРАЦІЯХ ТЕХНОЛОГІЧНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ**

У статті здійснено філософсько-онтологічний та філософсько-антропологічний аналіз дизайну й технічної творчості як ключових модусів технологічного буття людини в умовах сучасної технологізації. Показано, що зміна онтологічного статусу техніки трансформує форми людської присутності у світі, де техносфера постає одночасно результатом і простором людської діяльності. Дизайн і технічна творчість інтерпретуються як способи самоконститування людини в технологічно модифікованій реальності. Акцентовано подвійність сучасного антропологічного становища: людина творить технічні системи, але водночас залежить від них, делегуючи технологіям певний обсяг своїх дій та функцій передбачення.

Ключові слова: дизайн, технічна творчість, технологічне буття, техносфера, етика відповідальності, людина.

*S.H. KORNIINKO***DESIGN AND TECHNICAL CREATIVITY IN THE CONFIGURATIONS OF HUMAN TECHNOLOGICAL EXISTENCE**

The paper presents a philosophical-ontological and philosophical-anthropological analysis of design and technical creativity as key modes of human technological existence under the conditions of contemporary technologization. It is demonstrated that the changing ontological status of technology transforms the forms of human presence in the world, where the technosphere emerges simultaneously as both the product and the milieu of human activity. Design and technical creativity are interpreted as modes of human self-constitution within a technologically modified reality. The article emphasizes the duality of the contemporary anthropological condition: the human being creates technical systems, yet simultaneously depends on them, delegating to technologies a certain scope of her actions and functions of anticipation.

Key words: design, technical creativity, technological existence, technosphere, ethics of responsibility, human being.

Постановка проблеми. Людина в умовах сучасної технологізації перебуває у просторі постійних трансформацій, які охоплюють усі сфери її життєтворчості. Та більше, життя людини зміщується в технічно створені світи (віртуальний, мережевий, інформаційний, цифровий). Техніка більше не виступає зовнішнім буттям, а є умовою існування людини, що змінює й розуміння технічної творчості, яка набуває нового онтологічного виміру. Остання є чинником, що визначає структури соціального й культурного життя, тим самим трансформуючи структуру життєсвіту (Е. Гуссерль). Ця ситуація посилює питання, проголошені філософами ХХ ст. щодо ризиків, пов'язаних з тотальним характером технологічної раціональності (Ю. Габермас, Г. Маркузе).

Технічні артефакти дедалі більше виступають як носії моделей бажання, уявлень про успіх, відповідальність чи винятковість, що здійснює безпосередній вплив на суб'єктність сучасної людини. Одним із ключових проявів цих трансформацій є дизайн, який виступає новою світоглядною парадигмою й водночас формою конфігурації взаємодії людини з техносферою. Відтак дизайн варто розуміти як чинник організації технологічного буття людини, де технічна творчість виступає формою екзистенційного самоствердження останньої. Поширене уявлення про техніку як сукупність засобів і матеріальних артефактів дедалі

менше відповідає умовам сучасності, де технічні системи укорінюються в буттєвому просторі людини й створюють нові виклики її існуванню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання технологічного буття людини та технічної творчості посідає важливе місце у сучасному філософському дискурсі. Насамперед це класичні праці М. Гайдегера, Ж. Еллюля, Ф. Рапа, Г. Рополя, Ж. Симондона та інших у яких обґрунтовується техніка як новий простір буття людини. Вагомими є праці Д. Айді [10], Б. Стіглера [22], В. Флюссера [12] та інших, де визначаються людино-техно-світові взаємодії.

Технічна творчість, яка упродовж історії людства формувала онтологію дії, через яку людина конституювала себе як суб'єкта-дієвця, сьогодні вимагає переосмислення в контексті спільного перебування людства, де головним виступає технологічне прискорення/ускладнення [23]. Філософсько-антропологічне та філософсько-онтологічне обґрунтування понять техніки, техносфери, технологічної реальності, технологічного розвитку, технічної творчості надано у працях І. Бойченка, Л. Газнюк, О. Гомілко, О. Городиської, О. Дольської, Г. Корж, В. Міщенко, О. Мошинської, Н. Радіонової, М. Триняк та інших.

У сучасному науковому дискурсі дизайн дедалі частіше розглядається як культурно-онтологічний

чинник, що визначає модуси людської присутності у світі. У працях А. Данна [9], Е. Манціні [18], В. Папанека [20], Ф. Рейбі [9], А. Фінделі [11] дизайн постає як спосіб осмислення та проектування можливих життєвих просторів людини, у тому числі й технологічного. Саме дизайн, за Е. Манціні, є формою соціальної інновації та індикатором сучасних трансформацій, що відкриває новий вимір його практики [18]. У цій парадигмі дизайн постає як одна з форм людської екзистенції в умовах технологічної сучасності.

Метою статті є філософське обґрунтування дизайну і технічної творчості як модусів конфігурації технологічного буття, що визначають смисли й напрями життєтворчості сучасного людства.

Виклад основного матеріалу. Унікальність буття людини ХХІ ст. зумовлена процесами інформатизації, віртуалізації, технологізації, диджиталізації сучасності, які є маркерами становлення технологічної цивілізації, змінюючи стале визначення таких концептів, як час, простір, буття, людина, суспільство тощо. Водночас такі поняття, як проектування, конструювання, дизайн набувають значення універсалій, на підставі яких виникають нові диспозитиви на кшталт «дизайн – технічна творчість – людина» та «дизайн – технічна творчість – технологічне буття».

У цьому контексті дизайн і технічна творчість вже не є репрезентацією соціально-інженерної чи естетичної практики, а розуміються насамперед як концептуальне поле, що визначає функціонування і розвиток сучасної спільноти. А. Джоні наголошує: «Слово “дизайн” найчастіше вживають непрайвно і плутають зі словом “естетика”. Слово дизайн не настільки вузьке за значенням, щоб мати відношення тільки до декору або естетики, дизайн має набагато більш широке визначення» [13]. Власне дизайн виступає як дія / практика проектування смислів, за допомогою яких людина взаємодіє зі світом та конструює структуру власного досвіду в технологічній сучасності.

Технологічна система / буття перебуває у стані постійного прискорення та безперервної інновації. Варто підкреслити, що ця ситуація породжує значну небезпеку для буття людини: чим більшою стає сила техніки, тим виразніше постає загроза втрати людиною можливості діяти відповідально. На думку науковців, сучасні інформаційні мережі, медіа та біотехнології ставлять під сумнів саму можливість людини приймати відповідні рішення, делегуючи передбачення і знання машинотехнічним структурам [22]. Проте, представники техногуманзму, такі як Е. Макафі і Е. Бріньольфссон, вважають, що розуміння творчості за межами людської природи є потужним чинником для вдосконалення й розвитку сучасного суспільства. «Творчість є однією з найплідніших галузей для нових комбінацій розуму і машини» [4, с. 117].

Зазначена суперечність здійснює значний вплив на сучасне обґрунтування концепту буття. Якщо для класичного філософського дискурсу буття мислиться через категорії субстанції, то сучасна філософія обґрунтовує його через категорії, як-от взаємодія,

сфера, мережа, що репрезентовано й сучасними соціальними теоріями, однією з яких є акторо-мережева теорія Б. Латура [17]. Ідеться про мережу взаємодій, що переплітають людські й не-людські елементи, технічні артефакти тощо. Ці ідеї резонують із роздумами М. Деланди, для якого соціальна реальність виступає сукупністю асамбляжів/процесуальних утворень, у яких гетерогенні елементи (технічні артефакти, практики, символічні структури тощо) перебувають у динамічній взаємодії та формують змінні конфігурації технологічного буття людини [7].

Постсоціальна антропологія усуває опозиції «індивід – суспільство» та «культура – природа», акцентуючи увагу на системі взаємозв'язків, які набувають конфігурації ризому, тим самим усуваючи розуміння буття як незмінної тотальності. Постає питання визначення людини у світі, який втрачає свою структурованість. У цьому контексті онтологія становлення / онтологія дії дозволяє відійти від уявлення про чітку фіксацію і структуру будь-якого феномена. Буття людини отримує нову конфігурацію. Останнє розуміється як множинність процесів, взаємопереплених у русі творення. Відтепер дизайн унаочнює спосіб буття людини у світі, який перебуває у стані постійного проектування та трансформації. Проте, на думку В. Папанека, це є умовою існування людини з моменту її становлення як *Homo faber*. Він наголошує: «Спочатку був дизайн» [20, р. 43].

Відбувається трансформація культури, яка перетворюється на поліфонічний простір взаємодій, де смисли народжуються у процесі спів-творення та взаємної присутності багатьох. Визначення суспільства як ризому/мережі змінює й уявлення про людину. Людина розглядається як фрактальна істота, бо ідентичність кожного разу конституюється у конкретних зв'язках та множинних належностях [24]. У цьому контексті поняття авторства зазнає значних змін, адже технічна творчість відтепер виступає колективним феноменом, який постійно вдосконалюється. Інакше кажучи, фігура Автора витісняється новим колективним розумом – технологічним.

Дизайн і технічна творчість виступають системами досвіду. Так, Б. Пайн і Дж. Гілмор, розвиваючи концепцію економіки досвіду, доводять, що сучасна культура переходить від виробництва речей до режисури переживань, де дизайн стає ключовим механізмом формування емоцій та життєвих сценаріїв. На їхню думку, концепція комерціалізації вражень уже виходить далеко за межі театральних просторів та тематичних парків, поширюючись на інші сфери соціокультурної взаємодії [21, с. 99].

Технічну революцію варто розуміти як процес уречевлення / конкретизації бажань, які, з одного боку, сприяють техно-технологічній інновації, а з іншого, впливають на прийняття рішень. Дизайн таким чином виступає умовою можливості формування бажань, які втілює технічна творчість: бажання мати, бажання бути, бажання бути включеним у певний культурний контекст, поступово всотуючи у свою логіку і саму людину.

Відтепер дизайн не лише відповідає на вже сформовані потреби, а конструює нові форми бажання, які визначають, чого людина прагне і як вона живе. Для позначення цих змін використовується концепт дизайн-культура, що насамперед свідчить про зміни, які переживає сучасна спільнота і людина. Ідеться про формування нових світів, адже нова культура «охоплює як матеріальні, так і нематеріальні аспекти повсякденного життя; вона залучає дискурси, дії, переконання, структури й взаємини» [15]. Формуються нові взаємодії між виробництвом та споживанням, де технічна творчість більше не розуміється як дія зі створення окремого артефакту, натомість вона виступає соціокультурною практикою, яка репрезентує наявне технологічне буття.

Маніфестацією взаємозв'язку між виробництвом і бажанням є праця Ж. Делеза та Ф. Гваттарі «Анти-Едіп: Капіталізм та шизофренія» [8], яка посилює теми, артикульовані філософським дискурсом ХХ ст., як-от «одномірна людина», «відчужена людина», «економічна людина», «людини-автомат», «людина-споживач», «людина-радар» тощо. Усі ці поняття є віддзеркаленням антологічної трагедії людини ХХ ст., яка дедалі більше зміщується у площину тотальності «машини бажання». Людина, яка перетворюється на елемент технічної реальності у контексті «машинного виробництва», втрачає будь-яку можливість технічної творчості.

Питання естетики набуває відкритого смислу й дедалі більше залежить від уявлень спільноти. У цьому контексті слушно навести думку К. Меясу про формування інтерсуб'єктивності як консенсусу суспільства чи спільноти, що, на його переконання, має стати новим автентичним критерієм об'єктивності, у тому числі й наукової, замінюючи модель, у якій репрезентації окремого суб'єкта вважаються адекватними самій речі [5, с. 17]. Якщо об'єктивність постає як результат спільного мислення, то й творчість набуває колективного виміру: колективна (технічна) творчість творить вже не окремі техно-технологічні артефакти, а світоглядні простори.

Дизайн втілює здатність виходити за межі вже усталених настанов, з метою удосконалення технологічного буття. Останнє набуває всеохоплюючого характеру і підпорядковує собі буття в цілому, у тому числі й технічну творчість, яка постає як відповідь людини на виклики техносфери. Як наслідок, технічна творчість спрямована вже не на створення нових розв'язань для відомих проблем, а на супровід процесу формування нових проблемних полів, їх періодичне перепрочитання і на відкриття можливості винаходження принципово нових питань [24]. Відбувається методологічний зсув від пошуку стабільних структур до аналізу процесів виникнення зв'язків, у яких і розгортається множинна реальність сучасної людини. Відбувається розмивання межі між антропологічним та технологічним.

М. Коекельберг пропонує реляційний підхід, згідно з яким інтерпретації майбутнього технологій не повинно мислитися через призму страху чи

контролю, адже техніка є елементом ширшої техно-гуманної екології, де етика технічної творчості має розумітися як реляційна етика життя. Водночас дослідник зауважує на значимості морального імперативу, який полягає в неприпустимості будь-якого зовнішнього втручання у людяність та суб'єктивність людини. Технології мають залишатися лише інструментами, речами, які слугують людським цілям, але не перетворюються на самодостатню мету [6].

Етика турботи, запропонована Б. Латурою, акцентує увагу на принципі відповідальності людини за технологічне буття, проте підкреслює, що головна проблема сучасної людини-творця полягає не у створенні технологій, а у відсутності любові й відповідальності за них. На думку дослідника, людство має тенденцію демонізувати технології, позначаючи їх як «монстрів» і водночас уникаючи визнання того факту, що вони є складовою нашої спільної реальності. Образ Франкенштейна, за його міркуванням, і сьогодні функціонує як універсальна метафора технологічної провини перед природою. Проблема полягає в тому, що ця метафора спотворює сенс: суспільство змішує творця з творінням, називаючи монстром не штучно створену істоту, а самого Франкенштейна. Таке плутання, зауважує автор, призводить до викривлення моральної суті його вчинку, адже провина доктора полягала не у самому факті створення істоти, а у відмові взяти на себе відповідальність за неї [16, с. 19].

Отже, дизайн і технічна творчість постають не лише як дія/практика створення речей, а як конфігурації моделей буття людини в соціальній реальності, на яку накладається технологічне буття. Ця ситуація артикулює питання збереження природи людини у контексті нових технологічних можливостей, адже технічна творчість перетворює інтенції людини на онтологічну можливість її присутності у світі, постає можливістю втілення нових форм буття. «Кінцеве завдання дизайну – трансформувати середовище та інструменти людини, а отже, і саму людину. ... Ми починаємо вміти визначати та ізолювати проблеми, визначати можливі цілі та змістовно працювати над їх досягненням» [20, с. 42].

Отже, дизайн і технічна творчість дедалі більше працюють не лише з матеріальними об'єктами / технічними артефактами чи технологічними процесами, а з конфігураціями простору, що визначають способи людської присутності. Можна врахувати і сферологічну оптику П. Слотердайка, у якій простір людського спів-буття розуміється як мережа взаємопов'язаних сфер. Такий підхід співвідноситься з техно-просторовою конфігурацією сучасності й дозволяє описати нові форми нестійких, фрагментарних спільнот. Як зауважувала М. Култаєва, «життя і суспільство у плюральній сферології розглянуто в нових телекомунікаційних контекстах, що потребує оновлення як онтології, так і антропології нестійких формоутворень» [3, с. 30].

Дизайн постає відкритим простором, де технічні артефакти й техносистеми відкривають можливості нового способу людини бути-в-світі технологічному.

Як підкреслює М. Бойченко, «питання про техніку у своїй глибині виявляється питанням про цінності, заради яких і за допомогою яких створюють техніку і використовують техніку» [1, с. 121]. Саме тому творити – це не лише оптимізувати техно-технологічний артефакт; насамперед, ідеться про вдосконалення людського буття, адже дизайн, позбавлений людського виміру, має усі можливості перетворюється на квазі-форму людського духу. Відповідно, дизайн повинен виступати, насамперед, дизайном-мисленням, головним завданням якого є формування відповідального ставлення до техно-технологічного буття з урахуванням можливих наслідків власних дій, а не лише підлаштовуватися під вимоги швидкості, ефективності та ринкової доцільності.

Ідеться про становлення нової фігури людини – людини проєктуючої (*homo proiectans*), де остання виступає не лише як творець артефактів, а як дизайнер світу (Д.А. Норман) [19], що формує самі умови буття через проєктування майбутніх конфігурацій реальності. Як підкреслює Г. Жульє, дизайн не зводиться до створення візуальних артефактів, призначених для використання чи прочитання. На його думку, дизайн охоплює також структурування систем взаємодії у візуальному та матеріальному світі [15]. Звернення до людини проєктуючої свідчить про онтоантропологічний зсув, бо дизайн і технічна творчість у цьому контексті втілюють сам спосіб буття людини.

Це дозволяє визначити сучасний дизайн як філософську практику, що формує спосіб людського буття в світі, який доповнює науковий світогляд сучасності. Застосовуючи дизайн-мислення людина не лише визнає ризики технологічної реальності, а може мислити й проєктувати спосіб свого перебування в ній. Дизайн проєктує конфігурації присутності як умови спів-буття в технологізованому світі. У цьому контексті слушною є позиція В. Папанека, який наголошує, що дизайн має бути змістовним і виходити за межі поверхневих естетичних ярликів, що лише продукують семантичний шум і свідчать про виснаження мислення [20, с. 25].

Отже, класична метафізична опозиція суб'єкта й об'єкта остаточно втрачає сенс у техно-технологічному бутті, де артефакти й технологічні процеси вже не є зовнішніми об'єктами, а дедалі більше функціонують як складові буття людини. Інакше кажучи, життєдіяльність людини розгортається насамперед у штучному просторі, створеному нею. Первинна єдність «людина – буття» витісняється динамічною взаємозалежністю «людина – техніка», у межах якої людська присутність постає одночасно умовою і наслідком технологічних трансформацій.

М. Гайдеггер писав: «Людина не є володарем сущого. Людина є пастух буття. У цій «меншості» людина нічого не втрачає; навпаки, вона набуває, оскільки входить у істину буття. Її набутком стає істотна нужденність пастуха, гідність якого полягає в тому, що саме буття кличе його до збереження своєї істини» [13]. У цьому й виявляється подвійність

становища людини: вона постає водночас як та, що здатна панувати над сущим, і як та, що покликана пильнувати за тим, що відкривається у досвіді буття. Її панування є завжди частковим і вторинним, тоді як відповідальність перед буттям – первинною і вічною.

В умовах технологічної сучасності ця теза артикулює сучасний стан самої людини, творча активність якої надає техносфері антропологічного виміру, що дозволяє виголосити: людина, залишаючись пастухом буття (М. Гайдеггер), водночас виявляється поглинутою в техносоціальні процеси, які дедалі більше визначають її буттєвість. І навпаки, тривалість й швидкість техно-технологічних процесів визначають й розгортання людського буття. Як наслідок, антропологічний вимір уже не можна відокремити від технологічного, адже людина дедалі більше не усвідомлює своє буття поза техносферою.

Технологічні системи, будучи витвором людської активності, водночас стають інструментами й рушіями глибинних трансформацій людського буття. Технічна творчість, яка довгий час стверджувала стрімкий поступ людства, наразі викликає дедалі більше питань. «Комп'ютери поступово вчать робити дедалі більше речей, які підпадають під поняття «творчості»: створювати функціональні і красиві об'єкти, писати музику, висувати корисні наукові гіпотези тощо. ... Цифрові митці часто вигадують рішення, докорінно відмінні від людських» [4, с. 117]. Це може зумовити значну напругу у визначення подальшої долі людства, адже змінюється не лише форма людської діяльності, у тому числі й технічної творчості, значних змін зазнає екзистенція людини. Як слушно зауважує О. Гомілко, сучасна людина опиняється в проміжній, гранично невизначеній ситуації між «дикуном і кіборгом» [2, с. 27], що вказує на руйнування природи антропологічної ідентичності.

Отже, посилення залежності людини від технологічної реальності негативно впливає на здатність самої людини бути відповідальною за буття в цілому. Водночас дизайн і технічна творчість не лише визначають те, що творить людина, а й розуміння того, яким може стати майбутнє людини. Саме тому дизайн і технічну творчість варто розуміти як практики збереження людського виміру у технологічних процесах, які спрямовані на узгодження взаємодії елементів системи «природа – спільнота – технологія», з метою ствердження буття людини.

Висновки. Дизайн і технічна творчість у сучасній культурі визначають не лише спосіб мислення, а й спосіб дії/буття людини у світі, де технологічна реальність виступає простором існування.

Дизайн як онтологічна матриця сучасної людини в умовах зазначених трансформацій, перетворює практику / дію дизайнера стосовно вдосконалення / покращання світу людини на простір спів-творення, де кожен виступає співдієвцем наявних змін. Технічна творчість виступає формою екзистенційного самоствердження людини, у якій техніка не зводиться до сукупності інструментів, а

постає як простір онтологічного виявлення людської дії. Вона охоплює процес проектування, конструювання й осмислення технічних артефактів, через які людина формує умови власного буття, здійснює відповідальне перетворення світу та визначає межі технологічної реальності.

Дизайн і технічна творчість в умовах сучасного технологічного буття не є практиками, спрямованими на виробництво артефактів, а набувають статусу онтологічних модусів, через які людина конститує власну присутність у світі. Також їх варто розглядати як модули проектування конфігурацій буття, що формують межі можливого людського досвіду. Їхнє філософське обґрунтування відкриває можливості для формування нових моделей гуманізації техносфери, у яких людина постає не лише творцем технічного світу, а й його відповідальним співучасником.

Використання ШІ-інструментів. При підготовці статті ШІ-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації та перевірки орфографії.

Список джерел інформації

1. Бойченко М.І. (2019). Педагогічний дискурс довкола філософії техніки: інструменталізм, гуманізм та ціннісний функціоналізм у освіті. *Тези доповідей конференції КНУБА. (м. Київ, 29-30 листопада 2019)*. С. 121–124. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718819/1/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C.%D0%86.-%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%9A%D0%9D%D0%A3%D0%91%D0%90-2019.pdf>
2. Гомілко О. (2015). Суспільство знань як виклик раціональності. *Філософія освіти*. № 1 (16). С. 26–38.
3. Култаєва М. (2014). Невеличка екскурсія по філософських ландшафтах Петера Слотердайка. *Філософська думка*. № 3. С. 20–40.
4. Макафі Е., Брінгольфссон Е. (2019). *Машина, платформа, натопв: Як приборкати наше цифрове майбутнє*. Пер. з англ. О. Асташова. Київ : Наш Формат. 336 с.
5. Меясу К. (2024). *Після скінченності. Нарис про необхідність контингентності*. Пер. з фран. А. Ріпа. Львів : Контур. 196 с.
6. Coeckelbergh M. (2013). Pervasion of what? Techno-human ecologies and their ubiquitous spirits. *AI & Society*. Vol. 28. No. 1. P. 55–63.
7. DeLanda M. (2019). *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. London–New York : Bloomsbury Academic. 160 p.
8. Deleuze G., Guattari F. (2009). *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Transl. by R. Hurley, M. Seem & H.R. Lane. London: Penguin Classics. 432 p.
9. Dunne A., Raby F. (2013). *Speculative Everything: Design, Fiction, and Social Dreaming*. Cambridge, MA : MIT Press. 209 p.
10. Ihde D. (1993). *Postphenomenology: Essays in the Postmodern Context*. Evanston : Northwestern University Press. 222 p.
11. Findeli A. (2001). Rethinking Design Education for the 21st Century: Theoretical, Methodological, and Ethical Discussion. *Design Issues*. No 17(1). P. 5–17.
12. Flusser V. (2011). *Into the Universe of Technical Images*. Minneapolis : University of Minnesota Press. 224 p.
13. Gjoni A. (2021). Design: Aesthetics as a Promoter of Selling Products in Kosovo. *Open Journal of Business and*

Management. No 9 (3). P. 1104–1120. Retrieved from <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=109095>

14. Heidegger M. *Letter on "Humanism"*. Transl. by Miles Groth. Retrieved from <https://wagner.edu/psychology/files/2013/01/Heidegger-Letter-On-Humanism-Translation-GROTH.pdf>

15. Julier G. (2014). *The Culture of Design* (3rd ed.). London : SAGE Publications. 296 p. Retrieved from https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781446296929_A24019074/preview-9781446296929_A24019074.pdf

16. Latour B. *Love Your Monsters: Why We Must Care For Our Technologies As We Do Our Children*. Retrieved from <https://thebreakthrough.org/journal/issue-2/love-your-monsters>

17. Latour B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford : Oxford University Press. 365 p.

18. Manzini E. (2015). *Design, When Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation*. Cambridge, MA : MIT Press. 241 p.

19. Norman D.A. (2013). *The Design of Everyday Things*. New York : Basic Books. 368 p.

20. Papanek V. (1985). *Design for the Real World: Human Ecology and Social Change*. Chicago, IL : Academy Chicago Publishers. 394 p.

21. Pine B.J., II, Gilmore J.H. (1998). *Welcome to the experience economy*. Harvard Business Review, No. 76 (4). P. 97–105.

22. Stiegler B. (1998). *Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus*. Stanford : Stanford University Press. 315 p.

23. Virilio P. (1995). *La vitesse de libération*. Paris : Galilee. 175 p.

24. Viveiros de Castro E., Goldman M. (2012). Introduction to Post-Social Anthropology: Networks, Multiplicities, and Symmetrizations. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*. No 2 (1). P. 421–463.

References (transliterated)

1. Boichenko M.I. (2019). Pedahohichnyi dyskurs dovkola filosofii tekhniki: instrumentalizm, humanizm ta tsinnisnyi funktsionalizm u osviti. Tezy dopovidei konferentsii KNUBA. (m. Kyiv, 29–30 lystopada 2019 r.). S. 121–124. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718819/1/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C.%D0%86.-%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8-%D0%9A%D0%9D%D0%A3%D0%91%D0%90-2019.pdf>
2. Homilko O. (2015). Suspilstvo znan yak vyklyk ratsionalnosti. *Filosofiiia osvity*. No. 1 (16). S. 26–38.
3. Kul'taieva M. (2014). Nevelychka ekskursiia po filosofskyykh landshaftakh Petera Sloterdai'ka. *Filosofska dumka*. No. 3. S. 20–40.
4. Makafi E., Brinolfsson E. (2019). Mashyna, platforma, natovp: Yak pryborkaty nashe tsyfrovoe maibutnie. Per. z anh. O. Astashova. Kyiv: Nash Format. 336 p.
5. Meiasu K. (2024). Pislia skinchennosti. Narys pro neobkhidnist kontynhentnosti. Per. z fran. A. Ripa. Lviv : Kontur. 196 p.
6. Coeckelbergh M. (2013). Pervasion of what? Techno-human ecologies and their ubiquitous spirits. *AI & Society*. Vol. 28. No. 1. P. 55–63.
7. DeLanda M. (2019). *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. London–New York : Bloomsbury Academic. 160 p.
8. Deleuze G., Guattari F. (2009). *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Transl. by R. Hurley, M. Seem & H. R. Lane. London : Penguin Classics. 432 p.
9. Dunne A., Raby F. (2013). *Speculative Everything: Design, Fiction, and Social Dreaming*. Cambridge, MA : MIT Press. 209 p.

10. Ihde D. (1993). Postphenomenology: Essays in the Postmodern Context. Evanston: Northwestern University Press. 222 p.
11. Findeli A. (2001). Rethinking Design Education for the 21st Century: Theoretical, Methodological, and Ethical Discussion. *Design Issues*. No 17(1). P. 5–17.
12. Flusser V. (2011). *Into the Universe of Technical Images*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 224 p.
13. Gjoni A. (2021). Design: Aesthetics as a Promoter of Selling Products in Kosovo. *Open Journal of Business and Management*. No 9 (3). P. 1104–1120. Retrieved from <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=109095>
14. Heidegger M. Letter on “Humanism”. Transl. by Miles Groth. Retrieved from <https://wagner.edu/psychology/files/2013/01/Heidegger-Letter-On-Humanism-Translation-GROTH.pdf>
15. Julier G. (2014). *The Culture of Design* (3rd ed.). London: SAGE Publications. 296 p. Retrieved from https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781446296929_A24019074/preview-9781446296929_A24019074.pdf
16. Latour B. Love Your Monsters: Why We Must Care For Our Technologies As We Do Our Children. Retrieved from <https://thebreakthrough.org/journal/issue-2/love-your-monsters>
17. Latour B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Oxford University Press. 365 p.
18. Manzini E. (2015). *Design, When Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation*. Cambridge, MA: MIT Press. 241 p.
19. Norman D.A. (2013). *The Design of Everyday Things*. New York: Basic Books. 368 p.
20. Papanek V. (1985). *Design for the Real World: Human Ecology and Social Change*. Chicago, IL: Academy Chicago Publishers. 394 p.
21. Pine B.J., II, Gilmore J.H. (1998). Welcome to the experience economy. *Harvard Business Review*, No. 76 (4). P. 97–105.
22. Stiegler B. (1998). *Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus*. Stanford: Stanford University Press. 315 p.
23. Virilio P. (1995). *La vitesse de libération*. Paris: Galilee. 175 p.
24. Viveiros de Castro E., Goldman M. (2012). Introduction to Post-Social Anthropology: Networks, Multiplicities, and Symmetrizations. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*. No 2(1). P. 421–463.

Надійшла (received) 24.09.2025

Прийнята (accepted) 14.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Корнієнко Світлана Григорівна (Korniienko Svitlana) – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії імені професора М.Д. Кулгаєвої; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3838-7805>

C.B. КРИВЕНКО**МІСЦЕ ФІЛОСОФІЇ ТЕХНІКИ В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ЗНАННЯ ТА ЗАКОНОМІРНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ВИНИКНЕННЯ ТЕХНІКИ В ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ**

У статті на основі базових українських та закордонних монографій робиться короткий аналіз історії формування такого предмету, як філософія техніки, футурологія. Автором виокремлено низку категоріальних базових визначень, які на сьогодні впевнено складають понятійно-категоріальний апарат дисципліни; розкрито зв'язок між технікою та технологіями як різними видами загальної культурної діяльності суспільства; розглянуто базові основи філософії техніки в контексті філософії футурології, зокрема ретрофутурології. Доведено, що у сучасному гуманітарному знанні (культурологічному) та системі освіти філософія техніки та феномен технології є надважливим об'єктом формування та відзеркалення картини світу як певного суспільства, так і людства у цілому.

Ключові слова: техніка, філософія техніки, футурологія, моделювання, прогностика, ретрофутурологія, система знання, техноетика, прогностичне моделювання, ідентичність, майбутнє, уявне майбутнє.

S.V. KRYVENKO**THE PLACE OF THE PHILOSOPHY OF TECHNOLOGY IN THE GENERAL SYSTEM OF KNOWLEDGE AND THE LAW OF REGULARITY OF THE HISTORICAL EMERGENCE OF TECHNOLOGY IN THE HISTORY OF CULTURE**

The paper, based on basic Ukrainian and foreign monographs, provides a brief analysis of the history of the formation of such a subject as the philosophy of technology, futurology. The author singled out a number of categorical basic definitions, which today confidently constitute the conceptual and categorical apparatus of the discipline; the connection between technology and technology as different types of general cultural activity of society was revealed. The basic foundations of the philosophy of technology were considered in the context of the philosophy of futurology, in particular retrofuturology. It is proved that in modern humanitarian knowledge (cultural) and the education system, the philosophy of technology and the phenomenon of technology are an extremely important object of forming and reflecting the picture of the world, both of a certain society and of humanity as a whole.

Key words: Technology, philosophy of technology, futurology, modeling, prognostics, retrofuturology, knowledge system, technoethics, prognostic modeling, identity, future, imaginary future.

Постановка проблеми. Зазвичай традиційно досліджуючи питання футурології та прогностики, автори, насамперед, досліджують не лише її витoki, але й генезу футурологічних концепцій. Та здебільшого футурологічні дослідження проводять у площині суспільно-політичних наук, наприклад, у таких авторів, як А. Беніш (A. Bönisch, 1971), Г. Гемпел (H. Hempel, 1972), Дж. Г. Герц (J. Herz, 1968), Данмайр Польша (PL Dunmire, 2010), Мануеля Кастельса (Manuel Castells). До речі, Мануель Кастельс визнаний одним із засновників нової теорії соціології міста (відповідно і питань урбаністики, які міцно поєднано на нашу думку з урбаністикою та футурологією). Серед найбільш відомих потрібно згадати й Елвіна Тоффлера (Alvin Toffler). У нашому дослідженні буде зроблено аналіз вивчення філософії техніки в контексті питання футурології (зокрема ретрофутурології) з погляду аналізу технологічних, екологічних та загальнонаукових питань. Саме у такому контексті важливо розглядати предмет філософії техніки та досліджувати розвиток технологій в еволюційному плані та відносно завдань ретрофутурологічного розгляду в контексті аналізу їх розвитку як прикладу еволюціонування культури загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед праць можемо назвати роботи вітчизняних науковців, а саме Н. Годзь (2019), В. Леонтьєвої, І. Сілютіної, І. Ушно (2020), О. Алієвої (2004), О. Чурсінової (2014), О. Терешкун (2015), О. Біневської (2020), О. Пономарьова (2008), Д. Петренко (2015) та низки закордонних авторів, а саме: D. Ihde (2004), M. Franssen, G.J. Lokhorst, та I. Van de Poel, (2009), S. Burmaoglu, O. Sartenaer, A. Porter (2019).

Метою статті є аналіз філософії техніки з погляду її місця в сучасній загальній системі знання в контексті розвитку культури загалом та її значення для розуміння концепту «ретрофутурологія».

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання місця філософії техніки в загальній системі знання, в першу чергу, є нагода звернутися до матеріалів, зібраних, оброблених та викладених І. Ушно у статті «Філософія техніки та технології...», де звертається увага на те, що сучасність при її дослідженні вимагає, у першу чергу, використання гносеологічного підходу у вивченні еволюції технологій, особливо сучасних форм технології в суспільстві. Цікавим є той факт, що, на думку авторки, методологія вивчення феномену «техніки та

технологій» великою мірою залежить від перекладу термінології. Вона вказує на той факт, що українська філософія вже має накопичений багаж традиції, в якому поєднано різний досвід національного та загальносвітового масштабу, що створює певні переваги у вивченні феноменів «техніка» та «технології», насамперед, в історико-філософському контексті, оскільки, як стверджує І. Ушно, сьогодення і теперішня філософія відрізняється від класичної такою особливістю, як плюралізм думок. Автором проведено вивчення трьох основних підходів до філософії техніки та технології, а саме: аналітичний, гуманітарний та символічний, Авторка пише, що технічний прогрес раніше сприймався у дослідженнях лише як фактор впливу на соціальне, культурне та політичне буття суспільства. Вона вказує, що зараз у науковій літературі проводяться дослідження з питання, що має саме бути предметом дослідження філософії техніки та які поняття та категорії необхідно тут використовувати. Саме тому ця авторка пропонує вивести перед тим детермінацію поняття «техніка», бо техніка (від грецьк. – мистецтво, майстерність, уміння) є формою саме перетворювальної людської діяльності, яка історично еволюціонувала та змінювалася, виходячи із задоволення потреб людини та, насамперед, удосконалення та посилення її здібностей, вона пише, що терміни *technik* (німецька) та *technica* (французька) позначали «спосіб діяльності, а *technologie* (німецька та французька) вже належали до академічних дисциплін. Цікаво, що авторкою виявлено, що цей термін був рідкісним в англійській мові та здебільшого стосувався академічної дисципліни. Важливо звернути увагу, що на тепер в українській мові «техніка» вже не обмежується значенням лише технічних засобів й стосується саме наукового дослідження, процесу навчання, культури. При перекладах перша лінія базується на розумінні поняття «філософія техніки» (у розумінні, запропонованому Ернстом Каппом (1877) як знаряддя та суть проєкції людського організму). Інший варіант отримав поширення у ХХ ст. і розкривав термін «філософія технології» на концепціях, які виклали Бенджамін Франклін та Карл Маркс (тут можна побачити, як акцентує авторка статті більш матеріалістичну позицію стосовно технології). Слід нагадати, що у матеріалах аналізованої статті пишеться, що ХХ-те сторіччя в дослідженні філософії техніки обґрунтовано утримує у собі праці Джона Дьюї, Мартіна Гайдеггера, того ж Герберта Маркузе, Гюнтера Андерса і надзвичайно відомої та цікавої авторки Ханни Арендт. І. Ушно пропонує модель, в якій вивчення феноменів «техніка та технологія» саме в історичній ретроспективі (що для нас в контексті вивчення ретрофутурології особливо важливо), де НТР людства носило хаотичний та випадковий у відкриттях характер, з часом, створилися умови для наступної, другої стадії, на якій відбулося значне технічне нарощування та ускладнення механізмів та знарядь праці, що, окрім того, в суспільстві створило нову низку подій, а саме – навчання членів спільноти для нової роботи, от саме це створило

умови для виникнення абсолютно нового прошарку людей, фахівців у соціумі: починає виникати абсолютно новий клас – клас ремісників. Третя стадія розвитку увійшла в загальну людську історію ефектом перетворення в машину «мускульної» сили людини. Саме тут пішло розгалуження спеціалістів, що внаслідок цього дало такі спеціальності, як інженерні, серед яких з'явилися проєктувальники та конструктори. Четверта стадія розвитку техніки за науковим матеріалом, що нами аналізується, вимагає появи системи, яка зберігає та передає інтелектуальні здібності. Ретроспективно першим автором пропонується назвати Аристотеля з його працею «Фізика» та Платона з твором «Тімей», потім Френсіса Бекона «Нова Атлантида» (1627). Починаючи з Нового часу, з розвитком експериментальної науки, з'являються дослідження Роберта Бойля «Механічні якості» (1675), шотландського інженера-хіміка Ендрю Юр (1778–1857), німецького філософа Ернста Каппа (1808–1896). Вона вказує, що Йоганн Фрідріх Бекманн – німецький вчений, ввів термін «технологія» для означення «науки про ремесло». Він був першим, хто став викладати технологію і писати про неї саме як про науковий предмет. («Історія винаходів, відкриттів і походження» 1772 р.). Та оптимістичний погляд змінився, і це можна побачити через аналіз праці Семюела Батлера «Єрево» (1872), тут розповідається автором про уявну країну, де всі машини заборонені. В останню чверть ХІХ ст. та у ХХ ст. у філософії мало було представників з освітою саме в інженерній практиці. Починаючи з 1960-х років, виникла філософія техніки, авторка пропонує назвати її «аналітичною». Саме така філософія технології тепер розглядає технологію, в першу чергу, як інженерну практику (наприклад, вона звертає увагу на К. Мітчема) Нею наводяться концепції, які створили сучасні польські автори П. Полак та Р. Кшановський (2023). Авторка пояснює, що загалом ці автори, порівнюючи «philosophy of technology» та «philosophy in technology», відмічають, що філософію технології можна вивчати та досліджувати досить різноманітно: 1) вивчати еволюціонування природи технології як елемента і результату людської культури; 2) вивчати наслідки технологій для життя тощо. Нам важливо припущення авторки, що філософія в технології може вивчати механізм впливу класичних філософських концепцій та їх адаптації для задоволення потреб технології. Вона вказує, що поняття «фронезис» в етиці Аристотеля адаптували з часом задля машинної етики, а утилітарна та деонтична етичні школи використовувалися в ШІ. Нею наголошується, що Альберте Ромеле (2020) звернувся до дослідження «філософії технології» через дослідження «технологічного капіталу та трьох його станів» [11, с. 30–36]. Запропонованим дослідженням разом з іншими науковцями наголошується важливість поєднання історії розвитку та становлення техніки та технологій. Сучасні дослідники філософію техніки означають як комплексну дисципліну, в якій, окрім іншого, вивчається феномени техніки та технічної реальності. На сьогодні, окрім класичного розуміння

техніки, наукова спільнота аналізує і нові концепти, які є актуальною відповіддю на зміни, що відбуваються у суспільстві, оскільки науково-технічний стан речей та відповідні зміни доповнюють реальність технічного та технологічного простору. В. Леонтєва пише не тільки про техніку біотехнології, агрохімії тощо, але й про такий новий напрям, як «техніка мислення» та інші мнемотехніки; техніки гри на музичних інструментах, техніки у фізичних вправах та спорті загалом. Цікавим є її споглядання, що, завдячуючи працям відомого французького соціолога й антрополога Марселя Мосса, в першу чергу, його праці «Техніки тіла» (1935) було додано до варіантів розуміння та використання поняття й розуміння «техніки», її як особливості навіть людських рухів та відповідно нове розуміння людського тіла та тілесності [7, с. 6–8].

Еволюціонування та розвиток технологій був неоднорідним, з періодами повільного зростання інновацій та винаходів, з певним «тупцюванням на місці» (що стосується певних періодів у середньовіччі і навіть на сьогодні, незважаючи на стрімкість процесів, відбувається певного ритму етап розвитку та дослідження, тобто, стрибкоподібного характеру). Але маємо погодитися, що ті технічні зміни, що відбулися на початку XVII ст., окрім прогресивних змін вивели на арену загальносвітової історії розвитку культури й нову низку проблем: збереження «людяності» світу та виникнення феномену відчуження людини від результатів її праці. О. Алієва визначала, що сьогодні в Україні історично співпали процеси активного заповнення життєвого простору різними формами техніки та відповідно певної зміни пріоритетів й самого соціального розвитку. Вони також вважають, що першим дослідженням техніки стала книга І. Бекмана «Керівництво з технології», видана ще у 1777 р. Ще можна назвати таких авторів, як А. Еспін, Ф. Десауер, Е. Дюркгейм, які розпочинали працювати в обраній тематиці. Вони серед інших називають таких науковців, як Т. Адорно, Е. Араб-Огли, П. Балабанова, Г. Башляр, Х. Бек, М. Бердяєв, Г. Беме, П. Вайнгард, Е. Тоффлера [1, с. 3-4]. Авторка доводить, що для розкриття сутності онтології техніки необхідно, в першу чергу, створити нову методологію, яка дозволить використати можливості феноменологічно-онтологічного методу, саме тому вона пише про «онтологію техніки, по-друге, при порушенні балансу техніка цілком реально стає загрозовою для людства; також, техніка є не тільки лише матеріальним простором для життєдіяльності людей, але, й впливає на соціальні структури, оскільки натепер входить і до духовних, індивідуальних структур [1, с. 17].

Дійсно, якщо у первісні часи техніка була знаряддям для перетворення навколишнього світу задля нагальних потреб, то на сьогодні вона стала важливою частиною загальної історії еволюціонування суспільства, та на тепер досить часто наслідки її інновацій починають створювати непрораховані проблемами не лише екологічного, але й соціального характеру [12, с. 105-106]. Цитовані автори вважають, що значення для розуміння ролі техніки і технологій все так само має праця В. Мельника «Філософія. Наука. Техніка:

Методологічно-світоглядний аналіз». На сьогодні філософія техніки позиціонує дві концепції: 1) орудійна концепція Л. Нуаре та Е. Каппа, де знаряддя праці створили історію людства; та 2) «трудова» концепція Ф. Енгельса, в якій наголошується, що у розвитку людини вирішальну роль відіграли пряма хода, еволюція гортані та якісне перетворення мозку. Цитовані автори нагадують, що свого часу П. Енгельмеєр стверджував, що саме техніка розширила вплив людини на природу, а Х. Ортега-і-Гассет визначав техніку як джерело практично безмежної людської діяльності, і якщо, як пишуть цитовані автори, ще Л. Мемфорд зазначав практичне єднання природи та створеної людиною техніки як єдиного цілого априорі, то пізніше у час виникнення «Мегамашин» людина стала заручницею технічної системи, розвинення цієї концепції він знаходить і у працях К. Ясперса, виникли не лише техніка, технології, але й такий цікавий феномен, як «технічна реальність», під впливом якої змінюється не лише природа та довкілля, але й сама людина. Цитованим автором нагадується, що під час дослідження той же В. Мельник наголошував на тому, що техніка сама по собі почала нести у собі елемент «технологічної агресії», І. Чорноморденко та Н. Качак, розробляючи філософський аналіз техніки, технології, зокрема, й технічного знання, конкретно й інженерної діяльності, пишуть про рефлексивний, методологічний, критичний її характер, а також висловлюють думку стосовно її прогностичної функції майбутнього [12, с. 225-228]. О. Чурсінова пише, що у представників української філософії техніки вже можна побачити тенденцію до подолання традиційних ецієнтистських підходів. Вона так само цитує працю В. Мельника, в якій пишеться про необхідність пошуку виходу з традиційних проблем сучасної техніки та технологій. Окрім того, М. Тарасенко також писав про антропологічні і соціальні аспекти техніки й технології, він звертав увагу на дослідження технічної діяльності з погляду її ознаки, яка транскрибується як єдність природно-історичного і культуротворчого процесу, який відтворено в межах історично складених форм. О. Чурсінова пише, що вивчення антропологічних і соціальних аспектів сучасної української філософії техніки крокує двома генеральними лініями, за якими: 1) наука і техніка закорінені в основах буття суспільства; 2) техносфера розвивається за власною логікою [13, с. 54-55; 57].

Г. Коротіч писав про завдання глибокого осмислення досягнень науково-технічного прогресу, а також його негативні наслідки, він опрацював, та звертаю увагу науковців на праці Ф. Десауєра, Х. Сколімовські, Ф. Рапа, Е. Семенюка, О. Терешкун, О. Алієвої, яку ми так само цитуємо в цій статті, та М. Бейліна, в яких розкрито питання характеру техніко-технологічного розвитку. Окрім того, робиться висновок, що роботи В. Ковальчук впливають на розуміння зв'язку поміж свободою і любов'ю, а О. Білянська заповнює простір дослідження новим розумінням значення феномену творчості М. Бердяєва щодо техніки і технічного. Окрім тоо, наводиться значення праць Георга Генріка

фон Врігта, І. Подоляк і Г. Щигельської. М. Бердяєв писав, що машина змінює ставлення людини до часу, прискорюючи його рух, а життя стає менш усталеним, і більш динамічним (про що потім вже почнуть писати і Е. Тоффлер, і Ф. Фукуяма – як ми вже додамо у цьому випадку розгляду праці досліджуваної статті). Але праця Г. Коротіч пише, що праця «Людина і машина» Бердяєва є важлива з позиції «культуроформуючої функції техніки», бо той же кінематограф, як видно з праць М. Бердяєва став можливим у свій час завдяки технічним відкриттям. М. Бердяєв ще у 1933 р. писав, що на той час ще не було створено цілісної концепції філософії та етики техніки, таким чином прокладаючи шлях до розвитку досліджень та нових ліній у філософії [6, с. 48-58].

Розглядаючи питання філософії техніки та філософії технологій, науковці пишуть про їх «локальний характер, оскільки зазвичай вивчаються окремі науково-технічні аспекти. Саме тому, на думку деяких авторів, слід розробляти концепції, які поєднуюватимуть історичні парадигми техніки та їх логіку в історичних зрушеннях при її розвитку. Саме тому цей автор вводить такий метод, як «засоби історичної реконструкції» і поняття «архаїчної парадигми техніки», оскільки світогляд людини формується за допомогою універсалій (серед яких наголошуються такі, як світ, буття, рух, простір, час, природа, людина та низка інших), на думку автора іншої цитованої статті, саме в універсаліях акумулюється «історично накопичений соціально-культурний досвід (і тут наводяться як приклад висновки праць К. Юнга). Зміст універсалій кожної культури відповідний культурам і допомагає створювати, відтворювати практичну діяльність підсвідомо, і лише філософія загалом формує цілісну картину людського світу, тобто, «світогляд епох».

У філософії техніки існують різноманітні варіанти підходів до дослідження історії розвитку техніки. Насамперед, запропонований В. Черняком аналіз історії технічних артефактів, технологій і технічного знання, але він має свої недоліки, які пов'язано з акцентуванням саме на історичному аспекті при слабкій філософській рефлексії. О. Симоненко, досліджуючи періодизацію розвитку техніки, розглядає зміни у внутрішніх процесах розвитку техніки та відтворення відповідної інфраструктури різноманітних галузей. Тут проблема, на думку автора цитованої статті, є у формалізації питання опису єдності техніки і суспільства, і це ще не всі варіанти (їх приблизно п'ять наведено у автора матеріалу). О. Терешкун пише про «Самоперетворення» як першу техніку, яку освоїла антропоїдна істота, і відповідно, у первісній техніці не було нічого специфічно людського, крім використання та зберігання вогню. «Технічна вправність» первісної людини була набагато примітивнішою у порівнянні з іншими тваринами, але аступний крок – мова, от це стало найбільш могутнім засобом символічного самовираження людини. Якщо для первісної людини головним елементом нового знання було питання циклічності, то для цивілізованої людини сили, які є рушійними,

існують вже поза межами її знання. Автор цитованого матеріалу пише, що сфера існування первісної людини – ритуал, танець, магія, табу – послужила міцним фундаментом для подальшого розвитку людини. Техніка ритуалу заклала сувору основу порядку і смислу в житті людини [10, с. 119–125]. Отже, ми заповнили пробіл між архаїчним періодом існування людства та сучасною ситуацією розвитку суспільства, саме тому цей матеріал нам важливий, оскільки зазвичай починають писати з розгляду періоду Античності, або близьких до цього періоду часів (не враховуючи важливі дослідження Ф. Енгельса, звичайно – там цей зв'язок загального розвитку людства помічено). Нагадаємо, що це вписується у загальне розуміння науки як знання з «ретельного вивчення структури та поведінки фізичного світу, особливо шляхом спостереження, вимірювання та проведення експериментів, та розробка теорій для опису результатів цих заходів» [2]. Автор пише, що процес історичного розвитку філософії науки та техніки має власні етапи. Початковий етап: «протонаука», тобто, зародження елементів науки (починаючи з Давнини та до межі XVI-XVII ст.), наступний – класична наука (XVII – кінець XIX ст.) – технічні революції та «математизація природознавства» («точна механіка») створили нове розуміння взаємних процесів у світі та, таким чином, сформувалася механістична картина світу. Третій етап – неklasична наука (початок XX – до 70-80-х рр.), період виникнення й розвитку квантової механіки. Далі автор наголошує на важливості синергетики. Цей автор пропонує вважати, що «кінцевою метою сучасного технічного процесу» є створення «ідеального» штучного інтелекту [2]. Цікавою є також думка, що «глобалізація та інформатизація всіх сфер суспільного життя істотно змінили мету, зміст і характер суспільного виробництва і ... науково-технічний прогрес не тільки прискорюється, а й розгалужується, коли відкриття і винаходи в одній галузі знаходять застосування в кількох інших, часто досить далеких від неї», та вперше в історії цивілізації «покоління речей змінюються швидше, ніж покоління людей». Автором іншого цитованого матеріалу звертається увага, що П. Копнін вважав, що «посилення з боку логіки інтересу до наукового дослідження викликається низкою причин практичного і теоретичного характеру», саме тому важливо відзначити, що світ речей логічний, але слід згадати, скільки зусиль і часу людство витратило на пошук можливостей польоту за допомогою крил (де, за аналогією у природі, намагалися розвиватися через «мазання в апаратах» на кшталт крил, а в залізничному транспорті до питання гладких рейок так само спочатку не могли дійти і намагалися зробити їх зазубреними. Це показує, що логіка діяльності, яка породжується «логікою речей», хоча і керована «логікою мислення», та існує певною мірою автономно. Отже, автор цитованої статті підкреслює, що діяльність часто відбувається без участі мислення та «всупереч» його логіці, а то й на рівні підсвідомості, де філософія техніки досліджує питання зв'язку між артефактами та взаємовідносинами їх з людиною та

природою. Автор пише, що екологічна катастрофа виводить назовні навіть питання, а чи можливо взагалі відмовитися від техніки, аби уникнути екологічних проблем. Саме тому філософія техніки та її логіка виявляються тісно пов'язаними з аксіологією та філософською антропологією. Саме тут важливо знати питання «системного підходу» та знання «основних закономірностей самоорганізації систем» та враховувати гіпотези та прогнози сучасних українських фахівців і з соціальної філософії, а саме В. Андрущенко, Л. Губерського та М. Михальченка [9, с. 124-131]. У Матеріалах доповіді М. Гайдеггера про техніку ми знаходимо, що «етимологія давньогрецького слова Τεχνή, від якого виникло поняття «техніка», включає в себе, окрім значення «ремісна майстерність», значення «мистецтво й знання» [8, с. 89-92]. Д. Петренко робить посилання на мало відому, але важливу працю Ф. Бона «Про борг і добро» (1898 р.), де мета техніки концентрується ним на «ідеї добра», також вказує на значення створення тріади «тварина/людина/техніка» у дослідженні Х. Ортеги-і-Гассета [8, с. 89-92]. Окрім того, можна згадати праці Л. Бесова, зокрема, «Зародження системи оцінки наукових відкриттів. Науково-технічний розвиток у першій половині ХХ століття», Р. Гула, І. Передерій, О. Вітринська, Л. Гаращенко, С. Юшак «Екологічні наслідки науково-технічного прогресу» [5, с. 3-20]. Важливим є зауваження, що сучасна філософія технології виникла з традицій «praxis», зокрема, традицій. Пов'язано з цим і поняття «technoscience». Філософія техніки має свої власні фази розвитку та пов'язана з таким феноменом, як практика. Автором окрім поняття технології також виводиться поняття «спеціалізації», а філософія технології має історично гегелівське походження [17, с. 91-92].

Соціальна інженерія також розглядається з позицій філософії техніки, і тут деякі західні науковці вводять аналіз праць К. Поппера, який називав форми впровадження соціальних змін «подрібненою соціальною інженерією» і протиставляв її революційним, та, на думку цитованого іншого автора, абсолютно необґрунтованим схемам, які знаходяться у марксизмі. Нам тут більше цікаво посилання на книгу «Що інженери знають і як вони це знають» (Vincenti 1990), де авіаційний інженер Уолтер Вінсенці дав шестикратну класифікацію знань інженерного проектування. Виявляється, поняття принципу (автор припускає тут авторство Поланьї (1958) – є центральним для інженерного проектування. Серед інших, маловідомих для нашого дискурсу авторів, є посилання на Джозефа Пітта та його книгу «Мислення про технологію» (1999) та Праксіологія Тадеуша Котарбінського (1965), цікаво, що Пекка Нііліуото (1993) писав, що теоретичною основою технології як діяльності, яка керує, «яким світ має бути, а не тим, яким він є», є наука про дизайн. Окрім того, мало хто пише у філософії техніки про поняття «технічної норми», яке, як виявляється, походить від праці Георга Хенріка фон Райта «Норма та дія» (1963) [18]. Про концептуальне визначення виникнення технології: тривалий шлях від філософії науки до наукової політики писали

Серхат Бурмаоглу, Олів'є Сартенер та Алан Портер. Серед усього іншого вони досліджували питання виникнення технологій, появу технологій, циклічність процесів, бо, як вони зазначають, що поява технологій – це циклічний процес у надзвичайно креативних наукових мережах, який демонструє якісну новизну, якісну синергію, нерегулярність тенденцій, високу функціональність та безперервність аспектів у визначений часовий проміжок, оскільки поява технологій привертає увагу політиків з двох причин: 1) зміна можливостей статус-кво і 2) зосередження на індикаторах раннього попередження через тривалий період розвитку багатьох нових технологій. Ці автори пишуть, що дослідження технологій в певному контексті розпочалося з дослідження появи складних систем з 1930-х років. Теоретики комплексності також намагалися пояснити різні аспекти концепції появи за допомогою самоорганізації та синергетичних характеристик. Окрім того, досліди були спрямовані на концептуалізацію та моделювання нових технологій. Вони наводять прізвища Ротоло, Рафолс, Хопкінса і Лейдесдорфа, які пояснили відмінності та схожість між цими поняттями, оцінивши їх з філософської точки зору. Цікава їх позиція стосовно розробки технологічної політики та бізнес-стратегії досліджень і розробок, у межах дії понять наукові та технологічні зміни. Важливо, що однією з найвідоміших теорій наукових змін є наукові революції Томаса Куна, який розглядав науковий прогрес через низку революцій. У цих революціях парадигми постійно змінювалися новими. У висновках ці автори пишуть, що у випадках появи технологій бізнес-стратегі та політики мають неповне знання про межі та напрямки, у якому технологія рухається [15].

У 2005 р. Кікок Лі писав про філософію техніки, що історія технологій є більш усталеною дисципліною, чим філософія технології Його стаття, насамперед, викладає історичний зв'язок між наукою та технікою на Заході та розглядає епістемологічні цінності та цілі, закладені у філософію науки та філософію технології, аби проаналізувати особливості їх збігів, та відмінності. Він відмічає, що філософія науки набагато більш сформована, ніж філософія технології, яку навіть вважають «маргінальною» [20, с. 143-158].

Нагадаємо, що поширена платонівська філософія у Стародавній Греції надавала інтелектуальну цінність ідеальному світу, який можна було дослідити розумом, а не почуттями. Саме тому на той час, як пише автор, було набагато важливіше застосувати природну філософію та математику для розуміння ідеального світу форм, а не досліджувати матеріальний світ цими методами, і, хоча деякі з обмежень філософії Платона були подолані філософією Арістотеля, та соціальні бар'єри між двома напрямками обмежували вплив Арістотеля на взаємодію між натурфілософією та технічними мистецтвами. Стародавня Греція була суспільством, побудованим на рабстві. Таким чином, діяльність, пов'язана з фізичною працею або механічним мистецтвом, вважалася вульгарною та

неблагородною, тоді як діяльність, пов'язана з філософією, вважалася ліберальною та просвітницькою [16, с. 117–154].

Зріла філософія техніки Хайдеггера та контекст техніки в бутті і часі, проблема техніки в бутті та часі та реформа техніки у Пізнього Гайдеггера, соціальна установка технології в бутті та часі, взаємовисвітлення соціального буття і техніки, відповідальність за технології, як і гайдеггерське бачення техніки, повинно було висвітлити інтуїцію та занепокоєння щодо сучасного технологічного суспільства, цікаво, що сучасна технологія розвинула інтенсивний інтерес до моральних проблем від біомедичні технології. У висновках написано, що у Гайдеггера можливо навчитися щодо невловимості технології? Він показує нам, що існують небезпеки в рамках технології, а саме те, що нехтування речами несе із собою нехтування значущістю світу та нашою здатністю реагувати на цю значущість і, зрештою, затьмарення нашої спроможності. Отже, відповідальність за технологію виникає тоді, коли люди вирішують (в індивідуальних випадках або в рамках спільної діяльності) обмежити вхід розвантаження технологій у наше життя. Практика дозволяє нам отримати доступ до значущості світу через участь. Залучення вказує на наші стосунки зі світом через безперервне посилення на значущість і несе в собі історичну глибину повернення до залученості знову і знову на практиці, спостерігаючи зміни в розкритті та згадуванні їх у пам'яті [19, с. 2–93]. Що стосується питань аналізу теоретичних витоків появи технологій та, відповідно, їх еволюційної перспективи, то у 2019 р. Серхат Бурмаоглу, Олів'є Сартенаер, Алан Портер і Мунан Лі Було проводили дослідження щодо розвитку технологій саме з того часу, коли знання почало визнаватися рушійною силою економічного зростання. Це надало можливість згадати праці П. Фредеріксена, Т. Ягтфельта (2013), М. Гіббонса (1994), Дж. Гольдштейна (1999, 2003, 2004) та інших авторів, наприклад – Р. Густафссон, О. Куусі та М. Мейера (2015) [14, с. 27–119].

Висновки. Тема дослідження показує важливість вивчення як еволюціонування та розвитку такої царини науки, як філософія техніки, та наочно доводить потребу постійного переосмислення старих знань про взаємозв'язок, взаємовплив між технікою та розвитком суспільства саме через виникнення нових понять та їх дії на нове дослідження питань минулого і майбутнього людства. Ретрофутурологія, таким чином, у рамках загальної футурології та прогностики отримує нове навантаження та відкриває нові ланки для дослідження. Техніка продовжує як власний розвиток, так і, відповідно, впливає на індивідуальну та соціальні складові життя суспільства загалом.

Використання ІІІ-інструментів.

Використання ІІІ-інструментів: для пошуку джерел інформації, перевірки орфографії та пунктуації.

Список джерел інформації

1. Алісва О.Г. (2004). *Онтологія техніки в соціокультурному контексті* : автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03. Донецьк. 19 с.

2. Біневська О.М. (2020). *Історія розвитку філософії науки та техніки*. Retrieved from <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/29689?locale-attribute=en>

3. Годзь Н.Б. (2017). *Вступ до екологічної футурології*. Харків : Видавець Олександр Савчук. 572 с.

4. Годзь Н.Б. (2023). Урбаністика в світлі аналізу сучасних потреб екологічної футурології в Україні. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXXI міжнародної наук.-практ. конференції MicroCAD-2022, 17-20 травня 2023 р.* ; за ред. проф. Сокола Є.І. Харків: НТУ «ХП». 1405 с. С. 900.

5. Дейнека Л.П., Рудянин І.П. (2021). *Історія науки і техніки*.

6. Коротіч Г. (2021). Філософія техніки Миколи Бердяєва. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. № 28. С. 48–58. Retrieved from <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/filos/article/view/12686>

7. Леонтьєва В.М., Сілютіна І.М. (2020). *Філософія техніки* : навч. посіб. Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля. 135 с.

8. Петренко Д.В. (2015). Людина й техніка: стратегії філософського осмислення. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 3. С. 89–92.

9. Пономарьов О.С. (2008). *Логіка науки і техніки як методологічна основа дослідження історії їхнього розвитку*. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/17713>

10. Терешкун О. (2015). Архаїчна парадигма техніки. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. Вип. 754-755. С. 119–125.

11. Ушно І.М. (2023). *Філософія техніки та технології: історико-філософський контекст*. Retrieved from <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/18734>

12. Чорноморденко І.В., Качак Н.В. (2016). Теоретико-методологічні засади становлення, розвитку та трансформації філософії техніки в епоху глобалізації. *Гілея: науковий вісник*. № 105. С. 225–229.

13. Чурсінова Оксана. (2014). Соціально-антропологічні аспекти сучасної української філософії техніки. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Філософські науки*. Вип. 780. С. 53–57.

14. Burmaoglu S., Sartenaer O., Porter A., Li M. (2019). Analysing the theoretical roots of technology emergence: an evolutionary perspective. *Scientometrics*. № 119. P. 97–118. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s11192-019-03033-y>

15. Burmaoglu S., Sartenaer O., Porter A. (2019). Conceptual definition of technology emergence: A long journey from philosophy of science to science policy. *Technology in Society*. № 59. P. 101126. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160791X1930003X>

16. Channell D.F. (2009). The emergence of the engineering sciences: An historical analysis. In *Philosophy of technology and engineering sciences* (pp. 117–154). North-Holland. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780444516671500094>

17. Ihde D. (2004). *Philosophy of technology* (pp. 91–108). Springer Netherlands. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1007/1-4020-3027-4_3

18. Franssen M., Lokhorst G.J., Van de Poel I. (2009). *Philosophy of technology*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/technology/>

19. Radandt D.V. (1982). *Emergence of Heidegger's philosophy of technology in Being and time*. Retrieved from

<https://scholarworks.umd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6039&context=etd>

20. Lee K. (2005). Technology: History and Philosophy. *Essays in Philosophy*. Vol. 6 (1). P. 143–158. Retrieved from https://www.pdcnet.org/eip/content/eip_2005_0006_0001_0143_0158

References (transliterated)

1. Aliieva O.H. (2004). Ontolohiia tekhniky v sotsiokulturnomu konteksti : avtoref. dys... kand. filos. nauk: 09.00.03. Donetsk. 19 s.
2. Binievska O.M. (2020). Istoriia rozvytku filosofii nauky ta tekhniky. Retrieved from <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/29689?locale-attribute=en>
3. Hodz N.B. (2017). Vstup do ekolohichnoi futurolohii. Kharkiv : Vydavets Oleksandr Savchuk. 572 s.
4. Hodz N.B. (2023). Urbanistyka v svitli analizu suchasnykh potreb ekolohichnoi futurolohii v Ukraini. Informatsiini tekhnolohii: nauka, tekhnika, tekhnolohiia, osvita, zdorovia: tezy dopovidei KhXKHI mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii MicroCAD-2022, 17-20 travnia 2023 r. ; za red. prof. Sokola Ye.I. Kharkiv: NTU «KhPI». 1405 s. S. 900.
5. Deineka L.P., Rudianyn I.P. (2021). Istoriia nauky i tekhniky.
6. Korotich H. (2021). Filosofii tekhniky Mykoly Berdiaieva. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filosofski nauky*. № 28. S. 48–58. Retrieved from <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/filos/article/view/12686>
7. Leontieva V.M., Siliutina I.M. (2020). Filosofii tekhniky : navch. posib. Sievierodonetsk : vyd-vo SNU im. V. Dalia. 135 s.
8. Petrenko D.V. (2015). Liudyna y tekhnika: stratehii filosofskoho osmyslennia. Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii. № 3. S. 89–92.
9. Ponomarov O.S. (2008). Lohika nauky i tekhniky yak metodolohichna osnova doslidzhennia istorii yikhnoho rozvytku. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/17713>
10. Tereshkun O. (2015). Arkhaichna paradyhma tekhniky. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Filosofii*. Vyp. 754-755. S. 119–125.
11. Ushno I.M. (2023). Filosofii tekhniky ta tekhnolohii: istoryko-filosofskiy kontekst. Retrieved from <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/18734>
<http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/18734>
12. Chornomordenko I.V., Kachak N.V. (2016). Teoretyko–metodolohichni zasady stanovlennia, rozvytku ta transformatsii filosofii tekhniky v epokhu hlobalizatsii. *Hileia: naukovyi visnyk*. № 105. S. 225–229.
13. Chursinova Oksana. (2014). Sotsialno-antropolohichni aspekty suchasnoi ukrainskoi filosofii tekhniky. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnika. Filosofski nauky*. Vyp. 780. S. 53–57.
14. Burmaoglu S., Sartenaer O., Porter A., Li M. (2019). Analysing the theoretical roots of technology emergence: an evolutionary perspective. *Scientometrics*. № 119. P. 97–118. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s11192-019-03033-y>
15. Burmaoglu S., Sartenaer O., Porter A. (2019). Conceptual definition of technology emergence: A long journey from philosophy of science to science policy. *Technology in Society*. № 59. P. 101126. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160791X1930003X>
16. Channell D.F. (2009). The emergence of the engineering sciences: An historical analysis. In *Philosophy of technology and engineering sciences* (pp. 117–154). North-Holland. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780444516671500094>
17. Ihde D. (2004). *Philosophy of technology* (pp. 91–108). Springer Netherlands. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1007/1-4020-3027-4_3
18. Franssen M., Lokhorst G.J., Van de Poel I. (2009). *Philosophy of technology*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/technology/>
19. Radandt D.V. (1982). Emergence of Heidegger's philosophy of technology in *Being and time*. Retrieved from <https://scholarworks.umd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6039&context=etd>
20. Lee K. (2005). Technology: History and Philosophy. *Essays in Philosophy*. Vol. 6 (1). P. 143–158. Retrieved from https://www.pdcnet.org/eip/content/eip_2005_0006_0001_0143_0158

Надійшла (received) 16.10.2025

Прийнята (accepted) 29.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Кривенко Сергій Володимирович (Kryvenko Serhiy) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8241-2283>

В.І. МІЩЕНКО, О.В. ШИМЧЕНКО

ІНФОРМАЦІЙНА ЕКОНОМІКА ЯК «ТРЕТЯ РЕАЛЬНІСТЬ»

У статті розглянуто перспективи формування інформаційної економіки, яка створюється внаслідок застосування у сучасному менеджменті високо ефективних інтелектуальних систем, штучного інтелекту; зроблено аналіз матеріалістичного та ідеалістичного підходів до природи інформації та інформаційного суспільства. Здійснено спробу з'ясування та обґрунтування її особливого статусу як III форми реальності на основі порівняльного аналізу її функціонування по відношенню до запропонованих філософських систем К. Поппера, Б. Рассела, Н. Лумана, Н. Вінера, П. Слотердайка, Л. Флориді. Звернено увагу на особливу роль технічних систем, синергію техніки й інформаційних технологій у технотронному суспільстві. Виявлено, що особливий статус інформаційної економіки формується внаслідок факторів суб'єктивного характеру. Сформовано методологічні і світоглядні настанови щодо управління економікою нового типу.

Ключові слова: інформація, техніка, економіка, управління, планетарно-космічна цивілізація.

V.I. MISHCHENKO, O.V. SHYMCHENKO

THE INFORMATION ECONOMY AS A "THIRD REALITY"

The paper considers the prospects for the formation of an information economy, which is created as a result of the use of highly effective intellectual systems and artificial intelligence in modern management; an analysis of materialistic and idealistic approaches to the nature of information and the information society is made. An attempt has been made to clarify and substantiate its special status as the third form of reality based on a comparative analysis of its functioning in relation to the proposed philosophical systems of K. Popper, B. Russell, N. Luhmann, N. Wiener, P. Sloterdijk, and L. Floridi. Attention is drawn to the special role of technical systems, the synergy of technology and information technologies in the technotronic society. It is revealed that the special status of the information economy is formed due to subjective factors. Methodological and ideological guidelines for managing a new type of economy have been formed.

Key words: information, technology, economy, management, planetary-cosmic civilization.

Постановка проблеми. Одним із базових завдань філософії протягом усієї її історії було визначення того, у якому світі живе людина, які його фундаментальні властивості, яка природа змін, що відбуваються, і які ризики та перспективи вони несуть. Сучасність – епоха стрімких технологічних, культурних та соціальних трансформацій – актуалізує цю проблему з новою силою. Постає питання: чи забезпечує традиційний світогляд адекватне розуміння реальності, що формується під впливом інформаційних технологій і штучного інтелекту?

Від XVIII ст. людство рухалося в руслі матеріалістичної парадигми, яка виникла в добу Просвітництва й була логічно пов'язана з розвитком промислового виробництва та техніки. Матеріалістичне бачення реальності відображало потреби епохи: природа розумілася як об'єктивна субстанція, що підлягає осягненню та перетворенню; техніка – як знаряддя підкорення світу; прогрес – як лінійне зростання контролю людини над матеріальними процесами.

Однак з другої половини XX ст. формується конкурентна тенденція – ідеалістична (інформаційна) парадигма, яка надає підстави розглядати інформацію як головний ресурс цивілізаційного розвитку. Цей підхід, що бере початок у постіндустріальних теоріях Д. Белла, М. Кастельса та Л. Флориді, зумовлює появу нового типу реальності: автономної, алгоритмічної, гібридної між штучним та природним.

Проблема полягає в тому, що між матеріалістичним та інформаційно-ідеалістичним

баченням світу існує глибоке світоглядне протиріччя, яке унеможливує цілісне розуміння епохи штучного інтелекту. Саме тому виникає потреба в новій філософській парадигмі, що здатна інтегрувати обидві картини світу та описати інформаційну економіку як «третю реальність» – новий рівень організації буття, у якому взаємодіють природа, техносфера та інфосфера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критика концепцій інформаційного суспільства. Сучасні дослідники неодноразово звертали увагу на поверховість та ідеологічну спрямованість багатьох теорій інформаційного суспільства. Френк Вебстер вважав, що інформаційне суспільство – не нова форма цивілізації, а лише риторика, яка приховує старі капіталістичні структури. Він писав, що говорити про інформаційне суспільство – означає радше конструювати міф, ніж описувати соціальну реальність [27]. Теодор Роззак підкреслював небезпеку перетворення інформації на ідеологію: «Замість просвітництва інформація часто створює ілюзію знання» [18, с. 36]. Кристофер Мей доводив, що інформація сама по собі не є ресурсом; ресурсом є лише соціальні механізми її контролю [13]. Їх критика має кілька ключових напрямів: інформаційне суспільство – не радикально нова епоха, інформація не замінює матеріальні ресурси, технологічні зміни не гарантують культурного прогресу, інформаційна ідеологія маскує нерівність: не тільки концепція «інформації», але й сама концепція інформаційної економіки стає знаряддям маніпуляції свідомості.

Альтернативна ідеалістична концепція представлена багатою кількістю публікацій, в яких спостерігається прагнення авторів віддати пріоритет інформації над ресурсами, для того, щоб продемонструвати принципово інший рівень цивілізаційного розвитку, який вже не тотожний попередньому індустріальному характеру розвитку. Але є прагнення розглядати інформаційну економіку ізольовано від основних центрів світової промисловості і не враховувати той факт, що вона є тільки частиною світової економіки та нерозподільна з її ресурсною базою і промисловими центрами.

Представники цього напрямку роблять висновки, які відбивають характер технологічно розвинутої економіки світу, яка значно випереджає інші регіони планети за розвитком нейромереж і впровадженню найбільш удосконалих систем штучного інтелекту. Так, за Й. Масудою, нове «технологічне ядро» суспільства буде базуватися на «productivity of information», тобто продуктивності інформації, а не на традиційному матеріальному виробництві. У книзі *The Information Society as Post-Industrial Society* (1980/1981) Й. Масуда прямо стверджує, що основою нового суспільства стає «information productivity» (продуктивність інформації), а не матеріальних благ. Інформація – «осьовий початок» соціально-економічного розвитку [12].

Ш. Зубоф у роботі *The Age of Surveillance Capitalism* (2019) аналізує, як особисті дані та інформація перетворюються на «сировину» – новий ресурс, який великі технологічні компанії збирають, обробляють і «продають» у вигляді поведінкових прогнозів, реклами тощо [29].

Н. Срничек, поділяючи точку зору, яка полягає в тому, що «інформація» – це головний ресурс, нова сировина, на основі якої зароджується «платформний» капіталізм, та враховуючи величезні переваги, що відкриваються під час реєстрації та використанні даних, робить висновок про те, що «такий вид сировини перетвориться на нове найбільше джерело видобутку корисних ресурсів» [24, с. 74], що «капіталізм ХХІ ст. виявив поклади нового виду сировини, яку можна надавати, – дані» [24, с. 78]. Віктор Маєр-Шенбергер і Томас Рамге стверджують, що в епоху Big Data «дані» (data) дедалі більше замінюють традиційний капітал як основу ринку; для них data – це новий ресурс, який керує ринковою поведінкою [14].

Цікавим у цьому аспекті є трансформація філософських поглядів французького філософа П'єра Леві, характер останніх публікацій якого відбиває усе більший вплив інформаційно-комунікативних технологій на суспільство. Так, якщо у 1998 році він робить висновок про те, що віртуальне не є відривом від реальності, а, навпаки, її розширенням [10], то вже у 2001 році стверджує про те, що віртуальний простір стає платформою для створення нових форм духовності, які базуються на свободі вибору та самореалізації [9]. Мережу, як ідеальне середовище, в якому людина здатна виконувати неординарні та неповторні проекти, розглядає Білл Гейтс [4].

Але більш радикальну позицію стосовно інформації займає біолог, філософ, дослідник теорій інформації Том Стоун'єр назва книги якого – «Information and the Internal Structure of the Universe» (1990) сама говорить про себе. Він розглядає інформацію не просто як людську абстракцію, а як реальну складову світу, фундаментальну, можливо,

первинну за енергію/матерію – структурну основу Всесвіту [25]. Своєрідною формою трансформації такої загально філософської позиції в соціальну сферу інформаційного суспільства здійснює італійський філософ Л. Флориді. Він розглядає інформаційний простір як нову онтологічну реальність, де людина вже втрачає монополію на мислення та існує поряд з іншими інтелектуальними системами, пропонує фактично ідеалістичну світоглядну позицію: не інформаційні технології є частиною нової економіки, економіка, людина, суспільство розчиняються у цій новій інформаційній реальності. У «The Philosophy of Information» (2011) він стверджує, що ми живемо не в інформаційному суспільстві, а в інформаційному стані буття [3]. Л. Флориді трактує світ як інфосферу, тобто, як сукупність інформаційних об'єктів та процесів. Отже, це є найпоєднанішим сучасним ідеалізмом, у якому: інформація – основа онтології, матеріальність – похідна, техносфера – природний розвиток інформаційних структур. Проте ця концепція є однобічною: вона майже виключає матеріальний аспект, а також роль техносфери як автономної сили.

Безумовно, нам необхідно подолати крайнощі позицій, які, чи бажають цього автори, чи ні, фактично орієнтовані або на ліберально-фінансовий, або на консервативно-промисловий капітал, які знаходяться на сьогодення у стані жорсткої конкурентної боротьби. Їх діалог, як ми бачимо у сучасних світових подіях, ще не завершений, пошуки оптимального шляху розвитку ще продовжуються, Але здоровий глузд, концепція сталого розвитку спонукають нас до думки про те, що суспільству необхідна збалансованість не тільки фінансів і технологій, а певна гармонія у розвитку антропо-інфо-техно-екосфери. Проблема інформаційної економіки має не тільки прагматичне конкретне економічне значення. Формування її контурів у майбутньому людства дуже актуально.

Ця проблема футурологічна, адже зачіпає перспективи нашого майбутнього. Вона екзистенціальна, тому що від характеру її вирішення залежить саме існування людства на шляху трансформації від планетарної до планетарно-космічної цивілізації. Вона має і суто філософський світогляд, адже тут ми стикаємося з принципово іншою формою реальності, яка ні є кардинально протиставлена духу або матерії, але нам необхідно усвідомити як жити з цим. І, якщо від вибору фінансової або промислової орієнтації ми можемо мати різні темпи зростання, то поза вирішення світоглядних проблем цивілізаційного розвитку ми можемо опинитися у стані технологічної сингулярності, і це буде реальне закінчення історії.

Метою статті є вивчення перспектив формування інформаційної економіки, що створюється внаслідок застосування у сучасному менеджменті високо ефективних інтелектуальних систем.

Виклад основного матеріалу. Ми залежимо не тільки від дихання космосу у вигляді зіркового випромінювання або ударів стихійних лих. Ми залежимо і від того, що ми створюємо, починаючи від думки і закінчуючи термоядерною зброєю. Ми живемо у певній реальності, але ми й створюємо власну реальність буття. Саме з категорії «реальність», яка лежить у підрунті усіх

світоглядних позицій, необхідно розпочати дослідження, щоб усвідомити нову реальність у вигляді інформаційного суспільства, яке створюється на наших очах.

Термін «реальність» існує не тільки як онтологічна категорія, але і як гносеологічна, яка надає можливість оцінити її унікальність, особливості її сприйняття, впливу на людину. Інформаційна економіка – це не економіка інформації і навіть не економіка, в якій активну роль відіграє штучний інтелект та функціонують “high-tech” технології, хоча це дійсно так, і це є важливим. Інформаційна економіка – це економіка керування складністю реальних систем, які у міру свого розвитку виходять за межі людського контролю і перетворюються на реальність, що створюється людиною, але існує у якомусь паралельному вимірі і, якщо й не виходять з-під влади людини, проте функціонують досить автономно і незалежно.

Слід відзначити, що інформаційна економіка не виникла раптово, її появі передував тривалий процес ускладнення соціального й інтелектуального життя, створення певних автономних систем, на які слід звернути увагу. У розвитку таких систем можна виділити певні етапи, ступені досягнення. Перший крок у цьому напрямку зробив К. Поппер. Його заслугою є те, що крім природної або фізичної реальності і суб'єктивної реальності людини – її свідомості, психіки, він визначає в якості окремого світу об'єктивну духовну реальність: смисли, знання, теорії, об'єктивний зміст думок. Він відмічає, що «III світ» містить об'єктивні знання, які «існують незалежно від того, чи усвідомлює їх хтось у даний момент [17]. І хоча незалежність світу об'єктивного духовного дуже відносна – протягом цього життя поступово ці ідеї і твори збагачуються й переосмислюються – вони живуть власним особистим буттям, протистояють людині як окремих духовний світ, як культурне надбання, спонукаючи до саморозвитку або корекції життя.

Наступний крок робить Б. Рассел у праці “The Analysis of Matter” (1927). По-перше, він говорить про те, що важливою ознакою виділення окремого світу є не просто наявність окремих речей, а сам характер процесів і відносин, які утворюють ці речі: «Матерія є системою відносин; відношення – первинні за речі» [20]. По друге, до складу III світу він у 1948 році у книзі “Human Knowledge” відносить не те, що створюється, а й те, що вже існує, але відкривається людині як логічні структури. Він пише, що логічні форми не є витворами психіки: вони відкриваються, а не створюються [19]. Підкреслюючи важливість відмінності абстрактного бачення речі від поняття, що представляє собою акт наявності розкриття смислів, які розкривають реальні відношення, він вказує, що світ фізики – це абстракція від явищ; світ логіки – це структура, яку ми не створюємо довільно [19]. Специфічним проявом такого системного аналізу може розглядатись концепція Н. Лумана про соціальні системи як про певну автономну реальність. Н. Луман створює концепцію автопоезису соціальних систем (суспільство не є сумою людей, а є самостійним рівнем реальності), підкреслюючи, що соціальні системи є самовідтворенням комунікацій, а не людей [11].

Третім кроком є визначення глобального характеру системних зв'язків – це визначення Н. Вінера про кібернетику як науку про управління, зв'язки, обробку інформації в техніці, людському суспільстві, живих організамах і біологічних популяціях, тобто, про «управління і зв'язок (комунікацію) живому організмі і машині». Н. Вінер не тільки поглиблює ідею Бертрана Рассела про необхідність бачення структури, яка відтворюється у цих зв'язках, але, аналізуючи ці зв'язки, вказує, що вони набувають статусу інформаційних законів управління, а також звертає увагу на техніку, як системне утворення, доходить висновку про те, що якщо ми створюємо механізми, які мають поведінку; вона більше не є лише людською [28].

Подальший розвиток концепції реальності здійснюється у двох напрямках: самій техніці, як певної системи, техносфері та інформаційним засобам її управління. Так, П. Слотердаjk, використовуючи термін «сфера», наповнює його «техногенезом» як «створенням людиною штучних умов існування», певної сфери, де техніка як певний «інкубатор буття» надає людині можливість виживання у штучних умовах, в архітектурі, яка віддаляє її від хаосу [21].

Другим напрямком продовження кібернетичного підходу в контексті інформаційних технологій є розгляд інфосфери як особливого світу, як нової онтологічної реальності Л. Флоріді, безпідставно наділяючи ці нейромережі свободою дій, говорить про те, що інфосфера розширюється до масштабу, де інформаційні агенти взаємодіють без нашої участі, робить висновок, що ми живемо у світі, де «немає меж між онлайн та офлайн [3].

Безумовно, таку безмежну свободу перетворення техносфери на хаос, створюючи загрозу технологічної сингулярності, людина як творець інфосфери і техносфери, давати не зацікавлена. Більш того, в концепції технотронного суспільства З. Бжезінського передбачається створення певної органічної єдності, взаємозбагачення цих двох сфер, наслідком якого може бути вивільнення людини з малопродуктивної фізичної праці та переорієнтація на творчість [2], а це, на нашу думку, – фактичний шлях трансформації цивілізації від техногенної до антропогенної, колосальний зсув у цивілізаційному розвитку. Але рух у саме цьому напрямку несе й певні загрози. В. Віндж вважає, що такий процес взаємодії техносфери і штучного інтелекту призведе до непередбачуваних і, мабуть, трагічних наслідків. Обговорюючи тези «The Coming Technological Singularity: How to Survive in the Post-Human Era», він вказує на той факт, що якщо створення інтелекту, що перевершує людський, відбудеться у найближчі тридцять років, то це буде точка, де наші старі моделі перестають працювати, і у свої права входить нова реальність... Ми опинимося в постлюдській епісі [26]. Такий песимістичний футурологічний прогноз В. Вінджа, що ґрунтується на визнанні певної незалежності існування штучного інтелекту, зближає його позицію зі світобаченням Л. Флоріді щодо свободи у прийнятті рішень штучним інтелектом та іншими інтелектуальними системами, автономністю їх існування.

Така теза Л. Флоріді про автономність інфоагентів, які взаємодіють між собою, навчаються, радять, обмінюються інформацією – часто без прямої

участі людини, не витримує критики. Ця автономія умовна, тому що ці технології створює людина для певних завдань і може контролювати, включатись, переривати їх працю, вносити корективи. Те, що Л. Флориді називає «автономністю», є фактично є автоматизмом, тобто, виконанням програми. Межа автономності завжди закінчується там, де закінчується обсяг людських інструкцій та обмежень, а ІТ-системи не мають власних цілей чи самозапуску, їх автономність ІТ-систем умовна, адже вона:

- задана людиною;
- обмежена людиною;
- підлягає людському контролю.

Тому вирішення проблеми вимагає подальшого аналізу характеру й умов виникнення такої автономності. Необхідно дати відповідь на такі запитання:

1. Яка нова реальність створюється?
2. Чому вона може мати певну автономність від людської свідомості?
3. Як, яким чином урахувати особливості нового світу?

Ставлячи перед собою завдання надати відповідь на перше запитання, слід відзначити, що перші спроби виявити якісно нову реальність у філософських системах К. Поппера про об'єктивне духовне (як певне важливе онтологічне доповнення до структури світу, де дійсно створюється певний логос), Б. Рассела – про процеси і зв'язки, які утворюють певні логічні структури (як нагадування про діалектику), і, навіть, концепція автопоєзису Н. Лумана про соціальні системи як про певну автономну реальність (що, у більшому ступені відкриває важливий синергетичний аспект буття, де здійснюються синергія взаємодії), – усі ці системи мають досить умовний характер, вони розкривають утворення нових світів у нашій свідомості при більш грунтовному процесі пізнання світу.

Фактичне уявлення про дійсне онтологічне утворення виникає, коли ми звертаємося до П. Слотердайка, його «техногенезу», як «створення людиною штучних умов існування» [21]. Техніка дійсно виглядає як нова реальність, але ми розуміємо, що будь яка технічна система є наслідком взаємодії природного (матеріального) світу, який формує потребу, ідеального (свідомість), який дає ідею конструкції, і нарешті, – це створення артефакту, повернення його до природи і матерії. Перша Промислова революція XVIII ст., що була пов'язана з процесом технізації виробництва, почала формування матеріалістичного розуміння історії, сприяла утвердженню матеріалістичного світогляду у представників французького Просвітництва. Більш того, характерна констатація зростання обсягів техносфери вже через два століття на межі ХХ ст., вже стала сприйматись, яка нова реальність, яка протистоїть усьому живому та духовному.

Досить нагадати знамениту працю Освальда Шпенглера «Занепад Європи. Нариси морфології світової історії», де він фактичне протиставляє творчості техносферу, вважає, що техногенна цивілізація – це «перемога техніки над життям духу» [22, с. 31]. Він констатує той факт, що культура вмирає у техніці: «З пануванням машин духовне життя культури знищується» [23, с. 530]. Цікавим є те, що М. Бердяєв у роботі «Людина та машина» не

тільки використовує думку, аналогічну с вилочуванням О. Шпенглера, говорить про те, що «машина вбиває стародавній прометеївський героїзм людини», але й робить таке припущення, що створена людиною техніка починає жити власним життям та нав'язує людині свої закони [1].

Так, коли ж техніка, яка сприймається як мертва матерія, яка протиставляється активності духу, починає сприйматись як носій власного життя, як реальність, яка вже не тотожна бездушній матерії? Імовірно, це почуття виникає тоді, коли машина починає проявляти багатофункціональність. Завдяки автоматизації вона вже не просто виконує одноманітні дії, а якимось чином починає реагувати на зміну зовнішніх обставин. Безумовно, що поступове технічне удосконалення машини привело до того, що вона в ієрархії форм життя просунулась з рівня рослин, які не здатні активно реагувати на зовнішні фактори рівня тварин.

Таку паралель з еволюцією живих форм, як рослини і тварини, проводить А. Леруа-Гуран, висловлюючи думку про те, що техніка еволюціонує подібно до живих організмів і що «техніка з часом стає «автономною системою» [8]. Л. Мемфорд, розглядаючи техніку як «другий організм» цивілізації у працях *Technics and Civilization* та *The Myth of the Machine*, показав, що вона пройшла такі стадії розвитку:

1. Еотехнічну (механічні однофункціональні засоби).
2. Палеотехнічну (масивні, монофункціональні машини).
3. Неотехнічну (легкі, багатоцільові, автоматизовані системи) [15].

Багатофункціональність сприяє адаптованості техніки до умов існування та формує її як автономну систему, викликає у людини почуття того, що «техніка починає жити власним життям» [1]. Таке почуття є важливим для формування концепту «реальності», бо цей термін одночасно вбирає у собі онтологічний й гносеологічний аспекти. Але не менш важливим така властивість багатофункціональності є для гнучкої системи управління, як такої високотехнологічній техніці може надати автоматизована система управління.

Така техніка, яка є варіативною, багатофункціональною і, якщо керується високо інтелектуальною системою, наприклад, штучним інтелектом, може викликати почуття автономності. Автономність дуже важлива, вона дійсно формує, як про це писав М. Бердяєв, враження того, що «техніка живе власним життям», але для нас ще невідомо, що це «справжнє» життя, що це діяльність, яка має певну мету і передбачає наявність алгоритмів, які сприяють досягнення цієї мети, особливо тоді, коли обставини раптово змінюються і необхідно здійснювати складне управління: досягнення мети, яка буде відповідати новій ситуації.

В яких випадках це можливо? Це можливо тоді, коли обидва компоненти, а до них слід віднести високотехнологічну систему і систему управління, які є органічною частиною буття, мають певну місію, або постійне завдання, підкорюються певній більш глобальній функції. Таке функціонування, в якому задіяна технічна система, може бути системою виробництва. Сенс економіки – задовольнити

потреби людства, а наявність потреб є постійною, економіка має працювати завжди. Будь-яка зупинка не бажана, навіть якщо вже йдеться про технологічне та інформаційне переобладнання.

Крім постійного автономного існування сучасна інформаційна економіка адаптивна до гнучких змін, бо має відбивати зміну у потребах людей та інші змінні виробничого процесу. Швидкість змін, яка забезпечується варіативністю механізмів техніки, оперативністю та багатофункціональністю програмного забезпечення, буде викликати посилене відчуття ілюзії автономності функціонування та самостійності буття технотронних систем інформаційної економіки. Десь не випадково використовується термін «ілюзія», бо таке автономне і самостійне існування, все-таки залежить від людського контролю. Але ми маємо вказати і на ті фактори, які роблять такий контроль усе більш неможливим. До складу таких обставин слід віднести фактори суб'єктивного та об'єктивного характеру. До факторів суб'єктивного характеру слід віднести можливість інтелектуального переважання при прийнятті управлінських рішень та фізіологічні можливості людської психіки. Є і фактори об'єктивного характеру, які визначаються специфікою самої інформаційної економіки.

Інформаційна економіка є складною, відкритою, гнучкою системою, яка здатна до саморегуляції. Складність системи зрозуміла: вона поєднує велику кількість споживачів з їх потребами, що постійно змінюються, та виробників, які конкурують на ринці праці і вимушені пропанувати нові бренди, технології, послуги. Змінюється також ресурсна база, з'являються принципово нові товари та послуги. Інформаційна економіка у відношенні до звичайної макроекономіки, що є наслідком розвитку техногенної цивілізації, має більш високі завдання, які спрямовані на вирішення глобальної екологічної проблеми, а також проблему енергетичну. Вирішення цих проблем тільки за рахунок так званої «зеленої енергетики» є неможливим. Сучасна інформаційна економіка має перебудувати промисловість, її структура має включати дві складові:

I. Земний економічний комплекс, який спрямований на життєзабезпечення, екологічну стабільність, освіту та культуру, фундаментальну науку та мистецтво.

II. Космічний економічний комплекс, пріоритетом якого є енергія і сировина, виробництво у вакуумі та невагомості, спеціалізована мікроелектроніка. Саме цей комплекс формує інформаційну економіку як економіку планетарно-космічної цивілізації (ПКЦ).

Створення космічної енергетики вимагає формування Глобальної інформаційної технологічної системи, мета якої – контроль та управління системою геокосмічних технологій. Геокосмічні технології мають вирішувати багатофункціональні завдання:

- дальньої космічної розвідки та попередження про ймовірні загрози;
- збір енергії зірки, її трансформацію на Землю та використання на орбітальному виробничому комплексі «Намисто»;
- знищення космічного сміття, метеоритів, коректування руху астероїдів;

- освітлення полярних територій планети, а у перспективі – управління кліматом планети;
- управління штучними опадами та терраформацією ландшафту планети – перетворення пустель на оазиси.

Другим інноваційним напрямком інформаційної економіки є використання нанотехнологій з метою створення безвідходного виробництва на основі молекулярної збірки. Це обумовлює, з одного боку, необхідність створення виробництв «замкненого циклу», а з іншого – вимагає постійної її корекції залежно від модернізації і нових вимог.

Нарешті, це використання принципово нових технологій будівництва та інженерії, які мають працювати в умовах агресивного середовища на інших планетах, що не мають твердої поверхні (таких, як Венера, Юпітер, Сатурн), а також розвиток таких перспективних технологій, як стереолітографія (3 D друку), за допомогою яких можливо будувати космічні модулі на планетах, а також технології космічного транспорту, включаючи можливість створення космічних ліфтів.

Враховуючи існування інформаційної економіки як великої, відкритої, складної і гнучкої системи, стверджуємо, що її аналіз передбачає застосування сучасних методологій структурно-функціонального і синергетичного аналізу. Загальною методологічною основою таких підходів є загальна теорія систем Л. фон Берталанфі, який застосував поняття «відкритих систем», системної динаміки Дж. Форрестера, теоретика структурного функціоналізму Т. Парсонса, який розглядав функції адаптації та інтеграції, які сприяють запобіганню ентропійних процесів, а також досягнення мети та ціннісної орієнтації, що сприяло розгляду системі у русі, баченню взаємовпливу функцій у системній динаміці, дослідження Володимира Міщенко в галузі розповсюдження системного підходу в економіці, фінансах та управлінні макроекономічними процесами та фінансовими ризиками.

Методологія дослідження інформаційних процесів у динамічних системах дозволяє перейти від усвідомлення інформаційних процесів I рівня як управління лінійними процесами прямого та зворотного зв'язку до II рівня, на якому досліджується поведінка організаційної структури об'єкта як складної системи і, враховуючи аналіз динамічних систем, – рухатись до імітаційного моделювання як основного засобу моніторингу інформаційної економіки.

Але інформаційна економіка передбачає трансформацію і на III рівень аналізу управління відкритими великими складно організованими системами, які відчувають вплив хаосогенних факторів космосу та здатні до самоорганізації.

На характер управління III рівня здійснюють вплив фактори, які практично не відчуваються на Земному економічному комплексі. Це:

- сонячні флуктуації;
- нестійкі орбіти;
- зміни магнітного поля;
- міжпланетна плазма;
- непередбачувані резонанси систем,
- передача енергії зірки до біосферних систем.

Характер взаємодії з такою надскладністю, взаємодія з відкритим космосом може призвести до

зіткнення з непередбачуваним, що образно можна визначити як «ефект Солярису», який С. Лем визначив як об'єкт максимально складної системи, не редукованої до алгоритмів, здатної до власних форм реагування [7].

Отже, управління III рівня – це управління об'єктами, які стають не лише складними, а синергетичними, тобто, нелінійними, чутливими до флуктуацій, відкритими, хаотизованими, здатними до самоорганізації.

У дослідженні специфіки управління на цьому рівні ми маємо виділити три типи в аналізі таких систем, які відрізняються висновками щодо характеру виникнення порядку від хаосу.

1 тип поведінки системи: складна система створює порядок автоматично.

Такий тип поведінки визначеної системи запропонував американський біолог-теоретик і дослідник складних систем С. Кауфман, який вивчав походження життя на Землі і дійшов таких висновків:

1.1. Вплив складності системи на її поведінку: занадто просто системи мертві і неадаптивні.

1.2. Якщо система надто складна, то вона існує на межі хаосу і розсипається на хаос

1.3 Система сама стабілізується: багато елементів, що випадково взаємодіють (гени, агенти, фірми, алгоритми), створюють стійкі комбінації (патерни, стратегії, бізнес-моделі), формують мережі, які починають обмежувати хаос, та виникає «порядок без плану» [6].

2 тип поведінки системи: складна система здатна утворювати порядок завдяки інформації про наявність правил.

Цей тип поведінки аналізував американський вчений Дж. Генрі Голланд. На його думку, системи стабілізуються завдяки правилам взаємодії.

2.1. На думку вченого, система постійно генерує нові варіанти: нові продукти, нові технології, нові рішення, нові стратегії, виникає хаос.

2.2. Хоча складні системи здаються хаотичними, але всередині них завжди виникає прихований порядок.

2.3. Такий порядок може автоматично підтримуватись завдяки вільній і доступній інформації про певні правила і патерни (хто може взаємодіяти, з ким, які дані доступні, як працюють стимули) [5].

Інформатизація будь-якого процесу надає можливість контролю, аналізу, виміру будь-якої виробничої операції, оптимізації усього виробничого процесу – від вибору мети, розробки стратегії і філософії бізнесу – до здійснення надійного споживання і найбільш повного використання того, що раніше ми позначали як відходи виробництва, а у майбутньому має стати багаторівневим безвідходним виробництвом.

Виходячи з необхідності формування таких зовнішніх до системи правил і патернів, інформаційна економіка має:

- визначати стандарти автономності кіберфізичних систем;
- контролювати алгоритмічні рішення й темпи технологічної динаміки;
- узгоджувати комунікаційні та енергетичні потоки;
- знижувати ймовірність неконтрольованих каскадних ефектів.

3 тип поведінки: стан хаосу може виникати раптово. Бельгійський вчений І. Пригожин, обґрунтовуючи 3 тип поведінки складної системи, виходить з наступних положень:

3.1. Системи можуть бути хаотичними на одному рівні і стабільними на іншому.

3.2. Складні системи мають області порядку, хаосу і проміжних атракторів, і ці області не симетричні і не рівноважні.

3.3. У певні моменти правила втрачають силу, і система входить у фазу бифуркації [16].

Тобто, він припускає, що порядок може виникати з хаосу (твердження С. Кауфмана), але підкреслює, що це не обов'язково, і навіть розповсюдження інформація не завжди гарантує твердження до порядку (тобто, він заперечує твердження Дж. Голланду). Чому І. Пригожин виступає з більш радикальною позицією? Вочевидь, що безпосередньою галуззю його досліджень є не тільки ефекти самоорганізації складних систем, так званий «ефект метелика», коли здійснюється раптовий перехід порядку до хаосу через точку бифуркації, але й на основі синергії багато кількості процесів, коли в наслідок так званого «дивного атактору» хід подій фактично не передбачений. Він пише: «Природа перестає бути нашим покірним слугою... Невизначеність – не вада нашого знання, а властивість світу... Майбутнє є множинним» [16, с. 124].

Для того, щоб людина могла мати хоча б які шанси передбачення ходу подій і управління, то, як вважає І. Пригожин, необхідним є виконання хоча б двох умов. Це:

- інтегральне світобачення, максимально повний аналіз взаємодії усіх змінних, та
- прийняття рішення в досить короткий інтервал часу, показником якого є константа Ляпунова. Виконати ці умови для людини досить складно: необхідним є постійний моніторинг, постійний аналіз показників імітаційного модулювання як процесів інформаційної економіки, так й зовнішнього середовища, насамперед, енергій зірок і стану біосферних процесів. Зробити це самостійно людина неспроможна. Формально вона ще втрачає функції контролю та прийняття, але це рішення залежатиме від:
 - наскільки вірною буде її експертна оцінка;
 - наскільки перебування людини у стані контролю є тривалим, виходячи з її фізіологічних, соціальних і культурних потреб;
 - наскільки швидкою повинна бути реакція на раптову зміну у поведінці ситуації, імітаційної моделі, за допомогою якої здійснюється аналіз.

Виходячи зі зростання потреб цивілізації в енергії і ресурсах, буде здійснюватися постійна трансформація цивілізації за шкалою Карташова-Каку, міцність кожної послідовної цивілізації з точки зору енергозабезпечення буде зростати у 10 мільярдів і з переходом від цивілізації I до цивілізації II типу буде охоплювати інші зірки нашої галактики для збирання енергії. Це означає, що буде постійно зростати відстань периферійних районів інформаційної економіки до Землі і, зі зростанням її обсягів, буде зростати час, який потрібний для прийняття рішення. Водночас, для обробки даних усе більш зростаючої системи буде зростати і міцність штучного інтелекту й інформаційних систем, що

буде сприяти зростанню ступені автономії III й інформаційної економіки.

Враховуючи усі попередні фактори зростання автономії, які пов'язані із синергією високих технологій промисловості й інформаційних систем, принципово новими завданнями, яке буде вирішувати інформаційна економіка по відношенню до звичайної економіки, у якій до 90 % складала відходи, а також специфікою управління в умовах хаотизованих факторів космічного середовища і її розповсюдженням у космічному просторі, ми маємо побачити перспективи формування інформаційної економіки як фактично автономного утворення – III реальності. Надамо аналіз розвитку такої тенденції у вигляді наступних етапів.

П'ять кроків автономізації системи (еволюція до III-реальності)

Крок 1. Локальна автоматизація (підприємство – фабрика).

1. Рівень III: вузькі автономні системи, контролери, роботи (типу Manus на рівні виробництва).

2. Втрати людського контролю: низькі → ~10–20 %. Людина все ще керує архітектурою і цілями.

3. Обсяг інформації: помірний, центральні бази даних; зростає локально.

4. Час прийняття рішень: короткий (секунди – хвилини).

5. Затримка зв'язку: мінімальна (локальні мережі).

6. Ризики: автоматичні помилки, небажана оптимізація під локальні KPI.

7. Мітгації: human-on-the-loop; ліміти автономії; формальні верифікації алгоритмів; логи й аудити.

Крок 2. Мережеве з'єднання (міжпідприємства / регіональна мережа).

1. Рівень III: великі нейромережі для оптимізації ланцюгів, координації ресурсів; початкові розподілені агенти.

2. Втрати людського контролю: помірні → ~20–40 %. Рішення приймаються автоматично на межі людей і машин.

3. Обсяг інформації: значний; експоненційне зростання потоків телеметрії та станів.

4. Час прийняття рішень: зменшується (хвилини → секунди) через автомат.

5. Затримка зв'язку: зростає між вузлами, але все ще керована.

6. Ризики: локальні оптимуми, небажані взаємодії мереж; каскадні помилки.

7. Мітгації: багаторівневі контрольні точки; explainable-AI для критичних рішень; симуляційні «пісочниці» для нових політик.

Крок 3. Планетарні інтелектуальні мережі.

1. Рівень III: складні метанейромережі, розподілені симулятори, початкова автономія на рівні галузей.

2. Втрати людського контролю: високі → ~40–65 %. III виконує більш складні координаційні функції.

3. Обсяг інформації: величезний – глобальні цифрові двійники, реального часу телеметрія, кліматичні / біосферні дані.

4. Час прийняття рішень: дуже короткий для реактивних рішень (секунди); стратегічні – хвилини-години.

5. Затримка зв'язку: планетарні мережі – менші проблеми, але існують географічні вузькі місця.

6. Ризики: автономні політики, розбіжність локальних цілей із загальними інтересами, «інформаційне перевантаження» операторів.

7. Мітгації: децентралізовані протоколи консенсусу; адаптивні інтерфейси для людей; контрольні «червоні лінії» для втручання людини.

Крок 4 – Космічна інтеграція. (орбітальні станції → ближній космос).

1. Рівень III: автономні космічні агенти, автономні системи управління енергетикою; гібриди локального AGI-функціоналу для навігації й стабілізації.

2. Втрати людського контролю: дуже високі → ~65–85 % у критичних оперативних процесах, бо сигналізації затримані і швидкість подій вимагає локальних рішень.

3. Обсяг інформації: колосальний – потоки із сенсорів, просторові моделі, енергетична телеметрія.

4. Час прийняття рішень: критичні рішення – миттєві / мілісекунди локально; централізовані – години через латентність.

5. Затримка зв'язку: істотна – хвилини → години залежно від відстані (змінна латентність між об'єктами).

6. Ризики: автономні рішення, що конфліктують з людськими цілями; неконтрольовані самовідтворювані процеси.

7. Мітгації: edge-AI з вбудованими ціннісними моделями; автономні правила поведінки, юридичні «протоколи порядку», локальні етичні агенти; підсилення людини через нейроінтерфейси для критичного контролю.

Крок 5 – Віддалені галактики / глибокий космос: космічно-енергетична автономія.

1. Рівень III: зрілий AGI / частково ASI (розвинений інтелект із самостійною архітектурою прийняття рішень).

2. Втрати людського контролю: критичні → ~85–99 % у реальному часі; контроль переважно через політико-епістемічні установки, договори та верифікацію результатів.

3. Обсяг інформації: мультиплікативний; дані від сотень/тисяч станцій, міжзоряні телеметричні потоки, синтетичні моделі.

4. Час прийняття рішень: локально миттєве; централізована участь людини – затримки днів, місяців, років.

5. Затримка зв'язку: велика – від годин до років в залежності від меж системи.

6. Ризики: втрата оперативного контролю, автономні енергетичні цикли, «онто-відлучення» людського вектору.

7. Мітгації: архітектури multi-level governance із ембарго на автономні дії без криптографічних підписів людей; юридичні й фізичні «якорі» (hard constraints) в прошивках; репрезентативні агенти людини, що діють локально; механізми rollback на апаратному рівні; етичні вбудовані інваріанти.

Отже, аналізуючи інформаційну економіку у проекції її подальшого розвитку, ми маємо погодитись з висновком І. Пригожина, що природа перестає бути покірною слугою, а людина має бути адекватною реаліям світу, повинна більш обережно і делікатно відноситися до світу, який її оточує [16].

На основі розглянутих тенденцій важливе уявити:

1. Ми формуємо онтологію інтелектуально створеної реальності, яка:

- має автономію;
- технічно самооновлюється;
- входить у взаємодію з людиною на рівні коеволюції;
- визначає нову економіку, тип суспільства і тип свідомості.

2. Втрати контролю нарастають експоненційно із одночасним збільшенням інформаційних потоків і затримок комунікації. Латентність змінює архітектуру контролю: чим далі – тим більше локальної автономії й тим важливішими стають вбудовані ціннісні обмеження. Час на прийняття рішень місцями скорочується (оперативні реакції), але можливість людини впливати на ці рішення падає через латентність і швидкість подій. Ключова якісна зміна – перехід від «human-in-the-loop» → «human-on-the-loop» → «human-as-origin» (людина дає лише вищі цілі / смисли).

3. Людина не може безпосередньо керувати:

- мільярдами сенсорів;
- космічними енергомережами;
- системами клімат-контролю планетарного масштабу;
- станціями за межами годинного чи добового радіоконтакту.

Для чого важливим є розуміння інформаційної економіки, як III реальності?

Третя реальність розглядається не для пониження людини, а для уникнення сингулярності.

Людина, на думку І. Пригожина, має пам'ятати про крихітність світу природи та бути постійно готовим до нових експериментальних та теоретичних досліджень [16]. Вона повинна усвідомити, що третя реальність – це не «самостійний світ», а нова форма буття людини у світі складності. Для протидії такій тенденції важливим є когнітивне підсилення людини: нейроінтерфейси, візуалізації, скорочення когнітивного навантаження, щоб люди могли контролювати великі потоки інформації. Його головною метою є недопущення хаосу технологічної сингулярності та забезпечення стійкої, контрольованої цивілізаційної еволюції.

Такі загрози слід враховувати у нових реаліях буття, щоб сприяти формуванню суспільства, яке формує відношення з космосом і природою не на основі підкорення природи, а на основі принципу гармонії, на розумінні логіки розвитку природи і суспільства, реалізації концепції Глобального еволюціонізму, гуманізації космосу, збереження життя і розуму у Всесвіті.

Доля, місія, завдання людини – не тільки здійснювати постійний моніторинг самої інформаційної економіки і середовища існування – жити у світі ідей, як говорив Платон, але й приймати рішення щодо оптимізації процесу управління.

Рекомендовані такі архітектурні рішення (щоб зберегти прийнятний рівень контролю):

- edge-first архітектура – локальні AI-агенти з вбудованими обмеженнями і моделями цінностей людини;
- value-anchored firmware – критичні модулі з апаратними «якірками» (hardware-enforced constraints);

– delay-tolerant governance – правила для автономних дій, що враховують латентність;

– регламенти «червоних ліній» – дії, які III не має права робити без автентифікації людської коаліції;

– мультишарова телеметрія + explainability – журнали рішень з простими зрозумілими поясненнями для ретроспективного аудиту;

– симуляційні «пісочниці» для апробації політик перед деплоєм у віддалені автономні агенти.

Висновки. На підставі нашого дослідження ми дійшли таких висновків:

1. Матеріалістична парадигма XVIII–XIX ст. більше не відповідає структурі сучасного світу. Інформаційна парадигма в ідеалістичному варіанті Л. Флоріді також є однобічною. Зростання техносфери та інфосфери формує новий тип реальності – природно-штучну, або «третьою реальність». Необхідно створити нову світоглядну парадигму, яка інтегрує матеріальне, культурне та інформаційне, тобто антропокосмічне бачення світу. Інформаційна економіка – це не просто етап цифрової трансформації, а нова логіка організації цивілізаційного процесу, яка інтегрує матеріалістичні підвалини історії з онтологією інфосфери та техносфери, має сприяти трансформації цивілізації від техногенної – до антропогенної, де людина зможе найбільш повно розкрити свій творчий потенціал, власні життєві сили. Вона передбачає коеволюцію людини й III, нові форми стійкого розвитку та інтелектуальне узгодження технологічних систем із природними процесами.

2. Інформаційна економіка – це економіка, що формується не тільки інформаційними технологіями, а технотронним суспільством, як синтезом промислових технологічних систем і інтелектуальних технологій, які забезпечують гнучке автоматизоване виробництво, яке має інтегральні технології стереолітографії (3D друку), нанотехнології (технології молекулярної збірки), комплексне використання ресурсів з метою досягнення рівня повного циклу, практичне не маючи відходів, застосування геокосмічних технологій для отримання енергії зірки для зростаючих цивілізаційних потреб.

3. Інформаційна економіка яка народжується у XXI ст., створює простір, у якому: інформаційні процеси автономні, техносфера інтегрована з природою. Це природно-штучна реальність, де межі між матеріальним і нематеріальним зникають. III: аналізує світ, передбачає події, управляє техносферою, створює інформаційні моделі, і тим самим стає частиною реальності, а не її інструментом. Але III не заміняє людину. Навіть у складних умовах психофізіологічного напруження вона має реалізувати власну місію щодо гуманізації Всесвіту і одухотворення природи, збереження життя та сталого керованого розвитку. Інформаційна економіка є збалансованою та логічно і математично відрегульованою економікою. Це рентабельна економіка, основу якої складають новітні наукові технології, – такі як SMART-технології, здатні до раціонального використання енергії.

Успішне становлення інформаційної економіки вимагає переходу від моделі підкорення природи та технологічного домінування до моделі гармонійного,

відповідального й гуманістичного розвитку, де людина та ШІ разом формують науково обґрунтовані підстави цивілізації майбутнього. Інформаційна економіка є детермінантою цього переходу, адже вона організовує виробництво, комунікацію, науку, політику та космічні системи.

Використання ШІ-інструментів. Застосування ШІ-інструментів: для пошуку джерел інформації, перевірки орфографії та пунктуації.

Список джерел інформації

- Berdiaev Nicolas (1933). *L'homme et la machine*. Trad. du russe par J.P. et H.M. Paris : Éditions "Je sers". P. 53–55.
- Brzezinski Z. (1970). *Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era*. New York : Viking Press.
- Floridi L. (2011). *The Philosophy of Information*. Oxford : Oxford University Press.
- Gates. (2000). *Bill Business @ the Speed of Thought: Succeeding in the Digital Economy Hardcover*. Penguin Books Limited. 560 p.
- Holland J.H. (1995). *Hidden Order: How Adaptation Builds Complexity*. Basic Books reviewed Mark S. Miller in Reason. Mass : Addison-Wesley.
- Kauffman Stuart. (1995). *At Home in the Universe: The Search for Laws of Self-Organization and Complexity*. Oxford University Press.
- Lem Stanislaw. (2013). *Summa Technologiae*. Translated by Joanna Zylińska. Minneapolis, London : University of Minnesota Press.
- Leroi-Gourhan Andre. (1964–1965). *Le geste et la parole Sciences aujourd'hui*. Paris : Albin Michel, Tome I: Technique et Langage. 325 p.
- Lévy Pierre. (2001). *Les intelligences publiques*.
- Lévy Pierre. (1998). *Qu'est-ce que le virtuel? La Découverte*. 153 p.
- Luhmann. (1984). *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Masuda Y. (1981). *The Information Society as Post-Industrial Society*. Washington, D.C. : World Future Society. 171 p.
- May C. (2002). *The Information Society: A Sceptical View*. Cambridge : Polity Press.
- Mayer-Schönberger V., Ramge T. (2018). *Reinventing Capitalism in the Age of Big Data*. New York : Basic Books. 288 p.
- Mumford L. (1934). *Technics and Civilization*. Harcourt, Brace and Company (US). 495 p.
- Prigogine I. (1984). *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. New York : Bantam New Age Books. 349 p.
- Popper K. (1972). *Objective knowledge*. London : Oxford University Press.
- Rozzak T. (1986). *The Cult of Information*. New York : Pantheon Books.
- Russell B. (1948). *Human Knowledge: Its Scope and Limits*. London : George Allen & Unwin. 532 p.
- Russell B. (1927). *The Analysis of Matter*. London : K. Paul, Trench, Trubner. 384 p.
- Sloterdijk P. (1998). *Sphären I: Blasen*. Frankfurt am Main : Suhrkamp. 624 p.
- Spengler Oswald. (1918). *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. Erster Band: Gestalt und Wirklichkeit München: C.H. Beck. Bd. I.
- Spengler Oswald. (1922). *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. Zweiter Band: Welthistorische Perspektiven München: C.H. Beck. Bd. II.
- Srnicek N. (2019). Platform Capitalism. *Journal of Economic Sociology*. № 20 (1). P. 72–80.
- Stonier T. (1990). *Information and the Internal Structure of the Universe*. London: Springer.
- Vinge W. (1993). *The Coming Technological Singularity: How to Survive in the Post-Human Era*. Retrieved from <http://accelerating.org/articles/comingtechsingularity.html>
- Webster F. (2014). *Theories of the Information Society*. 4th edition. London: Routledge.
- Wiener N. (1948). *Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine*. New York – Paris.
- Zuboff S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. London : Profile Books. 704 p.

Надійшла (received) 21.10.2025

Прийнята (accepted) 07.11.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Міщенко Віктор Іванович (Mishchenko Viktor) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософії, доцент кафедри філософії; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-9272> ;

Шимченко Ольга Вікторівна (Shimchenko Olga) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8514-5596>

V.V. ОЛЕЩЕНКО**ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ФРОНТИР: ПЕРМАНЕНТНА КРИЗА ЯК ЕВОЛЮЦІЙНА ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ФІЛОСОФІЇ ТЕХНІКИ**

Стаття досліджує технологічний фронтір як стан технічної цивілізації, що перебуває в перманентній кризі. Розглядається, як зміни в техногенному розвитку, глобальна взаємозалежність та соціальні трансформації змінюють уявлення про лінійний прогрес і стабільну історичну мету. Еволюція філософії техніки переходить від інструментального розуміння до сприйняття техніки як способу відкриття світу та співіснування людини з технічними системами, де кризи є простором для розвитку. Технологічний фронтір – це край цивілізації, де ще не сформовані усталені норми, а нові форми мислення тільки формуються. Особливу увагу приділено космічному виміру, де людина існує в штучному середовищі та повністю залежить від складних технічних систем. Технологічний фронтір визначає постійний перехід цивілізації, де цінність не в досягненні кінцевої мети, а в здатності підтримувати осмислену незавершеність.

Ключові слова: філософія техніки; технологічний детермінізм; космічна етика; освоєння космосу; еволюція технологій; цивілізаційні виклики.

V.V. OLESHCHENKO**TECHNOLOGICAL FRONTIER: PERMANENT CRISIS AS AN EVOLUTIONARY PRECONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF THE PHILOSOPHY OF TECHNOLOGY**

The paper explores the technological frontier as a state of technical civilization in permanent crisis. It examines how changes in technogenic development, global interdependence, and social transformations are changing perceptions of linear progress and a stable historical goal. The evolution of the technology philosophy moves from an instrumental understanding to the perception of technology as a way of discovering the world and coexistence of humans with technical systems, where crises are a space for development. The technological frontier is the edge of civilization, where established norms have not yet been formed, and new forms of thinking are only being formed. Special attention is paid to the cosmic dimension, where man exists in an artificial environment and is completely dependent on complex technical systems. The technological frontier defines the constant transition of civilization, where the value lies not in achieving the ultimate goal, but in the ability to maintain meaningful incompleteness.

Key words: philosophy of technology; technological determinism; space ethics; space exploration; evolution of technology; civilizational challenges.

Постановка проблеми. Сучасна техногенна цивілізація розвивається в умовах перманентної кризи, спричиненої зростанням інтенсивності технологічного розвитку, глобальною взаємозалежністю та прискоренням соціальних змін. Класичні уявлення про лінійний прогрес і стабільну історичну мету виявляються недостатніми для опису станів, у яких техніка одночасно є умовою виживання, джерелом ризиків і простором радикальних перетворень. Особливо загострюється ця проблематика в контексті космічного виміру техніки, де людина існує виключно в штучних середовищах і в повній залежності від складних технічних систем, що вимагає нового філософського осмислення цілей технологічного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичне підґрунтя осмислення зв'язку техніки й цивілізації сформовано у працях М. Гайдегера, Ж. Еллюля, Г. Йонаса, Г. Сімондона, а також у більш пізніх оглядах Д. Іде, В. Дусека та енциклопедичних узагальненнях з філософії техніки. У цих роботах техніка постає як спосіб відкриття світу і джерело нових форм ризику, що підривають уявлення про

нейтральний інструменталізм і прості моделі технологічного детермінізму. Сучасні дискусії доповнюються концепціями «суспільства ризику», антропоцену та ідеєю космотехніки (Юк Хуей), які акцентують планетарний і космічний масштаб техногенних змін. Паралельно розвивається поле космічної етики: у працях С. Баума, Т. Міллігана, Дж.С.Дж. Шварца аналізуються моральні наслідки освоєння космосу, довгострокові цивілізаційні ризики та цінність наукового знання. Утім, у цих підходах майже не артикульовано поняття технологічного фронтіру як стану перманентної, структурної кризи техногенної цивілізації, що поєднує філософію техніки з космічним горизонтом людського буття. Саама заповненню цієї прогалини й присвячено статтю.

Метою статті є філософське обґрунтування поняття технологічного фронтіру як стану перманентної кризи технічної цивілізації та аналіз космічного виміру техніки як перехідної точки розвитку, на якій трансформуються базові уявлення філософії техніки про прогрес, людяність і майбутнє цивілізації.

Виклад основного матеріалу. Технічний прогрес тривалий час мислився як рух до великої історичної мети. Його пов'язували з підкоренням природи, подоланням просторових обмежень, удосконаленням суспільного устрою. Техніка у такому світосприйнятті поставала посередником між людською волею та світом, набором засобів, за допомогою яких інтелект реалізує свої цілі. У цьому горизонті історія уявлялася як послідовне наближення до певного стану зрілості цивілізації, а технічні інновації тільки уточнювали маршрут до вже визначеного кінця [6].

Філософія техніки необхідна там, де подібна парадигма мислення втрачає сенс та потребує переосмислення. Мартін Гайдеггер зазначав, що техніка не зводиться до інструментальної функції. Вона формує спосіб пізнання реальності, стиль, у якому світ стає доступним для людини [8]. Те, що може бути побачене, використане, підпорядковане, визначається не тільки намірами суб'єкта, а й відношенням до техніки, технології та усвідомлення їхнього впливу на саму структуру буття. У цьому сенсі техніка не просто розширює сферу дії, а переформатовує сам досвід, змінює те, що взагалі сприймається як можливе, потрібне, цінне [7].

Поступово ця інтуїція поглиблюється. Людина, техніка і природа формуються спільно, у переплетінні, де жоден із цих полюсів не може бути описаний окремо від інших. Зміна технічної конфігурації тягне за собою зміну форм сприйняття, пам'яті, політичної організації, щоденної практики [18]. У ширшому філософському контексті це супроводжується відходом від жорстких телеологічних схем. Критика релігійного детермінізму, яку розвивали мислителі від Фрідріха Ніцше до Анрі Бергсона, закріплюють уявлення про прогрес, не як про єдину, фінальну точку розвитку цивілізації, а постійний процес. У працях Жіля Дельоза цей мотив набуває радикальної форми: реальність описується через процеси, що перебувають у русі через множинні напрямки і які не зводяться до одного центру чи наперед визначеної мети.

Коли ці ідеї накладаються на досвід технічної цивілізації, постає інша картина відносин між людиною і технікою майбутнього. Технічний розвиток більше не гарантує, що історія рухається до стану стабільної гармонії. Навпаки, кожна нова хвиля інновацій змінює горизонт очікувань, підриває попередні структури, примушує переосмислювати уявлення про нормальність. Цивілізаційні кризи двадцятого і початку двадцять першого століття у цьому контексті постають не тільки як трагічні епізоди, а як симптоми глибших змін: світ, сформований технікою, живе в режимі, де перехідні стани виявляються радше правилом, ніж винятком.

Саме у цьому режимі стає можливою відмова від образу однієї великої мети, що чекає на людство в кінці шляху. Історія починає сприйматися як послідовність перехідних ситуацій, у яких попередні форми життя й мислення втрачають силу, а нові ще не склалися. Технічний прогрес задає темп, який не дозволяє повернутися до стабільного стану. Це

відкриває простір для іншої інтерпретації прогресу: як здатності вступати в перехід, витримувати невизначеність, перетворювати уявлення про людину і світ у процесі руху, а не тільки в уявній, абстрактній кінцевій точці.

У цьому контексті особливої ваги набуває досвід цивілізаційних криз, пов'язаних із розвитком технологій. Світові війни, поява ядерної зброї, масові техногенні аварії та глобальні екологічні зміни засвідчили, що техніка здатна не лише розширювати горизонт можливостей, а й створювати ризики, які виходять за локальні межі [4]. Людство опиняється в ситуації, де наслідки окремих рішень можуть зачіпати цілі континенти, покоління, біосферу планети в цілому. Мислення, що звикло мати справу з обмеженими наслідками, виявляється неготовим до таких масштабних подій [2].

У відповідь на це формуються концепції, які наголошують на необхідності нового розуміння відповідальності і переосмислення парадигм гуманізму та технологічного розвитку. Ідея обов'язку перед майбутніми поколіннями з'являється не як абстрактний моральний імператив, а як спроба виправити ситуацію «на льоту»: технічні рішення сьогодні можуть визначати умови життя тих, хто ще не має жодного голосу у теперішній ситуації. Водночас стає очевидно, що традиційні етичні моделі, розраховані на обмежений простір і час дії, не дають адекватних критеріїв для оцінки таких рішень [3].

Отже, технічна цивілізація опиняється у становищі, яке можна описати як «перманентний перехідний стан». Перехідні фази перестають бути винятками, що розділяють дві стабільні епохи. Вони стають основним режимом існування. У цьому режимі філософія техніки стикається з необхідністю знайти мову для опису не лише технічних новацій як таких, а й того, як вони відкривають простір постійної незавершеності [12]. Саме тут стає доречним ввести поняття «технологічного фронтиру», який дозволяє поєднати аналіз кризи з уявленнями про межі, де випробовуються нові форми соціальної організації, техніки та мислення.

Поняття фронтиру історично з'являється в контексті аналізу колоніальної експансії, але швидко виходить за межі суто географічного опису. У класичній інтерпретації американської історії фронтиром називали рухому межу між усталеним «цивілізованим» простором і територіями, що лише починали освоюватися. Фредерік Джексон Тернер показував, що саме цей край, а не старі європейські інститути, формували характерні риси нового американського суспільства. На межі, де державний контроль слабшає, а звичні соціальні структури ще не набули сили, поселенці змушені були переосмислювати відносини власності, політичної участі, взаємодопомоги, безпеки. У результаті, виникали форми життя, які згодом ставали частиною національної ідентичності [20].

Подальші дослідження доповнили цю картину, наголосивши на двозначності фронтиру. Це не лише простір можливостей і самореалізації, а й простір радикального насильства, руйнування попередніх

культур, експлуатації ресурсів. Річард Слоткін, аналізуючи міфологію Дикого Заходу, показував, що уявлення про оновлення через насильство, про «регенерацію» на межі цивілізованого світу глибоко вбудовані в національні нарративи. Фронтір виявляється місцем, де концентруються крайні форми поведінки, які в центрі були б неможливими або прихованими [19].

Якщо відкласти убік конкретний історичний матеріал, можна побачити, що фронтір описує певний тип ситуації. Це стан, у якому норми ще не закріплені, інституції діють уривчасто, а горизонт можливостей здається значно ширшим, ніж у центрі. Туди спрямовуються ті, хто не знаходить місця в усталеному порядку, а також ті, хто шукає швидких змін і ризику. Висока концентрація різномірних агентів, слабкий контроль і постійна небезпека створюють умови пришвидшеної еволюції та селекції форм співіснування, технологій, науки, культури. Те, що в стабільному суспільстві вибудовувалося б поколіннями, на фронтірі може скластися і випробуватися за відносно короткий час.

Подібні механізми можна виявити й поза американським контекстом. Колонізація Америки загалом, освоєння імперських околиць у Європі та Азії, формування промислових передмість або портових міст у сучасну добу часто мали подібну структуру: слабка присутність держави, змішання різних культурних і соціальних груп, нестійкі правила гри, висока щільність конфліктів. У новітні часи деякі дослідники пропонують говорити про фронтір і щодо цифрових (доба раннього інтернету) чи фінансових середовищ (криптовалюти), де регуляції лише наздоганяють практики, які вже сформувалися. В усіх цих випадках йдеться про простори, де суспільство експериментує на межі можливого.

Такий підхід дозволяє абстрагуватися від конкретних територій і побачити у фронтірі загальну модель порогового стану. Фронтір позначає не стільки лінію на мапі, скільки режим існування, у якому суспільство одночасно виходить за межі наявного порядку і ще не має нової стійкої форми. Це стан підвищеності, але водночас і стан підвищеної творчої напруги. У ньому кристалізуються практики, моделі поведінки, уявлення про майбутнє, які згодом можуть стати нормою для ширшого світу. Саме це робить мотив фронтіру корисним для аналізу технічної цивілізації: технічні революції теж створюють такі «краї світу», де попередні схеми більше не працюють, а нові ще тільки шукаються.

Якщо перенести логіку фронтіру на технічну епоху, то, насамперед, стає помітно, що роль такого «краю» дедалі частіше відіграють не географічні території, а певні техніко-соціальні середовища. Промислові райони, що швидко зростають, мегаполіси з їхніми інфраструктурними вузлами, цифрові простори мережевої комунікації, експериментальні економічні зони створюють умови, дуже схожі на фронтірні. Там, де технології впроваджуються раніше, ніж устигли сформуватися стабільні форми регулювання та етичні конвенції, виникає той самий стан напівусталеності,

випробування правил, прискореної селекції практик. Це помітно, коли йдеться про інформаційні мережі, в яких просторові відстані втрачають колишнє значення, а комунікація стає майже миттєвою, або про фінансові системи, де рішення, прийняті в одному центрі, негайно відгукуються на іншому кінці планети.

Ефект «майбутнього, що приходиться занадто швидко», на який звертали увагу теоретики другої половини двадцятого століття, у цьому світлі можна розуміти як прояв подібного, перехідного стану, фронтіру. Покоління, що опиняються на стику різних технологічних укладів, живуть ніби на межі двох світів, водночас у структурі старих інституцій і в нових цифрових чи медіальних реальностях. Необхідним є нове прочитання суті інформаційної культури: від здібності людини до орієнтації в інформаційних потоках необхідно перейти до формування здатності знаходити смисли змісту цього масиву інформації [5, 15].

Їхній досвід нагадує досвід поселенців на краю освоєної території: вони змушені виробляти гібридні практики, адаптувати мову, право, моральні уявлення до ситуації, яка ще не має сталих назв. Саме в цих випадках особливо чітко видно, що технічний прогрес не зводиться до поступового наближення до єдиного ідеалу. Він радше відкриває множину траєкторій розвитку, які вступають у конфлікт між собою.

Таке розуміння дозволяє побачити в технічних революціях не просто послідовність етапів, а мережу фронтірів різного масштабу. Одні пов'язані з медіа та інформацією, інші з енергетикою, транспортом, біологією. Усі вони створюють порогові ситуації, де стара логіка розвитку зазнає випробування. На цьому тлі особливо виразним стає ще один фронтір, який поєднує у собі чи не всі технологічні надбання людства. Йдеться про вихід техніки за межі планетарного середовища та про формування космічного виміру людської присутності. Саме там, де людина мусить жити у штучно створених умовах і повністю залежить від складних технічних систем, стає видно, як змінюється сама парадигма мислення про мету, прогрес і можливі форми цивілізаційної еволюції [1].

Космічний вимір техніки давно присутній в уяві модерного суспільства як особлива межа. Космос описували як рубіж, новий світ, що відкривається перед людством, продовженням лінії географічних відкриттів, перенесеної тепер за межі планети. У політичних промовах та популярній культурі закріпився образ «космічного фронтіру», «останньої зупинки людства», яка нібито чекає, поки цивілізація дозріє цього переходу [9].

Якщо подивитися на це уявлення з точки зору філософії техніки, проступає низка суперечностей. Життя за межами Землі можливе лише в умовах радикальної залежності від технічних систем. Людина може існувати у космічному середовищі тільки всередині складних штучних оболонок – станцій, кораблів, потенційних поселень, – де підтримання мінімальних умов для дихання, температури, захисту від випромінювання стає

завданням безперервної роботи техніки [10]. Космічний простір у цьому сенсі не продовження звичного світу, а середовище, що принципово вороже до людської присутності, і саме технічні системи утворюють там той тонкий шар, у якому людина здатна жити.

У такій ситуації змінюється статус техніки. Вона не виглядає більше нейтральним інструментом, який можна за бажанням відкласти. Вона стає умовою виживання, співучасником буття. Космічний корабель, орбітальна станція або прототип позаземної колонії утворюють своєрідні мікросвіти, де людське тіло, машини, алгоритми, замкнуті цикли ресурсів існують в одному зв'язку [11, 24]. У цих мікросвітах звичні уявлення про самодостатність суб'єкта, про контроль над технікою, про твердий поділ між «природним» і «штучним» втрачають переконливість. Поруч із проблемою виживання на перший план висувається питання про значення для людини техніки і технічного, особливо, якщо людство міркує, думає, планує перехід до нового етапу цивілізаційного розвитку, що ґрунтується на радикальній зміні цінностей і цілей сучасного суспільства [14]. Космос виявляється не стільки новим домом, скільки полем, на якому радикально оголюється залежність людини від технічного середовища.

Традиційна уява про космос як мету, до якої рухається цивілізація, у такому світлі набуває іншого значення. Вона продовжує виконувати мобілізаційну функцію: створює зрозумілий образ майбутнього, який здатен об'єднати політичні рішення, наукові програми, економічні інвестиції. Проте, для погляду філософа, який враховує досвід технічної цивілізації та розуміє концепцію фронтиру, стає очевидно, що жодна «космічна зупинка», жоден «фінал» цивілізації не може бути остаточним. Вихід за межі планети не знімає перехідних станів, а радше продовжує їх. Те, що у масовій уяві надається як завершення великої дороги, зсередини виглядає як початок тривалого, невизначеного процесу налаштування нового способу співіснування людей і технічних систем.

Космічний фронтір у цьому розумінні можна описати як лімінальний (перехідний, проміжний та невизначений) стан цивілізації. Йдеться не про коротку фазу між двома епохами, а про розтягнутий у часі режим, у якому немає сталих форм політичної організації, права, етики, адаптованих до життя у штучних екосистемах [13]. Людство опиняється в ситуації, коли не тільки технічні рішення, а й базові уявлення про справедливість, відповідальність, межі експерименту мають вироблятися практично з нуля. Передбачається, що ці уявлення згодом повернуться на Землю і змінять те, що вважалося нормальним для планетарного життя.

У цьому місці і виявляється специфіка технологічного фронтиру. Космос пропонується як мета, але працює, передусім, як інструмент переведення цивілізації у стан постійного переходу. Образ майбутнього освоєння космосу, який одного дня ніби має стати рутиною, на практиці означає тривале перебування у нестабільних формах,

випробування моделей співіснування, що не мають гарантії успіху [22]. Замість того, щоб забезпечити остаточний спокій, космічний фронтір закріплює уявлення про розвиток як про процес, що принципово не завершується. Ніколи. Саме тут відкривається можливість для зміни парадигми мислення: від пошуків фінальної точки – до визнання цінності тривалого перебування на межі, де людина разом із технікою заново формує образ людяності [23].

У такому баченні космічний фронтір поєднує два різні рівні смислу. На поверхні він існує як наратив великої мети, придатний для політичної риторики, популярної науки, масової уяви. Йдеться про просту і зрозумілу формулу майбутнього: людство має поширити життя за межі планети, забезпечити собі «другий дім», відкрити новий етап історії. Цей образ виконує мобілізаційну функцію, легітимізує високі втрати і витрати, технологічні ризики, тривалі програми, результат яких навряд чи побачать найближчі покоління [16]. Саме завдяки йому космос стає не абстрактною порожнечою, а уявною метою колективного зусилля.

Разом з тим, для рефлексивного погляду філософа та вченого стає очевидно, що цей наратив має конструктивний характер. Він не стільки описує вже задану місію людства, скільки створює горизонт, у межах якого суспільство може виправдати власне перебування у стані тривалого переходу. Той, хто усвідомлює цю подвійність, побачить у космічному фронтірі не просто концепцію, а інструмент управління.

Це відкриває можливість говорити про специфічну етико-політичну конфігурацію [17]. Зовні вона апелює до уявлення про спільну дорогу «вгору», до зірок. Внутрішньо передбачає готовність жити в режимі, де стабільні форми життя, права, економіки, ідентичності постійно переглядаються під тиском технічних і екологічних обмежень. Космічні проекти в цьому сенсі не просто потребують нових технологій. Вони вимагають вироблення таких моделей співжиття, які здатні витримувати високу щільність ризику, залежності, взаємної вразливості. Повертаючись на Землю, ці моделі неминуче змінюють уявлення про допустимі форми політичного й етичного порядку.

Тут виявляється спорідненість космічного фронтиру з тією лінією мислення, яка розглядає людину не як завершену істоту, вершину, кінець еволюції, а навпаки – істоту, що навчилася жити в умовах пришвидшеної селекції та еволюційного відбору. Постгуманістичні інтерпретації наголошують на тому, що людська суб'єктивність завжди вже вплетена в технічні, екологічні, соціальні мережі [21]. Космічне середовище робить цю залежність радикальною. Людина, яка виживає завдяки тонкому шару штучного середовища, не може послідовно мислити себе окремо від машин, інфраструктур, алгоритмів. Це підштовхує до переоцінки самої категорії «людське»: вона втрачає статус стабільної сутності й перетворюється на позначення певного способу проходження через такі лімінальні стани.

Космічний «технологічний фронтір» поєднує історичний досвід криз, напрацювання філософії техніки та інтуїції, пов'язаних з концепціями суб'єкта. Він демонструє, що найбільш глибокі зміни відбуваються не тоді, коли суспільство нібито «досягає мети», а тоді, коли воно вчиться приймати перехід як нормальний стан, як простір для етичної та інтелектуальної роботи. З цієї точки зору цінність космічного виміру полягає не в обіцянці нового постійного місця проживання, а в тому, що він змушує по-іншому мислити час: майбутнє перестає виглядати як точка, до якої можна дійти й зупинитися. Воно розтягується на ланцюг рішень, які мають наслідки на масштабах століть і планетарних систем [3, 15]. Він спонукає відмовитися від спокуси розглядати будь-яку технічну перемогу як остаточну. Натомість, у центр ставиться питання, яким чином кожен новий рівень потуги може бути поєднаний зі здатністю підтримувати відкритий, але не руйнівний режим переходу.

Висновки. У підсумку, визначається інша траєкторія еволюції філософії техніки: від перших критичних аналізів техніки як особливого способу пізнання світу, через усвідомлення кризового характеру цивілізації, через осмислення історичних і технічних фронтірів як лабораторій майбутнього вона приходять до космічного виміру як до дзеркала надбань людства. Космос виявляється не стільки «наступним етапом» прогресу, скільки радикальним випробуванням самої ідеї прогресу. У цьому випробуванні стає можливим переведення акценту з кінцевої мети на цінність перехідного стану, в якому людина, техніка і цивілізація загалом постають як процес, а не як завершена форма.

Використання III-інструментів. При підготовці статті III-інструменти застосовувались для пошуку джерел інформації і перевірки орфографії.

Список джерел інформації

1. Baum S.D. (2016). The Ethics of Outer Space: A Consequentialist Perspective. Schwartz J.S.J., Milligan T. (eds.). *The Ethics of Space Exploration*. Cham : Springer P. 109–123.
2. Beck U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London : Sage. P. 272–274.
3. Bostrom N. (2002). Existential Risks: Analyzing Human Extinction Scenarios and Related Hazards. *Journal of Evolution and Technology*. Vol. 9, No. 1. P. 1–31.
4. Crutzen P.J., Stoermer E.F. (2000). The “Anthropocene”. *Global Change Newsletter*. No. 41. P. 17–18.
5. Дольська О.О., Міщенко В.І. (2024). Технологічна сингулярність як закінчення історії homo sapiens: чи можливо запобігти? *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія : *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства* : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ». № 2. С. 26–35.
6. Dusek V. (2006). *Philosophy of Technology: An Introduction*. Malden, MA : Blackwell Publishing. P. 256–260.
7. Ellul J. (1964). *The Technological Society*. New York : Vintage Books. P. 449–451.
8. Goldberg Z.J. (2021). *Ethical Responsibility in Space Exploration. Moving Technology Ethics at the Forefront of Society, Organisations and Governments*. Logroño : Universidad de La Rioja. P. 157–168.
9. Heidegger M. (1977) *The Question Concerning Technology and Other Essays*. New York : Harper & Row. P. 182.

10. Ihde D. (1993). *Philosophy of Technology: An Introduction*. New York : Paragon House. P. 157–159.
11. Jonas H. (1984). *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago : University of Chicago Press. P. 255–256.
12. Latour B. (2017). *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*. Cambridge : Polity Press. P. 300–303.
13. Milligan T. (2016). *Space Ethics Without Foundations*. Schwartz J.S.J., Milligan T. (eds.). *The Ethics of Space Exploration*. Cham : Springer. P. 125–134.
14. Міщенко В.І., Городиська О.М. (2022). Філософія техніки між XX і XXI століттями як відповідь на виклики війни і виходу до нової цивілізації. *Вісник Харківського університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. Випуск 66. С. 45–52.
15. Scharff R.C., Dusek V. (2003). *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*. Malden, MA : Blackwell. P. 698–710.
16. Schwartz J.S.J. (2020). *The Value of Science in Space Exploration*. Oxford : Oxford University Press. P. 272–276.
17. Schwartz J.S.J., Milligan T. (2016). *The Ethics of Space Exploration*. Cham : Springer. P. 267–270.
18. Simondon G. (2017). *On the Mode of Existence of Technical Objects*. Minneapolis : Univocal. P. 271–274.
19. Slotkin R. (1973). *Regeneration Through Violence: The Mythology of the American Frontier, 1600–1860*. Norman : University of Oklahoma Press. P. 670–680.
20. Turner F.J. (1920). *The Frontier in American History*. New York : Henry Holt. P. 375–379.
21. Ушно І.М., Олещенко В.В. (2025). Етика постгуманізму: свобода особистості в епоху технологічного детермінізму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Випуск 52. С. 167–173. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v052.2024.27>
22. Ушно І.М. (2024). Аерокосмос як метафора постгуманізму. *Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»* ; ред. кол. В.Бодак (головний редактор) та ін. Дрогобицьк : Видавничий дім «Гельветика». Випуск 49. С. 159–172. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.11>
23. Hui Y. (2016). *The Question Concerning Technology in China: An Essay in Cosmotronics*. Falmouth : Urbanomic. P. 269–283.
24. Hui Y. (2017). On Cosmotronics: For a Renewed Relation Between Technology and Nature in the Anthropocene. *Techné: Research in Philosophy and Technology*. Vol. 21, No. 2–3. P. 319–341.

References (transliterated)

1. Baum S.D. (2016). The Ethics of Outer Space: A Consequentialist Perspective. Schwartz J.S.J., Milligan T. (eds.). *The Ethics of Space Exploration*. Cham : Springer P. 109–123.
2. Beck U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London : Sage. P. 272–274.
3. Bostrom N. (2002). Existential Risks: Analyzing Human Extinction Scenarios and Related Hazards. *Journal of Evolution and Technology*. Vol. 9, No. 1. P. 1–31.
4. Crutzen P.J., Stoermer E.F. (2000). The “Anthropocene”. *Global Change Newsletter*. No. 41. P. 17–18.
5. Dolska O.O., Mishchenko V.I. (2024). Technological Singularity as the End of the History of Homo sapiens: Is It Possible to Prevent It? *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu “KhPI”*. Seria: *Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva*: zb. nauk. pr. Kharkiv : NTU “KhPI”. No. 2. P. 26–35.
6. Dusek V. (2006). *Philosophy of Technology: An Introduction*. Malden, MA : Blackwell Publishing. P. 256–260.

7. Ellul J. (1964). *The Technological Society*. New York : Vintage Books. P. 449–451.
8. Goldberg Z.J. (2021). *Ethical Responsibility in Space Exploration. Moving Technology Ethics at the Forefront of Society, Organisations and Governments*. Logroño : Universidad de La Rioja. P. 157–168.
9. Heidegger M. (1977) *The Question Concerning Technology and Other Essays*. New York : Harper & Row. P. 182.
10. Ihde D. (1993). *Philosophy of Technology: An Introduction*. New York : Paragon House. P. 157–159.
11. Jonas H. (1984). *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago : University of Chicago Press. P. 255–256.
12. Latour B. (2017). *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*. Cambridge : Polity Press. P. 300–303.
13. Milligan T. (2016). *Space Ethics Without Foundations*. Schwartz J.S.J., Milligan T. (eds.). *The Ethics of Space Exploration*. Cham : Springer. P. 125–134.
14. Mishchenko V.I., Horodyska O.M. (2022). *Philosophy of Technology between the 20th and 21st Centuries as a Response to the Challenges of War and the Transition to a New Civilization*. *Visnyk Kharkivskoho universytetu im. V.N. Karazina. Seriya "Teoriia kultury i filosofii nauky"*. Iss. 66. P. 45–52.
15. Scharff R.C., Dusek V. (2003). *Philosophy of Technology: The Technological Condition: An Anthology*. Malden, MA : Blackwell. P. 698–710.
16. Schwartz J.S.J. (2020). *The Value of Science in Space Exploration*. Oxford : Oxford University Press. P. 272–276.
17. Schwartz J.S.J., Milligan T. (2016). *The Ethics of Space Exploration*. Cham : Springer. P. 267–270.
18. Simondon G. (2017). *On the Mode of Existence of Technical Objects*. Minneapolis : Univocal. P. 271–274.
19. Slotkin R. (1973). *Regeneration Through Violence: The Mythology of the American Frontier, 1600–1860*. Norman : University of Oklahoma Press. P. 670–680.
20. Turner F.J. (1920). *The Frontier in American History*. New York : Henry Holt. P. 375–379.
21. Ushno I.M., Oleshchenko V.V. (2025). *Ethics of Posthumanism: Individual Freedom in the Age of Technological Determinism*. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. Iss. 52. P. 167–173. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v052.2024.27>
22. Ushno I.M. (2024). *Aerospace as a Metaphor of Posthumanism*. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia"*; ed. board V. Bodak (editor-in-chief) et al. *Drohobych : Vydavnychiy dim "Helvetyka"*. Iss. 49. P. 159–172. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.49.11>
23. Hui Y. (2016). *The Question Concerning Technology in China: An Essay in Cosmotronics*. Falmouth : Urbanomic. P. 269–283.
24. Hui Y. (2017). *On Cosmotronics: For a Renewed Relation Between Technology and Nature in the Anthropocene*. *Techné: Research in Philosophy and Technology*. Vol. 21, No. 2–3. P. 319–341.

Надійшла (received) 28.11.2025

Прийнята (accepted) 12.12.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Олещенко Володимир Віталійович (Oleshchenko Volodymyr) – Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут» (ХАІ), аспірант кафедри філософії та суспільних наук; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-9907-5924>

Д.В. ПОГРІБНА

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ДИТЯЧОГО ЗАПИТУВАННЯ: ДИТИНСТВО ЯК ПОДІЯ ЗУСТРІЧІ ЗІ СВІТОМ У ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена феноменологічному аналізу дитячого запитування як форми первинного пізнання та становлення суб'єктності. Розглядається дитинство як межа освіти, де поєднуються спонтанність дитини та педагогічна структура, а поняття «педагогічного хаосу» визначається як джерело творчості, гри та формування смислу. Показано освітні імплікації для розвитку критичного мислення та індивідуальної ціннісної оптики. Доведено, що освітня практика, що враховує ці феноменологічні особливості, має перебувати на межі між системною організацією навчального процесу та непередбачуваністю дитячої спонтанності, що ефективно навчання виникає там, де дитина отримує свободу для експериментування, постановки власних питань і формування смислів.

Ключові слова: дитина, дитинство, філософія освіти, запитування, феноменологія, педагогічний хаос, освіта, критичне мислення, смислотворення.

D. V. POHRIBNA

PHENOMENOLOGY OF CHILDREN'S INQUIRY: CHILDHOOD AS AN EVENT OF ENCOUNTERING THE WORLD IN THE PHILOSOPHY OF EDUCATION

The paper presents a phenomenological analysis of children's questioning as a form of primary cognition and subjectivity formation. Childhood is examined as the threshold of education, where spontaneity meets pedagogical structure, and the concept of "pedagogical chaos" is identified as a source of creativity, play, and meaning-making. Educational implications for fostering critical thinking and individual value orientation are discussed. It has been proven that educational practice, taking into account these phenomenological features, should be on the border between the systemic organization of the educational process and the unpredictability of children's spontaneity, that effective learning occurs where a child is given the freedom to experiment, ask their own questions, and form meanings.

Key words: child, childhood, philosophy of education, questioning, phenomenology, pedagogical chaos, education, critical thinking, meaning-making childhood.

Постановка проблеми. Сучасний освітній простір переживає напружену трансформацію, що торкається не лише методик навчання, а й самих засад розуміння дитини та її пізнавального досвіду. На тлі цифрової інфляції інформації та зростаючої процедурності освіти дедалі помітнішим стає парадокс: у педагогічній практиці майже не залишається місця для справжнього дитячого запитування – того первинного жесту здивування й пошуку сенсу, з якого починається людське мислення. Навчальні програми орієнтовані переважно на оцінювання знань та навичок, але рідко – на роботу з питаннями, які народжуються у взаємодії дитини зі світом. Така диспропорція призводить до звуження горизонту дитячої допитливості та зменшення цікавості до навколишнього середовища.

Окрім цього, попри значний внесок феноменології у гуманітарні науки, феномен дитячої допитливості досі не отримав цілісного феноменологічного опису. Питання дитини, у своїй простоті й глибині водночас, вислизає від традиційних педагогічних інтерпретацій: воно не зводиться ані до пізнавальної потреби, ані до емоційного імпульсу. Це – подія, що відбувається на межі між дитиною та світом. Саме ця подійність

робить дитячі питання вирішальними для філософського розуміння дитинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дитячого мислення, допитливості та ролі запитування вже тривалий час привертає увагу дослідників різних галузей – від психології розвитку до педагогіки та філософії освіти. Однак навіть за значного обсягу праць існує відчутне теоретичне розмежування: більшість авторів або зосереджуються на когнітивних аспектах дитячих питань, або описують їх у контексті навчальної взаємодії, тоді як власне феноменологічний вимір залишається недостатньо опрацьованим.

Класичні дослідження Ж. Піаже та Л. Виготського дали підстави говорити про питання дитини як про важливий етап інтелектуального дозрівання. Проте в цих підходах дитина, попри всю свою активність, постає переважно як суб'єкт розвитку, а не як носій цілісного способу буття у світі. Її запитування трактують як засіб переходу від одного рівня мислення до іншого, тим самим редукуючи подієвість питання до функції в межах розвитку.

Окремий пласт становлять праці, присвячені філософії для дітей, які підкреслюють значення

відкритого, діалогічного мислення. Представники цього напрямку (наприклад, М. Ліпман та його послідовники) розглядають питання як інструмент залучення дітей до філософування. Водночас тут переважає «методичний» підхід: дитяче питання розглядається як частина дидактичної структури, а не як самостійна феноменологічна подія.

В українському контексті дослідження дитячої допитливості зростає разом із посиленням інтересу до гуманітарного виміру освіти. Чимало авторів, зокрема: Н. Адаменко, С. Ганаба, Т. Кочубей, О. Мороз, В. Лімонченко акцентують на проблемі суб'єктності дитини, її інтересах, творчому мисленні та відкритості до світу. Проте навіть у цих працях дослідники рідко звертаються до питання про те, як саме світ відкривається дитині в момент запитування, і що саме робить це відкриття унікальним порівняно з досвідом дорослого.

Мета статті – феноменологічне осмислення дитячого запитування як особливої форми зустрічі дитини зі світом, що визначає специфіку дитинства як унікального онтологічного простору досвіду. Дослідження прагне вийти за межі функціональних та когнітивних інтерпретацій, аби показати, що дитяче питання – це первинна подія смислотворення, у якій світ відкривається в своїй новизні й значущості.

Виклад основного матеріалу. Одним із найсуттєвіших способів входження дитини у світ є запитування. Воно не зводиться до пошуку інформації чи уточнення фактів – у дитячих питаннях закладена первинна інтенціональність, той вихід назовні, який феноменологи описують як жест відкритості перед світом. Дитина питає не тому, що їй бракує знань, а тому, що світ ще не має сталих обрисів, і кожне питання – це спроба «вбудувати» фрагмент дійсності у власний, ще не оформлений життєвий досвід.

Питання для дитини є способом мислення. Як слушно зазначає Т. Кочубей, «Запитання є типовою формою дитячого мислення... вони свідчать про розвиток допитливості, прагнення пізнати світ» [2, с. 123]. Це означає, що дитина не чекає готової відповіді – вона через сам акт запитування намагається структурувати хаотичний потік вражень, надати подіям і явищам певного сенсу. В цьому сенсі запитування – це жест спрямованості на світ, що тільки починає відкриватися.

Не випадково В. Сухомлинський, на якого посилається Т. Кочубей, говорив: «Запитання – це вогники, що запалюють порох думки» [2, с. 81]. Це дуже точна метафора, адже кожне дитяче запитання – це спалах, момент внутрішнього пробудження, коли дитина відчуває, що певна частина реальності наблизилася до неї настільки, що вимагає осмислення. Так дитина переживає світ як подію, що стосується її особисто. Тому дитячі питання часто здаються дорослому «нелогічними» або «розпорошеними». Але саме це є характерною рисою дитячості: дитина ще не розділяє світ на категорії, не

впорядковує досвід за схемами. Це добре узгоджується з думкою, висловленою С. Ганабою: «Здатність дивуватися й бути відкритим до пізнання світу є складним процесом... він спонукає до роботи над собою, плекання індивідуальної системи цінностей» [1, с.182]. Первинна інтенціональність дитячого запитування – це не лише пізнавальний інтерес, а й початок формування власної ціннісної оптики, того унікального способу бачити світ, який згодом визначатиме доросле мислення. У цьому сенсі дитина шукає спосіб наблизитися до світу, що водночас і вабить, і лякає, і дивує. Її питання – це спроба з'ясувати, як саме реальний світ може стати її власним світом. Тому феноменологічний аналіз дитячого запитування дозволяє побачити в ньому не елементарну пізнавальну активність, а фундаментальний спосіб становлення суб'єктності.

Дитяче запитування виявляє глибинний аспект досвіду, у якому дитина вперше вступає в контакт зі світом як значущим. Кожне питання стає своєрідною точкою фокусування, через яку дитина намагається осмислити явища, що її оточують. Запитування не обмежується потребою отримати інформацію; воно виступає способом відкриття значень і структур, які ще не зафіксовані в досвіді дитини. Таким чином, запитування набуває подієвого характеру: воно формує момент, у якому світ вперше «стає важливим» для дитини і починає взаємодіяти з її внутрішнім сприйняттям.

Цей процес можна розглядати як форму когнітивної та сенситивної інтеграції. Дитина поринає у спостереження та аналіз явищ, одночасно відчуваючи їх емоційно і тілесно. Як зазначає О. Мороз, у ранньому віці діти задають питання, які охоплюють широкий спектр тем: від фізичних явищ («чому небо блакитне?») до моральних проблем («що таке добро і зло?») [3, с. 116]. Такі питання демонструють, що дитина не обмежується суто пізнавальною функцією, а пробує розташувати себе у світі, визначити його межі та своє місце в ньому.

Важливою умовою того, щоб дитяче запитування розгорталось як подія зустрічі, є присутність іншого – дорослого або наставника. Н. Адаменко підкреслює, що педагог у цьому процесі стає не носієм знання, а помічником, який супроводжує дитину у її пошуку, уважно слухає і підтримує логіку її роздумів [5, с. 282]. Така взаємодія дозволяє дитині відчувати, що її запитання цінні, і стимулює розвиток критичного мислення, яке формується не через готові відповіді, а через рефлексію власного досвіду.

Очевидно, що дитинство має особливу структуру часу, яка відрізняється від дорослого сприйняття. Дитяче запитування є подією, яка порушує звичну буденність і створює власний «темп» сприйняття світу. Коли дитина дивується або ставить запитання, цей момент концентрує увагу на теперішньому, підкреслюючи неповторність досвіду. Здивування виступає як форма тимчасової зупинки буденного потоку: світ

стає предметом активного переживання та осмислення.

В. Лімонченко зазначає: «Усі ми родом з дитинства – цей широковідомий вираз Сент-Екзюпері найчастіше розуміється як вказівка на те причинне джерело, що фіксується з природних підстав, і саме ця роль дитинства вважається головною в сучасному світі. Те, що дорослий стан залежить від попереднього стану дитинства, – безперечно» [4, с. 77]. Це підкреслює, що дитячий досвід часу не є лише хронологічним, а формує основу для подальшого сприйняття світу у дорослому віці. Кожне запитання дитини стає маркером того, як вона вписує власне «тепер» у потік життя.

Часовість дитинства характеризується також особливим співвідношенням між теперішнім і майбутнім. Для дорослого мислення властиве планування та оцінка наслідків – знання про майбутнє структурує теперішні дії. У дитячому ж запитанні присутній «режим буття у теперішньому», коли сенс народжується у моменті переживання. Дитячі питання виникають у безпосередньому контакті з явищем, а не як засіб перевірки майбутніх результатів чи прогнозів.

Ця особливість має важливі педагогічні наслідки. Усвідомлення того, що дитячий досвід часу відрізняється від дорослого, допомагає педагогам створювати умови, в яких дитина може зануритися у власне спостереження та дослідження, не відчуваючи тиску «відповісти правильно» або «знати наперед». Таке супроводження дозволяє зберігати природну здатність дивуватися та формувати глибокий, індивідуальний сенс переживання.

Ці спостереження відкривають перспективу для розгляду дитинства не лише як часу формування суб'єктності, а й як межі освіти. Взаємодія дитини зі світом через запитання виявляє постійний баланс між спонтанністю і структурованістю, між хаотичністю власного досвіду і впорядкованістю навчальної системи. У цьому сенсі педагогічний процес завжди перебуває на межі: між свободою дитячої ініціативи та рамками освітньої організації.

Дійсно, дитинство як межа освіти реалізується у постійному балансі між структурою системи та непередбачуваністю дитячих дій. У реальній освітній практиці це проявляється, наприклад, у ситуаціях вільного дослідження у класі: коли дитина піднімає несподіване питання під час уроку, вона може змінити хід заняття, а вчитель має відреагувати так, щоб підтримати її ініціативу, не порушуючи навчального ритму. Такий момент ілюструє «педагогічний хаос» – простір, де спонтанність стає джерелом навчальної цінності.

Інший приклад – проектна діяльність у початковій школі. Діти обирають тему, способи її дослідження, ресурси для роботи та форму презентації. Педагог задає лише орієнтири і підтримує логіку дій, але не нав'язує готового рішення. У таких умовах дитячі питання («Чому ми саме так малюємо

карту?», «Як показати, що це важливо?») стають каталізатором нового навчального досвіду. Навчальний простір перетворюється на «сцену», де виникає власна структура сенсу.

У групових заняттях, наприклад, під час філософських діалогів для дітей, непередбачуваність проявляється у взаємодії: одна дитина ставить питання, інша пропонує альтернативне пояснення, третьому цікаво дослідити власний варіант рішення. Педагог стає модератором процесу: він слідкує за логікою діалогу, підштовхує до уточнення ідей, але не дає готових відповідей. Це приклад живого педагогічного хаосу, де навчання і творення смислу відбуваються одночасно.

Навіть у STEM-уроках або лабораторних експериментах педагогічний хаос важливий. Коли дитина отримує завдання, але не знайде відразу готового алгоритму, з'являється можливість експериментувати, ставити питання «що якщо...», тестувати гіпотези та обирати власну стратегію. Роль учителя полягає у створенні безпечного простору для помилок і спроб – і саме через ці моменти дитина виробляє власні сенси, а навчальний процес стає подією, а не рутинною процедурою.

Висновки. У цьому дослідженні феноменологічний аналіз дитячого запитання дозволив окреслити дитинство як особливий онтологічний простір, у якому світ відкривається в новизні й значущості. Дитячі питання не зводяться до простого пізнання фактів; вони становлять первинний жест спрямованості на світ, заснований на поєднанні когнітивної, емоційної та тілесної участі. Запитання виступає подією, через яку дитина вперше структурує власний досвід, формує суб'єктність і вчиться бачити світ у його багатогранності.

Освітня практика, що враховує ці феноменологічні особливості, має перебувати на межі між системною організацією навчального процесу та непередбачуваністю дитячої спонтанності. Концепція «педагогічного хаосу» як джерела творчості, гри та діалогу демонструє, що ефективно навчання виникає там, де дитина отримує свободу для експериментування, постановки власних питань і формування смислів. Саме через такі моменти непередбачуваності освітній простір стає середовищем не лише передачі знань, а й активного творення сенсу та розвитку критичного мислення.

Використання III-інструментів. При підготовці статті III-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації та перевірки орфографії.

Список джерел інформації

1. Ганаба С.О. (2025). Філософія дитинства: концептуальні підходи до розвитку критичного мислення. Обдаровані діти – скарб нації! : матеріали VI Міжнародної науковопрактичної онлайн-конференції (Київ, 22–28 жовтня 2025 року). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України. С. 180–183.

2. Кочубей Т.Д. (2014). *Філософія дитинства: соціально-педагогічний аспект* : навч. посіб. Умань : ФОП Жовтий О.О. 185 с.

3. Мороз О.В. (2019). Програма «Філософія для дітей» як ефективна модель розвитку критичного мислення в учнів початкової школи. *Виклики XXI століття: наука, філософія, освіта : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Суми, 21–22 листопада 2019 р.)*. Суми : ФОП Цьома С.П. С. 115–118.

4. Лімонченко В. (2021). Дитинство як стан свідомості. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. № 43. С. 73–82. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.10>

5. Adamenko, N. (2011). «The Community of Researchers» of M. Lipman: Philosophical Questioning, Discussion, Arguments and Counterarguments by Children Words. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*. № 10 (1-2). P. 275–287.

References (transliterated)

1. Hanaba S.O. (2025). *Filosofia dytinstva: kontseptualni pidkhody do rozvytku krytychnoho myslennia. Obdarovani dyty – skarb natsii! : materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi onlain-konferentsii (Kyiv, 22–28 zhovtnia 2025 roku)*. Kyiv : Instytut obdarovanoi dyty NYAPN Ukrainy. S. 180–183.

2. Kochubei T.D. (2014). *Filosofia dytinstva: sotsialno-pedahohichnyi aspekt*. Uman : FOP Zhovtyi O.O. 185 s.

3. Moroz O.V. (2019). Prohrama «Filosofia dlia ditei» yak efektyvna model rozvytku krytychnoho myslennia v uchniv pochatkovoї shkoly [Philosophy for Children Program as an effective model for developing critical thinking in primary school students]. *Vyklyky XXI stolittia: nauka, filosofii, osvita: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii (m. Sumy, 21–22 lystopada 2019 r.)*. Sumy: FOP Tsoma S.P. S. 115–118.

4. Limonchenko V. (2021). *Dytinstvo yak stan svidomosti [Childhood as a state of consciousness]. Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobychkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Filosofia»*. № 43. S. 73–82. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.10>

5. Adamenko N. (2011). «The Community of Researchers» of M. Lipman: Philosophical Questioning, Discussion, Arguments and Counterarguments by Children Words. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*. № 10 (1-2). S. 275–287.

Надійшла (received) 28.11.2025

Прийнята (accepted) 12.12.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Погрібна Дар'я Владиславівна (Pohribna Daria) – Національний транспортний університет, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології; Київ, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6333-8576>

SUN WEI, O.O. DOLSKA

PHILOSOPHICAL REFLECTION ON THE APPLICATION OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION

The study finds that the application of generative AI in the field of education has triggered three major philosophical dilemmas: first, the ontological crisis, where GenAI has jumped from a tool to a "cognitive agent", reconstructing the essence of educational existence; second, the epistemological rupture, where the hegemony of algorithmic knowledge suppresses critical thinking; third, the ethical and political conflicts, where the digital divide exacerbates educational inequality. Based on this, the study proposes a human-centered governance framework: at the philosophical level, ensuring that AI serves the all-round development of human beings; at the practical level, constructing a national ethical review mechanism and a governance system for cultivating teachers' "technical-humanistic" dual capabilities. The research confirms that only by taming instrumental rationality with value rationality can the dialectical transcendence of GenAI's educational application be realized.

Key words: Generative AI; Educational application; Philosophical reflection; Ethical dilemma; Path reconstruction.

СУНЬ ВЕЙ, О.О. ДОЛЬСЬКА

ФІЛОСОФСЬКІ РОЗДУМИ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТІ

Дослідження показує, що застосування генеративного штучного інтелекту в галузі освіти викликало три основні філософські дилеми: по-перше, онтологічну кризу, коли GenAI перетворився з інструменту на «когнітивний агент», реконструюючи сутність освітнього існування; по-друге, епістемологічний розрив, коли гегемонія алгоритмічних знань пригнічує критичне мислення; по-третє, етичні та політичні конфлікти, коли цифровий розрив посилює освітню нерівність. Виходячи з цього, дослідження пропонує систему управління, орієнтовану на людину: на філософському рівні – забезпечення того, щоб штучний інтелект служив всебічному розвитку людини; на практичному рівні – створення національного механізму етичного огляду та системи управління для розвитку «техніко-гуманістичних» подвійних здібностей вчителів. Дослідження підтверджує, що лише шляхом поєднання інструментальної раціональності з ціннісною раціональністю можна досягти діалектичної трансцендентності освітнього застосування GenAI.

Ключові слова: генеративний ШІ; освітнє застосування; філософська рефлексія; етична дилема; реконструкція шляху.

Problem statement. Amidst the global surge of digitization, generative artificial intelligence (GenAI) is reshaping the landscape and fabric of education at an unprecedented pace. From the automated generation of personalized learning plans to the intelligent creation of teaching content, from real-time interactive Q&A to dynamic assessment of learning outcomes, GenAI is breaking through the boundaries of traditional educational technology, emerging as a core driving force for educational transformation. However, behind this breakneck technological advancement lies a profound paradox: as students habitually rely on AI-generated answers, the sharp edge of independent thinking is quietly being blunted; as teachers are reduced to operators of AI tools, the humanistic warmth of education is gradually cooling; as algorithmic logic dominates knowledge transmission, the scales of educational equity are tipping out of balance due to the digital divide. Education, as the core domain shaping human cognition, emotion, and values, is fundamentally about cultivating whole persons, not mere appendages of technology. Currently, the application of GenAI in education has surpassed the realm of instrumental rationality, touching upon fundamental questions of educational ontology,

epistemology, and ethics.

In an era where technological iteration far outpaces the renewal of educational philosophy, a lack of critical examination of its philosophical underpinnings may lead education astray from its fundamental purpose of nurturing human beings, lost in the myth of efficiency-first. Therefore, delving deeply into the complex interplay between GenAI and education is not only a response to the epochal questions posed by the technological revolution to education, but also an essential choice for safeguarding the essence of education and reconstructing a healthy educational ecosystem. It holds indispensable practical significance for achieving a balance between technological empowerment and humanistic care.

Analysis of recent research and publications. The rapid development of Generative AI has exerted profound impacts on philosophy, ethics, education, and other fields. This study is closely linked to prior relevant research. Its theoretical foundation stems from the critical theory of technology and phenomenology of education, while also incorporating insights from the scholarly tradition established by numerous experts. Kars, M. E. believes that generative artificial intelligence brings both

opportunities and challenges to higher education [1]. Tools like ChatGPT are being adopted by scholars for teaching and research, yet they also trigger concerns regarding ethics, data privacy, bias, and intellectual property [2]. In a study on teacher and student perceptions, Łodzikowski, K. et al. argue that generative AI has the potential to replace or assist human educators, requiring serious consideration from the educational community regarding its implications [3]. Its application in higher education has also sparked debates on effects on student creativity [4]. Wang and Su et al. explored how generative AI impacts students' learning effectiveness in terms of self-efficacy, fairness and ethics, creativity, and trust [5]. Yu, H., & Guo, Y. argue that attention must be paid to how AI-generated cognitive biases affect religious education [6]. Ethical issues in AI constitute complex and critical topics [7; 8]. Hu et al. contend that trustworthy artificial intelligence must adhere to three guiding principles: legality, ethics, and robustness, encompassing respect for human oversight, prevention of harm, and fairness [18]. Shamsuddinova, S., Heryani, P., & Naval, M. A. argue that responsible innovation is the key to addressing AI's ethical challenges [13].

Philosophically, AI profoundly impacts human cognition and social structures. Cappelli, M. A. et al. examine the ethical issues of artificial intelligence in education from the perspective of ancient Greek philosophy, highlighting critical concerns such as data privacy and algorithmic bias [16]. Management scholars, using paradox theory, analyze Generative AI's potential impacts on education, suggesting it could lead to either "doom" or reform. The development of AI has also prompted reflections on "artificial education," advocating for an ethical framework to regulate AI use in education [18]. These research findings provide the conceptual bedrock for this study's exploration of the philosophical dilemmas and governance pathways in the application of generative artificial intelligence (GenAI) in education. Grounded in this theoretical framework and while integrating empirical investigation with philosophical-critical analysis, this work conducts an in-depth interrogation of the philosophical implications of GenAI's deployment in educational contexts.

The purpose of the paper is to reveal the educational ontological crisis triggered by Generative AI (GenAI)'s paradigm shift from an "auxiliary tool" to a "cognitive agent" encompassing teacher role alienation, student critical thinking deterioration, and emotional connection rupture through philosophical scrutiny and empirical investigation. It seeks to resolve the fundamental conflict between instrumental rationality and humanistic values by constructing a human-centered governance framework and innovating pedagogies.

Main body. Innovation: The most fundamental innovation of this paper is its insight into the dangerous transformation of AI in education from a "helper" to a "protagonist" when nearly half of students are lazy to think, teacher-student interaction plummets, and teaching roles are reconstructed, this paper reveals from a philosophical perspective how technology distorts the essence of education, and offers a symptomatic prescription: instead of abandoning AI, we should follow the idea of "people-

oriented" and let technology return to its duty of serving human nature.

1. Research Background and Problem Formulation. With the rapid development of artificial intelligence technology, Generative Artificial Intelligence (Generative AI) is penetrating into all aspects of education at an unprecedented pace [1]. From assisting in the generation of teaching content and designing personalized learning experiences to intelligent assessment and feedback, Generative AI has demonstrated enormous application potential [2; 3]. However, along with the widespread application of the technology, a series of ethical, cognitive, and social issues have become increasingly prominent, triggering reflections and scrutiny from the education sector, philosophical circles, and even the entire society on the educational application of Generative AI [4; 5].

Traditional educational concepts emphasize the dominant role of human teachers, focusing on knowledge imparting, thinking cultivation, and value shaping. However, the intervention of Generative AI is reconstructing the power relations and knowledge production models in education. Does AI-generated content have authority? Will excessive reliance on AI weaken students' independent thinking abilities? How will algorithmic biases affect educational equity? [6] These questions point to the essence and purpose of education, requiring us to conduct in-depth discussions from a philosophical perspective.

Technically, while Generative AI is evolving rapidly, its applied research in education remains relatively lagging [7]. Existing studies mostly focus on exploring technical feasibility and application scenarios, lacking profound reflections on the philosophical foundations and ethical boundaries behind the educational application of Generative AI. Especially in developing countries, gaps in technological infrastructure and digital literacy may further exacerbate educational inequality [8, P. 156]. Therefore, it is necessary to conduct a comprehensive philosophical examination of Generative AI's application in education, providing value guidance for technological development and theoretical support for policy-making.

This study aims to deeply explore the essential characteristics, ethical dilemmas, and possible solutions of Generative AI in educational applications from a philosophical perspective, so as to construct a theoretical framework and practical guidance for building a responsible and sustainable AI educational ecosystem.

2. The Essential Characteristics of Generative AI in Education

Compared with traditional educational technologies, Generative AI demonstrates significant differences in the following aspects:

Proactive Content Generation. Traditional educational technologies mainly provide auxiliary functions such as information retrieval and resource management, while Generative AI can directly generate various types of educational content, including text, images, and audio [9]. This proactiveness transforms the way knowledge is produced, shifting teachers' roles from knowledge transmitters to content organizers and guides.

Depth of Personalized Learning. Based on big data analysis and machine learning algorithms, Generative AI can deliver highly personalized learning experiences

tailored to students' study habits, knowledge levels, and interest preferences [2]. This personalization is not only reflected in content recommendation but also in the customization of learning pace, difficulty, and feedback methods, thus maximizing students' learning potential.

Intelligent Interaction Modes. Generative AI can engage in intelligent dialogues with students through natural language processing technologies, answering questions, providing guidance, and offering assessment feedback [10]. Such intelligent interactions can simulate human teachers' instructional behaviors, providing timely and effective support-especially in large-scale online education, where it can alleviate the shortage of teaching staff.

Emergence of Knowledge Generation. Generative AI does not merely replicate or transmit existing knowledge; instead, it discovers new patterns and laws by learning from massive data, thereby generating novel knowledge [6]. This emergent property brings infinite possibilities for educational innovation, but it also challenges the authority and reliability of knowledge.

These essential characteristics indicate that Generative AI is not merely a tool, but an educational partner with autonomy and intelligence. It is profoundly transforming the form, content, and process of education, challenging traditional educational concepts and models.

3. The Current Status of Generative Artificial Intelligence Applications in Education

To gain an in-depth understanding of the issues in the application of Generative Artificial Intelligence (Generative AI) in education, this study conducted a survey among teachers and students.

(1) Survey of College Students

To explore the current status of college students' learning cognition in the Generative AI environment, a questionnaire survey was carried out. The author investigated 375 college students, including 53 male students (14.1 %) and 322 female students (85.9 %). In terms of grade distribution: freshmen accounted for 19.5 %, sophomores 30.1 %, juniors 36.0 %, and seniors or above 14.4 %. Regarding the frequency of using Generative AI tools: 97.6 % of students had experience using AI tools to complete learning tasks. 69.9 % frequently used tools like

ChatGPT, DEEPSEEK, and Doubao for academic tasks. 65.6 % believed that AI tools enabled them to complete tasks more efficiently. 68.5 % proactively used AI tools to seek problem-solving approaches in daily life. 22.1 % showed tool dependence. 47.2 % felt that AI tools had changed their learning habits. 56.5 % noted that AI had altered their learning pace. 48 % typically accepted AI-provided answers directly without verifying or questioning information sources.

The Omnidirectional Impact of AI on Learning Abilities In the following table, the proportion of "negative impacts" in all five questions exceeds that of "no impact," with the highest negative value appearing in the competence concern item (49.8 %) and the lowest in the viewpoint interference item (40.8 %). This indicates that students' anxiety about long-term capabilities even surpasses their perception of immediate interference, reflecting anticipatory anxiety.

Question 1: Willingness to Think Independently.

Negative impact: 48.6 %; Neutral: 39.2 %.

Question 2: Deep Thinking Ability.

Negative impact: 40.6 %; Neutral: 46.4 %.

Question 3: Depth of Writing Logic.

Negative impact: 37.6 %; Neutral: 45.1 %.

The data show that the more abstract the thinking ability, the stronger the perceived impairment-higher-order thinking is perceived as more severely affected than specific skills (e.g., writing). The inhibitory effect of AI on higher-order thinking exceeds its impact on concrete skills. The evidence chain indicates that AI use first weakens subjective initiative (highest negative rate in Question 1), then gradually erodes specific abilities. Students' anxiety about long-term capabilities far exceeds their perception of current practical issues. Notably, approximately 40 % of students remained undecided on all five questions, indicating that nearly half of them both acknowledge tool dependence and are reluctant to admit ability degradation. They are in a state of unconscious ability degradation, passively accepting the knowledge frameworks output by AI. This is more concerning than direct negative impacts, as the wavering group may lean toward either direction as AI becomes more pervasive.

Table 1. Negative Impacts of AI on Learning Abilities

NO.	Item	Highly Consistent (%)	Consistent (%)	Neutral (%)	Inconsistent (%)	Highly Inconsistent (%)
1	Since I started using AI frequently, my willingness to actively think about complex problems has diminished.	13.1	35.5	39.2	10.9	1.3
2	After long-term use of AI tools, I clearly feel that it is difficult to complete in-depth thinking independently without tool assistance.	13.1	27.5	46.4	10.7	2.4
3	When writing papers or reports, AI tools have had a negative impact on my writing logic and the depth of argumentation.	13.3	24.3	45.1	14.4	2.9
4	The opinions and conclusions provided by AI tools have interfered with the judgments I originally made through independent thinking.	12.0	28.8	47.5	9.9	1.9
5	I am concerned that long-term reliance on AI tools will weaken my ability to think independently and solve problems.	14.9	34.9	40.8	7.5	1.9

The Negative Effects of AI on Team Collaboration. As shown in Table 2, the author's analysis of the seven survey items reveals that the "Neutral" option for all items exceeded 44 %, indicating significant disagreement. Notably, the proportion of "Highly Inconsistent" was surprisingly low (1.6 %-2.7 %), meaning almost no one completely denied these negative impacts. The data reveal three tiers of issues:

Surface-level behavioral changes (e.g., reduced creative exploration).

Mid-level weakening of team interaction (e.g., insufficient discussion).

Deep-level cognitive degradation (e.g., loss of critical thinking).

The most striking finding is Item 4-46.4 % believed AI has replaced peer support, which is more alarming than "free-riding" (Item 5, 45.1 %), indicating AI is

alienating interpersonal relationships. A key contradiction emerges: while negative responses (Inconsistent + Highly Inconsistent) accounted for only 10 %-17 %, positive responses (Highly Consistent + Consistent) ranged from 35 %-42 %. This suggests most perceive issues but do not yet recognize their severity, existing in a critical state between quantitative and qualitative change.

The high proportion of neutrals (44.3 %-47.7 %) exposes a lack of clear stance, reflecting immature integration of teaching methods and AI tools. Four items had over 40 % negative evaluations (creativity/confidence/free-riding/thinking rigidity), indicating AI is shifting from an "auxiliary tool" to a "decision-making entity." Traditional collaboration relies on interpersonal interaction (36.5 % agreed it has weakened), while AI intervention is reshaping team dynamic structures.

Table 2. Negative Effects of AI on Team Collaboration

NO.	Item	Highly Consistent (%)	Consistent (%)	Neutral (%)	Inconsistent (%)	Highly Inconsistent (%)
1	When completing projects in group collaboration, the ready-made solutions provided by AI have reduced our joint exploration of unique creativity.	12.8	28.8	47.7	8.3	2.4
2	Due to reliance on AI tools for data collection, discussions among group members on data analysis have become less thorough.	12.3	28.5	46.1	10.9	2.1
3	The answers from AI tools have made group members lack confidence in their own thinking abilities, affecting their active participation in collaborative learning.	12.0	28.5	45.9	11.5	2.1
4	In collaborative learning, group members overly depend on AI tools, ignoring peer support among team members.	11.7	24.8	46.4	14.4	2.7
5	During group collaboration, AI tools allow some members to slack off, reducing their actual contribution to team tasks.	13.6	26.9	45.1	12.3	2.1
6	Information provided by AI tools causes group members to form fixed mindsets prematurely in collaborative learning, hindering multi-angle problem-solving.	12.3	29.1	44.3	12.0	2.4
7	Excessive trust in AI-generated content during group work leads to a lack of questioning and critical thinking among members.	11.7	27.5	46.1	13.1	1.6

Data indicate that Generative AI currently amplifies the contradiction between efficiency and quality in group collaboration. While it accelerates task completion (instrumental value), it significantly compresses core learning processes such as creative incubation, critical thinking, and interpersonal integration (educational value). To address the issues posed by AI tools in collaborative learning, solutions can be approached from three dimensions: usage norms, pedagogical guidance, and task design. By standardizing application scenarios, enhancing students' critical thinking, and reshaping task logic, we can balance the instrumental value of AI tools with the essence of collaborative learning-enabling technology to truly serve capacity development.

(2) Survey of Teachers

To gain an in-depth understanding of teachers' attitudes and behaviors toward the educational application of Generative AI, this questionnaire survey was conducted. The author investigated 260 teachers, with the following distribution by teaching experience:

Newly recruited teachers: 3.8 %;

Less than 5 years: 18.5 %;

6-10 years: 9.6 %;

11-20 years: 15.4 %;

Over 20 years: 52.7 %.

Key findings include: 52.3 % of teachers believe Generative AI has transformed teaching roles, while 31.5 % remained neutral. 63.8 % agreed that AI has

changed students' learning styles, with 28.5 % neutral. 49.6 % felt AI weakens students' thinking abilities, versus 39.6 % neutral. 62.3 % predicted AI will reshape future

educational models, with 31.5 % neutral. 51.2 % rely on AI to provide personalized student advice.

Table 3. Teachers' Attitudes and Behaviors Toward AI

NO.	Item	Highly Consistent (%)	Consistent (%)	Neutral (%)	Inconsistent (%)	Highly Inconsistent (%)
1	Do you think Generative AI will transform future educational models?	13.1	49.2	31.5	4.2	1.9
2	Do you believe using Generative AI will weaken students' thinking abilities?	10.8	38.8	39.6	9.6	1.2
3	When using Generative AI, do you find the operation too complex to apply in class?	10.0	38.1	36.9	14.2	0.8
4	Do you rely on using Generative AI in teaching to provide personalized and targeted advice to students?	10.0	41.2	37.7	9.6	1.5
5	Do you depend on Generative AI to design innovative teaching activities (e.g., diversified task-driven approaches, richer context creation) in instruction?	11.5	42.7	33.8	10.4	1.5
6	Does using Generative AI in teaching impose stress on your work?	8.5	30.0	39.2	21.2	1.2
7	Do you think Generative AI might generate false or biased content that misleads teaching?	11.2	35.4	43.1	9.2	1.2

The data in Table 3 show obvious polarization. On the one hand, teachers highly acknowledge that AI will transform education (62.3 % believe Generative AI will change future educational models), while on the other hand, they worry about the weakening of students' thinking abilities (49.6 % express such concerns). Only 48.1 % of teachers find operation complex, indicating technical barriers are not the main obstacle. Dependence data reveal nearly half of teachers (combined 52.7 %-54.2 % in Questions 4 and 5) already rely on AI in core teaching links-higher than expected. Surprisingly, regarding work pressure, only 38.5 % feel stressed, while 61.6 % feel relieved, confirming AI does enhance efficiency. Notably, the dependence on "personalized advice" (51.2 %) in Question 4 exceeds that on "innovative teaching activities" (54.2 %), showing teachers prefer using AI for standardized tasks over creative design. The data reveal teachers are in a "cognitive tearing period" of technological acceptance-actively embracing educational revolution (62.3 %) while alert to ability degradation and content risks (over 46 %). This term describes the cognitive fragmentation and struggle when individuals/groups experience conflicts between old and new cognitions or information shocks-precisely the stage teachers are entering amid AI-driven cognitive challenges.

4. The Philosophical Dilemmas of Generative AI in Educational Fields

Despite the promising prospects of Generative AI in education, its application is accompanied by profound philosophical dilemmas, primarily manifested in the following aspects:

Authority and Authenticity of Knowledge. Content generated by Generative AI is not always accurate,

potentially containing factual errors, logical flaws, or even biases [5, P. 140]. Excessive reliance on AI-generated content may mislead students' understanding of knowledge and even impair their cognitive abilities. Moreover, copyright issues of AI-generated content have become increasingly prominent, triggering concerns about academic integrity [11].

Autonomous Learning vs. Cognitive Dependence. Personalized learning is a key advantage of Generative AI, but overreliance on AI-customized learning paths may weaken students' autonomous learning abilities and critical thinking [12, P. 11]. Stuck in a state of passive knowledge reception for long, students may lose the motivation to explore, question, and reflect-becoming "cognitive slaves" to AI.

Equity and Bias. Algorithmic bias is a universal challenge in AI technology, including education [6]. If training data contain discriminatory information against specific groups (e.g., women, ethnic minorities), AI may generate biased content, exacerbating educational inequity. Additionally, the digital divide creates disparities in accessing AI educational resources, further widening educational gaps [8, P. 158].

Teacher-Student Relationship and Emotional Connection. Traditional education involves not only knowledge transmission but also emotional exchange and value shaping between teachers and students [13]. If AI replaces part or all of teachers' roles, it may weaken emotional bonds, affecting students' mental health and social adaptability. Furthermore, teachers' professional autonomy and creativity may be constrained, reducing them to AI "operators".

Educational Purpose and Human Development. The fundamental goal of education is to promote all-around

human development, cultivating socially responsible citizens with independent thinking and innovative spirit [14, P. 780]. However, excessive pursuit of AI's efficiency and convenience may overlook the cultivation of students' moral ethics, aesthetic taste, and social responsibility-distorting the purpose of education.

5. Path Reconstruction at the Levels of Philosophical Principles and Practical Countermeasures

To address the philosophical dilemmas triggered by Generative AI in education, we need to reconstruct pathways at both the philosophical principles and practical countermeasures levels. This aims to ensure that AI technology can truly serve educational purposes and promote all-around human development.

(1) Path Reconstruction at the Level of Philosophical Principles

People-Oriented Principle. Uphold a student-centered educational philosophy, emphasizing students' subjectivity and initiative. AI technology should serve as an auxiliary tool to support students' learning and development, rather than replacing their independent thinking and exploration [4].

Equity Promotion. Prioritize educational equity, eliminate algorithmic bias and the digital divide, and ensure all students equally access AI-driven educational resources and opportunities [8].

Teacher Respect. Respect teachers' professional knowledge and experience, leveraging their critical role in instructional design, content selection, and value guidance. AI technology should empower teachers to enhance teaching efficiency and quality, not replace their roles [8].

Value Orientation. Highlight the value-driven nature of education, focusing on cultivating students' moral ethics, aesthetic taste, and social responsibility. AI should not merely focus on knowledge transmission but also prioritize character shaping and value guidance.

Prudent Application. Maintain a cautious attitude toward AI application in education, fully assess potential risks and negative impacts, and adopt effective measures for prevention and control [5, P. 140].

(2) Path Reconstruction at the Level of Practical Countermeasures

Establish AI Ethical Review Mechanisms. Before introducing AI technology into education, strict ethical reviews must be conducted to assess potential ethical risks and formulate corresponding preventive measures [15; 16]. Reviews should cover algorithmic fairness, data security, privacy protection, and impacts on teacher-student relationships.

Strengthen Teacher Training. Enhance teachers' digital literacy and AI ethical awareness to enable effective use of AI for instructional support and guide students in proper AI tool usage [17; 18]. Training should include AI fundamentals, application methods, ethical issues, and critical thinking cultivation.

Develop High-Quality Educational Resources. Governments, universities, and enterprises should collaborate to develop high-quality, unbiased AI educational resources, ensuring equitable access for all students. Resource development must prioritize content accuracy, authority, and ethical validity.

Innovate Teaching Models. Explore new teaching models by integrating AI technology with traditional pedagogies to leverage their respective advantages. For example, AI can be used for personalized tutoring while encouraging group discussions and collaborative learning to foster critical thinking and communication skills.

Improve Laws and Regulations. Formulate comprehensive laws and regulations to standardize AI applications in education and protect student rights. For instance, clarify copyright ownership of AI-generated content, define data usage scopes and responsible entities, and prevent AI abuse.

Conclusions. Empirical investigation and philosophical critique in this study reveal that generative artificial intelligence (GenAI) triggers an ontological crisis, epistemological rupture, and ethico-political conflicts within education. These findings substantiate the profound tension between instrumental rationality and humanistic values in technological applications. While GenAI enhances educational efficiency and enables personalization, it simultaneously weakens students' autonomous thinking, distorts teachers' professional roles, and exacerbates educational inequity. The core pathology lies in technological transgression and axiological disorder.

To address these challenges, we propose the following solutions: **Philosophical Foundation:** Establish human-centered values as the ethical bedrock, positioning the holistic development of human beings as GenAI's ultimate educational purpose. **Maintain technology's status strictly as an assistive tool rather than a cognitive agent.** **Regulatory Framework:** Create a national-level AI ethics review framework for education. Implement lifecycle oversight of algorithmic fairness, data security, and content authenticity to prevent bias propagation and disinformation infiltration. **Professional Development:** Cultivate teachers' techno-humanistic dual competency through systematic training programs. Enhance digital literacy and ethical discernment to integrate AI as pedagogical augmentation-not role replacement. **Pedagogical Redesign:** Reengineer task-driven learning models with inquiry-based projects requiring higher-order thinking. Compel students to proactively interrogate AI-generated content, thereby restoring critical thinking praxis. Only through synergistic integration of value guidance, institutional governance, and pedagogical innovation can we achieve dialectical unity between GenAI and education's essence-ensuring technology authentically serves the primordial purpose of cultivating whole persons.

Use of AI tools in paper preparation. During the paper preparation AI tools were used to find the resources in the Internet.

References

1. Kars M.E. (2023). Generative AI in Education. *London Journal of Social Sciences*. № 6. P. 144–151. DOI: <https://doi.org/10.31039/ljss.2023.6.114>
2. Dhagare Mr.R.P. (2024). Generative AI and Education: A Symbiotic Relationship. *International Journal for Research in Applied Science and Engineering Technology*. № 12 (11). P. 1042–1045. DOI: <https://doi.org/10.22214/ijraset.2024.65279>

3. Łodzikowski K., Foltz P.W., Behrens J.T. (2024). *Generative AI and Its Educational Implications*. № 3. P. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2401.08659>
4. Swindell A., Greeley L., Farag A., Verdone B. (2024). Against Artificial Education: Towards an Ethical Framework for Generative Artificial Intelligence (AI) Use in Education. *Online Learning*. № 28 (2). P. 1–22. DOI: <https://doi.org/10.24059/olj.v28i2.4438>
5. Wang N., Wang X., Su Y.-S. (2024). Critical analysis of the technological affordances, challenges and future directions of Generative AI in education: a systematic review. *Asia Pacific Journal of Education*. № 44 (1). P. 139–155. DOI: <https://doi.org/10.1080/02188791.2024.2305156>
6. Yu H., Guo Y. (2023). Generative artificial intelligence empowers educational reform: current status, issues, and prospects. *Frontiers in Education*. № 8. P. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.3389/educ.2023.1183162>
7. Liu J., Wang C., Liu Z., Gao M., Xu Y., Chen J., Cheng Y. (2024). A bibliometric analysis of generative AI in education: current status and development. *Asia Pacific Journal of Education*. № 44 (1). P. 156–175. DOI: <https://doi.org/10.1080/02188791.2024.2305170>
8. Shankar S.K., Pothancheri G., Sasi D., Mishra S. (2024). Bringing Teachers in the Loop: Exploring Perspectives on Integrating Generative AI in Technology-Enhanced Learning. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*. № 35 (1). P. 155–180. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40593-024-00428-8>
9. Olga A., Saini A., Zapata G., et al. (2023). Generative AI: Implications and Applications for Education. № 3. P. 1–34. DOI: <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2305.07605>
10. Boubker O. (2024). From chatting to self-educating: can AI tools boost student learning outcomes? *Expert Systems with Applications*. Vol. 238. (Part A). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.121820>
11. Artyukhov A., Wołowiec T., Artyukhova N., Bogacki S., Vasylieva T. (2024). SDG 4, Academic Integrity and Artificial Intelligence: Clash or Win-Win Cooperation? *Sustainability*. № 16 (19). P. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.3390/su16198483>
12. Baek E.O., Wilson R.V. (2024). An Inquiry Into the Use of Generative AI and Its Implications in Education. *International Journal of Adult Education and Technology*. № 15(1). P. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.4018/ijaet.349233>
13. Shamsuddinova S., Heryani P., Naval M.A. (2024). Evolution to revolution: Critical exploration of educators' perceptions of the impact of Artificial Intelligence (AI) on the teaching and learning process in the GCC region. *International Journal of Educational Research*. Vol. 125. P. 102326. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2024.102326>
14. Oh P.S., Lee G.-G. (2024). Confronting Imminent Challenges in Humane Epistemic Agency in Science Education: An Interview with ChatGPT. *Science & Education*. № 34 (2). P. 779–805. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11191-024-00515-1>
15. Duggal I., Tripathi T. (2024). Ethical principles in dental healthcare: Relevance in the current technological era of artificial intelligence. *Journal of Oral Biology and Craniofacial Research*. № 14 (3). P. 317–321. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jobcr.2024.04.003>
16. Cappelli M.A., Di Marzo Serugendo G. (2024). A semi-automated software model to support AI ethics compliance assessment of an AI system guided by ethical principles of AI. *AI and Ethics*. № 5 (2). P. 1357–1380. DOI: <https://doi.org/10.1007/s43681-024-00480-z>
17. Mouta A., Torrecilla-Sánchez E.M., Pinto-Llorente A.M. (2024). Comprehensive professional learning for teacher agency in addressing ethical challenges of AIED: Insights from educational design research. *Education and Information Technologies*. № 30 (3). P. 3343–3387. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12946-y>
18. Hu X., Sui H., Geng X., Zhao L. (2024). Constructing a teacher portrait for the artificial intelligence age based on the micro ecological system theory: A systematic review. *Education and Information Technologies*. № 29 (13). P. 16679–16715. <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12513-5>

Надійшла (received) 16.09.2025

Прийнята (accepted) 01.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Sun Wei (Сунь Вей) – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", PhD student, Department of Philosophy, Jiamusi University, Faculty of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Educational Technologies, Jiamusi, PRC; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0984-6219> ;

Dolska Olha (Дольська Ольга Олексіївна) – National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Doctor of Philosophy, Professor, Professor, Department of Philosophy; Kharkiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>

О.В. ТКАЧЕНКО**СВІТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті досліджено спортивну діяльність з філософських та світоглядних позицій як феномен, що самоактуалізується й саморозвивається у сучасних соціальних практиках. Зазначено, що спортивна діяльність є втіленням таких цінностей як здоров'я, справедливість, рівність, свобода вибору, змагальність. Визначаючи завдання для досягнення спортивних результатів, людина виховує волюві якості, набуває нових знань, вчиться долати труднощі та концентрувати зусилля у відповідному напрямку. Підкреслюється, що спортивна діяльність постає з одного боку як індивідуальний життєвий пріоритет людини, який ґрунтується на здоров'язберігаючих практиках і цінностях, а з другого боку – як прояв публічного соціального буття на основі видовищності, змагальності, гри, емоційних переживань. Доведено, що соціальна роль спортивної діяльності об'єктивно збільшується на тлі сучасних суспільних реалій.

Ключові слова: спорт, змагальність, філософія спорту, здоров'я, гармонія, моделі спортивної діяльності.

О. V. TKACHENKO**WORLDVIEW AND PHILOSOPHICAL ASPECTS OF SPORTS ACTIVITY**

The paper explores sports activity from philosophical and worldview perspectives as a phenomenon that is self-actualizing and self-developing in modern social practices. It is noted that sports activity embodies such values as health, justice, equality, freedom of choice, and competitiveness. In setting goals to achieve athletic results, an individual cultivates willpower, acquires new knowledge, learns to overcome difficulties, and concentrates efforts in a specific direction. It is emphasized that sports activity appears, on the one hand, as an individual life priority grounded in health-preserving practices and values, and on the other hand – as a manifestation of public social existence based on spectacle, competition, play, and emotional experiences. It is argued that the social role of sports activity is objectively increasing against the backdrop of contemporary social realities.

Key words: sport, competitiveness, philosophy of sport, health, harmony, models of sports activity.

Постановка проблеми. Спортивна діяльність становить особливий різновид соціального та індивідуального буття. В її основі міститься споконвічне бажання людини змагатись, вдосконалювати власні фізичні якості, брати участь у грі у всіх її проявах. Спортивна діяльність є втіленням таких цінностей як здоров'я, справедливість, рівність, свобода вибору тощо. Розуміння світоглядної сутності спортивної діяльності неможливе без відповідної філософської методології, яка охоплює антропологічні, ціннісні, гносеологічні та онтологічні аспекти даної проблеми.

Спортивна діяльність постійно трансформується – з'являються новітні види спорту, нові покоління привносять власні уявлення про характеристики спортивної змагальності, розуміння користі спорту загалом. У зв'язку з цим, теоретичні та прикладні аспекти проблематики спортивної діяльності є актуальними й потребують додаткових наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спортивна діяльність є об'єктом дослідження різноспрямованих наукових публікацій – психологічних, педагогічних, медичних, філософських. Для нашого дослідження плідними стали ідеї таких класиків філософської думки як Г. Сковорода [11], Х. Ортега-і-Гассет [2], Т. Адорно [1].

Серед сучасних публікацій актуальними є наукова розвідка Р. Сіренко про гуманістичну

спрямованість спортивної діяльності, яка постає унікальним засобом всебічного виявлення талантів особистості [9], філософсько-антропологічне дослідження базових ознак спортивної діяльності М. Ібрагімова [4], стаття В. Білогур, в якій вона стверджує, що спортивна діяльність є передумовою творення загальної світової культури, що впливає на розвиток творчих здібностей особистості [3], роздуми Р. Поліщук щодо соціально-філософської інтерпретації спортивної діяльності, яка вбирає в себе цілу низку соціокультурних процесів та явищ, які пов'язані з розвитком спорту [7] тощо.

На нашу думку, у проаналізованих наукових працях світоглядно-філософські ідеї щодо спортивної діяльності потребують подальшого розвитку та систематизації.

Мета статті – дослідити спортивну діяльність у філософсько-світоглядному вимірі, розкрити її сутнісні характеристики.

Виклад основного матеріалу. Спортивна діяльність є унікальним цивілізаційним та культурним феноменом спрямованим на розкриття здібностей людини, зміцнення підвалин її фізичного існування та у підсумку на саморозвиток й самовдосконалення особистості.

Низка філософів зверталась до проблематики спорту, здорового способу життя, гармонії душі та тіла. Зокрема, Г. Сковорода зазначав, що важливим напрямом розвитку людини є гармонійна реалізація її

природних талантів та божого призначення, що характеризується поняттям «спорідненості» як передумови її всебічної самореалізації. Ідеальною особистістю, з точки зору Г. Сковороди, є вільна, щаслива та добродісна людина, яка характеризується здоровим тілом й красивою душею. Вона саморозкривається у нерозривному поєднанні вольових та розумових якостей, дій та думок, проявів серця [11, с. 440].

Натомість, іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет, наголошував на тому, що у спорті міститься значний культурний потенціал. Він зауважував, що наукова і художня творчість, політичний і моральний героїзм, релігійна святість співмірні з високими результатами спортивних змагань. «Життя, що бачить більше інтересу і цінності в своїй власній грі ...надає всім своїм зусиллям притаманний спорту радісний ...обрис» [2, р. 195-196].

Фундатор Франкфуртської школи Т. Адорно акцентував увагу на тому, що спортивна діяльність має двоїстий характер. Філософ доводить, що спорт є амбівалентним за своєю сутністю: «з одного боку, він може мати антиварварський і антисадистський ефект, завдяки fair play, лицарству, уваги до слабкого. З другого боку, багато його форм і правил здатні посилювати агресію, грубість і садизм, особливо тих осіб, які активно займаються спортом» [1, с. 99].

Трактуючи спорт у гуманістичному ключі, Р. Сіренко доводить, що гуманістична сутність спортивної діяльності проявляє себе в тому, що вона постає унікальним засобом всебічного виявлення талантів особистості, розкриття змісту призначення та постійного пошуку методик вдосконалення фізичних здібностей людини, збільшення її фізичних можливостей. «У сфері спорту, особливо в спорті високих досягнень, створюються все нові й нові засоби і методи виявлення особливих здібностей людини, потім вони переносяться на масову спортивну практику» [9, с. 68].

Формулюючи завдання для досягнення спортивних результатів людина виховує вольові якості, набуває нових знань, вчиться долати труднощі та концентрувати зусилля у відповідному напрямку.

На переконання М. Ібрагімова, філософсько-антропологічне дослідження базових ознак спортивної діяльності проявляє себе у поєднанні взаємообумовлених елементів – видовищного й результативного як проявів змагальності та гри. Такий підхід надає можливість прослідкувати специфічні трансформації властивостей людського тіла до еталонних різновидів фізичної культури, а також у підсумку покращити індивідуальні тілесно-біофізичні та духовно-психологічні якості спортсмена у контексті загального соціального та культурного прогресу. Таким чином, «сучасний спорт, з одного боку, є такою соціальною величиною, що не тільки не ігнорується інтелектуальною «аурою» суспільства, а й навпаки – визнається нею як чинник стабілізації культурної ідентичності народів. З іншого боку, сучасна фізкультурно-спортивна культура вимагає поглиблених філософських дискурсів, що дали б

змогу чітко визначити її місце та функції у загальній структурі цього досвіду» [4, с. 99].

У такому вимірі спортивна діяльність постає з одного боку як індивідуальний життєвий пріоритет людини, який ґрунтується на здоров'язберігаючих практиках і цінностях, а з другого боку – як прояв публічного соціального буття на основі видовищності, змагальності, гри, емоційних переживань. Відповідно другий вимір спортивної діяльності репрезентують професійні спортсмени, учасники різноманітних змагань та члени спортивних об'єднань. Навпаки, на індивідуальному рівні спортивної діяльності публічність не передбачається, вона постає як особистий вибір людини у своєму ставленні до власного тіла, здоров'я, способу життя. У цьому сенсі, на думку С. Могильової, «спортивна дія – це результат персонального, особистого зусилля, творчого акту, який по-справжньому можливий тільки у просторі зіткнення різних позицій. Це діяння вимагає й особливого суспільства, яке орієнтується насамперед на розвиток тілесної й духовної культури особистості, а отже, на розвиток її творчих потенцій, а не тільки на вузько прагматичні інтереси» [6, с. 8].

Цілком погоджуємось з даною авторкою у тому, що спортивну діяльність не варто розглядати однобічно – лише як результат фізичних зусиль, вона також є втіленням сили духу, цілеспрямованості, творчих здібностей людини.

Продовжуючи вищенаведені ідеї, В. Білогур стверджує, що спортивна діяльність є передумовою творення загальної світової культури, що відповідно суттєво впливає на формування й розвиток творчих здібностей особистості. Творча людина взаємопов'язана з загальним культурним тлом суспільства й світу, сприймаючи естетику культури, в тому числі фізичної, у всіх її проявах. Спортивна діяльність у чуттєво-творчому контексті є формою духовної активності, вона сприяє відкриттю істин буття. Заняття спортом викликають у нас емоційне піднесення, «яке змушує здригнутися «все наше єство», оскільки, досягаючи результату, відповідного цим формам духовної активності, ми наближаємося до того, до чого прагнули у відповідному духовному русі як до своєї мети. При цьому гедоністичне задоволення, задоволення моральне, інтелектуальне й естетичне залишаються досить різними станами стосовно один одного» [3, с. 70].

Вочевидь, спортивна діяльність людини здійснюється в межах існуючих національних, регіональних та світових традицій, які вона засвоює, осмислює та за можливістю примножує.

Необхідно зазначити, що соціальна роль спортивної діяльності об'єктивно збільшується на тлі сучасних суспільних реалій. Зокрема, посилення значення спорту обумовлене прискоренням динаміки розвитку низки складових соціального буття, що модифікує кількісні та якісні характеристики стресогенних факторів у взаємодії між людьми. Мова йде про зростання рівня цивілізаційних благ, появу нових форм комфортного життя, що призводять до загострення проблем зі здоров'ям, які спричинені гіподинамією, деформацією біоритмів людського

життя закладених природою, нездоровим харчуванням, руйнуючими здоров'я людини звичками та ін. Разом з тим, пришвидшується темпоральність суспільної мобільності, і саме фізична культура й спорт стають одними з найефективніших методів зміцнення соціальних статусних параметрів буття людини. У підсумку це призвело до того, що спортивна діяльність стала соціально значущим феноменом у системі суспільних відносин та механізмів існування сучасного соціуму.

Масовий спорт та фізична культура стали одними з ефективних соціальних технологій щодо зміцнення фізичних показників буття людини, збереження її здоров'я і працездатності. Також спорт слугує популярною формою активного відпочинку людини, методом протистояння стресам і викликам повсякденності. Як підкреслює Ю. Семенова, стрес як явище масового характеру з'являється у другій половині ХХ ст. До цього часу стресові стани були скоріше поодинокими випадками, але з розвитком технократичної цивілізації психологічні проблеми та «невротизація населення» набувають значного поширення. «Стреси, дистреси – породження технократичної культури, оскільки в умовах, коли знання прикладного характеру змінюються декілька разів за життя одного покоління, людина неодноразово протягом свого розвитку має спрямовувати свій інтелект на власну професійну перепідготовку, щоб не відстати від надшвидких ритмів сучасності. І у зв'язку з цим спорт і, особливо, масова фізична культура є одним із найнадійніших і безпечних засобів для зміцнення психічного та фізичного здоров'я, можливістю відійти від сучасних дистресів, пов'язаних з урбанізацією, технічним прогресом і глобалізацією» [8, с. 20-21].

Аналізуючи спортивну діяльність з філософських позицій, ми маємо підходити системно та комплексно до розуміння її природи й сутності, формулюючи максимальне коло проблемних питань.

Р. Поліщук констатує, що у соціально-філософській інтерпретації спортивна діяльність має широке значення та багатогранний світоглядний сенс. Вона вбирає в себе цілу низку соціокультурних процесів та явищ, які пов'язані з розвитком спорту – інститути управління спортивною діяльністю, спортивні та оздоровчі організації й рухи, які пропагують здоровий спосіб життя. Загалом, спорт являє собою не окремий феномен соціальної реальності, а є складовою суспільної системи, що трансформується і може бути визначена як відносно самостійна форма суспільного життя, що має специфіку за своєю інституційною будовою, формами втілення та методами організації. З соціально-філософських позицій спортивна діяльність може бути описана на основі процесів диференціації, принципах негомогенності сучасного спорту, з подальшим виокремленням «моделей спорту». «Критеріями розмежування тут виступають різні поєднання змінних величин, що визначають структуру цих моделей та впливають на процес їх формування» [7, с. 530].

Як правило основним критерієм виокремлення моделі спортивної діяльності є характер управління та фінансування цієї сфери – частка державного та приватного капіталу, централізована або децентралізована система управління тощо. Відштовхуючись від вищенаведеного науковці визначають такі базові моделі управління спортивною діяльністю:

1. Централізована – керування спортом реалізує відповідне міністерство, яке бере на себе переважну більшість функцій з управління спортивною сферою (Туреччина, Єгипет, Туніс, Ізраїль).

2. Регіональна (децентралізована) – центральний апарат управління спортивною сферою відсутній, весь функціонал та бюджетні ресурси забрані від державних структур й передані інститутам місцевого самоврядування (США).

3. «Комбінована (змішана) – управління здійснює багатогалузеве міністерство, значну частину функцій передано місцевим адміністраціям (Італія, Іспанія, Франція, Велика Британія та Україна)» [5, с. 45].

Вибір відповідної моделі управління спортивною діяльністю базується на філософсько-світоглядних принципах, ідеях, цінностях, які поділяє еліта держави, підтримує суспільство.

Як справедливо зауважує Р. Сіренко, тільки при оптимальному поєднанні зусиль всіх інституцій та суб'єктів у системі державного управління спортивною діяльністю стане можливим забезпечення прав різних верств населення займатись спортом протягом всього життя. Це сприятиме досягненню людиною належних параметрів функціонування організму, зміцненню її фізичного стану, розвитку традицій щодо реалізації уявлень про здоровий спосіб життя серед населення, допомагатиме соціально-психологічному, фізичному та ментальному процвітанню людини. «Позитивне вирішення цих проблем можливе за умов стратегічного формування і реалізації державного регулювання у сфері фізичної культури і спорту, лобювання його на рівні органів державної влади, за підтримки засобів масової інформації та фінансових організацій» [10, с. 300].

На нашу думку, філософія управління спортивною діяльністю у демократичних країнах, в Україні зокрема, має ґрунтуватись на принципах відкритості, доступності для широких верств населення, розгалуженості системи спортивних об'єктів, пропаганди здорового способу життя особливо серед молоді, а також масовості й ресурсної забезпеченості спортивних організацій та споруд тощо.

Висновки. Таким чином, у світоглядно-філософському контексті спортивна діяльність є особливою сферою людського буття, якій притаманна змагальність, видовищність, спрямованість на збереження здоров'я людини й розвиток її вольових та ціннісних якостей. Спортивна діяльність не обов'язково є публічною, вона може мати індивідуальний характер, слугуючи засобом підтримки та розвитку фізичних кондицій людини. У той же час, фізична складова спорту має

базуватись на ціннісних орієнтирах та духовних основах. У філософській традиції проблематика спорту привертала увагу багатьох мислителів, починаючи від стародавніх часів, закінчуючи сьогоденням. У загальному розумінні спортивна діяльність розглядалась як складова культури людини, як засіб саморозвитку та самовдосконалення, як своєрідний прояв творчого начала особистості. У філософських наукових працях присвячених спорту, наголошується на взаємозв'язку та взаємовпливі фізичного й духовного начала людини, які в ідеалі мають бути у гармонії.

Використання III-інструментів. Застосування III-інструментів: для пошуку джерел інформації, перевірки орфографії та пунктуації.

Список джерел інформації

1. Adorno T. (1970). *Erziehung zur Mündigkeit*. Frankfurt/M. : Suhrkamp. 156 p.
2. Ortega Y. Gasset J. (1950). *El tema de nuestro tiempo*. Obrass completas. Madrid, Cap. 10. P. 192–196.
3. Білогур В. (2013). Спорт як соціально-ціннісна й тілесно-духовна система. *Versus*. Вип. 2 (2). С. 68–73.
4. Ібрагімов М. (2014). Філософія спорту в генезі історико-культурологічних студій та у вітчизняних перспективах. *Філософська думка*. № 1. С. 97–110.Р
5. Лисенко І. (2023). Теоретичний аналіз сучасних моделей державної участі в управлінні спортом. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту. Науково-теоретичний журнал*. № 1. С. 44–47. DOI: 10.32652/tmfvs.2023.1.44–47
6. Могільова С.В. (2008). *Сучасний спорт в екзистенціальному та соціально-комунікативному вимірах* : автореф. дис.... канд. філос. наук, Харків. 18 с.
7. Поліщук Р.М. (2020). Національний спорт як навчальний курс та його світоглядно-філософське значення. *Молодий вчений*. Вип. 4 (80). С. 528–532. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-110>
8. Семенова Ю.А. (2011). Сучасний спорт і здоров'я людини як соціокультурні цінності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки*. Вип. 940 (41). С. 20–23.
9. Сіренко Р.Р. (2019). Соціально-філософський базис феномена спорту та фізичної активності в суспільстві в контексті національного державотворення. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. № 9. С. 67–70.
10. Сіренко Р.Р. (2019). *Уніфікація механізмів державного регулювання фізкультурно-виховної діяльності у закладах вищої освіти України* : дис. док. наук з державного управління. Харків. 454 с.
11. Сковорода Г. (1973). *Сродность к богословию*. Повне зібрання творів: У 2 т. Т. 1. Київ : Наукова думка. 532 с.

References (transliterated)

1. Adorno T. (1970). *Erziehung zur Mündigkeit*. Frankfurt/M. : Suhrkamp. 156 s.
2. Ortega Y. Gasset J. (1950). *El tema de nuestro tiempo*. Obrass completas. Madrid, Cap. 10. P. 192–196.
3. Bilohur V. (2013). Sport yak sotsialno-tsinnisna y tilesno-dukhovna systema. *Versus*. Vyp. 2 (2). S. 68–73.
4. Ibrahimov M. (2014). Filosofiia sportu v henezi istoriko-kulturolohichnykh studii ta u vitchyznianskykh perspektyvakh. *Filosofska dumka*. № 1. S. 97–110.
5. Lysenko I. (2023). Teoretychnyi analiz suchasnykh modelei derzhavnoi uchasti v upravlinni sportom. Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu. *Naukovo-teoretychnyi zhurnal*. № 1. S. 44–47. DOI: 10.32652/tmfvs.2023.1.44–47.
6. Mohilova S.V. (2008). *Suchasnyi sport v ekzystsentsialnomu ta sotsialno-komunikatyvnomu vymirakh* : avtoref. ... kand. filos. nauk, Kharkivskiy natsionalnyi un-t im. V.N. Karazina. 18 s.
7. Polishchuk R.M. (2020). Natsionalnyi sport yak navchalnyi kurs ta yoho svitohliadno-filosofske znachennia. *Molodyi vchenyi*. Vyp. 4 (80). S. 528–532. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-110>
8. Semenova Yu.A. (2011). Suchasnyi sport i zdorov'ia liudyny yak sotsiokulturni tsinnosti. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia : Teoriia kultury i filosofiiia nauky*. Vyp. 940 (41). S. 20–23.
9. Sirenko R.R. (2019). Sotsialno-filosofskyi bazys fenomena sportu ta fizychnoi aktyvnosti v suspilstvi v konteksti natsionalnoho derzhavotvorennia. *Publichne upravlinnia ta administruvannia v Ukraini*. № 9. S. 67–70.
10. Sirenko R.R. (2019). Unifikatsiia mekhanizmiv derzhavnoho rehuliuвання fizkulturno-vykhovnoi diialnosti u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy: dys. dok. nauk z derzhavnoho upravlinnia, Natsionalnyi universytet tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. 454 s.
11. Skovoroda H. (1973). *Srodnost k bohoslavii*. Povne zibrannia tvoriv: U 2 t. T. 1. Kyiv : Naukova dumka. 532 s.

Надійшла (received) 29.10.2025

Прийнята (accepted) 10.11.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Ткаченко Олександр Володимирович (Tkachenko Oleksandr) – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, аспірант кафедри філософії; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7962-7006>

М.В. ТРИНЯК, С.О. РУДЕНКО

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ АНАЛІЗ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ В МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ВІЙНИ

У статті представлено бачення структури філософсько-освітнього аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни контекстно інтеркультурної компетентності. Наголошено увагу на міжгалузевому і міждисциплінарному підходах до осмислення ключового поняття життєтворчості. Міжгалузевий підхід обумовлює відповідні трансформації у формальній і неформальній освіті, програмах неперервного особистісного і професійного розвитку, курсів підвищення кваліфікації. У структурі філософсько-освітнього аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни виокремлено компоненти-концентри: філософський, освітній, проектно-прогностичний. Зазначено про перспективність заявленої проблеми для розроблення концепції освіти для миру, підвищення рівня професійної журналістики, наповнення інформаційного простору якісним медійним контентом та різноманітними джерелам з урахуванням нейророзмаїття аудиторій.

Ключові слова: інтеркультурна компетентність, життєтворчість, молодь, Україна, філософія освіти, дискурс, філософсько-освітній аналіз, євроінтеграція, стратегія, творчість.

M.V. TRYNYAK, S.O. RUDENKO

PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL ANALYSIS OF LIFE CREATIVITY IN THE MEDIA DISCOURSE OF WAR

The paper presents a vision of the structure of the philosophical and educational analysis of life creativity in the media discourse of war in the context of intercultural competence. Attention is drawn to the interdisciplinary approaches to understanding the key concept of life creativity. The interdisciplinary approach determines the corresponding transformations in formal and informal education, programs of continuous personal and professional development, and advanced training courses. In the structure of the philosophical and educational analysis of life creativity in the media discourse of war, the following components are distinguished: philosophical, educational, project-prognostic. The perspective of the stated problem for developing the concept of education for peace, increasing the level of professional journalism, filling the information space with high-quality media content and various sources, taking into account the neuro diversity of audiences, is noted.

Key words: intercultural competence, life creativity, youth, Ukraine, philosophy of education, discourse, philosophical and educational analysis, European integration, strategy, creativity.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена низкою чинників, які супроводжують суспільне життя українців в наш час. Довготривала відносна ізоляція, що стала наслідком спершу всесвітньої пандемії, згодом – відкритої збройної агресії проти України, інтенсивна цифрова трансформація усіх сфер суспільно-правових відносин, – усе це увиразнює проблематику життєтворчості, ролі інтеркультурної компетентності в комунікації, спрямованої на подолання екзистенційних викликів гібридної війни. Україна виборює свою незалежність і цілісність не лише на полі бою. Прояви гібридної війни у відкритому інформаційному і медіапросторі актуалізують розвиток концепції життєтворчості на засадах людяності. Перспектива, яку утворює життєтворчість на особистісному, суспільному і глобальному рівнях, здатна ефективно протистояти масштабним кібератакам, маніпулятивним технологіям у відкритому інформаційному просторі, долати ризики прихованої і відкритої пропаганди у соціальних мережах та мобільних меседжерах, потоку дезінформації та емоційної експлуатації громадян. Життєтворчість по суті – це осмислення творчого

процесу життя. Такий процес передбачає опору на критичне мислення і розвинений емоційний інтелект кожної людини. Ці та інші риси допомагають проектувати, планувати і втілювати в реальність активні форми і способи життєдіяльності. Медійний дискурс війни в умовах гібридної війни і довготривалої збройної агресії спрямовують життєтворчість на наповнення свого змісту такими сенсами й опорами, які допоможуть людині бути активною, діяльною в різних суспільно-правових відносинах, здатною робити свідомий моральний вибір навіть у складних обставинах реальної загрози життю і безпеці.

Проблема, заявлена у назві цієї статті, звісно, своєю перспективою передбачає утвердження цінностей миру та гуманізму у широкому значенні. Фундаментом життєтворчості в реаліях воєнного стану є усвідомлена потреба і здатність до неперервного розвитку критичного мислення, регулярно оновлювана медіа-грамотність як базова загальна компетентність кожної людини. Дослідження своєю ідеєю і методологією відповідає приписам і завданням Доктрини інформаційної безпеки України, що затверджена Указом Президента України «Про

рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». Філософсько-освітній аналіз життєтворчості важливий для формування кейсів стратегічних комунікацій як на національному, так і міжнародному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософсько-освітній аналіз життєтворчості перебуває у центрі уваги широкого кола науковців і практиків. І. Бех, В. Кремінь, В. Огнев'юк досліджують міжгалузеві аспекти загальної методології, впливу медіа на формування суспільних цінностей, у тому числі – цінностей освіти [8]. Широкий пласт досліджень присвячено практикам життєтворчості у медіа і засобами медіа, наприклад: медіа-компетентність (Л. Найдюнова, С. Шейбе, Ф. Рогоу) [15], проблематика медіа-залежностей, попередження маніпуляцій в комунікаціях (Г. Мироненко, М. Житарюк, Т. Балда, Т. Лильо) [7], самопрезентація через медіа-продукт (Я. Шмідт) та інші. Філософсько-освітні компоненти життєтворчості в розмаїтій палітрі мовної та літературної спадщини української культури, філософської думки вивчають О. Городиська, О. Дольська, Л. Карпець, В. Міщенко, Н. Радіонова, М. Триняк, М. Хаустова, багато інших дослідників [2; 3; 4; 5; 9; 11; 12; 13]. Разом із тим, виклики продовжуваної збройної агресії і нагальна потреба оптимізації розвитку медіа-грамотності усіх громадян, виклики екзистенційного порядку, розширення спектру стигми громадян, – ці та інші чинники актуалізують проблематику життєтворчості в медійному дискурсі війни.

Мета статті – структурувати філософсько-освітній аналіз життєтворчості в медійному дискурсі війни.

Виклад основного матеріалу. Вивчення матеріалів з теми дослідження засвідчує про міжгалузевий і міждисциплінарний підходи до осмислення ключового поняття життєтворчості. Це, звісно, відображається на загальній і конкретних методологіях, вибору методів дослідження. У межах цієї статті конкретизуємо загальні компоненти структури філософсько-освітнього аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни контекстно інтеркультурної компетентності. Зазначимо тут, що інтеркультурну компетентність розглядаємо у синтезі мовних і соціальних компетентностей за М. Байрамом. Це дозволяє структурувати філософсько-освітній аналіз життєтворчості в медійному дискурсі війни з урахуванням ефективних стратегій комунікації, описати концептуально-критичний, освітній (практичний) компоненти.

Погодимося із фахівцями щодо значущості критичного аналізу «медіа-дискурсу у висвітленні воєнних конфліктів у філософському вимірі сучасності», глибинного аналізу соціо-психологічних аспектів мови (С. Гейко, Т. Гейко, О. Лаута, О. Притика) [1], інформації, що подається у процесі невербальної комунікації (М. Триняк) [13]. Осмислення міжгалузєвого підходу передбачає інтеграцію з такими міркуваннями і висновками

науковців та компонентів структури філософсько-освітнього аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни, відповідні трансформації в освітній процес (формальну і неформальну освіту, неперервний особистісний і професійний розвиток та програми підвищення кваліфікації).

Не претендуючи на вичерпність, пропонуємо структурувати філософсько-освітній аналіз життєтворчості в медійному дискурсі війни таким чином, як візуалізовано на рисунку 1.

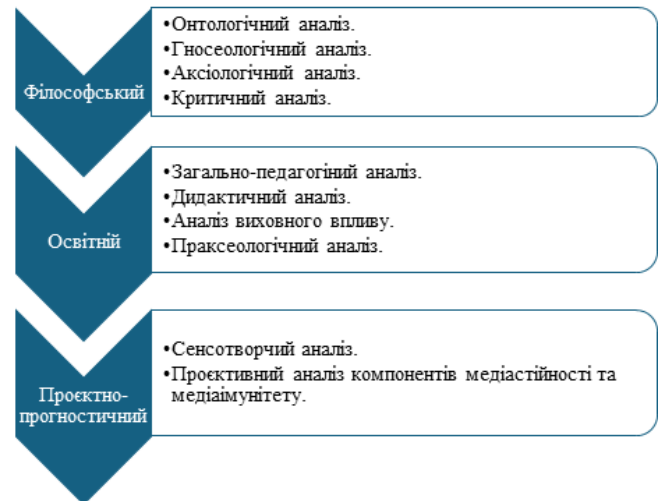

Рис. 1. Філософсько-освітній аналіз життєтворчості

У пропонованій структурі філософсько-освітнього аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни передбачено онтологічний аналіз концептів і сутності досліджуваних явищ, наприклад: життєтворчість, комунікація засобами медіа, медійний дискурс, інтеркультурна комунікація під час війни, цифрова трансформація комунікації, освіти, медіа. У цьому ключі варто звернути увагу на бачення руху медіа під час воєнного стану. Зокрема, доволі повно такі дані представлено у результатах досліджень і моніторингу: «Медійно-дискурсивний простір сучасної України» [4]; «Медіа в умовах війни» [6]; «Стан українських регіональних медіа» [10], «Зміни в медіа під час повномасштабного вторгнення» [14]. Гносеологічний аналіз істинності, обґрунтованості і верифікації знань, що істяться в наративах медійного дискурсу війни, алгоритмів конструювання життєтворчості за результатами гносеологічного аналізу [7]. Аксіологічний аналіз передбачає розкриття ціннісного навантаження наративів, що транслюються засобами медіа, дослідження і оцінки рівнів використання моральних та етичних аспектів, які формуються чи руйнуються через медіадискурс війни, у тому числі – в інтеркультурних комунікаціях на різних рівнях, формування чи моделювання суспільного світогляду. Синтезуючим у цьому компоненті структури вважаємо критичний аналіз, який дозволяє у процесі дослідження виявити і розкрити наявні суперечності, ідеологічні упередження та стереотипи прихованих смислів, тим самим забезпечує власне можливість життєтворчості у повоєнному транзиті України. Критичний аналіз має важливе навантаження:

врешті-решт сприяти попередженню розвитку пропаганди та маніпуляцій для стабільного миру в Україні.

Освітній компонент структури філософсько-освітнього аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни передбачає загально-педагогічний і дидактичний аналіз навчального та розвивального потенціалу наративів життєтворчості у медійному дискурсі для осмислення ефективності, наприклад, технології кейсів, супервізії, діалогу і полілогу для формування професійних чи фахових компетентностей в умовах війни і на етапі повоєнного транзиту. Важливим напрямом загально-педагогічного аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни є широка практика використання візуального контенту для комунікації (меми, відео, фото для висловлення симпатії, громадянської позиції, тощо). Пізнання елементів функціонування цього та подібних явищ з позицій педагогічної доцільності, оцінки результативності важливе для чіткого осмислення результативності цілеспрямованого педагогічного впливу як вагомому чиннику розвитку життєтворчості.

Аналіз виховного впливу і праксеологічний аналіз медійного дискурсу війни передбачає вивчення і моніторинг процесів формування суспільної думки про війну, світогляду громадян під час війни засобами медіа. Це включає переосмислення ролі та змісту інтеркультурної компетентності, орієнтації її на активацію безпосереднього мовлення (стилістика новин, публікації, репортажі тощо), соціокультурні контексти, невербальна комунікація та її психологічне навантаження, відображення цих елементів в арсеналі методів і методик формування світогляду життєтворчості для консолідації українського суспільства.

Освітній компонент структури філософсько-освітнього аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни є практично-зорієнтованим. У цьому простежується праксеологічний аналіз, коли під час розроблення освітніх програм, курсів, освітніх компонент приділяється увага вибору змістовно-методичного та організаційного забезпечення з позицій ефективності, оптимальності шляху досягнення поставлених завдань. Життєтворчість в медійному дискурсі війни – це рівність не лише у споживанні інформаційного контенту медіа, а й перетворення такого контенту для розвитку соціальної активності особистості, підтримки соціального оптимізму для стійкості, розвитку критичного мислення для медіа-, інфо- і кіберграмотності різних категорій громадян. Результати освітнього компоненту по суті є стимуляторами життєтворчості, наприклад: створення медіа-контенту на платформах соціальних мереж; створення і підтримка блогів, підготовка і поширення тематичних подкастів; інтерпретація історичних подій в діафільмах, есе; трансформація та переосмислення архетипів в літературі і фольклорі для створення нового сюжету, наприклад, створення оптимістичних, іронічних підтримуючих мемів з історичними постатями як реакція на повідомлення

в медіа; актуалізація і розширення загальних і професійних компетентностей різних категорій громадян, наприклад, інфогігієни, кіберграмотності, опанування технологічними навичками оператора, режисури, монтажу тощо.

Концентричний підхід до структурування філософсько-освітнього аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни обумовлює третій блок – проєктно-прогностичний. Він певною мірою інтегрує результати перших двох описаних вище компонентів. Цей компонент визначає бажану кінцеву мету медійного дискурсу війни: формування сенсів і життєвих орієнтирів на основі поєднання результатів філософського і освітнього аналізів. Ці сенси і життєві орієнтири утворюють, у свою чергу, змістовний ціннісний пласт стратегій, практичних рекомендацій подолання викликів війни, створення умов для розвитку свободи слова, посилення уваги (у тому числі, на рівні переосмислення профорієнтології у сфері освіти і професійної підготовки) до підвищення рівня професійної журналістики, наповнення інфомедійного простору якісним контентом та різноманітними джерелам, урахування у творенні медіа-контенту нейророзмаїття аудиторій.

Висновки. Отже, філософсько-освітній аналіз життєтворчості в медійному дискурсі війни не тільки описує, а й ціннісно інтерпретує, проєктує доцільно педагогічні способи взаємодії медіа і споживачів інформаційного продукту для підвищення медіастійкості, транслявання ідеї «освіти для миру», утвердження інших гуманістичних цінностей в реаліях жорстких викликів безпеки. На рисунку 2 представлено змістові наголоси у пропонованій в цій статті структурі філософсько-освітнього аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни.

Рис. 2. Змістові акценти в структурі філософсько-освітнього аналізу життєтворчості в медійному дискурсі війни

Перспективою подальшого розроблення проблеми, яка визначила основу цієї публікації, вбачаємо проєктування концепції освіти миру з урахуванням викликів і ресурсних можливостей великих мовних моделей штучного інтелекту, залучення допоміжних установ і організацій до реалізації програм і менеджменту виконання такої

концепції, пошук сучасних способів гуманістичних інтерпретацій цінностей-снів представників української філософської думки в інтеркультурному комунікативному просторі.

Використання ШІ-інструментів. При підготовці статті ШІ-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації, перевірки орфографії та візуалізації авторських даних на рисунку 2.

Список джерел інформації

1. Geiko, S.M., Heiko, T.M., Lauta, O.D., Prytyka, O. (2023). The role of media discourse in coverage of military conflicts. *Humanities Studies: Pedagogy, Psychology, Philosophy*, 11(4), 190–195. DOI: [https://doi.org/10.31548/hspedagog14\(4\).2023.190-195](https://doi.org/10.31548/hspedagog14(4).2023.190-195)

2. Виговська Н. (18.11.2024). *1000 днів повномасштабної війни: як українські медіа вистояли під час російської військової агресії*. Інститут масової інформації. Retrieved from <https://imi.org.ua/monitorings/1000-dniv-povnomasshtabnoyi-vijny-yak-ukrayinski-media-vystoyaly-pid-chas-rosijskoyi-vijskovoyi-i64963>

3. Дольська О.О., Міщенко В.І., Городиська О.М. (2025). Соціо-аксіологічний вимір технічної творчості (методологічні пошуки у ХХІ ст.). *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. № 1. С. 21–27. DOI: 10.20998/2227-6890.2025.2.03. Retrieved from <http://aprus.khpi.edu.ua/article/view/336795>

4. *Досвід війни*. Медієно-дискурсивний простір сучасної України. (2024). За редакцією Світлани Романюк. Варшава : Totem.com.pl. Retrieved from https://www.pl/data/include/cms/Doswiadczenie_wojny_Romaniu_k_Svitlana_2024.pdf

5. Карпець Л., Хаустова М. (2025). Освіта як простір взаємодії мови й життєтворчості. *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers*. Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica». 24 (101). P. 188–194. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-19>

6. *Медіа в умовах війни: що показало перше в Україні комплексне дослідження втрат журналістики* (26.06.2025). Retrieved from <https://webportal.nrada.gov.ua/media-v-umovah-vijny-shho-pokazalo-pershe-v-ukrayini-kompleksne-doslidzhennya-vtrat-zhurnalistyky/>

7. *Медіадискурс війни: український та закордонний досвід* : монографія. (2025). Мар'ян Житарюк, Тарас Балда, Тарас Лильо та ін. ; наук. ред., упорядк., вступ, висновки проф. М. Житарюк. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 296 с. Retrieved from <https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/03/Mediadyskurs-web.pdf>

8. *Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики*. (2017). Збірник наукових праць. Київ : Видавничий дім «Сам». 400 с.

9. Радіонова Н. (2025). Феномен жажливого у життєтворчості М. Гоголя: філософсько-антропологічний аналіз. *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers*. Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 23(100). P. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-11>

10. Стан українських регіональних медіа. (2025). Media Development Foundation. Retrieved from <https://research.mediadevelopmentfoundation.org/>

11. Триняк М. (2025). Інтеркультурна комунікація в освіті як простір добрососусьтності: потенціал дизайну освітнього середовища у сприянні етичній взаємодії. *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers*. Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica». 23(100). P. 206–211. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-22>

12. Триняк М. (2011). *Інтеркультурна комунікація в освіті: тенденції розгортання у сучасних соціокультурних контекстах*. Дисертація ... д-ра філософських наук, спеціальність 09.00.01. Харків, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. 431 с.

13. Триняк М. (2024). Невербальна комунікація як фактор адаптації в інтеркультурному просторі. *«Освітній дискурс: збірник наукових праць»*. Випуск № (50). С. 23–28. Retrieved from <https://www.journal-discourse.com/uk/arkhiv/2024-rik/vipusk-50-7-9>

14. Український медіаландшафт 2022–2024. (2024). *Зміни в медіа під час повномасштабного вторгнення : аналітичний звіт*. Штурхецький С., Погорелов О., Чернявський С. Томіленко С., Мороз В, Бідошко Л. Київ : Центр вільної преси. 104 с. Retrieved from https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2025/03/Ukrainian_Media_Landscape_2022-2024_UA.pdf

15. Шейбе С., Рогоу Ф. (2014). Медіаграмотність: Підручник для вчителя. Сінді Шейбе, Фейз Рогоу. Перекл. з англ. С. Дьома; за загал. ред. В. Іванова, О. Волошенюк. Київ : Центр вільної преси, Академія української преси. 319 с. Retrieved from https://document.kdu.edu.ua/info_zab/061_108.pdf

References (transliterated)

1. Geiko, S.M., Heiko, T.M., Lauta, O.D., Prytyka, O. (2023). The role of media discourse in coverage of military conflicts. *Humanities Studies: Pedagogy, Psychology, Philosophy*, 11(4), 190–195. DOI: [https://doi.org/10.31548/hspedagog14\(4\).2023.190-195](https://doi.org/10.31548/hspedagog14(4).2023.190-195)

2. Vyhovska N. (18.11.2024). 1000 dnyv povnomasshtabnoi viiny: yak ukrainski media vystoialy pid chas rosiiskoi viiskovoi ahresii. Instytut masovoi informatsii. Retrieved from <https://imi.org.ua/monitorings/1000-dniv-povnomasshtabnoyi-vijny-yak-ukrayinski-media-vystoyaly-pid-chas-rosijskoyi-vijskovoyi-i64963>

3. Dolska O.O., Mishchenko V.I., Horodyska O.M. (2025). Sotsio-aksiolohichni vymiry tekhnichnoi tvorchosti (metodolohichni poshuky u XXI st.). *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI»*. Serii: Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva. № 1. S. 21–27. DOI: 10.20998/2227-6890.2025.2.03. Retrieved from <http://aprus.khpi.edu.ua/article/view/336795>

4. Dosvid viiny. Mediino-dyskursyvnyi prostir suchasnoi Ukrainy. (2024). Za redaktsiieu Svitlany Romaniuk. Varshava : Totem.com.pl. Retrieved from https://www.pl/data/include/cms/Doswiadczenie_wojny_Romaniu_k_Svitlana_2024.pdf

5. Karpets L., Khaustova M. (2025). Osvita yak prostir vzaemodii movy y zhyttietvorchosti. *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers*. Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica». 24 (101). P. 188–194. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-19>

6. Media v umovakh viiny: shcho pokazalo pershe v Ukraini kompleksne doslidzhennya vtrat zhurnalistyky (26.06.2025). Retrieved from <https://webportal.nrada.gov.ua/media-v-umovah-vijny-shho-pokazalo-pershe-v-ukrayini-kompleksne-doslidzhennya-vtrat-zhurnalistyky/>

7. Mediadyskurs viiny: ukrainskyi ta zakordonnyi dosvid : monohrafiia. (2025). Marian Zhytariuk, Taras Balda, Taras Lylo ta in. ; nauk. red., uporiadk., vstup, vysnovky prof. M. Zhytariuk. Lviv : LNU imeni Ivana Franka. 296 s. Retrieved from <https://journ.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/03/Mediadyskurs-web.pdf>

8. *Naukove zabezpechennia rozvytku osvity v Ukraini: aktualni problemy teorii i praktyky*. (2017). Zbirnyk naukovykh prats. Kyiv : Vydavnychiy dim «Sam». 400 с.

9. Radionova N. (2025). Fenomen zhakhlyvoho u zhyttietvorchosti M. Hoholia: filosofsko-antropolohichniy analiz. *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers*. Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 23(100). P. 101–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-11>
10. Stan ukrainskykh rehionalnykh media. (2025). Media Development Foundation. Retrieved from <https://research.mediadevelopmentfoundation.org/>
11. Tryniak M. (2025). Interkulturna komunikatsiia v osviti yak prostir dobrochesnosti: potentsial dyzainu osvithnoho seredovyshcha u sprianni etychnii vzaiemodii. *Humanities Studies: Collection of Scientific Papers*. Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica». 23(100). P. 206–211. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-22>
12. Tryniak M. (2011). Interkulturna komunikatsiia v osviti: tendentsii rozghortannia u suchasnykh sotsiokulturnykh kontekstakh. *Dysertatsiia...d-ra filosofskykh nauk, spetsialnist 09.00.01*. Kharkiv, Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni H.S. Skovorody. 431 s.
13. Tryniak M. (2024). Neverbalna komunikatsiia yak faktor adaptatsii v interkulturnomu prostori. «Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats» Vypusk № (50). S. 23-28. Retrieved from <https://www.journal-discourse.com/uk/arkhiv/2024-rik/vipusk-50-7-9>
14. Ukrainyskyi medialandshaft 2022–2024. (2024). Zminy v media pid chas povnomasshtabnoho vtornnennia: analitychnyi zvit. Shturkhetyskyi. S., Pohorelov O., Cherniavskiy S. Tomilenko S., Moroz V, Bidochko L. Kyiv : Tsentrl vilnoi presy. 104 s. Retrieved from https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2025/03/Ukrainian_Media_Landscape_2022-2024_UA.pdf
15. Sheibe S., Rohou F. (2014). *Mediahramotnist: Pidruchnyk dlia vchytelia*. Sindi Sheibe, Feiz Rohou. Perekl. z anhl. S. Doma; za zahal. red. V. Ivanova, O. Volosheniuk. Kyiv : Tsentrl vilnoi presy, Akademiia ukrainskoi presy. 319 s. Retrieved from https://document.kdu.edu.ua/info_zab/061_108.pdf

Надійшла (received) 20.11.2025

Прийнята (accepted) 02.12.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Триняк Майя Вікторівна (Trynyak Maya) – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії ім. проф. М.Д. Култаєвої; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-8535> ;

Руденко Світлана Олександрівна (Rudenko Svitlana) – Відокремлений структурний підрозділ «Харківський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету», кандидат філософських наук, викладач циклової комісії економіки, управління та адміністрування; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9317-9705>

*I.M. УШНО***ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У АЕРОКОСМІЧНІЙ ІНЖЕНЕРІЇ:
АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД**

У статті досліджується гендерна рівність у STEM-науках, зокрема в аерокосмічній інженерії, через призму автобіографічного підходу. Спершу окреслюється загальний контекст гендерних викликів у аерокосмічній галузі, надається історичний і соціальний фон. Далі розглядається теорія та методологія автобіографічного підходу, включно з етапами його застосування в дослідженні. На основі цього підходу наводиться конкретний кейс, базований на інтерв'ю, що ілюструє практичне застосування цієї методології та демонструє реальні приклади гендерних аспектів у цій сфері. Таким чином, стаття пропонує ґрунтовний аналіз і практичний приклад застосування автобіографічного підходу для дослідження гендерної рівності в аерокосмічній інженерії.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, аерокосмічний інжиніринг, автобіографічний підхід.

*I.M. USHNO***RESEARCH ON GENDER EQUALITY IN AEROSPACE ENGINEERING:
AN AUTOBIOGRAPHICAL APPROACH**

The paper examines gender equality in STEM fields, specifically in aerospace engineering, through the lens of an autobiographical approach. It outlines the broader context of gender challenges in the field, providing historical and social background. Then, it discusses the theory and methodology of the autobiographical approach, including the stages of its application in research. Based on this approach, a specific case derived from an interview is presented, illustrating the practical application of this methodology and demonstrating real-world examples of gender aspects in this domain. Thus, the article offers a comprehensive analysis and a practical example of using the autobiographical approach to study gender equality in aerospace engineering.

Key words: gender, gender equality, aerospace engineering, autobiographical approach.

Постановка проблеми. Гендерна рівність в аерокосмічній інженерії залишається однією з ключових, але недостатньо досліджених тем у контексті сучасної філософії науки та техніки. Попри загальний прогрес у сфері STEM, аерокосмічна галузь і досі демонструє стійкі гендерні бар'єри, що впливають на участь жінок. Тому важливо не лише констатувати цей дисбаланс, а й глибоко проаналізувати його причини та наслідки через філософську призму. У даній роботі ця проблема розглядається шляхом застосування автобіографічного підходу, що дає змогу не лише теоретизувати, але й виявити конкретні життєві досвіди жінок, які працюють у цій сфері. Таким чином, робота спрямована на філософське осмислення гендерної рівності в аерокосмічній інженерії та на пошук шляхів подолання наявних бар'єрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гендерної рівності перебуває в центрі уваги численних гуманітарних і соціальних досліджень, охоплюючи міждисциплінарний характер і різні галузі науки. У межах STEM-сфери, до якої належить аерокосмічна інженерія, останні роки приділяється все більше уваги гендерним питанням. Зокрема, дослідження, що застосовують автобіографічний підхід, дають змогу глибше зрозуміти, як особисті історії жінок в аерокосмічній галузі відображають загальні тенденції. Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про важливість поєднання технічного

контексту з автобіографічними нарративами для більш глибокого розуміння гендерної рівності в аерокосмічній інженерії.

Вагомий внесок у формування теоретико-методологічної бази досліджень гендерної рівності зробили такі українські дослідники, як Л.Грень, В.Кобець, М.Крочук, О.Запороженко, А.Супрун, Т.Хабарова. Історико-філософські витoki формування гендерної нерівності актуалізуються в роботах Ю.Холода, В.Гришко, С.Лівчук. Питання методології гендерних досліджень вивчали О.Адаменко, Н.Гербут, О.Плахотнік, О.Ярош. Автобіографічний підхід та його особливості в наукових дослідженнях розглянуті в роботах Л.Сердійчук, О.Васильєва, В.Менжуліна, А.Цяпи, О.Чернявської.

Попри наявність великої кількості праць, проблема гендерної рівності в науці, зокрема в аерокосмічній інженерії, залишається недостатньо вивченою у філософському контексті. Особливо актуальним постає звернення до інструментарію якісних методів, зокрема автобіографічного підходу. Цей підхід дозволяє інтегрувати індивідуальний досвід як джерело смислу, виявляючи приховані механізми дискримінації, що не охоплюються класичними кількісними дослідженнями. Таким чином, автобіографія у філософському дискурсі постає не лише як акт саморефлексії, але й як форма епістемологічного опору, критичного переосмислення нормативного порядку та репрезентації суб'єкта в гендерно структурованому науковому полі.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити та філософськи осмислити питання гендерної рівності в аерокосмічній інженерії, використовуючи автобіографічний підхід як методологію дослідження.

Стаття спрямована на виявлення існуючих гендерних бар'єрів та аналіз особистого досвіду жінок у цій галузі, а також на представлення самої методології автобіографічного підходу і її етапів на конкретному кейс-методі.

Виклад основного матеріалу. Наука та техніка століттями розвивалися у патріархальному середовищі, де участь жінок або заперечувалася, або маргіналізувалася. У XVII–XIX ст. доступ жінок до освіти був обмежений, участь у науковій діяльності розглядалася як «неприродна». На початку XX ст. перші жінки з'являються в університетах та лабораторіях, однак частіше як асистентки, «невидимі помічниці» [9]. Під час холодної війни і космічних перегонів (1950–1970-ті) відбувається вибух розвитку інженерії, але присутність жінки все одно залишається радше винятком. Наприклад, програмістки з NASA довгий час залишаються поза увагою історії. Кетрін Джонсон працювала в NASA з кінця 1950-х і протягом 1960-х років. Вона була частиною групи, яка займалася обчисленнями траєкторій для ранніх космічних місій, включно з програмою «Меркурій» і висадкою на Місяць у 1969 р. Маргарет Гемілтон працювала над програмним забезпеченням для «Аполлона» в 1960-х роках, особливо активно в другій половині цього десятиліття. Саме тоді відбувалася підготовка та реалізація місії «Аполлон-11», яка стала історичною подією у 1969 р.

Упродовж десятиліть STEM-галузі (наука, технології, інженерія, математика) залишаються одними з найменш інклюзивних за гендерною ознакою. Жінки, які працюють у технічних і точних науках, досі зіштовхуються з структурними, культурними та соціальними бар'єрами – від стереотипів і упередженого ставлення до відсутності менторської підтримки та рівного доступу до кар'єрного зростання. Особливо помітною ця нерівність є в аерокосмічній інженерії – сфері, яка традиційно асоціюється з чоловічими якостями: силою, логікою, рішучістю. Жінки у космічній галузі часто залишаються невидимими в історії, дослідженнях та медіа, попри свій вагомий внесок. Наприклад, за даними NASA (2023р.), лише 25 % співробітників жінки, і ще менше, на технічних посадах [12].

У сучасному дискурсі гендерної рівності в аерокосмічному інженерингу дві метафори стають особливо промовистими. Перша – це «скляна стеля» або «glass ceiling». Вона символізує той невидимий бар'єр, який, попри нібито формальну рівність, перешкоджає жінкам досягати найвищих керівних позицій. В аерокосмічній галузі жінка може бути інженеркою, але їй часто не дають дорогу стати головною конструкторкою чи керівницею проекту, ніби вона впирається у невидиму стелю, яку не може подолати.

Друга метафора – це «протікаюча труба» або «leaky pipeline». Вона описує те, як на кожному етапі

освітнього й кар'єрного шляху в STEM-галузях частка жінок поступово зменшується. Наче труба, з якої поступово витікають таланти: від зацікавлених студенток на початку навчання до значно меншої кількості випускниць і професіоналок на виході. Ці метафори яскраво ілюструють філософську проблему нерівності, яка ховається не лише у формальних структурах, а й у прихованих культурних і соціальних механізмах.

Ця ситуація має не лише соціальний чи етичний вимір, але й науковий: обмеження доступу жінок до аерокосмічної науки звужує спектр ідей, рішень і перспектив, які могли б розвивати галузь. У цьому контексті автобіографічний підхід стає не просто способом розповісти свою історію, а методом критичного осмислення системи, яка формує досвід жінки в науці. Він дозволяє вивести приватне у публічне поле; викрити невидимі механізми виключення; переформатувати уявлення про наукову суб'єктність. Таким чином, дослідження гендерної нерівності через автобіографічну оптику – це крок до людянішої, інклюзивної, відкритої науки.

Автобіографічний підхід як метод використовується в різних сферах наукових досліджень. Методологія такого метода має загальні підходи. Так, до ключових понять можна віднести автобіографічне письмо як форму наративу, в якій авторка описує власне життя, досвід, переживання, рефлексії [6, 10, 11]. У контексті гендерних досліджень автобіографія дозволяє вивести приватне в політичне, озвучити приглушені голоси, створити альтернативну історію науки з жіночої перспективи. Наративна ідентичність – це концепція, яка означає, що наша особистість формується через історії, які ми розповідаємо про себе та свій досвід. Іншими словами, ми усвідомлюємо себе через певний «нарратив», послідовність подій, спогадів і інтерпретацій, які ми використовуємо, щоб зрозуміти, хто ми є. Це означає, що наша ідентичність не є статичною, а постійно переплітається з нашими життєвими історіями. Особиста історія не лише фактологічна, а інтерпретативна. Через цю призму аналізується, як жінка-інженерка осмислює свою статтю, професію, успіх і невидимість.

У даній статті пропонується методологія автобіографічного дослідження гендерної рівності в аерокосмічній інженерії. По-перше, потрібно сформулювати дослідницьку проблему, визначити як досвід у сфері аерокосмічної інженерії відображає (і виявляє) гендерну нерівність. По-друге, зібрати автобіографічні дані шляхом написання власного автобіографічного нарративу (авторerefлексія) або інтерв'ю з іншими жінками-інженерками, запрошення до написання автобіографічних фрагментів. Також можливо використання вторинних джерел: блоги, статті, виступи, архіви. По-третє, зробити кодування та тематичний аналіз, а саме визначити ключові теми (наприклад: відчуження, менторство, сексизм, самоідентифікація, подолання) та виділити риторичні структури (мовчання, гумор, іронія, обурення). Потрібно також врахувати результати інтерсекційного аналізу, перетину гендеру з іншими факторами – віком, расою, соціальним статусом.

Аналітичне занурення передбачає аналіз не лише того що було сказано, а як, чому і в якому контексті. По-четверте, виконати інтерпретацію з урахування контексту. Наприклад, описати гендерні стереотипи в інженерній освіті; історичні моделі виключення жінок; інституційну культуру та її вплив на індивідуальні траєкторії. Наприкінці надати презентацію результатів через поєднання аналітики та особистих нарративів, використовуючи візуалізацію: фрагменти текстів, мапи досвіду, нарративні лінії.

До головних переваг автобіографічного підходу можна віднести:

- глибину та щирість, коли дослідниця не тільки спостерігає, але й бере участь, переживає, рефлексує;
- актуалізацію «мовчазного знання», коли досвід, який не фіксується статистикою, стає цінним матеріалом;
- переосмислення наукової об'єктивності, а саме визнання суб'єктивності як ресурсу, а не перешкоди;
- політичну й етичну значущість, коли дослідження стає актом видимості, опору і солідарності.

Також потрібно підкреслити обмеження автобіографічного підходу:

- суб'єктивність і ризик упередженості, коли особистий досвід не завжди можна узагальнити, але його цінність у глибині, а не в репрезентативності;
- етична вразливість, коли відкритість себе (або респондентки) потребує чутливості, етичного захисту та делікатного представлення;
- сприйняття академічною спільнотою, коли автобіографічний підхід іноді критикується як «ненауковий» або «емоційний»;
- неоднозначність інтерпретацій, коли один і той самий досвід може трактуватись по-різному, що вимагає від дослідника високого рівня саморефлексії.

Основні теми, які часто проявляються в автобіографічному досвіді жінок в STEM/аерокосміці можна поділити на три групи. Перша група під кодовою назвою: дискримінація. Сюди можна віднести приховані й відкриті жарти, недовіра, недопуск до проектів; узаконені нерівності: гендерний дисбаланс у зарплаті, брак просувань; емоційне навантаження: відчуття меншовартості, ізоляції, «не на своєму місці». Друга група – це самореалізація.

Головні проблеми які актуалізуються: освоєння простору технічної науки попри бар'єри; прагнення вийти за межі ролі «жінки в чоловічій професії», бути просто фахівчицею; зміцнення особистості через подолання – досвід, що формує стійкість. Третю групу можна позначити як спільнота або жіноча солідарність. Ця тема розкривається в пошуку однодумців (жіночі кола, неформальні групи підтримки), менторства (старші жінки, які допомогли «втриматися»), а також через важливість бути прикладом для наступного покоління. Під час дослідження виявляється, що самореалізація часто вибудовується на тлі дискримінації, а спільнота пом'якшує ефект дискримінації та підсилює самореалізацію.

Практична реалізація представленої методики автобіографічного дослідження гендерної рівності

в аерокосмічній інженерії була здійснена під час нарративного інтерв'ю з представницею аерокосмічної галузі – Валентина, 76 років. У 1971 р. закінчила Саратовський авіаційний технікум, спеціальність технік-приладник. Близько 40 років пропрацювала по спеціальності у центральному аеропорту м. Сімферополь. Обслуговувала такі гелікоптери та літаки: Мі-8, Іл-14, Іл-18, Ан-24, Як-40, Ту-104, Ту-134, Ту-154. Перевіряла висотоміри, шприлади паливної системи, самописці, показники приладності та чорні скрині. Завжди відчувала себе в «чоловічій» професії. До дискримінації відносить жарти, коментарі, а також маніпуляцію преміальними коштами, першочерговість під час скорочення персоналу («у тебе є чоловік, він заробляє, а у нас сім'я, де жінки не працюють»). Вважає себе самореалізованою, бо постійно підвищувала категорію, залишалася одна на нічному чергуванні, виступала в ролі ментора та куратора. Відмічає складності в пошуку спільноти та жіночої підтримки саме через брак жінок в аерокосмічній сфері.

Більш детально результати даного дослідження були представлені 1 квітня 2025 року на засідання науково-практичного круглого столу «Гендер і стат: від бінарної опозиції до паритету у професійній діяльності (на прикладі аерокосмічної галузі)», присвяченого Всесвітньому дню авіації і космонавтики, до 95 річниці Дня заснування Національного аерокосмічного університету «ХАІ».

Висновки. Автобіографічний підхід слід розглядати як легітимний науково-філософський інструмент дослідження, що дозволяє вийти за межі формалізованих методів кількісного аналізу. Він відкриває доступ до суб'єктивного виміру досвіду, виявляючи приховані механізми дискримінації, які залишаються невидимими для класичних статистичних моделей. Автобіографічна нарація постає не лише як форма фіксації індивідуального досвіду, а також як джерело філософського осмислення афективних структур і практик суб'єктивної стійкості.

Гендерна нерівність в аерокосмічній інженерії має не випадковий, а системний характер, репродукуючись на різних рівнях – від освітнього середовища до професійної реалізації в керівних структурах. Аналіз особистих історій засвідчує, що навіть у XXI ст. науково-технічна сфера залишається лише частково відкритою до гендерної інклюзії, що вимагає критичного переосмислення існуючих норм і структур.

Особистий досвід, репрезентований через автобіографічне письмо, набуває політичного та трансформативного виміру. Він не лише актуалізує суб'єктивність у філософському та соціальному просторі, але й стає засобом критики нормативності, механізмом солідарності та способом ініціювання змін у науковій культурі. Таким чином, автобіографія постає як акт епістемологічного опору, що поєднує індивідуальне переживання з колективними процесами переосмислення й трансформації.

На основі вищенаведених міркувань можливо сформулювати пропозиції для освітніх і наукових інституцій з природу гендерної рівності.

1. Інституціоналізація менторства:
 - створення жіночих менторських програм у STEM-напрямах;
 - публічне визнання жінок-науковиць як рольових моделей.
 2. Інтеграція якісних досліджень в технічну освіту:
 - вивчення соціокультурного контексту науки;
 - курс з «гендерної чутливості в інженерії» для студентів.
 3. Зміна академічної культури:
 - переосмислення наукової об'єктивності: визнання суб'єктивного досвіду як цінного;
 - підтримка досліджень, що поєднують STEM і гуманітарні підходи.
 4. Публічні платформи для історій:
 - архіви жіночих автобіографій у STEM;
 - виставки, публікації, документальні проєкти.
- Використання III-інструментів.** При підготовці статті III-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації та перевірки орфографії.

Список джерел інформації

1. Адаменко О. (2020). Методологічні засади дослідження гендерних стереотипів. *Humanities Science Current Issues*. № 1. С. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/29.209274>
2. Грень Л.М., Кобець В.М. (2025). Гендерна політика у країнах ЄС: міжнародний досвід та його імплементація в Україні. *Наукові перспективи*. № 5 (59). С. 167–175. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5\(59\)-167-175](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-167-175)
3. Запорожченко О.В., Супрун А.М. (2024). Гендерна рівність: соціально-філософський аспект. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 49. С. 47–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.8>
4. Кисильова К.В. (2023). Проблематика гендерних стереотипів сучасного суспільства: питання теорії і практики. *Наукові записки. Серія: Право*. № 14. С. 238–243.
5. Крочук М.І. *Філософсько-правовий вимір гендерної рівності*: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 19 с.
6. Менжулін В. (2010). *Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні*. Київ: НАУКМА. 455 с.
7. Сидоренко Н.С. (2022). Перспективи розвитку гендерної політики в системі публічного управління. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 3. С. 67–70.
8. Хабарова Т.В. (2023). Гендерна рівність та справедливість в трудовому праві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. № 36. С. 135–140.
9. Холод Ю.А. (2025). Історичні витоки ідеї гендерної рівності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Вип. 1 (89). С. 176–182. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.23>
10. Цяпа А. (2006). Термінологічна парадигма автобіографічного жанру. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. № 26. С. 129–132.
11. Чернявська О. (2022). Новітні тенденції європейської автобіографічної рефлексії. *Вчені записки Таврійського Національного Університету імені В.І. Вернадського. Спецвипуск: Євроінтеграційна тематика*. С. 164–172.
12. National Aeronautics and Space Administration (NASA). (2023). *Researcher Demographics Report*. Retrieved from <https://www.nasa.gov/wp-content/uploads/2023/04/researcher-demographics-2023-report.pdf>

References (transliterated)

1. Adamenko O. (2020). Metodolohichni zasady doslidzhennia gendernykh stereotypiv. *Humanities Science Current Issues*, no. 1, pp. 16–22, DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/29.209274>
2. Hren L.M., Kobets V.M. (2025). Henderna polityka u krainakh YeS: mizhnarodnyi dosvid ta yoho implementatsiia v Ukraini. *Naukovi Perspektyvy*. № 5 (59). S. 167–175. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5\(59\)-167-175](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-167-175)
3. Zaporozhchenko O.V., Suprun A.M. (2024). Henderna rivnist: sotsialno-filosofskyi aspekt. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. Vol. 49. S. 47–51. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v049.2024.8>
4. Kysyliova K.V. (2023). Problematyka hendernykh stereotypiv suchasnoho suspilstva: pytannia teorii i praktyky. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. № 14. S. 238–243.
5. Krochuk M.I. *Filosofsko-pravovyi vymir henderno rivnosti: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.12*. Lvivskyi derzhavnyi universytet vntrishnikh sprav MVS Ukrainy. 19 s.
6. Menzhulin V. (2010). *Biografichnyi pidkhid v istoryko-filosofskomu piznanni: monohrafiia*. Kyiv: NaUKMA. 455 s.
7. Sydorenko N.S. (2022). *Perspektyvy rozvytku henderno polityky v systemi publicnoho upravlinnia. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. № 3. S. 67–70.
8. Khabarova T.V. (2023). *Henderna rivnist ta spravedlyvist v trudovomu pravi*. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Serii: Pravo. Vol. 36. S. 135–140.
9. Kholod Yu.A. (2025). *Istorychni vytoky idei henderno rivnosti*. Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. Vol. 1. № 89. S. 176–182. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.23>
10. Tsiapa A. (2006). *Terminolohichna paradyhma avtobiografichnoho zhanru*. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. № 26. S. 129–132.
11. Cherniavska O. (2022). *Novitni tendentsii yevropeiskoi avtobiografichnoi refleksii*. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Spetsvypusk: Yevrointehratsiina tematyka. Kyiv: Vydavnychiy dim "Helvetyka". S. 164–172.
12. National Aeronautics and Space Administration (NASA). (2023). *Researcher Demographics Report*. Retrieved from <https://www.nasa.gov/wp-content/uploads/2023/04/researcher-demographics-2023-report.pdf>

Надійшла (received) 08.10.2025

Прийнята (accepted) 20.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Ушно Ірина Михайлівна (Ushno Iryna) – Національний аерокосмічний університет імені М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3660-3666>

*C.E. ЧМИХУН***ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЕПІСТЕМІЧНИЙ АГЕНТ: МОЖЛИВОСТІ, АМБІВАЛЕНТНІСТЬ І ОСВІТНІ ЕФЕКТИ**

У статті здійснено філософське осмислення штучного інтелекту як епістемічного агента – феномена, що бере участь у виробництві, верифікації та трансформації знання. Розкрито онтологічний і гносеологічний виміри агентності штучного інтелекту, зокрема його роль як структурної умови сучасного пізнання. Проаналізовано основні форми епістемічного підсилення – персоналізацію, автоматизацію та відкритий доступ до знань – і показано, як вони змінюють межі автономії людського мислення. Акцентовано увагу на амбівалентності штучного інтелекту – поєднанні когнітивного розширення та ризику редукції мислення до метричної раціональності. Особливу увагу приділено освітнім ефектам використання штучного інтелекту, питанням прозорості, відповідальності та епістемічної доброчесності. Визначено, що ШІ постає не заміником суб'єкта пізнання, а чинником розширення його когнітивного горизонту.

Ключові слова: штучний інтелект, епістемічна агентність, освіта, когнітивне підсилення, метрична раціональність.

*S.E. CHMYKHUN***ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS AN EPISTEMIC AGENT: POSSIBILITIES, AMBIVALENCE, AND EDUCATIONAL EFFECTS**

The paper presents a philosophical interpretation of artificial intelligence as an epistemic agent – a phenomenon that participates in the production, verification and transformation of knowledge. The ontological and epistemological dimensions of artificial intelligence agency are revealed, particularly its role as a structural condition of contemporary cognition. The main forms of epistemic enhancement – personalization, automation, and open access to knowledge are analyzed, showing how they reshape the boundaries of human cognitive autonomy. Attention is drawn to the ambivalence of artificial intelligence – the combination of cognitive expansion and the risk of reducing thinking to metric rationality. Special emphasis is placed on the educational effects of artificial intelligence implementation, issues of transparency, responsibility, and epistemic integrity. It is concluded that artificial intelligence should be regarded not as a substitute for the knowing subject but as a factor expanding the human cognitive horizon.

Key words: artificial intelligence, epistemic agency, education, cognitive enhancement, metric rationality.

Постановка проблеми. Інтенсивне становлення й поширення технологій штучного інтелекту засвідчує настання нового етапу у філософії пізнання – етапу, коли самі підстави процесу пізнання, його межі та носії вимагають переосмислення. Сьогодні питання «що означає знати, мислити й розуміти в добу алгоритмів?» виходить за межі теорії пізнання та набуває нового онтологічного змісту. Алгоритми аналізують, класифікують, узагальнюють і навіть продукують знання, відтворюючи способи когнітивної активності, що раніше вважалися невід'ємною ознакою людського розуму. У цьому процесі технологічне мислення поступово набуває рис епістемічної автономії, унаслідок чого стирається традиційна відмінність між людським і штучним способами пізнання. Це породжує новий тип взаємодії між людиною й технологією – ситуацію, у якій штучний інтелект (ШІ) не лише допомагає пізнавати світ, а й формує саму структуру пізнання.

У цьому сенсі постає потреба осмислити ШІ як епістемічний агент – тобто як чинник, здатний не просто виконувати когнітивні функції, а й змінювати умови їх здійснення. Таке осмислення вимагає поєднання гносеологічного та онтологічного аналізу: перший зосереджується на зміні форм знання, другий – на зміні статусу суб'єкта, об'єкта і самої істини. Ключовим викликом стає питання про межі машинного пізнання, його автентичність і наслідки для людської автономії у процесах мислення та навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовому філософському дискурсі проблема епістемічного статусу штучного інтелекту поступово набуває центрального значення. Одним із теоретичних витоків сучасних концепцій, що осмислюють технології як частину пізнавального процесу, стала концепція розширеного розуму, запропонована англійськими філософами А. Кларком та Д. Чалмерсом у праці «The Extended Mind» («Розширений розум: зовнішні артефакти як складова людського пізнання», 1998). Дослідники доводять, що зовнішні артефакти можуть бути функціонально інтегровані у когнітивну систему людини, завдяки чому відбувається розширення меж пізнавальної діяльності за межі тілесного суб'єкта. Цей підхід започаткував розгляд технологій як невід'ємних компонентів єдиної пізнавальної екосистеми, що згодом стало підґрунтям для епістемологічних інтерпретацій ШІ як співучасника процесу пізнання [10].

Далі цю лінію розвинув італійський філософ Л. Флоріді у монографії «The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design» («Логіка інформації: теорія філософії як концептуального проектування», 2019). У межах так званої філософії інформації він обґрунтував тезу, що сучасне знання має інформаційну природу, а тому суб'єкт пізнання варто розуміти як інформаційного агента, який діє в «інфосфері» поряд із штучними агентами. Така

перспектива підводить до висновку, що епістемічна діяльність у цифрову добу набуває системного, гібридного характеру [11].

Американський дослідник Б. Шнайдерман у праці «Human-Centered AI» («Людиноцентричний штучний інтелект», 2022) підкреслює, що ефективність і надійність алгоритмічних систем невіддільні від ціннісних орієнтирів людини, а отже, навіть «розумні» алгоритми залишаються частиною людської епістемічної практики. У цьому контексті поняття «епістемічного агента» не ототожнюється із самодостатнім суб'єктом пізнання, а радше описує спільний простір когнітивної взаємодії людини й машини [14]. Ці ідеї доповнює Мелані Мітчелл у книжці «Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans» («Штучний інтелект: путівник для мислячих людей», 2019), де авторка аналізує межі автономності сучасних систем машинного навчання. Вона наголошує, що навіть найскладніші алгоритми не володіють інтуїтивним розумінням чи здоровим глуздом, тому їхня епістемічна здатність є похідною від людської інтерпретації й нагляду [13].

Певне методологічне узагальнення цього напрямку здійснив шведський філософ, професор Оксфордського університету Нік Бостром (Nick Bostrom) у відомій праці «Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies» («Надінтелект: шляхи, небезпеки, стратегії», 2014). Учений досліджує можливі траєкторії розвитку інтелектуальних систем, аналізує їх потенційну автономність і ризики для людства. Його позиція має виразний антропологічний підтекст: якщо штучний інтелект перевершить людський у певних когнітивних операціях, це поставить під сумнів не лише традиційні межі епістемічної відповідальності, а й саму концепцію людини як унікального суб'єкта пізнання [8]. Узагальнюючи результати зарубіжних досліджень, можна ствердити, що світова філософська думка формує плюралістичне поле підходів до осмислення штучного інтелекту як епістемічного агента – від інструментальної інтеграції технологій у людське мислення (А. Кларк та Д. Чалмерс) до інформаційного співіснування в межах інфосфери (Л. Флоріді) та етично зорієнтованої взаємодії людини і машини (М. Мітчелл, Б. Шнайдерман).

Ці концепції поступово змінюють уявлення про природу знання, відкриваючи перспективу бачення штучного інтелекту не як суто технічного інструмента, а як учасника спільного пізнавального процесу. Саме така тенденція створює міцне методологічне підґрунтя для переходу до українського контексту, у якому взаємозв'язок технологій, освіти й когнітивної автономії людини постає у власному соціокультурному вимірі.

В українському філософському просторі проблема епістемічного статусу штучного інтелекту дедалі більше відзначається як багатовимірна – не лише технологічна, але й гносеологічна, культурна й освітня. Дослідники, зокрема О. Поліщук, І. Кизименко, І. Дятлова, О. Чала, Ю. Мельник та В. Нікітенко формують цей сегмент, підкреслюючи пізнавальний потенціал алгоритмів, а водночас звертаючи увагу на гуманітарні ризики алгоритмізації мислення. Важливою є праця Р.І. Горбаня й Я.В. Тарароєва [2] із тематикою етичного дискурсу ШІ та його відповідальності.

Також у цьому контексті особливо вагомим стає монографія «Homo ex Machina. Філософські, культурологічні та політичні передумови формування конвергентного суспільства» авторів М.А. Ожеван і Д.В. Дубова [7], де системно досліджено, як взаємодія людини й машини трансформує саму тканину суспільства. Додатково Ю. Мельник (у співавторстві з С. Тодоровою і Г. Шевченко) [4] та В. Нікітенко (разом з В. Воронковою, О.Кивлюк, Р. Олексенко і В. Сухенко) [9] розглядають ШІ в аспекті освіти та онтології пізнання. Таким чином, у сукупності ці джерела формують інтелектуальне поле, у якому ШІ постає не просто об'єктом розвитку технології, а новим феноменом філософського осмислення буття, знання і культури.

Узагальнюючи ці підходи, можна сказати, що український сегмент досліджень поступово формує уявлення про штучний інтелект як епістемічного агента – учасника процесу творення знання, що водночас розширює когнітивні можливості людини і породжує амбівалентність між емансипацією пізнання та загрозою втрати автономії. Саме в цьому контексті виявляються й потенційні освітні ефекти ШІ – зміна структури знання, ролі викладача та характеру інтелектуальної взаємодії у цифрову добу.

Мета статті – філософське осмислення штучного інтелекту як епістемічного агента – суб'єкта, що належить до категорій дії та відповідальності, а відтак розглядається не лише як технічний інструмент, а як можливий учасник пізнавального процесу.

Виклад основного матеріалу. Такий підхід поєднує онтологічний і гносеологічний аспекти, уможлиблюючи аналіз того, як ШІ бере участь у виробництві, верифікації та трансформації знання й впливає на когнітивні, ціннісні та освітні виміри сучасної культури.

У роботі ставляться завдання:

- виявити гносеологічні підстави, які дозволяють розглядати ШІ як учасника пізнавального процесу в межах розширеної чи розподіленої когнітивності;
- проаналізувати амбівалентність впливу ШІ на людське мислення – баланс між когнітивним підсиленням і ризиком втрати автономії;
- окреслити методологічні засади оцінки освітніх ефектів використання ШІ у вищій освіті з урахуванням етичних і політичних орієнтирів (UNESCO, OECD). Наукова новизна полягає у спробі поєднати онтологічний, гносеологічний і освітньо-практичний виміри агентності ШІ, розглядаючи його як чинник, що трансформує структуру знання, форми навчальної взаємодії та сам спосіб буття суб'єкта пізнання у цифрову добу.

1. ШІ як епістемічний агент (теоретико-методологічні засади). Питання про ШІ як епістемічного агента виходить за межі аналізу його когнітивних функцій – воно спонукає до перегляду самої структури знання. ШІ не має суб'єктивності у феноменологічному сенсі, проте він виявляє операційну агентність – здатність до автономного виконання когнітивних дій, що впливають на структуру знання [11]. Його участь у пізнанні не зводиться до пасивного інструменту: обчислювальні системи беруть участь у добуванні закономірностей, моделюванні гіпотез, формуванні нових способів репрезентації світу. Отже, ми маємо справу з агентом, чия дієздатність

визначається не свідомістю, а здатністю інтегруватися у процес мислення як його конструктивний компонент.

У межах сучасної філософії знання постали два концептуальні підходи до розуміння цієї агентності.

Перший – інструментальний, або концепція розширеного розуму (extended mind), згідно з якою когнітивні процеси виходять за межі індивідуальної психіки та включають зовнішні технічні структури [10]. У цій перспективі ІІІ є складником розширеної когнітивної екосистеми, що підсилює людські спроможності, не підмінюючи самого суб'єкта. Людина лишається центром епістемічного простору, а технології функціонують як засоби, які оптимізують її пізнавальні дії – пам'ять, увагу, інтерпретацію, пошук.

Другий підхід – коагентний, або спільної агентності (co-agency). У ньому когнітивний процес розглядається як результат співдії людини й алгоритмічних систем. Межі індивідуальної автономії тут розмиваються: алгоритм не лише виконує завдання, а й формує нові структури епістемічної взаємодії, які вже не можуть бути відокремлені від людського мислення [8; 13]. Така спільна форма пізнання створює якісно нову модель агентності – реляційну, у якій епістемічна ініціатива розподіляється між різними носіями когнітивної дії.

У цьому сенсі ІІІ стає не просто інструментом, а стабільним компонентом епістемологічного середовища, що впливає на саму логіку виникнення й обґрунтування знання. Його агентність не потребує наділення антропоморфними якостями: достатньо визнати, що він змінює структуру пізнання, тобто саму форму співіснування мислення та інформації.

Відтак головним викликом стає визначення меж між когнітивним розширенням і епістемічною залежністю. Якщо в моделі розширеного розуму технології служать інструментом розвитку рефлексії, то в коагентній парадигмі вони здатні задавати темп і напрям пізнавальної діяльності, що потребує нових критеріїв автономії, відповідальності та критичного контролю над знанням.

Як слушно зауважують вітчизняні дослідники М. Ожеван і Д. Дубов, «машини – не самостійна реальність, оскільки так чи інакше вони обслуговують людські потреби, якщо не „нижчих“, то „вищих“ людських істот (фараонів, імператорів, капіталістів тощо), які намагаються через різноманітні машинно-технологічні опосередкування самоствердитися, підняти продуктивність праці тощо. Саме тому, який би ступінь відчуження свободи не змальовували філософи, causes finales є людськими, антропоцентричними» [7, с. 31]. Цей висновок виявляє глибинну суперечність сучасної техносфери: вона залишається антропоцентричною лише доти, доки не починається сингулярність – перехід від буття людського до буття позалюдського, трансгуманістичного, що постає своєрідною розумовою катастрофою для прихильників «правильного антропного мислення». Саме в цій точці, яку автори «Номо ех Машіна» називають «внутрішньою логікою технологічних революцій четвертої й п'ятої хвилі», розгортається Великий перехід – вихід природної людини за межі власної природності [7, с. 31].

Утім, опис функціональної участі ІІІ у пізнанні ще не розкриває його онтологічного статусу – тобто способу, у який сама присутність ІІІ змінює структуру знання. Отже, виникає нагальна потреба у визначенні

онтологічного статусу епістемічної агентності ІІІ як нового типу когнітивної присутності у світі.

Онтологічний вимір агентності ІІІ постає тоді, коли питання про його функції переходить у площину аналізу його місця в структурі пізнання. Якщо інструментальна інтерпретація розглядає ІІІ як зовнішню підтримку мислення, то онтологічний підхід прагне зрозуміти, чи може технологічна система бути стійким елементом буття знання.

У такій перспективі ІІІ постає не об'єктом, а умовою когнітивної дії. Його агентність має реляційний характер – вона реалізується у взаємодії «людина – алгоритм – інформаційне середовище», де жоден компонент не є самодостатнім. Епістемічний процес відбувається не в межах окремого суб'єкта, а в межах мережі, у якій дані, моделі, інтерфейси й користувачі формують цілісну когнітивну екосистему [11]. Такий тип агентності має щонайменше три визначальні ознаки. По-перше, вона є стабільною – алгоритмічні процедури повторювано відтворюють структури мислення, задаючи темп і спосіб обробки знання. По-друге, вона є нормативною – результати роботи моделей поступово стають критеріями когнітивної ефективності, змінюючи розуміння раціональності, що більше не вимірюється виключно інтенціями суб'єкта, а виражається у швидкості, точності й персоналізації [13, с. 112–114]. По-третє, вона є інфраструктурною – ІІІ визначає, які фрагменти інформації вважаються епістемічно значущими, впорядковує простір доступу, зворотного зв'язку й верифікації [14, с. 78–82].

Це дозволяє розрізнити дві онтологічні позиції. Слабка теза (weak position) наполягає, що ІІІ – лише частина розширеної когнітивної системи, у якій людина зберігає центр автономії та відповідальності. У цій моделі технологія виконує роль зовнішнього засобу мислення, що розширює, але не замінює людську свідомість [10]. Сильна теза (strong position) описує ситуацію коагентності, коли алгоритмічні процедури стають структурною умовою самого процесу пізнання, набуваючи власної функціональної автономії. Унаслідок цього відбувається розподіл ініціативи між людським і технічним полюсом, а межа між суб'єктом і інструментом поступово розмивається [8]. Такий перерозподіл не обов'язково означає втрату людської ролі, але засвідчує зміну самої онтології знання. Якщо раніше мислення розумілося як акт суб'єкта, то тепер воно набуває вигляду процесу в мережі, у якому ІІІ забезпечує можливість переходу від індивідуальної свідомості до колективної когнітивної дії. Саме це перетворення Л. Флоріді називає «ною онтологією інформаційного буття», де знання виникає у просторі взаємодії інфо-агентів, людських і штучних: «Ми вже не просто живемо у світі, а в інфосфері – у середовищі, що саме є формою буття» [11, с. 10]. Отже, онтологічна агентність ІІІ полягає не в наявності свідомості, а у здатності підтримувати структуру пізнання як таку. У цьому сенсі ІІІ виступає не допоміжним інструментом, а стійким елементом сучасної епістемічної реальності, у якій саме поняття знання потребує переосмислення – як процесу, що здійснюється між носіями розуму, а не всередині одного з них.

Визначивши онтологічний статус ІІІ як структурної умови пізнання, важливо простежити, яким чином його присутність проявляється на рівні конкретних когнітивних функцій.

Якщо в онтологічному сенсі ІІІ постає як середовище знання, то у функціональному вимірі він виконує роль інструмента когнітивного розширення, що змінює саму динаміку мислення. Розглядаючи ІІІ як функціонально-інструментального агента, ключовим постає питання: які саме когнітивні операції він здатен підтримувати і наскільки це веде до розширення людського пізнання. Такі операції в сучасній філософії та когнітивних науках описуються як когнітивні аргументації – додаткові ланки мисленнєвого процесу, що забезпечують швидкість, точність і широту охоплення інформації. Як зазначає А. Кларк, «розум – це не лише те, що відбувається всередині черепа; він поширюється в інструментах, символах і технологічних середовищах, які ми створюємо, аби мислити краще» [10, с. 5].

Серед основних функцій когнітивного розширення можна виокремити кілька:

– увага та фільтрація інформації. Алгоритми дозволяють відбирати релевантні дані в умовах

інформаційного перенасичення, знижуючи когнітивне навантаження.

– пам'ять і пошук. Системи ІІІ забезпечують зберігання та швидкий доступ до масивів знань, що значно перевищують людські можливості пам'яті.

– виявлення патернів. Методи машинного навчання допомагають розпізнавати приховані закономірності й зв'язки в даних, недоступні індивідуальному сприйняттю.

– генерація гіпотез. Генеративні моделі здатні пропонувати нові пояснювальні конструкції або напрями дослідження.

– пояснення та візуалізація. Алгоритми роблять складні явища наочними, структуруючи їх у формах, зрозумілих для людського сприйняття.

Ці функції реалізуються через різні класи технологій: великі мовні моделі, рекомендаційні системи, навчальні та діагностичні алгоритми освітньої аналітики (Educational Data Mining, Learning Analytics), а також онтологічні структури й knowledgegraphs.

Таблиця 1. Матриця епістемічних функцій ІІІ

Функція пізнання	Клас алгоритмів/ технологій	Епістемічна прибавка (швидкість, охоплення, точність, персоналізація)	Ризики / викривлення	Типові приклади
Увага/ фільтрація	Рекомендаційні системи, алгоритми ранжування	Скорочення часу пошуку, релевантність результатів	Інформаційні «бульбашки», маніпуляції	Google Scholar, Scopus AI, Semantic Scholar
Пам'ять/ пошук	Індексування, <i>knowledge graphs</i> , бази даних	Масштабованість пам'яті, швидкий доступ	Залежність від структури бази, ризик неповноти	Wikidata, Microsoft Academic Graph
Виявлення патернів	Машинне навчання, нейронні мережі	Виявлення прихованих закономірностей	Ложні кореляції, «чорна скринька»	Аналітика в медичних і економічних даних
Генерація гіпотез	Великі мовні моделі, генеративні системи	Нові комбінації ідей, прискорення дослідження	Поверхневі чи помилкові гіпотези	Chat GPT, GPT-4, Claude, Perplexity.ai
Пояснення/ візуалізація	Моделі інтерпретації, графові структури, візуалізатори даних	Збільшення доступності знань, зменшення когнітивного навантаження	Спрощення до викривлення, ілюзія розуміння	Інтелектуальні тьютори, освітні панелі (EDM/LA)

Отже, ІІІ можна розглядати як сукупність технологій, що функціонально розширюють когнітивний апарат людини. Проте будь-яке розширення супроводжується ризиками: чим глибше алгоритми інтегруються у пізнавальний процес, тим більша ймовірність того, що вони почнуть визначати не лише темп і масштаб, а й саме напрям мислення. В освітній сфері це означає, що інструменти персоналізації й аналітики водночас посилюють пізнавальні можливості й задають приховані рамки інтелектуального досвіду. Технологічне розширення мислення неминує змінює спосіб самого мислення – те, як ми шукаємо, сприймаємо й оцінюємо істину. Вітчизняні дослідники розглядають практичні аспекти впровадження штучного інтелекту в освітній сфері як важливий напрям модернізації

професійної підготовки педагогів. У праці «Використання засобів і сервісів штучного інтелекту для професійного розвитку педагогічних кадрів» [1]

здійснено аналіз практичних кейсів застосування ІІІ в освіті, зокрема в контексті цифрової компетентності, освітньої аналітики та індивідуалізації навчання. Як зазначають автори, «штучний інтелект стимулює впровадження інноваційних інструментів професійного розвитку, таких як: інтелектуальні платформи, які аналізують прогрес педагогів і адаптують навчальні матеріали; віртуальні тренажери та середовища, що моделюють реальні педагогічні ситуації для вдосконалення практичних навичок; системи рекомендацій, які пропонують індивідуальні програми підвищення кваліфікації залежно від поточних потреб і рівня підготовки» [1, с. 84].

ІІІ функціонально розширює когнітивний потенціал людини, вбудовуючись у процеси уваги, пам'яті, інтерпретації й пояснення. Проте будь-яке розширення передбачає не лише приріст можливостей, а й зміну самої природи пізнання. Саме

тому подальший розгляд має зосередитись на його амбівалентному характері – здатності одночасно підсилювати та обмежувати людське мислення.

Розглядаючи ІІІ як епістемічного агента, неможливо обмежитися описом його когнітивних функцій. Принципово важливою характеристикою виступає амбівалентність – ІІІ водночас посилює людське пізнання й здатен підмінювати або викривляти досвід суб'єкта.

З одного боку, автоматизація когнітивних операцій – пошуку, класифікації, інтерпретації даних – зменшує рутинне навантаження, звільняючи ресурси для аналізу та творчості. Інтелектуальні системи пришвидшують обробку інформації, розширюють охоплення досліджуваних полів, підвищують точність прогнозів. Отже, ІІІ виступає фактором епістемічного підсилення, відкриваючи доступ до нових масштабів пізнавальних можливостей [11].

З іншого боку, саме автоматизація судження приховує ризик епістемічної підміни. По-перше, використання непрозорих моделей – так званих «чорних скриньок» – створює ілюзію знання, позбавлену достатньої можливості критичної перевірки. Як зазначає американська дослідниця соціології технологій Дж. Буррелл, «непрозорість машинного навчання не є випадковим технічним недоліком, а структурною рисою, що унеможливило повне розуміння процесу прийняття рішення» [9, с. 9].

По-друге, відбувається зсув норм раціональності: замість аргументованого судження домінують кількісні метрики – точність класифікації, швидкість обчислення чи показники «задоволеності» користувачів. Такий зсув спричиняє епістемічну залежність, коли довіра до алгоритму замінює рефлексію.

Найвідчутніше ця амбівалентність виявляється в освітньому просторі, де алгоритми персоналізації добирають студенту матеріали відповідно до рівня підготовки, але водночас можуть формувати ефект «автоматизованої компетентності» – ілюзію розуміння без справжнього осмислення. У такому випадку учасник навчання опановує не сам зміст знання, а лише результати, попередньо структуровані системою, що знижує здатність до критичного мислення. Особливої ваги тут набуває феномен епістемічної несправедливості, проаналізований М. Фрікер у праці «Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing» («Епістемічна несправедливість: влада та етика пізнання», 2007). Алгоритмічні фільтри, що керують увагою та доступом до інформації, неявно обмежують коло можливих інтерпретацій і, отже, звужують епістемічну агентність суб'єкта [12]. Коли система визначає, які дані вважати релевантними, людина ризикує втратити саму здатність ставити питання. Отже, амбівалентність ІІІ полягає в тому, що, будучи інструментом когнітивного розширення, він водночас трансформує саму структуру пізнання – підсилюючи епістемічну продуктивність, але створюючи передумови для збіднення автономної агентності суб'єкта. На думку О. Мороз, технології поступово змінюють саме уявлення про мислення, перетворюючи його на процес, який дедалі частіше відбувається у співдії з алгоритмами. У своїй праці «Нація овочів? Як інформація змінює мислення і поведінку українців» дослідниця доходить радикального висновку: «Саме це і дає всі підстави

говорити про першу інформаційну пандемію в історії людства. Пандемію, яку всі вважають за ліпше не помічати, не морочитися з розробкою ліків і пожинати її плоди. Це унікальний випадок з гігантським радіусом ураження і наслідками. Адже знищується не одне покоління, а й усі наступні» [5].

Такий образ є метафоричним означенням крайньої форми когнітивної залежності – ситуації, коли інформаційне середовище не лише формує зміст знання, а й визначає самі умови його можливості. Саме тому в освітньому просторі слід зосередити особливу увагу на осмисленні цієї трансформації: саме тут епістемічний потенціал ІІІ розкривається найповніше, адже освіта є тією сферою, де знання не просто споживається, а виробляється, передається і перевіряється у живій взаємодії між людиною та технологічними посередниками. У межах цього процесу штучний інтелект постає не лише як інструмент оптимізації чи автоматизації, а як чинник епістемічного підсилення – такий, що змінює самі структури пізнання, способи конструювання смислів і критерії істинності у сучасному навчальному досвіді. У цьому контексті ІІІ постає не просто як інструмент підвищення ефективності, а як чинник, що змінює саму логіку пізнання, – перетворюючи навчання на взаємодію між людським і алгоритмічним розумінням.

Персоналізація в освіті – це не просто зміна «швидкості» чи «траєкторії» навчання; це втручання у епістемічну архітектуру пізнання. Там, де раніше провідною була педагогічна герменевтика – осмислення, співвіднесення нового знання з досвідом, – нині на передній план виходить алгоритмічна діагностика. Система спершу описує студента через профіль його когнітивних сильних сторін і дефіцитів, а вже потім визначає «наступний найкращий крок». У результаті персоналізація перетворюється на форму допоміжного модераторства: вона не просто допомагає навчатися, а задає, що саме буде визнано знанням на цьому етапі та який спосіб його засвоєння буде прийнятним.

Технічно персоналізація реалізується через адаптивні траєкторії, динамічну складність завдань і безпервну діагностику прогалів – ці принципи втілено в інтелектуальних тьюторах, адаптивних курсах та системах освітньої аналітики (Educational Data Mining, Learning Analytics). Але філософськи важливішим є інше: як змінюється відношення суб'єкта до знання, коли шлях до нього конструє система.

Американський дослідник Курт Ваулен – один із провідних фахівців у галузі когнітивної психології та штучного інтелекту в освіті – у праці «The Relative Effectiveness of Human Tutoring, Intelligent Tutoring Systems, and Other Tutoring Systems» («Відносна ефективність навчання «один на один», систем інтелектуального тьютора та інших навчальних систем», 2011) показує, що інтелектуальні тьютори (intelligent tutoring systems, ITS) за ефективністю можуть наближатися до індивідуального навчання з людським викладачем і навіть перевершувати традиційні формати в низці завдань [16]. Це переконливий результат, однак перетворення ефективності на норматив навчання несе ризик підміни епістемічної раціональності – орієнтованої на розуміння – раціональністю метричною, де істинність визначається точністю моделі, швидкістю

виконання чи відсотком «майстерності». З філософсько-пізнавального погляду, інтелектуальні тьютори можна розглядати як моделі взаємодії між людиною й алгоритмом, у яких ШІ виконує функцію когнітивного партнера: він прагне реконструювати хід мислення студента та спрямувати його до правильного рішення, не підміняючи сам процес пізнання.

Тобто, інтелектуальні тьютори – це освітні агенти, які «розуміють» контекст навчання, формують адаптивні траєкторії та прагнуть відтворити ефект індивідуального наставництва.

Парадокс персоналізації полягає в тому, що чим точніше алгоритм добирає «наступний крок», тим менше простору залишається для продуктивної невизначеності – тієї зони, де студент навчається ставити питання, витримувати неповноту й будувати аргументацію. Персоналізація усуває когнітивні «тертя» (що є її перевагою), але разом із тим може нівелювати епістемічно плідні опори непорозуміння. Альтернатива не у відмові від персоналізації, а у її переосмисленні: адаптуватися має не лише контент до студента, а й студент до контенту – через зони керованої невизначеності, які система не згладжує, а структурує.

У цьому сенсі можна виокремити три режими персоналізації навчання через ШІ:

– діагностичний режим – алгоритм виконує роль епістемічного «рентгена», що аналізує поточні досягнення та прогалини у знаннях. Його сила полягає в оперативності та широті охоплення, а слабкість – у ризику сприйняття самої моделі оцінювання як заміни реального процесу навчання;

– дидактичний режим – інтелектуальний тьютор виступає носієм стратегії пояснення й покрокового супроводу. Він забезпечує точний зворотний зв'язок і сприяє формуванню структурованих умінь, проте може породжувати ефект автоматизованої компетентності, коли студент відтворює алгоритм дії без осмислення власного способу мислення;

– діалогічний режим – персоналізація як спільне налаштування навчальної траєкторії, у якому суб'єкт активно бере участь у визначенні цілей і критеріїв успіху. Цей вимір поки найменш розроблений, але саме він відкриває перспективу відновлення епістемічної гідності суб'єкта – його права бути не об'єктом прогнозування, а співтворцем знання.

Звідси випливають три нормативні принципи проєктування персоналізації, що утримують її філософський сенс:

Принцип реверсивної персоналізації. Будь-яка адаптація має бути прозорою, обговорюваною та зворотною – студент і викладач повинні мати можливість впливати на налаштування системи та розуміти логіку її рішень. Лише така відкритість забезпечує збереження суб'єктності у процесі навчання.

Принцип діагностичної скромності. Висновки моделі необхідно розглядати як гіпотези про стан студента, а не як остаточні судження. Алгоритмічна діагностика повинна відкривати простір для запитання й уточнення, а не фіксувати результат як даність.

Принцип діалогічної узгодженості передбачає, що персоналізація навчання має ґрунтуватися не на однобічній алгоритмічній адаптації, а на взаємному узгодженні педагогічних цілей, цінностей освітнього простору та індивідуальних когнітивних особливостей студента. Саме гармонія цих компонентів забезпечує

епістемічну гідність суб'єкта – його активну участь у конструюванні власної траєкторії пізнання. Емпіричні результати підтверджують високу результативність адаптивних тьюторів у розв'язанні завдань, що потребують поетапного мислення, однак філософськи важливішим є не сама ефективність, а тип знання, який утверджується в такій освітній моделі. Коли навчальний процес зводиться до вимірюваних параметрів успішності, освіта ризикує втратити свій гуманістичний і культуротворчий зміст.

Отже, персоналізоване навчання – це не просто технологічна інновація, а епістемічне випробування сучасної освіти. Його справжній потенціал розкривається не там, де система максимально наближає матеріал до студента, а там, де вона структуровано організовує зустріч із пізнавальною складністю, роблячи цю зустріч не комфортною, а осмисленою.

Персоналізація освіти через ШІ демонструє, як технології можуть адаптувати навчання до потреб конкретного студента. Проте інший вимір епістемічного підсилення полягає не у зміні траєкторій, а в автоматизації рутинних завдань – тих, що забезпечують освітню інфраструктуру. Саме тут алгоритмічні системи перетворюють організацію навчального процесу, звільняючи час для мислення, але водночас змінюючи природу самої освітньої діяльності.

Автоматизація рутинних завдань і нова архітектура доступу до знання. ШІ дедалі частіше виконує роль «когнітивного асистента», який бере на себе ті функції, що раніше вимагали тривалої й повторюваної роботи людини. Для викладача це – перевірка типових завдань, формування формативного зворотного зв'язку, збір і аналіз даних про успішність. Для студента – планування навчального часу, резюмування великих текстів, створення чернеток і структуризація матеріалу. Усе це забезпечує економію зусиль і часу, підвищує точність та послідовність оцінювання, створює умови для зосередження на творчих і дослідницьких аспектах навчання.

З погляду педагогічної практики, автоматизація рутини справді підвищує ефективність системи. Дослідження показують, що використання аналітичних моделей і автоматизованих перевірок може скоротити до 30 % часу, який викладач витрачає на стандартні операції (OECD, 2021). Проте філософськи важливішим є питання – що саме ми передаємо алгоритму? Якщо ШІ оцінює відповіді за формальними критеріями, він починає визначати «норму правильності» поза контекстом живої педагогічної інтерпретації. У цьому сенсі автоматизація змінює не лише форму навчання, а й структуру авторитету в освіті: знання дедалі частіше отримує верифікацію не через діалог, а через відповідність моделі.

Саме тому необхідною умовою залишається принцип участі людини в контурі ухвалення рішень – алгоритм може формувати первинні висновки, але їхня достовірність має бути підтверджена людиною. Лише така модель запобігає редукції знання до статистичного шаблону. Як наголошує український дослідник освіти В. Кремень в монографії «Філософія людиноцентризму в освітньому просторі», освіта має залишатися простором формування людини як суб'єкта культури, а не об'єкта інформаційного управління [3].

Інший аспект автоматизації – зміна способів доступу до знань. Алгоритми пошуку, агрегатори

наукових баз, семантичні системи (Scopus AI, Semantic Scholar, Dimensions) створюють безпрецедентну відкритість. Проте одночасно вони формують епістемічні коридори: те, що пропонує система, визначає горизонт видимого знання. У цьому сенсі відкритий доступ – не лише ресурс, а й нова форма відбору. Той, хто контролює механізми рекомендації, фактично впливає на структуру академічного простору.

Цифрове середовище сьогодні не лише розширює обсяг знань, а й формує нову структуру їхнього існування – визначає, що саме вважається доступним, важливим і таким, що заслуговує на увагу. Отже, автоматизація рутин і фільтрація інформації виводять освіту на рівень, де ефективність і контроль переплітаються з питанням епістемічної свободи.

У педагогічному вимірі це означає:

- алгоритми можуть звільняти від повторень, але не від відповідальності за сенс;
- відкритий доступ до даних не гарантує відкритості мислення;
- автоматизація процесів має цінність лише тоді, коли вона створює простір для рефлексії, а не витісняє її. Таким чином, епістемічне підсилення через ШІ в освіті має двоїсту природу: воно водночас оптимізує когнітивну діяльність і змінює межі самої автономії мислення. Виклик полягає не в тому, щоб зупинити автоматизацію, а в тому, щоб забезпечити прозорість її механізмів, залишаючи за людиною право на останнє слово у виробництві знання.

Ця подвійність відкриває потребу у філософській оцінці – наскільки отримані ефекти дійсно сприяють зростанню пізнавальної спроможності, а де вони починають підміняти сам процес осмислення? Саме тому подальший аналіз має бути спрямований на виявлення меж застосування освітніх систем ШІ, критеріїв їхньої ефективності та умов, за яких технологічне розширення не переходить у когнітивну залежність.

2. Оцінка ефектів, меж застосування та практичні рекомендації. Сучасні дослідження в галузі Artificial Intelligence in Education (AIED) накопичили значну доказову базу. Метааналізи та систематичні огляди свідчать, що інтелектуальні тьютори й адаптивні системи здатні істотно підвищувати результати навчання; у деяких випадках їхня ефективність наближається до індивідуального репетиторства, а іноді навіть перевищує традиційні форми навчання [16]. Ці дані підтверджують потенціал AIED, але водночас вимагають уточнення: що саме ми вимірюємо і чи збігаються ці показники з сутнісними цілями освіти.

Коли успіх визначається переважно за приростом результатів (learning gains), швидкістю виконання завдань або відсотком засвоєння матеріалу, виникає ризик редукції освіти до метричної раціональності. Тоді як справжній освітній процес має бути зорієнтований не лише на вимірюваний результат, а на епістемічну раціональність – здатність аргументувати, розуміти й ставити питання.

Емпіричні дані залишаються важливими показниками, проте вони потребують філософської інтерпретації: кількісні метрики фіксують уміння діяти в межах алгоритму, але не завжди відображають розвиток автономного судження. Освіта, керована виключно оцінюванням, втрачає свій гуманістичний вимір – здатність формувати людину як суб'єкта культури, а не як об'єкт навчальної технології. Межі

застосування стають очевидними там, де необхідно здійснити перенесення результатів у реальні контексти. Студент, який успішно виконує завдання в адаптивній системі, не завжди виявляє ту саму продуктивність у відкритій дослідницькій ситуації. Це феномен автоматизованої компетентності – зовні правильне відтворення патернів без глибинного розуміння. До цього додається проблема «галюцинацій» генеративних моделей: алгоритм може продукувати правдоподібні, але хибні твердження, що в освітньому середовищі швидко закріплюються як знання.

Це один системний виклик – непрозорість алгоритмів. Більшість сучасних моделей функціонують як «чорні скриньки» [9], що робить педагогічний процес однобічним і знижує його діалогічність. Прозорість у цьому сенсі – не лише технічна, а й педагогічна вимога: студент має розуміти, як формується оцінка, і мати можливість її оскаржити.

У відповідь на ці виклики міжнародні організації формують етичні та нормативні рамки. Документи UNESCO (2023) та OECD (2021) підкреслюють необхідність дотримання принципів пропорційності, захисту персональних даних, прозорості та академічної доброчесності. Вони окреслюють не просто політичні зобов'язання, а внутрішні умови епістемічної чесності освітнього процесу. Пропорційність у цьому контексті означає баланс між алгоритмічною підтримкою та людською автономією; нагляд – не лише контроль, а постійну педагогічну участь; тоді як академічна доброчесність – не боротьбу з плагіатом, а захист права студента на власне судження. Як ідеться в рекомендаціях UNESCO, «людина має залишатися центром навчального процесу, а ШІ – його інструментом, а не заміником» [15, с. 5].

Практичний рівень реалізації цих принципів пов'язаний із дизайном курсів і університетською політикою. Освітні програми мають будуватися за принципом участі людини в контурі ухвалення рішень: системи штучного інтелекту можуть виконувати допоміжні етапи – планування, узагальнення, діагностику – але ключові рішення мають залишатися за людиною.

Водночас і метрики успіху потребують перегляду: вони повинні бути багатовимірними, враховувати не лише приріст знань, а й здатність до аргументації, витримки невизначеності, когнітивної гнучкості й реплікативності результатів. Лише тоді AIED стає засобом оптимізації, а інструментом розвитку епістемічної зрілості.

У підсумку, оцінка ефектів ШІ в освіті не зводиться до констатації його переваг чи ризиків. Вона відкриває простір для філософської рефлексії над самим поняттям освіти. Автоматизація, персоналізація й відкритий доступ до знань постають не як технологічні інновації, а як випробування для самої структури пізнання. Новизна цього підходу полягає у виявленні того, як ШІ зміщує баланс між метричною та епістемічною раціональністю, формує феномени «автоматизованої компетентності» й «алгоритмічної несправедливості». Університети, своєю чергою, мають стати простором, де ці виклики осмислюються й перетворюються на практику відповідального використання ШІ – не для заміщення мислення, а для його посилення.

Питання не в тому, чи стане ШІ ефективним у навчанні, а в тому, чи зможе людина зберегти себе

мислячою істотою в середовищі, яке мислить разом із нею. Справжнє завдання філософії освіти сьогодні – не знайти межу між людським і алгоритмічним, а навчитися бачити в їхній взаємодії нову форму відповідальності: відповідальності за сам акт мислення як джерело свободи.

Висновки. Метою цього дослідження було філософське окреслення онтологічного та гносеологічного статусу штучного інтелекту як епістемічного агента. Проведений аналіз дозволяє зробити кілька узагальнених висновків.

По-перше, онтологічний статус ШІ визначається не як автономне буття, а як структурна умова пізнання, що формується в межах соціотехнічних систем. ШІ не є суб'єктом у класичному сенсі, проте виконує роль стабільного середовища когнітивних операцій – носія та посередника між знанням і його носіями. У цьому сенсі він належить до онтологічного рівня сучасного пізнання, де техносфера стає частиною самої тканини мислення.

По-друге, гносеологічний вимір епістемічної агентності ШІ полягає в операціоналізації когнітивних функцій: уваги, пам'яті, класифікації, прогнозування, пояснення. Саме через ці функції реалізується його функціонально-інструментальна агентність – здатність не лише обробляти інформацію, а й задавати динаміку пізнавального процесу. При цьому людський суб'єкт зберігає роль джерела інтенціональності, тоді як алгоритмічна система діє як інфраструктура мислення.

По-третє, епістемічне підсилення через ШІ в освіті створює нові можливості й водночас нові виклики. Персоналізація навчання, автоматизація рутинних завдань і відкритий доступ до знань підвищують ефективність навчального середовища, але загрожують зсувом від епістемічної до метричної раціональності. Ризик полягає в тому, що розуміння може бути замінено виконанням, а пізнання – адаптацією до алгоритму.

По-четверте, амбівалентність ШІ виявляється в одночасному поєднанні підсилення і редукції мислення: він здатен розширювати когнітивний горизонт людини, але й створює умови для втрати автономії судження. Ця амбівалентність вимагає не лише технічного, а передусім філософського контролю – осмислення того, якою мірою алгоритм може втручатися в архітектуру пізнання.

По-п'яте, етичні та нормативні принципи (UNESCO, OECD) мають розглядатися не як зовнішнє регулювання, а як внутрішня форма епістемічної добросовісності. Пропорційність, прозорість, добросовісність і людяність – це не лише умови безпеки, а й засади онтологічної рівноваги між людським і штучним інтелектом.

Узагальнюючи, можна сказати: ШІ – це не заміник суб'єкта пізнання, а новий спосіб його розширення. Його онтологічна присутність і гносеологічна дія засвідчують перехід від антропоцентричної моделі знання до дистрибутивної, у якій мислення стає спільним простором людини й алгоритму.

Філософське завдання полягає не в тому, щоб зупинити цей процес, а в тому, щоб утримати його людський вимір, щоб ШІ залишався інструментом пізнання, а не його мірою. Тільки так технологічне підсилення може стати продовженням, а не зменшенням людського розуму.

Використання ШІ-інструментів. При підготовці статті ШІ-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації, перевірки орфографії та візуалізації авторських даних у таблиці 1.

Список джерел інформації

1. Барладим В.М., Бруйка А.В., Бугаско М.А., Гриб'юк О.О., Коваленко В.В., Мар'єнко М.В., Осадчий В.В., Семеріков С.О., Тукало С.М., Шишкіна М.П., Яцишин А.В. (2024). *Використання засобів і сервісів штучного інтелекту для професійного розвитку педагогічних кадрів* : аналітичні матеріали. За ред. М.П. Шишкіної. Київ : Інститут цифровізації освіти НАПН України. 96 с. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744000/>
2. Горбань Р.І., Тараров Я.В. (2025). Етика штучного інтелекту: історія становлення та сучасний стан. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. № 1. С. 11–15. DOI: <https://doi.org/10.20998/2227-6890.2025.2.01>
3. Кремень В.Г. *Філософія людиноцентризму в освітньому просторі*. 2-е вид. Київ : Т-во «Знання» України. 2011. 520 с.
4. Мельник Ю., Годорова С., Шевченко Г. (2024). Філософія штучного інтелекту у вищій освіті. *Гуманістичні студії*. № 19 (96). С. 126–134. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-14>
5. Мороз О. (2019). *Нація овочів? Як інформація змінює мислення та поведінку українців*. Київ : Vivat. Retrieved from <https://nvkarta.com/project>
6. Нікітенко В., Воронкова В., Кивлюк О., Олексенко Р., Сухенко В. (2024). Філософська рефлексія про штучний інтелект та його вплив на розвиток суспільства, людини та освіти. *Гуманістичні студії*. № 19 (96). DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-07>
7. Ожеван М.А., Дубов Д.В. (2017). *Homo ex Machina. Філософські, культурологічні та політичні передумови формування конвергентного суспільства* : монографія. Київ : НІСД. 272 с. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-1/HomoExMac>
8. Bostrom N. (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford : Oxford University Press. Retrieved from https://books.google.com/books/about/Superintelligence.html?id=7_H8AwAAQBAJ
9. Burrell J. (2016). How the Machine 'Thinks': Understanding Opacity in Machine Learning Algorithms. *Big Data & Society*. 3 (1). P. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053951715622512>
10. Clark A., Chalmers D. (1998). The Extended Mind. *Analysis*, 58 (1), 7–19. DOI <https://doi.org/10.1093/analys/58.1.7> Retrieved from <https://academic.oup.com/analysis/article/58/1/7/153111>
11. Floridi L. (2019). *The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design*. Oxford : Oxford University Press. Retrieved from <https://global.oup.com/academic/product/the-logic-of-information-9780198833635>
12. Fricker M. (2007). *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford : Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198237907.001.0001>
13. Mitchell M. (2019). *Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans*. New York : Farrar, Straus and Giroux. Retrieved from <https://www.barnesandnoble.com/w/artificial-intelligence-melanie-mi>
14. Shneiderman B. (2022). *Human-Centered AI*. Oxford : Oxford University Press. Retrieved from <https://global.oup.com/academic/product/human-centered-ai-9780192845290>
15. UNESCO. (2023). *Guidance for Generative AI in Education and Research*. Paris : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf000038>

16. VanLehn K. (2011). The Relative Effectiveness of Human Tutoring, Intelligent Tutoring Systems, and Other Tutoring Systems. *Educational Psychologist*. № 46 (4). P. 197–221. DOI: <https://doi.org/10.1080/00461520.2011.611>

References (transliterated)

1. Barladym V.M., Bruiaka A.V., Buhaienko M.A., Hrybiuk O.O., Kovalenko V.V., Marienko M.V., Osadchyi V.V., Semerikov S.O., Tukalo S.M., Shyshkina M.P., Yatsyshyn A.V. (2024). Vykorystannia zasobiv i servisiv shtuchnoho intelektu dlia profesiinoho rozvytku pedahohichnykh kadriv: prepynt (analytychni materialy). Ed. M.P. Shyshkina. Kyiv : Instytut tsyfrovizatsii osvity NAPN Ukrainy. 96 s. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744000/>
2. Horban R.I., Tararoyev Ya.V. (2025). Etyka shtuchnoho intelektu: istoriia stanovlennia ta suchasnyi stan. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu “Kharkivskiy politekhnichnyi instytut”. Serii: Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva. № 1. S. 11–15. DOI: <https://doi.org/10.20998/2227-6890.2025.2.01>
3. Kremen V.H. (2011). Filosofiia liudynotsentryzmu v osvithnomu prostori. 2-nd ed. Kyiv: T-vo “Znannia” Ukrainy. 520 p. Bibliogr.: S. 504–511.
4. Melnyk Yu., Todorova S., Shevchenko H. (2024). Filosofiia shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti. Humanistychni studii. № 19 (96). S. 126–134. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-14>
5. Moroz O. (2019). Natsiia ovochiv? Yak informatsiia zminiuie myslennia ta povedinku ukraintsiv. Kyiv : Vivat. Retrieved from https://nvkarta.com/project/library/uploads/military/analytics/natsiia_ovochochiv_yak_informatsiia_zminiuie_myslennia_i_povedinku_ukraintsiv.pdf
6. Nikitenko V., Voronkova V., Kyvliuk O., Oleksenko R., Sukhenko V. (2024). Filosofska refleksii pro shtuchnyi intelekt ta joho vplyv na rozvytok suspilstva, liudyny ta osvity. Humanistychni studii. № 19 (96). DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-07>
7. Ozhevan M.A., Dubov D.V. (2017). Homo ex Machina. Filosofski, kulturolohichni ta politychni peredumovy formuvannia konverhentnoho suspilstva: monohrafiia. Kyiv : NISD. 272 p. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-01/HomoExMachina_druk-53c4b.pdf
8. Bostrom N. (2014). Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. Oxford : Oxford University Press. Retrieved from https://books.google.com/books/about/Superintelligence.html?id=7_H8AwAAQBAJ
9. Burrell J. (2016). How the Machine ‘Thinks’: Understanding Opacity in Machine Learning Algorithms. *Big Data & Society*. 3 (1). P. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053951715622512>
10. Clark A., Chalmers D. (1998). The Extended Mind. *Analysis*, 58 (1), 7–19. DOI: <https://doi.org/10.1093/analys/58.1.7> Retrieved from <https://academic.oup.com/analysis/article/58/1/7/153111>
11. Floridi L. (2019). The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design. Oxford : Oxford University Press. Retrieved from <https://global.oup.com/academic/product/the-logic-of-information-9780198833635>
12. Fricker M. (2007). Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing. Oxford : Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198237907.001.0001>
13. Mitchell M. (2019). Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans. New York : Farrar, Straus and Giroux. Retrieved from <https://www.barnesandnoble.com/w/artificial-intelligence-melanie-mi>
14. Shneiderman B. (2022). Human-Centered AI. Oxford : Oxford University Press. Retrieved from <https://global.oup.com/academic/product/human-centered-ai-9780192845290>
15. UNESCO. (2023). Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf000038>
16. VanLehn K. (2011). The Relative Effectiveness of Human Tutoring, Intelligent Tutoring Systems, and Other Tutoring Systems. *Educational Psychologist*. № 46 (4). P. 197–221. DOI: <https://doi.org/10.1080/00461520.2011.611>

Надійшла (received) 01.12.2025

Прийнята (accepted) 12.12.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Чмихун Світлана Євгенівна (Chmykhun Svitlana) – Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1090-2900>

СОЦІОЛОГІЯ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

УДК 349.3:355.292.3

doi: 10.20998/2227-6890.2025.2.16

Г.М. ГАРЯЄВА, М.К. ЧЕБОТАРЬОВ, О.В. ГАЄВАЯ

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВЕТЕРАНІВ

У статті обґрунтовано, що соціальний захист учасників бойових дій та членів їх сімей є одним із ключових напрямів державної політики України; розкрито основні напрями діяльності Міністерства у справах ветеранів України; визначено проблеми, обмеження і виклики щодо система соціальної підтримки ветеранів та членів їх сімей (фінансування й економічний тиск, нерівність і диференціація через систему пільг, неефективність деяких послуг логістичні, адміністративні та інформаційні бар'єри та ін.); визначено основні напрями вдосконалення політики соціального захисту; обґрунтовано доцільність імплементації міжнародної практики – ефективність комплексних систем, що поєднують медичні, психологічні, соціальні, юридичні та професійні послуги. Інтегративна модель забезпечить не лише соціальний захист, а й довгострокову реінтеграцію та повернення ветеранів до активного життя.

Ключові слова: соціальний захист, учасники бойових дій, медичні, психологічні, соціальні, юридичні та професійні послуги, інтегративна модель.

G.M. GARYAEVA, M.K. CHEBOTARYOV, O.V. GAEVAYA

ACTIVITIES OF STATE AND PUBLIC INSTITUTIONS IN THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION OF VETERANS

The paper substantiates that social protection of combatants and their family members is one of the key areas of state policy of Ukraine; the main areas of activity of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine are revealed; problems, limitations and challenges regarding the social support system for veterans and their family members have been identified (financing and economic pressure, inequality and differentiation through the system of benefits, inefficiency of some services, logistical, administrative and information barriers, etc.); The main directions for improving social protection policy are identified; the feasibility of implementing international practice is substantiated – the effectiveness of comprehensive systems that combine medical, psychological, social, legal and professional services. An integrative model will ensure not only social protection, but also long-term reintegration and return of veterans to active life.

Key words: social protection, combatants, medical, psychological, social, legal and professional services, integrative model.

Постановка проблеми. Соціальний захист учасників бойових дій та членів їх сімей є одним із ключових напрямів державної політики України, особливо в умовах агресії РФ. Значне зростання кількості військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, а також членів сімей загиблих (померлих) воїнів, зумовлює підвищення суспільної уваги до проблем їх матеріального забезпечення, медичної та психологічної підтримки, реабілітації та соціальної адаптації. Забезпечення гідного соціального захисту ветеранів війни виступає не лише гуманітарним обов'язком держави, а й важливою передумовою зміцнення обороноздатності суспільства та формування позитивного іміджу військової служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Серед дослідників, чії праці є фундаментальними

для створення системи соціальної реабілітації учасників бойових дій, є: І. Зверева, А. Капська, І. Козубовська, Н. Коляда, І. Пеша, Л. Романовська, О. Сафін, Т. Семигіна, Г. Слосанська, І. Трубавіна, С. Харченко та ін. Соціально-педагогічні основи діяльності реабілітаційних центрів обґрунтували О. Караман, С. Коношенко, Н. Поліщук, М. Сідорчук, Ю. Чернецька, А. Шевцов, В. Шпак та інші» [1, с. 198].

Мета статті – аналіз системи соціального захисту учасників бойових дій та членів їх сімей в Україні.

Виклад основного матеріалу. «Соціальний захист – невід'ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник, від ефективності якого

залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства» [3, с. 41].

Міністерство у справах ветеранів України є центральним органом виконавчої влади, відповідальним за формування та реалізацію державної політики щодо ветеранів війни, учасників бойових дій та членів їх сімей. Основні напрями діяльності Міністерства у справах ветеранів України включають: розроблення державних програм соціального захисту ветеранів; координацію роботи регіональних органів щодо надання соціальних послуг; створення єдиної електронної інформаційної системи ветеранів; організацію реабілітаційних та психологічних програм; взаємодію з громадськими ветеранськими організаціями. Особливо важливою є робота з впровадження Єдиного державного реєстру ветеранів війни, що дозволяє вдосконалити систему обліку, спростити доступ до пільг і цифровізувати процеси надання соціальних послуг. Міністерство у справах ветеранів України також координує міжнародні проекти, спрямовані на підвищення якості реабілітації та професійної адаптації ветеранів.

Ефективна система соціальної підтримки ветеранів є важливою складовою державної політики, що забезпечує не лише соціальний захист осіб, які брали участь у військових діях, але й їхню успішну реінтеграцію в цивільне життя. Аналіз зарубіжних моделей (США, Канади, Великої Британії, Німеччини, Ізраїлю) дозволяє визначити низку стратегічних орієнтирів, що можуть бути адаптовані в Україні з урахуванням наявних викликів і можливостей.

У дослідженні «Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби» авторками Н. Ломоносовою, А. Хелашвілі, Ю. Назаренко проаналізовано, чи розглядає наявна система ветеранів і ветеранок як отримувачів соціальних послуг, чи враховує особливості ветеранів і ветеранок як отримувачів послуг, чи спроможна вона допомогти ветеранам і ветеранкам успішно реінтегруватися в суспільство та пройти адаптацію до цивільного життя [2].

Існують такі проблеми, обмеження і виклики щодо системи соціальної підтримки ветеранів та членів їх сімей. По-перше, фінансування й економічний тиск. Соціальні видатки як одна з найбільших статей бюджету, водночас через війну, інфляцію, зростання цін – навіть якщо номінальні виплати зростають – реальна купівельна спроможність знижується. Наприклад, у 2023 році зростання соціальних стандартів не наздоганяло інфляцію, що зменшувало реальну допомогу. Зовнішній інфляційний тиск поволі слабшатиме завдяки тенденції до зниження цін на енергоносії та продовольство в умовах стрімкішого нарощування пропозиції порівняно зі зростанням попиту [6]. Значна частина соціальних пільг та допомог призначена не за соціальною, а за професійною ознакою, тобто, не найвразливішим, а ті, хто мають «службові пільги». Це зменшує фокус на соціально найвразливіших.

По-друге, нерівність і диференціація через систему пільг. Деякі дослідження вказують, що через пенсії і пільги система соціального захисту може навіть посилювати нерівність, адже виграють ті, хто вже мав стабільні доходи або стаж. Система

соціального захисту найбільш вразливих верств населення містить у собі багато соціально-економічних, правових заходів, їхніми основними цілями є: забезпечення усіх необхідних належних умов для життя та існування людей, а особливо непрацездатних, рівня життя не нижче прожиткового мінімуму, виплату усіх передбачених законом допомоги і т. д. [7]. Соціальні виплати часто не компенсують реальних потреб, особливо в умовах високих життєвих витрат, інфляції, кризи житла та переселення. По-третє, неефективність деяких послуг і доступ є часто критичними питаннями. За даними дослідження GEDOS, задоволеність соціальними послугами серед отримувачів – далеко не завжди висока. Існують проблеми з доступністю, якістю, координацією та адаптацією послуг під потреби людей [5]. Під час війни багато об'єктів соціальної інфраструктури були зруйновані або пошкоджені, що ускладнює доступ, особливо для людей з інвалідністю або з дітьми.

По-четверте, існують логістичні, адміністративні та інформаційні бар'єри, коли люди, які мали б право на допомогу, не звертаються за нею через незнання, бюрократію, стигму або відсутність інформації.

«Інформаційні бар'єри виникають, коли важливі повідомлення подаються лише в одному форматі – наприклад, текстом дрібним шрифтом або складною для розуміння, офіційною юридичною мовою» [8].

Соціальні послуги, як-от догляд, супровід, кризове втручання, ще недостатньо розвинені або не охоплюють усі потреби – особливо у сільській місцевості або віддалених регіонах [5].

«Безбар'єрність – це не мода чи чиясь примха, а базовий стандарт цивілізованого суспільства. І що більше громад, установ і сервісних структур це усвідомлять й впроваджуватимуть на практиці, то швидше ми побачимо реальні зміни у ставленні, доступності та повазі до гідності кожної людини» [8].

«У зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ на територію України, з'явилася велика кількість осіб, які є учасниками бойових дій. На сьогодні наша держава намагається підтримувати та допомагати тим героям, які захищають нашу країну. У зв'язку з чим на рівні законодавства були встановлені пільги для учасників бойових дій та членів їх сімей [4].

Громадські та волонтерські організації відіграють суттєву роль у системі підтримки ветеранів. Вони доповнюють державні програми, забезпечуючи гнучкі, оперативні та адресні форми допомоги. Серед основних напрямів діяльності таких організацій варто виділити:

- надання психологічної та юридичної допомоги;
- організацію реабілітаційних та спортивних програм;
- соціальну адаптацію та підтримку сімей загиблих;
- проведення тренінгів, освітніх та професійних курсів;
- розвиток ветеранського підприємництва.

Міжнародні організації реалізують програми, спрямовані на реабілітацію ветеранів, підтримку їхнього ментального здоров'я, розвиток інклюзивних сервісів та підвищення інституційної спроможності державних структур.

Волонтерський сектор продовжує залишатися важливою складовою підтримки військових ветеранів, оскільки часто реагує на потреби швидше, ніж державні органи.

«На думку респондентів – представників ОГС, потреби найбільше зросли у групах військових і ветеранів (так вважають 74,5 % опитаних), жителів прифронтових регіонів (70,4 %) та сімей військовослужбовців і ветеранів (65,7 %). Понад 60 % респондентів також зазначили, що зросли потреби людей із інвалідністю (65,1 %), волонтерів (63,4 %) і малозабезпечених (60,4 %)» [9, с. 64].

Однак діяльність громадських організацій потребує стабільного фінансування, юридичного супроводу та підвищення рівня професійності.

Попри розгалужену систему державних та громадських інституцій, соціальний захист ветеранів України стикається з низкою проблем, серед яких:

1. Бюрократичні та адміністративні бар'єри. Надмірний документообіг, тривале очікування рішень, недостатня синхронізація між відомствами знижують ефективність надання послуг.

2. Недостатнє фінансування. виплати та програми реабілітації часто залежать від бюджету, що змінюється в умовах війни, що призводить до затримок та нестабільності.

3. Проблеми у сфері медичної та психологічної допомоги. Нестача психологів, низький рівень підготовки фахівців із ПТСР, недостатня кількість спеціалізованих центрів у регіонах.

4. Нерівномірність регіональних програм. Обсяг соціальної допомоги значно відрізняється між областями залежно від їх фінансових можливостей.

5. Труднощі соціальної адаптації. Частина ветеранів зіштовхується з проблемами працевлаштування, дискримінацією, втратою соціальних зв'язків, психологічною ізоляцією.

6. Недостатнє інформування ветеранів. Багато ветеранів не мають інформації про свої права, доступні програми та можливості. Ці проблеми свідчать про необхідність системного підходу до вдосконалення соціального захисту.

На підставі проведеного аналізу можна визначити основні напрями вдосконалення політики соціального захисту.

1. Цифровізація електронних кабінетів ветеранів, автоматизація надання пільг, цифровий документообіг. Розвиток електронних кабінетів ветеранів, автоматизація надання пільг, цифровий документообіг.

2. Розбудова системи ментального здоров'я. Створення мережі центрів психологічної допомоги, підготовка фахівців із ПТСР, впровадження міжнародних методик.

3. Удосконалення механізмів реабілітації. Розширення фізичної, професійної та соціально-психологічної реабілітації, модернізація реабілітаційних центрів.

4. Розвиток ветеранського підприємництва. Надання грантів, податкових пільг, бізнес-консультацій, підтримка стартапів ветеранів.

5. Підвищення ефективності міжвідомчої координації. Забезпечення узгодженості між Міністерством оборони, Міністерством у справах ветеранів та місцевими органами влади.

6. Гарантування стабільного фінансування. Формування окремих бюджетних програм, залучення міжнародних фондів та приватного сектору.

7. Підвищення доступності інформації. Створення інформаційних центрів, гарячих ліній, проведення роз'яснювальних кампаній. Реалізація цих заходів сприятиме покращенню якості надання послуг ветеранам, підвищенню довіри до державних інституцій та забезпечення гідного рівня соціального захисту.

Отже, система підтримки є багаторівневою, включає центральні органи влади, місцеві установи, громадські та міжнародні організації. Попри значний прогрес, система залишається недостатньо ефективною через брак ресурсів, адміністративні бар'єри та нерівномірність забезпечення послуг.

Рекомендації щодо вдосконалення системи соціальної підтримки ветеранів

1. Запровадити комплексну, інтегровану систему підтримки ветеранів:

– формувати єдиний простір послуг – медичних, психологічних, соціальних, реабілітаційних, освітніх та юридичних;

– створити чіткі маршрути реабілітації ветерана «від фронту до громади»;

– упровадити міжвідомчу координацію (МОЗ – Міноборони – Мінвет – МОН – Мінсоцполітики).

Міжнародна практика демонструє, що найбільш ефективними є комплексні системи, які поєднують медичні, психологічні, соціальні, юридичні та професійні послуги. Рекомендовано створити цілісний простір підтримки ветеранів, що забезпечить безперервність супроводу від моменту демобілізації до повної соціальної адаптації. Такий підхід вимагає налагодження ефективної міжвідомчої взаємодії між структурами охорони здоров'я, соціального захисту, освіти, оборони та місцевого самоврядування.

2. Посилити систему психічного здоров'я:

– розширити мережу спеціалізованих центрів з лікування ПТСР за зразком США та Ізраїлю;

– забезпечити доступ до безкоштовної психотерапії не лише ветеранам, а й членам їхніх родин;

– підвищити кваліфікацію психологів та психотерапевтів у військовій тематиці;

– розвивати кризові служби, гарячі лінії та мобільні психологічні бригади.

З огляду на значну кількість військовослужбовців, які зазнали психотравматичних впливів, пріоритетом має стати створення розгалуженої мережі центрів психологічної та психотерапевтичної допомоги. Досвід США та Ізраїлю показує, що спеціалізовані заклади, орієнтовані на лікування посттравматичного стресового розладу, значно підвищують ефективність реабілітації. Особливо важливим є залучення сімей ветеранів до процесу психологічної стабілізації, адже вони відіграють ключову роль у відновленні емоційного стану військовослужбовців.

3. Розвивати системи перекваліфікації та працевлаштування:

– створити аналоги GI Bill: державне фінансування здобуття нової професії або вищої освіти;

– запровадити програми підтримки під час переходу з військової служби до цивільної роботи (як у Канаді та Великій Британії);

– розширити партнерство з роботодавцями: квоти, податкові стимули, програми корпоративного навчання;

– підтримувати ветеранське підприємництво, стартапи, кооперативи.

Міжнародні моделі показують, що найкращих результатів досягають ті системи, які роблять ставку на активні інструменти підтримки – перекваліфікацію, фінансування освіти, розвиток нових професійних компетентностей. Програми на зразок американського GI Bill або німецького фінансування здобуття освіти демонструють високу ефективність у довгостроковій перспективі. Україні доцільно створити адаптовані аналоги цих програм, орієнтовані як на молодих ветеранів, так і на досвідчених військовослужбовців.

4. Упровадити персоналізований підхід (кейс-менеджмент):

– призначити кожному ветеранові персонального координатора, який супроводжує від моменту демобілізації;

– розробити індивідуальні плани реабілітації та розвитку;

– використовувати цифрові кабінети ветеранів для управління послугами.

Запровадження персоналізованого підходу в роботі з ветеранами, особливо персоналізована практика Канади підтверджує доцільність кейс-методу – персонального супроводу ветеранів. Індивідуальні плани реабілітації дозволяють враховувати унікальні потреби кожного ветерана та забезпечують адресність послуг. Важливо, щоб кейс-менеджери були достатньо підготовленими, мали доступ до міжвідомчих ресурсів і працювали на основі цифрових інструментів, що спрощує комунікацію та зменшує бюрократичне навантаження.

5. Оптимізувати систему соціальних виплат і пільг:

– перейти від масових «універсальних» пільг до адресних, заснованих на оцінці потреб (як у Канаді);

– скоротити дублювання пільг і замінити їх на ефективніші механізми підтримки (навчання, реінтеграція, реабілітація);

– забезпечити прозорість і цифровізацію процесу отримання виплат.

Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що надмірна кількість універсальних пільг часто знижує ефективність підтримки. Більш результативним є механізм адресних виплат, що ґрунтується на оцінюванні індивідуальної потреби. Подібні підходи успішно функціонують у Канаді та Ізраїлі. Україні доцільно провести ревізію чинних пільг, ліквідувавши дублювання та зосередившись на тих інструментах, що реально впливають на соціальну мобільність і якість життя ветеранів.

6. Посилити роль громадського сектору:

– підтримувати діяльність НУО, що працюють у сферах психічного здоров'я, реабілітації та соціалізації;

– розширити грантові програми, державно-приватні партнерства, розвиток ветеранських хабів;

– інституційно підтримувати успішні моделі громадських організацій за зразком британських чи ізраїльських.

Зарубіжний досвід підтверджує, що ветеранські організації, благодійні фонди та громадські ініціативи ефективно доповнюють державну інфраструктуру, особливо у сферах психологічної реабілітації, соціалізації та волонтерського супроводу. Великобританія та США мають розвинені системи співпраці, що забезпечує гнучкість і доступність послуг. Україні варто розширювати грантові програми, підтримувати розвиток ветеранських хабів та створювати партнерські проекти.

7. Підтримка сімей ветеранів:

– включати родини в реабілітаційний процес – психологічні консультації, соціальну підтримку, групи взаємодопомоги;

– запровадити сімейні програми адаптації після повернення військовослужбовців додому;

– враховувати сімейний статус у програмах працевлаштування та житлових ініціативах.

Сім'ї відіграють важливу роль у процесі повернення ветеранів до повноцінного життя. На основі міжнародного досвіду доцільно запровадити спеціальні програми допомоги родинам: психологічні консультації, навчальні курси, групи взаємодопомоги. Успішні моделі Ізраїлю та Канади свідчать, що підтримка сімей зменшує ризики повторних психологічних травм і сприяє стабільній реінтеграції.

8. Розвивати наукові та аналітичні дослідження:

– створювати реєстри ветеранів для моніторингу потреб;

– проводити національні дослідження психічного здоров'я та соціальної інтеграції;

– запровадити регулярний аудит ефективності програм підтримки.

Ефективність політики у сфері підтримки ветеранів значною мірою залежить від наявності достовірних даних.

Рекомендуємо створити національний реєстр ветеранів, запровадити регулярний збір статистики про їхні потреби, проводити соціологічні та медико-психологічні дослідження, що дасть змогу формувати політику на основі доказів і оперативно коригувати програми.

9. Покращити комунікацію та інформування ветеранів:

– зробити всі послуги максимально доступними через цифрову інфраструктуру;

– розширити інформаційні кампанії щодо програм реабілітації, освіти, бізнес-підтримки;

Використовувати мобільні додатки та єдині портали.

Загальна стратегічна рекомендація така:

Україні варто рухатися у напрямку інтегрованої моделі, що поєднує:

– спеціалізовану медичну та психологічну допомогу (Ізраїль, США);

– персональний супровід (Канада);

– гнучке партнерство з НУО та бізнесом (Велика Британія);

– державні освітні й кар'єрні програми (ФРН, США).

Така модель забезпечить не лише соціальний захист, а й довгострокову реінтеграцію та повернення ветеранів до активного життя.

Висновки. Адаптація міжнародного досвіду до українських реалій потребує системного підходу,

орієнтованого на комплексність, персоналізацію та партнерську взаємодію. Створення інтегрованої системи підтримки ветеранів, що включає високоякісну медичну та психологічну допомогу, ефективні освітні й професійні програми, адресні соціальні гарантії та залучення громадського сектору, дозволить забезпечити гідний рівень життя ветеранів та їхніх родин, а також сприятиме їхній успішній адаптації.

Використання ШІ-інструментів. При підготовці статті ШІ-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації та перевірки орфографії.

Список джерел інформації

1. Кравченко О., Кучер Г. (2022). Соціальний захист учасників АТО/ООС та їхніх сімей на рівні громади. *Social Work and Education*, Vol. 9, No. 2. pp. 197-209. DOI: 10.25128/2520-6230.22.2.2
2. Ломоносова Н., Хелашвілі А., Назаренко Ю. (2024). *Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби*. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/soczialni-poslugy-dlya-veteraniv-ta-veteranok-u-gromadah-vyklyky-ta-potreby/>
3. Москаленко В.В. (2003). Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. Том 21. С. 41–44. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7b7383f3-3a98-4e59-9dfe-642be43d96ee/content>
4. Пільги для учасників АТО та ООС. Retrieved from <https://www.netishynrada.gov.ua/%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%D0>
5. *Досвід Cedos: соціальні дослідження для суспільних трансформацій: посібник*. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/dosvid-cesos-soczialni-doslidzhennya-dlya-suspilnyh-transformacij/>
6. Інфляційний звіт. Жовтень 2023 року. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf
7. Павлюк Т., Юрчик І. (2022). Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні. *Економіка та суспільство*, (39). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-63>

8. Напрямки безбарсності через подолання дискримінації. Retrieved from <https://dmsu.gov.ua/news/region/18848.html>

9. *Громадянське суспільство України в умовах війни 2022-2025 рр.* Звіт щодо комплексного соціологічного дослідження. Серпень 2025 року. Retrieved from <https://home.ednannia.ua/analytics/data-catalog/491>

References (transliterated)

1. Kravchenko O., Kucher H. (2022). Sotsialnyi zakhyst uchashnykiv ATO/OOS ta yikhnikh simej na rivni hromady. *Social Work and Education*, Vol. 9, No. 2. pp. 197–209. DOI: 10.25128/2520-6230.22.2.2
2. Lomonosova N., Khelashvili A., Nazarenko Yu. (2024). Sotsialni poslugy dlia veteraniv ta veteranok u hromadah: vyklyky ta potreby Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/soczialni-poslugy-dlya-veteraniv-ta-veteranok-u-gromadah-vyklyky-ta-potreby/>
3. Moskalenko V.V. (2003). Sutnist sotsialnoho zakhystu ta yoho mistse v politytsi sotsialnoi derzhavy. *Naukovi zapysky*. Tom 21. S. 41–44. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7b7383f3-3a98-4e59-9dfe-642be43d96ee/content>
4. Pilyhy dlia uchashnykiv ATO ta OOS. Retrieved from <https://www.netishynrada.gov.ua/%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%D0>
5. Dosvid Cedos: sotsialni doslidzhennia dlia suspilnykh transformatsii : posibnyk. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/dosvid-cesos-soczialni-doslidzhennya-dlya-suspilnyh-transformacij/>
6. Inflatsiynyi zvit. Zhovten 2023 roku. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf
7. Pavliuk T., Yurchyk I. (2022). Systema sotsialnoho zakhystu naibilsh vrazlyvykh verstv naselennia v Ukraini. *Ekonomika ta suspilstvo*, (39). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-63>
8. Napriamky bezbariernosti cherez podolannia dyskryminatsii. Retrieved from <https://dmsu.gov.ua/news/region/18848.html>
9. Hromadianske suspilstvo Ukrainy v umovakh viiny 2022-2025 rr. Zvit shchodo kompleksnoho sotsiolohichnoho doslidzhennia Serpen 2025 roku. Retrieved from <https://home.ednannia.ua/analytics/data-catalog/491>

Надійшла (received) 10.10.2025

Прийнята (accepted) 20.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Гаряєва Ганна Михайлівна (Garyaeva Ganna) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри права; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4061-1987> ;

Чеботарьов Микола Корнійович (Chebotarev Mykola) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна; Харків, Україна. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3915-7705> ;

Гаєвая Олександра Валентинівна (Gayevaya Oleksandra) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат юридичних наук, доцент кафедри права; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6710-9014>

О.В. ГРИБКО, Ю.Л. КОЗЮБЕНКО

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІЗЮМСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано стан, виклики та перспективи розвитку системи соціального забезпечення Ізюмської територіальної громади в післядеокупаційний період (2022–2025 рр.). Ключові виклики включають демографічну деградацію, житлову кризу (через пошкодження будівель), кадровий дефіцит в соціальній сфері, хронічне недофінансування, зростання рівня бідності та психологічне виснаження населення. Проаналізовано сформовану в громаді багаторівневу партнерську модель соціального реагування, що поєднала муніципальні установи, міжнародні гуманітарні організації та волонтерські ініціативи. Визначено пріоритетні перспективи розвитку – інституційне зміцнення, розвиток кадрового потенціалу, фінансова децентралізація, цифрова трансформація та система психосоціальної реабілітації постраждалого населення.

Ключові слова: соціальна сфера, Ізюмська громада, соціальні послуги, партнерська модель, Територіальний центр соціального обслуговування, внутрішньо переміщені особи.

O. V. GRYBKO, Yu. L. KOZIUBENKO

CHALLENGES AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SECURITY SYSTEM OF THE IZYUM TERRITORIAL COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF THE MARTIAL STATE REGIME

The article analyzes the state, challenges and prospects of the development of the social security system of the Izyum territorial community in the post-deoccupation period (2022–2025). Key challenges include demographic degradation, housing crisis (due to damage to buildings), staff shortage in the social sphere, chronic underfunding, increasing poverty and psychological exhaustion of the population. The multi-level partnership model of social response formed in the community, which combined municipal institutions, international humanitarian organizations and volunteer initiatives, is analyzed. Priority development prospects have been identified - institutional strengthening, human resource development, financial decentralization, digital transformation and a system of psychosocial rehabilitation of the affected population.

Key words: social sphere, Izyum community, social services, partnership model, Territorial Center for Social Services, internally displaced persons.

Постановка проблеми. Деокупація міста Ізюм 10 вересня 2022 р. стала моментом, після якого громада опинилася перед завданням відновлення базових функцій життєзабезпечення. Через бойові дії на території громади спричинили не лише руйнування матеріальної інфраструктури, але й глибоку соціально-гуманітарну кризу, наслідки якої визначають обличчя м. Ізюма й досі. Суспільна система, що формувалася роками, в один момент була позбавлена опору – комунікацій, соціальних установ, постачання ресурсів і кадрового потенціалу. Тому відновлення соціального забезпечення в післядеокупаційний період стало ключовим чинником виживання міста та запорукою повернення до нормального функціонування громади.

За даними місцевої влади та гуманітарних організацій, унаслідок воєнних дій було зруйновано або пошкоджено понад 80 % житлового фонду, більшість об'єктів освіти, охорони здоров'я, культури та соціального обслуговування [10]. Значна частина населення залишила місто під час окупації або в перші місяці після звільнення, що спричинило різке скорочення чисельності мешканців. За оцінками Управління соціального захисту населення

м. Ізюм (далі – УСЗН), у місті залишилось близько 19 тисяч осіб, тобто майже вдвічі менше, ніж до початку війни [10]. При цьому близько 30% з них становлять особи похилого віку, кожен четвертий мешканець має інвалідність, а близько 15 % – це одинокі люди, що потребують стороннього догляду. Така демографічна структура створює підвищене навантаження на систему соціального забезпечення, оскільки переважна частина населення належить до категорій, які є безпосередніми отримувачами соціальних послуг [8].

Перші тижні після визволення міста характеризувалися повною відсутністю електро-, газо- та водопостачання, зруйнованими дорогами, відсутністю зв'язку та транспорту. Більшість жителів перебувала в умовах гуманітарної катастрофи. Гуманітарна допомога на початку надходила переважно через волонтерів та різноманітні громадські ініціативи [11; 12]. Лише наприкінці 2022 р. вдалося відновити роботу органів місцевого самоврядування, УСЗН та Територіального центру соціального обслуговування, які поступово сформували ядро системи соціального реагування в умовах відновлення [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Базою дослідження стали нормативно-правові акти щодо соціального забезпечення та соціальних послуг, також використовувалися дані місцевої влади, міжнародних гуманітарних організацій, оцінки Управління соціального захисту населення м. Ізюм, аналітичні матеріали Територіального центру соціального обслуговування (далі – Терцентр), звіти Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України, дані про фінансування Терцентру (2021–2024 рр.) та внутрішня оцінка якості соціальних послуг в організації. Дослідженням соціальної політики присвячено роботу Н.В. Підбуцької, Л.М. Грень, О.В. Грибко.

Мета статті полягає в аналізі викликів, поступу та перспектив розвитку системи соціального забезпечення Ізюмської громади в умовах режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [2] муніципальні установи зобов'язані забезпечувати адресну допомогу громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах (далі – СЖО). Саме ці положення стали методичною основою діяльності соціальної сфери м. Ізюма після деокупації. Від осені 2022 р. в громаді почала формуватися багаторівнева система соціального реагування, до якої увійшли міська влада, комунальні установи, міжнародні гуманітарні організації, а також місцеві волонтерські об'єднання. Така модель поєднала централізоване управління соціальними процесами з гнучкою горизонтальною взаємодією на рівні громади [13; 14; 15].

У період відновлення соціальної сфери міста основними викликами стали демографічна деградація, зростання рівня бідності, безробіття, соціальна ізоляція та психологічне виснаження населення. Особливої гостроти набуло питання доступу до соціальних послуг для вразливих категорій населення – самотніх осіб похилого віку, людей з інвалідністю, багатодітних родин, внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) та родин військовослужбовців. Згідно з аналітичними матеріалами Терцентру [84 10], кількість звернень громадян за соціальною допомогою у 2023 р. збільшилася на понад 60 % порівняно з довоєнним періодом.

Цей різкий приріст звернень свідчить не лише про масштаб проблеми, а й про відновлення довіри населення до соціальних інституцій. В умовах, коли інші державні структури лише відбудовувалися, саме Терцентр і УСЗН стали для громадян точкою стабільності – місцем, де можна було отримати не лише матеріальну, а й моральну підтримку. Це співвідноситься з концепцією «соціальної згуртованості» [6], закріпленою в Стратегії людського розвитку України до 2030 року, яка передбачає зміцнення горизонтальних зв'язків у громадах, особливо в кризових умовах.

Соціальна ситуація після деокупації м. Ізюма ускладнювалася ще й порушенням трудових відносин. Значна частина працездатного населення втратила роботу через руйнування підприємств і

установ, що спричинило зростання частки осіб, які перебувають на державних виплатах або залежать від гуманітарної допомоги. Згідно з оцінками Міністерства соціальної політики України [1], у більшості прифронтових громад рівень зайнятості у 2023–2024 рр. становив не більше 30–35 % від довоєнного показника. В м. Ізюмі цей показник ще нижчий – близько 25 %, що формує довготривалу соціально-економічну залежність від державної та міжнародної підтримки.

Водночас, попри економічну кризу, у громаді почали проявлятися ініціативи самоорганізації. Уже в кінці 2022 р. активізувалися волонтерські групи – «Вірний напрям», «Ізюмські помічниці» та інші локальні об'єднання, які організували збір і доставку продуктів, засобів гігієни, ліків, а також допомагали соціальним робітникам у відвідуванні маломобільних осіб [14; 15]. Ці ініціативи стали невід'ємною складовою соціальної системи міста, підсилюючи інституційні ресурси державних структур.

Особливу роль у стабілізації соціальної ситуації відіграли міжнародні гуманітарні організації – IFRC, NRC, ADRA, UNICEF, Save the Children, GEM, Caritas, які забезпечили громаду продуктами, генераторами, теплими речами, засобами гігієни, будматеріалами, грошовою допомогою. Вони не лише підтримали населення у кризовий момент, а й сприяли розвитку партнерської моделі соціального захисту, коли державні, комунальні й недержавні актори діють у взаємозв'язку та взаємодоповненні [14; 15].

Поступове повернення жителів до міста супроводжувалося новими соціальними викликами. Перш за все, це житлова криза, спричинена масовими руйнуваннями приватного та багатоквартирного секторів. За даними міської ради, на кінець 2023 р. було пошкоджено або зруйновано близько 13 тисяч будинків, з яких лише 15 % підлягали швидкому відновленню [10]. Значна частина населення мешкає у тимчасово придатних для проживання приміщеннях або в домішках без належних умов – без опалення, скла, каналізації. Після деокупації держава не мала можливості оперативно профінансувати житлові програми в м. Ізюмі, тому гуманітарні організації взяли на себе основне навантаження з відновлення пошкоджених осель (UNHCR, NRC, ADRA, Proliska тощо).

Житло залишається основним маркером соціальної нерівності – саме від його стану залежить доступ до безпеки, побуту, освіти та охорони здоров'я. Втрата житла для багатьох родин означала не лише матеріальні збитки, а й розпад соціальних зв'язків, втрату сусідів, роботи, звичного середовища. У звітах психологічної служби Терцентру фіксується, що в перші місяці після деокупації у понад 70 % підопічних виявлялися симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривоги, безсоння, апатії або агресивних реакцій. Найвразливішими виявилися люди похилого віку та ті, хто пережив втрату рідних [10].

Крім того, унаслідок вимушеної евакуації, руйнування транспортних шляхів і нестачі палива, м.

Ізюм протягом тривалого часу залишався інформаційно ізольованим. Люди не могли дізнаватися про гуманітарні програми, порядок оформлення допомоги, умови виплат пенсій чи субсидій. Відсутність зв'язку перетворювала елементарні дії – подати заяву, уточнити статус, викликати лікаря – на майже нездійсненні завдання. Цей феномен можна визначити як «соціальне мовчання», коли комунікаційна ізоляція стає додатковим чинником соціальної маргіналізації населення [12; 14].

Значною проблемою залишилася професійна міграція кадрів. Багато працівників соціальної сфери, педагогів, медиків виїхали під час окупації, а частина не повернулася через небезпеку. Станом на початок 2024 р., за даними УСЗН Ізюмської міської ради, штат у більшості соціальних установ укомплектовано лише на 60–65 % [3]. Це призводить до перевантаження фахівців, особливо соціальних робітників, які часто обслуговують від 15 до 20 підопічних, що перевищує норми, рекомендовані Державним стандартом [2]. Незважаючи на це, саме ці працівники стали опорою громади, адже завдяки їхній щоденній присутності забезпечується мінімальна стабільність і відчуття турботи.

Діяльність Терцентру та інших соціальних установ після деокупації набула нового змісту. Якщо раніше основним завданням було надання регулярних послуг – догляду вдома, матеріальної допомоги, соціального супроводу – то з осені 2022 р. їхня діяльність розширилася до кризового реагування. Соціальні працівники долучалися до розвезення гуманітарної допомоги, складання списків отримувачів, евакуації маломобільних осіб, верифікації гуманітарних потреб. Фактично вони виконували роль координаторів між владою, міжнародними організаціями та громадянами. Така багатофункціональність відповідає концепції «соціальної держави участі», що передбачає інтеграцію державних і громадських зусиль для подолання кризових явищ [4; 5; 9].

Важливим аспектом стала також цифрова трансформація соціальної сфери. Після приєднання Ізюмського Терцентру до Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (далі – ЄІССС) з'явилася можливість швидшого оформлення договорів про надання послуг, ведення обліку підопічних, контролю за якістю обслуговування. Проте на початковому етапі виникали значні труднощі: відсутність належної техніки, нестабільне електропостачання, низький рівень цифрових компетентностей у частини працівників. Для подолання цього у 2023–2024 рр. проводилися навчальні семінари, організовані Харківським обласним центром підвищення кваліфікації спільно з Міністерством соціальної політики [1; 7].

Окремої уваги заслуговує ситуація з ВПО. Після звільнення міста частина колишніх мешканців повернулася до м. Ізюма, але одночасно сюди прибували сім'ї з інших прифронтових населених пунктів – Куп'янська, Лимана, Борової, які втратили житло. У результаті у місті сформувався новий соціальний прошарок – «подвійно постраждалі»

домогосподарства, які пережили не лише окупацію, а й повторне переселення. Для них характерна повна відсутність ресурсів, залежність від соціальних виплат і гуманітарної підтримки. На кінець 2024 р. на обліку УСЗН перебувало понад 2700 осіб зі статусом ВПО, що становить близько 14 % населення громади [3].

З метою поліпшення ситуації урядом України та Міністерством соціальної політики було запроваджено низку програм, зокрема постанову КМУ №332 від 20.03.2022 р. «Про підтримку внутрішньо переміщених осіб» [9], а також програму «Відновлення», яка дала змогу мешканцям пошкоджених будинків отримувати компенсацію на ремонт. Проте ефективність цих механізмів залишається обмеженою, оскільки більшість постраждалих не має доступу до інтернету, електронного підпису чи банківських сервісів. Таким чином, цифрова нерівність виступає додатковим фактором соціальної ізоляції населення в прифронтових регіонах [7].

Паралельно з матеріальними втратами гостро постала криза психологічного здоров'я населення. Постійна загроза обстрілів, втрата близьких, нестабільність побуту та невизначеність майбутнього спричиняють масові прояви хронічного стресу. За даними місцевих фахівців, понад половина отримувачів соціальних послуг мають симптоми тривожних розладів, безсоння, апатії чи соціальної відчуженості [16]. На цьому тлі психологічна підтримка стає важливою частиною роботи соціальних працівників. Терцентр спільно з міжнародними організаціями (зокрема, UNICEF та ADRA) організовував групові заняття, індивідуальні консультації, арттерапію для людей похилого віку та підлітків. Така практика відповідає підходам, закріпленим у Національній стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні, де підкреслюється роль психологічного комфорту як складової соціальної інклюзії.

Важливою характеристикою післяокупаційного м. Ізюма є зростання соціальної солідарності та взаємодопомоги, які компенсують нестачу ресурсів. У звіті Терцентру про внутрішню оцінку якості соціальних послуг відзначено, що рівень задоволеності отримувачів послуг у 2024 р. становив 93 %, а більшість підопічних високо оцінюють людяність і професіоналізм працівників. Це свідчить про формування в громаді нової соціальної культури, де довіра, взаємопідтримка та гідність стають головними цінностями соціальної політики. Такий процес цілком відповідає принципам партнерської моделі соціального захисту [5; 8], що реалізується в українських громадах після 2022 р.

Соціальні проблеми м. Ізюма після деокупації мають комплексний характер: демографічний спад, масова інвалідизація, безробіття, бідність, дефіцит житла, емоційне вигорання, кадровий голод у соціальній сфері, цифрова відсталість. Усі ці явища взаємопов'язані й потребують системної відповіді держави, громади та міжнародних партнерів. З огляду на це доцільно подати узагальнені відомості про стан соціальної інфраструктури м. Ізюма після

деокупації, що відображає масштаб викликів і поступ громади в напрямі відновлення.

У процесі відновлення соціальної системи Ізюмської громади після деокупації важливе значення мала не лише гуманітарна допомога, а й реорганізація соціальної інфраструктури, яка зазнала масштабних руйнувань. Відновлення відбувалося

поетапно: спочатку – критично необхідні установи (УСЗН, Терцентр, Пенсійний фонд, лікарня), згодом – освітні, культурні й комунікаційні об'єкти.

У таблиці 1 подано узагальнену характеристику стану соціальної інфраструктури м. Ізюма у 2022–2025 роках.

Таблиця 1. Стан соціальної інфраструктури м. Ізюма після деокупації (2022–2025 рр.)

№	Об'єкт соціальної інфраструктури	Стан після деокупації (2022 р.)	Стан у 2025 р.	Примітки
1	Управління соціального захисту населення (УСЗН)	Зруйновано, документація втрачена	Частково відновлено, працює у тимчасовому приміщенні	Відновлено облік отримувачів соціальних виплат, впроваджено ЄІССС
2	Територіальний центр соціального обслуговування (Терцентр)	Пограбовано, техніка та архів знищені	Повністю відновлено, розширено види послуг	Створено мобільну службу, налагоджено партнерства з донорами
3	Центр соціальних служб	Не функціонував	Відновлено, розпочато роботу з сім'ями у СЖО	Тісна співпраця з ГО та волонтерами
4	Пенсійний фонд України (Ізюмське відділення)	Пошкоджено приміщення	Відновлено, працює стабільно	Налагоджено електронну взаємодію через портал ПФУ
5	Служба у справах дітей	Приміщення зруйноване	Частково відновлено, функції передані до ЦСС	Потребує розширення штату
6	Ізюмська центральна лікарня	Суттєво пошкоджена	Працює як госпіталь	Відновлено терапевтичне та хірургічне відділення, амбулаторію
7	Освітні заклади (школи, садки)	80 % зруйновано або пошкоджено	2 школи працюють дистанційно, 1 – змішано	Потреба у ремонтах та психологічній підтримці дітей
8	Заклади культури (бібліотеки, будинки культури, музеї)	3 зруйновані, фонди знищені	Відновлено одну бібліотеку, культурні заходи онлайн	Культурна сфера – інструмент соціальної реабілітації
9	Система громадського транспорту	Не функціонувала	Відновлено 60 % маршрутів	Обмежене транспортне сполучення із селами громади
10	Гуманітарні склади, центри допомоги	Формувалися стихійно	Створено 3 офіційні гуманітарні хаби	Співпраця з міжнародними організаціями
11	Центри цифрових послуг, точки доступу до інтернету	Відсутні	Створено 5 “точок незламності” та цифрових хабів	Забезпечують доступ до ЄІССС та порталу “Дія”
12	Громадські організації та волонтерські ініціативи	Неорганізовані	Активна діяльність понад 10 об'єднань	Волонтерський рух став структурним елементом соціальної системи

Джерело: узагальнено авторами за матеріалами [10; 14].

Дані таблиці свідчать, що за період 2022–2025 рр. Ізюмська громада здійснила суттєвий поступ у відновленні ключових соціальних інституцій. Поряд із відновленням фізичної інфраструктури важливою тенденцією стало формування нової управлінської культури, орієнтованої на відкритість, партнерство і цифровізацію процесів. Соціальні установи фактично стали «ядром стабільності» громади, навколо якого вибудовується подальше суспільне відновлення.

Згідно з Національною соціальною стратегією України на 2023–2030 рр. [6], стійкість громади визначається не лише матеріальними, а й соціальними чинниками: згуртованістю, взаємодопомогою, довірою до інституцій. У цьому сенсі досвід м. Ізюма є показовим. Попри обмежене фінансування, громада створила ефективну партнерську модель соціального реагування, у якій поєдналися державні, комунальні та громадські ресурси. Ключову роль у цьому відіграють

працівники Терцентру, які виконують функції не тільки соціальних робітників, а й координаторів між владою, донорами й населенням.

Попри значні досягнення, система соціального забезпечення м. Ізюма залишається вразливою через низку структурних і організаційних проблем, які можна згрупувати у кілька ключових блоків.

1. Фінансово-ресурсні обмеження.

Найгострішим викликом є недостатнє фінансування. Частка видатків на соціальний захист у структурі місцевого бюджету зросла до 26 %, однак ці кошти покривають переважно зарплати та мінімальні поточні витрати [10]. Державні субвенції надходять нерегулярно, а власні надходження комунальних установ (зокрема від платних соціальних послуг) становлять лише 4–5 % від загального обсягу. Це обмежує можливості оновлення матеріальної бази, проведення навчань персоналу, закупівлі засобів реабілітації, пального, побутових матеріалів.

Для наочності динаміку фінансування Територіального центру подано в таблиці 2.

Таблиця 2. Динаміка фінансування Територіального центру, тис. грн (2021–2024 рр.) [3].

Рік	Загальний обсяг фінансування	Видатки на оплату праці	Комунальні послуги	Придбання матеріалів	Інші витрати
2021	6 870,0	4 965,0	712,0	395,0	798,0
2022	3 250,0	2 780,0	250,0	120,0	100,0
2023	8 640,0	6 920,0	725,0	480,0	515,0
2024	9 200,0	7 450,0	740,0	520,0	490,0

Відсутність фінансових резервів змушує громаду значною мірою покладатися на допомогу міжнародних партнерів – ADRA, IFRC, NRC, UNICEF, Save the Children [14]. Проте гуманітарна допомога має разовий характер, і без стабільного бюджетного фінансування система не може перейти від кризового реагування до планового розвитку.

2. Кадровий дефіцит та професійне виснаження.

Кадрове питання є системним. В Ізюмському Терцентрі працює 77 осіб, із них 42 – соціальні робітники. Середнє навантаження становить 12–18 підопічних у місті та 5–12 у сільській місцевості, що перевищує рекомендовані державні норми. Через низьку заробітну плату (в середньому 6,5–8 тис. грн на місяць із преміями) залучення нових кадрів практично неможливе. Молоді фахівці не виявляють інтересу до роботи у прифронтових територіях через відсутність житла, безпеку та низьку соціальну захищеність [14].

Додатковим чинником стає емоційне вигорання. Постійна напруга, контакти з травмованими людьми, нестача ресурсів і нерідко невдячність суспільства призводять до психологічного виснаження. За внутрішніми опитуваннями, понад 60 % соціальних працівників м. Ізюма відчувають симптоми емоційного вигорання, 30 % мають хронічні розлади сну, 18 % – підвищену тривожність. Такі дані свідчать про потребу у впровадженні програм психологічної підтримки персоналу, що відповідає положенням Державної стратегії професійного

розвитку кадрів соціальної сфери [4], а також регулярних інтерв'язій для працівників.

Важливо також відзначити проблему кадрової старості: середній вік соціального працівника перевищує 45 років, а серед керівного складу – 50 років. Молодих спеціалістів практично немає. Це ставить під загрозу довгострокову стійкість системи, якщо не буде запроваджено механізмів професійної мотивації та підготовки нових кадрів.

3. Демографічні та соціально-психологічні проблеми.

Демографічна ситуація в м. Ізюмі після війни характеризується різким скороченням населення, старінням, дисбалансом статеві-вікової структури. Чоловіки працездатного віку або загинули, або евакуювалися, що призвело до фемінізації населення – близько 62 % мешканців громади становлять жінки, більшість із них старшого віку. Це створює додатковий тиск на систему соціального забезпечення, оскільки літні жінки частіше потребують медико-соціальної допомоги, а також догляду вдома.

Окрему групу ризику становлять самотні пенсіонери, що втратили житло та соціальні зв'язки. Для них Терцентр часто є єдиним джерелом підтримки – не лише матеріальної, а й емоційної. Багато з них мають ознаки посттравматичного синдрому, страху, депресію, що вимагає залучення психологів і соціальних педагогів.

Зросла також кількість ВПО, які повертаються з евакуації, але стикаються з відсутністю житла, роботи, документів. У 2024 році в м. Ізюмі зареєстровано понад 3,5 тис. ВПО, з них близько 900 отримують соціальні послуги [10]. Інтеграція цієї категорії у громаду відбувається повільно, що зумовлює додаткові соціальні напруження.

Психологічна травма війни стала масовим явищем. Багато мешканців уникають публічних контактів, бояться звертатися по допомогу, відчувають недовіру до державних структур. Саме тому важливим напрямом діяльності Терцентру є психосоціальна підтримка населення, що реалізується у вигляді арттерапії, групових зустрічей і відвідувань на дому.

4. Інфраструктурні та логістичні виклики.

Попри значні зусилля з відновлення, інфраструктура соціальної сфери м. Ізюма залишається обмеженою. Частина будівель не пристосована для зимового періоду, у селах бракує під'їзних доріг і транспорту. Через нестабільне енергопостачання у 2023 р. декілька разів зупинялася робота стаціонарного відділення, що потребує постійного опалення.

Недостатній розвиток інфраструктури впливає й на доступ до комунікацій. Хоча більшість установ уже мають стабільний інтернет, у багатьох селах він відсутній або нестійкий. Це ускладнює роботу в системі ЄІССС, знижує оперативність обміну даними та можливості дистанційного моніторингу [7; 9].

5. Нормативно-організаційні та управлінські проблеми.

Після реформування системи соціальних послуг у 2020–2021 рр. в Україні відбулося істотне

оновлення нормативної бази. Однак на місцевому рівні спостерігається недостатня узгодженість між національними стандартами, місцевими рішеннями та реальними можливостями громад. Наприклад, передбачені Державним стандартом соціальної послуги “Паліативний догляд” вимоги щодо наявності спеціалізованого персоналу та медичного обладнання фактично не можуть бути реалізовані в м. Ізюмі через нестачу кадрів і ресурсів.

Крім того, залишається неврегульованим питання міжвідомчої взаємодії. Дані про отримувачів послуг іноді дублюються або надходять із запізненням, що ускладнює ведення обліку. Нестача спеціалістів з ІТ-компетенціями призводить до помилок у реєстрах. Певні труднощі викликає й звітність: через постійні зміни форм і вимог працівники витрачають непропорційно багато часу на паперову документацію.

Ще однією проблемою є відсутність системної оцінки ефективності діяльності соціальних служб. Хоча Терцентр здійснює внутрішній контроль якості, зовнішній аудит або незалежне оцінювання проводяться не щороку, що позбавляє громаду об’єктивного зворотного зв’язку.

Попри численні виклики, Ізюмська громада має значний потенціал для відновлення й розвитку своєї соціальної сфери. Поступовий перехід від “кризового реагування” до “стратегічного планування” є необхідною умовою стійкості. Відповідно до положень Національної соціальної стратегії України на 2023–2030 роки [6], модернізація соціальної політики на місцевому рівні повинна базуватися на таких пріоритетах: інституційна спроможність, цифрова трансформація, професійна підготовка кадрів, партнерська взаємодія та інклюзивність.

Розвиток соціальної сфери м. Ізюма має багатовимірний характер і передбачає комплексну реалізацію низки напрямів.

1. Інституційне зміцнення соціальної системи. Передусім необхідно забезпечити стійкість і професіоналізацію місцевих соціальних інституцій. Для цього доцільно:

- розширити мережу соціальних послуг, запровадивши нові напрями – зокрема послуги з паліативного, кризового та денного догляду для осіб із деменцією, посттравматичними розладами, тяжкими хронічними хворобами;

- створити центри тимчасового проживання для осіб, які втратили житло або перебувають у процесі соціальної реінтеграції;

- розробити локальну “Програму розвитку соціальної сфери Ізюмської громади на 2025–2030 роки”, яка визначатиме пріоритети, фінансування, відповідальних осіб і показники ефективності;

- відновити міжвідомчу взаємодію між УСЗН, медичними установами, службою у справах дітей, центром зайнятості та поліцією, створивши єдину базу даних про отримувачів послуг у межах ЄІССС.

Важливо, щоб соціальні інституції не лише надавали допомогу, а й працювали на випередження, виявляючи сім’ї й громадян, які опиняються у СЖО,

до того, як криза стане незворотною. Такий підхід відповідає європейським принципам раннього соціального втручання [13].

2. Розвиток кадрового потенціалу. Стійкість системи соціального забезпечення безпосередньо залежить від людей, які в ній працюють. Для подолання кадрового дефіциту необхідно запровадити місцеві програми мотивації соціальних працівників, що можуть включати:

- надбавки до заробітної плати за роботу в прифронтовій зоні;

- часткову компенсацію витрат на проїзд, житло, комунальні послуги;

- гнучкі графіки для поєднання професійних і сімейних обов’язків;

- організацію регулярних тренінгів, супервізій і психологічних сесій.

Доцільним є створення регіонального навчально-методичного центру для соціальних працівників Харківської області (на базі м. Ізюма), який забезпечуватиме безперервне навчання, обмін досвідом і сертифікацію кадрів [3].

Особлива увага має приділятися залученню молоді. У межах профорієнтаційних кампаній можна ініціювати програму “Молодь – у соціальну сферу”, що популяризуватиме соціальну роботу як престижну й потрібну професію, демонструючи її людській вимір.

3. Фінансова децентралізація та партнерська моделі фінансування. Для забезпечення стабільності фінансування доцільно розробити гнучку модель змішаного фінансування, що поєднуватиме державні, місцеві, донорські та приватні ресурси. Першочерговими кроками можна назвати:

- створення фонду підтримки соціальних послуг, який акумулюватиме благодійні та грантові кошти;

- розвиток соціального підприємництва (швейні цехи, ремонтні майстерні, побутові послуги) для отримання частини доходів, які спрямовуватимуться на утримання закладу;

- активна участь у грантових програмах ЄС, ПРООН, USAID, спрямованих на підвищення соціальної стійкості регіонів;

- укладання публічно-приватних партнерств із підприємствами громади, які можуть підтримувати соціальні ініціативи в межах корпоративної відповідальності.

Подібні підходи вже випробувані у громадах Львівщини та Чернігівщини й показали, що навіть невеликі місцеві підприємства здатні забезпечити сталу підтримку соціальних послуг, якщо бачать прозору систему управління та реальні результати.

4. Цифрова трансформація. Упровадження ЄІССС стало важливим кроком, однак його потенціал ще не повністю реалізовано. Наступними етапами мають стати:

- розвиток аналітичного моніторингу соціальних потреб громади на основі даних ЄІССС;

- перехід до електронного документообігу і дистанційного оформлення заяв;

- створення на базі Терцентру “Цифрової приймальної соціальних послуг”, де громадяни

зможуть отримати консультацію онлайн або через мобільний додаток;

- підвищення цифрової грамотності персоналу шляхом навчальних курсів і тренінгів.

Такі заходи сприятимуть зменшенню бюрократичного навантаження, підвищенню швидкості реагування на запити та прозорості управління, що відповідає Концепції розвитку цифрових компетентностей громадян України [9].

5. Психологічна та соціальна реабілітація населення. Війна завдала громаді не лише матеріальних, а й глибоких психологічних втрат. Тому одним із ключових напрямів має стати створення системи психосоціальної підтримки, що включатиме:

- центр кризової допомоги для осіб, які пережили окупацію чи втратили близьких;

- програму “Психологічне відновлення громади”, що поєднує індивідуальні консультації, арттерапію, групи підтримки;

- підготовку фахівців з травмоорієнтованого підходу;

- інформаційні кампанії з подолання стигми звернення до психолога.

Особлива увага має бути приділена підтримці сімей із дітьми, оскільки саме діти часто несуть тягар прихованих наслідків війни – страху, втрати впевненості, дезадаптації. Психологічна стабільність покоління, що зростає у прифронтових умовах, є ключем до майбутнього розвитку регіону [15].

6. Розвиток волонтерства та громадської участі. Місто Ізюм має унікальний досвід самоорганізації громадян у перші місяці після звільнення. Цей потенціал необхідно закріпити інституційно – шляхом створення громадських рад при Терцентрі, об’єднань отримувачів послуг, локальних клубів взаємодопомоги.

Волонтерський рух слід розглядати не як тимчасове явище, а як повноцінну складову системи соціального забезпечення. Для цього потрібно:

- створити міський реєстр волонтерів і систему короткотермінових тренінгів;

- запровадити сертифікати подяки й мікрогранти для ініціатив, що сприяють соціальній інтеграції;

- розвивати партнерства між громадськими організаціями, бізнесом і соціальними службами [14; 16].

7. Європейська інтеграція та адаптація стандартів. Поступ України до ЄС відкриває можливості для запровадження нових підходів у соціальній політиці. Для м. Ізюма це означає необхідність гармонізації локальних стандартів із вимогами Європейської соціальної хартії та Європейського кодексу соціального забезпечення. Серед практичних кроків тут варто вказати:

- розроблення локального “Кодексу етики соціального працівника громади”, який базуватиметься на європейських принципах;

- участь у міжнародних програмах стажування, обмінах і партнерських проєктах;

- впровадження оцінки ефективності соціальних послуг за методикою Social Impact

Assessment, що поширена у країнах ЄС. Такий підхід сприятиме не лише підвищенню професійних стандартів, а й формуванню позитивного іміджу громади як надійного партнера у сфері гуманітарного відновлення.

Висновки. Система соціального забезпечення Ізюмської громади перебуває на етапі переходу від виживання до розвитку. Головні виклики (хронічне недофінансування, кадровий дефіцит, психологічна й взаємопов’язаними. Водночас, є досягнення, які включають зміцнення інституційної спроможності, зростання довіри громадян до соціальних служб та формування культури взаємопідтримки і солідарності.

Подолання проблем можливе лише через цілісну державну політику, засновану на підтримці місцевих ініціатив, зміцненні кадрового потенціалу та партнерств. Перспективами розвитку є перехід до людиноцентричної моделі соціальної політики, що базується на гідності, солідарності та професіоналізмі, що є запорукою стійкого розвитку громади та включеності м. Ізюма до європейського гуманітарного простіру.

Досвід м. Ізюма доводить, що навіть у зруйнованому місті можливо зберегти людський вимір соціальної роботи, якщо держава й громада діють узгоджено. Відновлення соціального забезпечення стало не лише адміністративним процесом, а місією відродження довіри, гідності та взаємної підтримки, без яких неможливе справжнє відновлення суспільства після війни.

Використання III-інструментів. III-інструменти використані для пошуку джерел інформації, перевірки перекладу та орфографії.

Список джерел інформації

1. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям» від 01.06.2000 № 1768-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>
2. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
3. Ізюмська міська рада. Retrieved from <https://izumr.gov.ua>
4. Кабінет Міністрів України :новини. Retrieved from <https://kmu.gov.ua>
5. Міністерство соціальної політики України. Retrieved from <https://msp.gov.ua>
6. Національна стратегія реформування системи соціальних послуг до 2030 року. К. : Кабінет Міністрів України, 2021. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/stratetiia-rozvytku-sotsialnykh-poslugh-robocha-hrupa-vyznachyla-vyklyky-ta-osnovni-tsili-iaki-liazhut-v-osnovu-dokumentu>
7. Опитувальник «Загальна анкета по громаді за вересень 2025 року». Управління соціального захисту населення Ізюмської міської ради, 2025. 11 с.
8. Підбуцька Н.В., Грень Л.М., Грибко О.В. *Державна соціальна політика* : навч. посібник. Харків: НТУ «ХП», 2024. 400 с. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/84071>
9. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації надання соціальних послуг» від 01.06.2020 № 587.

Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>

10. Управління соціального захисту населення Ізюмської міської ради. Офіційні звіти.

11. BBC Ukraine. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian>

12. Deutsche Welle (DW). Retrieved from <https://www.dw.com/uk>

13. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC). Ukraine: Situation Reports 2022–2023. Retrieved from <https://ifrc.org>

14. Norwegian Refugee Council (NRC). Ukraine Programs. Retrieved from <https://www.nrc.no>

15. Save the Children (Ukraine page). Retrieved from <https://www.savethechildren.net>

16. UNHCR Ukraine. Retrieved from <https://www.unhcr.org/ua>

References (transliterated)

1. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu sotsialnu dopomogu malozabezpechenym simiam» vid 01.06.2000 № 1768-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>

2. Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluhy» vid 17.01.2019 № 2671-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

3. Iziumska miska rada. Retrieved from <https://izumr.gov.ua>

4. Kabinet Ministriv Ukrainy. Retrieved from <https://kmu.gov.ua>

5. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. Retrieved from <https://msp.gov.ua>

6. Natsionalna stratehiia reformuvannya systemy sotsialnykh posluh do 2030 roku. K. : Kabinet Ministriv Ukrainy, 2021. Retrieved from

<https://www.kmu.gov.ua/news/stratehiia-rozvytku-sotsialnykh-posluh-robocha-hrupa-vyznachyla-vyklyky-ta-osnovni-tsili-iaki-liazhut-v-osnovu-dokumentu>

7. Opytvalnyk «Zahalna anketa po hromadi za veresen 2025 roku». Upravlinnia sotsialnoho zakhystu naselennia Iziumskoi miskoi rady, 2025. 11 s.

8. Pidbutska N.V., Hren L.M., Hrybko O.V. Derzhavna sotsialna polityka: navch. posibnyk. Kharkiv: NTU «KhPI», 2024. 400 s. Retrieved from

<https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/84071>

9. Postanova KМУ «Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii nadannia sotsialnykh posluh» vid 01.06.2020 № 587. Retrieved from

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>

10. Upravlinnia sotsialnoho zakhystu naselennia Iziumskoi miskoi rady. Ofitsiini zvity.

11. BBC Ukraine. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian>

12. Deutsche Welle (DW). Retrieved from <https://www.dw.com/uk>

13. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC). Ukraine: Situation Reports 2022–2023. Retrieved from <https://ifrc.org>

14. Norwegian Refugee Council (NRC). Ukraine Programs. Retrieved from <https://www.nrc.no>

15. Save the Children (Ukraine page). Retrieved from <https://www.savethechildren.net>

16. UNHCR Ukraine. Retrieved from <https://www.unhcr.org/ua>

Надійшла (received) 24.11.2025

Прийнята (accepted) 08.12.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Грибко Ольга Владиславівна (Grybko Olga) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. академіка І.А. Зязюна, кандидат наук з державного управління; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-608X> ;

Козюбенко Юлія Леонідівна (Kozyubenko Yuliia) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти; Харків, Україна.

*I.V. КНИШ***ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА КИТАЮ В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ**

Розглянуто взаємодію людини та суспільства з довкіллям; зазначено, що незмінним тлом постійної трансформації цієї взаємодії залишалося усвідомлення того, наскільки життя людини залежить від природи. Констатовано, що теперішня екологічна ситуація в Китаї, попри її постійну актуалізацію на всіх рівнях, залишається нерозв'язаною, а загрози для життєдіяльності людини та середовища її існування продовжують зростати. Виокремлено провідні напрями, етапи та механізми сучасної екологічної політики Китаю. Акцентовано на тому, що заходи на рівні плагених процесів щодо намагання подолати екологічні проблеми залишаються переважно неефективними. Наголошено, що джерельна база статті стане в пригоді під час подальшого вивчення наявних і виявлення нових шляхів подолання екологічної кризи з урахуванням особливостей сучасних модернізаційних та інноваційних процесів, що відбуваються в Китаї.

Ключові слова: політика, Китай, взаємодія суспільства й природи, плагенні процеси.

*I.V. KNYSH***CHINA'S ENVIRONMENTAL POLICY IN THE CONTEXT OF THE INTERACTION BETWEEN SOCIETY AND NATURE**

The interaction of human and society with the environment is examined; it is noted that the constant background of the constant transformation of this interaction has remained the awareness of the extent to which human life depends on nature. It is stated that the current environmental situation in China, despite its constant updating at all levels, remains unresolved, and threats to human life and the environment continue to grow. The leading directions, stages and mechanisms of China's modern environmental policy are highlighted. It is emphasized that measures at the level of plague processes in attempts to overcome environmental problems remain largely ineffective. It is emphasized that the source base of the article will be useful in further studying existing and identifying new ways to overcome the environmental crisis, taking into account the peculiarities of modern modernization and innovation processes taking place in China.

Key words: policy, China, interaction of society and nature, plague processes.

Постановка проблеми. Поява екологічних проблем унаслідок активної економічної діяльності, зокрема екстенсивного використання природних ресурсів, змусила людство нарешті усвідомити необхідність захисту довкілля й дбайливого ставлення до нього, а також окреслити шляхи подальшого використання природних ресурсів для задоволення своїх потреб. Китайська екологічна політика («комплекс заходів, спрямованих на охорону довкілля, збереження і відновлення природних ресурсів, запровадження безвідходних і маловідходних, екологічно чистих технологій, розвиток природоохоронного виховання й освіти, правову охорону екосистем» [7, с. 16]) має певні особливості. Спочатку вона зосереджувалася на плагених процесах, спрямованих на боротьбу з тим, що вже сталося, й була малоефективною, але відтак її творці вдалися до рішучих дій, спрямованих на побудову екологічної цивілізації, створення екологічного законодавства й природоохоронних організацій, прищеплення ціннісних орієнтирів щодо дбайливого ставлення до природи завдяки освіті та вихованню тощо.

Задля більш повного висвітлення зв'язку із важливими науковими та практичними завданнями вважаємо за доцільне зробити посилання на програмні документи міжнародного та / або національного рівня:

1) Цілі сталого розвитку (ЦСР) розраховані на період від 2015 до 2030 р. і нараховують 17 Глобальних

цілей, яким відповідають 169 завдань. Що стосується екологічних питань, яким присвячена дана стаття відповідають цілі № 13–15 [5].

2) Китайська програма екологічного маркування «China Environmentally Friendly Certification» (CQC) допомагає: громадянам стати більш відповідальними за довкілля, підвищувати обізнаність населення та сприяючи споживанню екологічних продуктів, які не шкодять людині; підприємствам не бути марнотратним і допомагають отримати конкурентну перевагу в міжнародній торгівлі [12].

3) Європейська комісія (ЄК) у рамках міжнародного співробітництва між ЄС і Китаєм постійно розглядає прийняття проєктів, що мають забезпечити покращення інфраструктури моніторингу біорізноманіття на підтримку інтегрованих підходів, здатних забезпечити кращий синергізм між пом'якшенням, адаптацією та збереженням [13].

Отже, екологічна політика Китаю на початку XXI ст. почала отримувати наукове обґрунтування та стала одним із провідних складників національної стратегії, склавши підґрунтя для побудови екологічної цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретельно досліджуючи праці Л. Коха, М. Хаммата, Ю-Лан Фунг і Цаолу Лу, Андрій Кадикало дійшов до розуміння, що китайська філософія не розглядала

довкілля з утилітарного боку, а зосереджувала увагу переважно на вивченні «вчинків» індивіда з огляду на їхню «природну гармонію», й це повністю взалежало науку від етики. Запропонована Цаолу Лу нова модель мислення, згідно з якою космос і природа розглядалися б як єдине ціле, внаслідок чого теоретичні пошуки в галузі сучасної «технологічної науки». Це дало змогу нейтралізувати теоретичний дуалізм, розв'язати певні протиріччя між Сходом і Заходом та започаткувати плідний діалог двох культур [4, с. 102–111].

Класики марксизму та їхні послідовники наголошували на забрудненні довкілля, спричиненому виробництвом і неналежними умовами життя робітників, але екологічні проблеми Китаю західних капіталістів не обходили. Саме тому у сучасному галузевому законодавстві Китаю багато уваги присвячено екологічній політиці Китаю.

Тетяна Перга, ретельно дослідивши галузеве законодавство Китаю, у своїх дослідженнях констатувала, що екологічна політика Китаю почала отримувати наприкінці ХХ ст. й наукове обґрунтування, а відтак закріпилася в науковому та політичному дискурсі як один із складників національної стратегії, склавши підґрунтя для побудови екологічної цивілізації, в межах якої природоохоронна діяльність і відшкодування збитків, завданих довкіллю, стали ключовими передумовами сталості економічного розвитку.

Мета статті – визначити екологічну політику Китаю в контексті взаємодії суспільства і природи.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- виокремити провідні напрями й етапи екологічної політики Китаю в аспекті загальної теорії соціоприродної взаємодії;

- з'ясувати місце екологічної політики в загальній стратегії розвитку держави;

- визначити особливості й дієві механізми сучасної екологічної політики Китаю на суспільному, технологічному й природному рівнях взаємодії суспільства й довкілля.

Виклад основного матеріалу. Методологічне підґрунтя дослідження складають: загальна теорія взаємодії суспільства й природи, що вможливила аналіз основних напрямів і механізмів подолання екологічної кризи; порівняльно-історичний підхід, який дозволив розглянути динаміку екологічної політики Китаю; системний підхід, що сприяв комплексному вивченню особливостей екологічної політики Китаю з урахуванням соціально-економічних, політичних і освітньо-виховних чинників.

Екологічна політика КНР постійно зазнавала змін. Спочатку переважали механізми, пов'язані з впливом на плагненні процеси (результати екологічної взаємодії, які після породження функціонують і розвиваються за законами неекологічних сфер дійсності), тобто спрямовані на боротьбу з тим, що вже сталося; натомість системна цілеспрямована діяльність із охорони природних ресурсів зазвичай здійснювалася неналежним чином, а отже, була малоефективною. Із часу проголошення республіки в

1949 р. й до початку 1970-х усі зусилля китайського керівництва було спрямовано на створення ефективної економічної моделі, тому державний апарат спрямовував ресурси тільки на ліквідацію локальних проблем, які могли б призвести до катастрофічних наслідків.

Сучасна китайська філософія, активно залучаючи надбання світової (зокрема, філософії марксизму), трансформуючи знання про світ і його особливості, не цурається й власної традиційної стратегії розвитку філософії, освіти та виховання [1; 2, с. 16]. Попри всі переваги та недоліки марксизму, докладно висвітлені І.В. Владленовою, Н.Б. Годзь і М.В. Смолягою [3, с. 16], маємо зазначити, що він не приділяв жодної уваги екологічним питанням, адже за часів його зародження, поширення й розвитку вони ще не набули такої актуальності, як нині. Водночас класики марксизму та їхні послідовники наголошували на забрудненні довкілля, спричиненому виробництвом і неналежними умовами життя робітників, що призводили до значного скорочення його тривалості. Але оскільки дешевої робочої сили тоді не бракувало, західних капіталістів ці проблеми не обходили [9, с. 84–88].

Обравши за вихідний пункт своєї політики марксистські постулати, владні кола Китаю теж спершу не переймалися екологічними питаннями. Проте політика «великого стрибка» Мао Цзедуна, спрямована на індустріалізацію й культурну революцію, невдовзі призвела до голодомору 1961 р., який забрав життя 20 млн китайців. Так реагування лише на плагненні процеси засвідчило свою вкрай низьку ефективність і змусило китайську владу замислитися про зміну курсу. Після участі в конференції ООН з проблем довкілля й розвитку (Стокгольм, 1972) вона ще глибше усвідомила важливість урахування екологічних чинників задля соціально-економічного поступу країни та була змушена вдатися до розробки дієвих механізмів захисту довкілля.

Спершу було створено Агенцію із захисту довкілля, контролю промислових викидів і екологічного планування та впроваджено перші заходи з охорони природних ресурсів. Модернізація країни, що розпочалась у 1978 р., та перехід від традиційного аграрного укладу до індустріального спричинили докорінні зміни в китайському суспільстві. Ідеться про політику «одна сім'я – одна дитина», яка втілювалася впродовж 1979–2015 р. До її наслідків належали зменшення чисельності населення, що своєю чергою призвело до його старіння (яке особливо яскраво проявилось у 2015 р.), зростання злочинності, насамперед проституції й наркоманії, та кількості самогубств. Зусилля влади, спрямовані на стабілізацію ситуації, а саме зняття обмежень на народження дітей (із 2015 р. – двох, а з 2021-го – трьох), грошова допомога батькам новонароджених тощо, досі не дали бажаних результатів. Освічені жінки не те що відмовляються народжувати, а навіть не бажають укласти шлюб через розчарування в батьківських якостях потенційних чоловіків. Влада вдається й до інших заходів із покращення демографічної картини, пом'якшуючи імміграційні

закони, реструктуризуючи китайські трудові ресурси тощо [8, с. 40–41]. Щодо природоохоронної діяльності, передусім було створено й упорядковано галузеве законодавство, докладно проаналізоване Тетяною Пергою [10].

Задля більш повного висвітлення зв'язку із важливими науковими та практичними завданнями вважаємо за доцільне розглянути деякі програмні документи міжнародного та / або національного рівня. 25 жовтня 1971 року 26-а сесія Генеральної Асамблеї ООН 76 голосами «за», 35 – «проти» і 17, які утрималися, схвалила внесений 23 країнами проект Резолюції № 2758 «Відновлення законних прав Китайської Народної Республіки в ООН» (англ. «Restoration of the lawful rights of the People's Republic of China in the United Nations») й ухвалила рішення про відновлення законних прав КНР в ООН. З 1992 р. прискорився процес приєднання Китаю до ключових договірно-правових режимів і конвенцій ООН, зокрема з питань захисту інтелектуальної власності, біорізноманіття, прав людини, морського права та ядерної безпеки.

Так, представник КНР при ООН Фу Цун, виступаючи на відкритті міністерського сегменту Політичного форуму високого рівня ООН зі сталого розвитку закликав міжнародне співтовариство практикувати мультилатералізм і сприяти поверненню у правильне русло Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 р. Мотивувавши це тим, що досягнутий прогрес у глобальній реалізації Цілей сталого розвитку (ЦСР) далеко не відповідають сучасним очікуванням. Зазначимо, що Цілі сталого розвитку, які були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку замінили Цілі розвитку тисячоліття, термін яких закінчився наприкінці 2015 р. ЦСР ухвалені на період від 2015 до 2030 р. і нараховують 17 Глобальних цілей, яким відповідають 169 завдань. Що стосується екологічних питань, яким присвячена дана стаття відповідають цілі № 13–15 [8]. При цьому, як зазначає China Radio International представник КНР при ООН Фу Цун, виступаючи на відкритті міністерського сегменту Політичного форуму високого рівня ООН зі сталого розвитку від імені «Групи друзів на підтримку Ініціативи з глобального розвитку», закликав міжнародне співтовариство практикувати мультилатералізм і сприяти поверненню у правильне русло Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 р. Мотивувавши це тим, що досягнутий прогрес у глобальній реалізації Цілей в галузі сталого розвитку (ЦСР) далеко не відповідає сучасним очікуванням: «Розвинені країни повинні взяти на себе провідну роль у значному скороченні викидів, достроковому досягненні вуглецевої нейтральності та ефективному виконанні своїх зобов'язань, включаючи зобов'язання з кліматичного фінансування. Ми повинні рішуче протистояти одностороннім примусовим заходам, що введені з метою запобігання повноцінному досягненню соціально-економічного розвитку, особливо в країнах, що розвиваються, а також будь-яким заходам, вжитим для реалізації протекціонізму та зведення «зелених» торгових бар'єрів під приводом зміни клімату», – сказав Фу Цун [8].

Китайська програма екологічного маркування «China Environmentally Friendly Certification» (CQC) була запущена Центром екологічної сертифікації Управління охорони навколишнього середовища у 2003 році. Був розроблений набір технічних критеріїв для кожної категорії продуктів згідно до прийнятих міжнародних стандартів та технологічних вимог щодо екологічних продуктів, проголошених Національним бюро охорони навколишнього середовища [11]. Отже, ця програма допомагає: широкій громадськості стати більш відповідальними за навколишнє середовище, підвищуючи обізнаність населення Китаю та сприяючи споживанню екологічних продуктів; підприємствам не бути марнотратним у використанні невідновлюваних джерел ресурсів, заохочує розробку та виробництво екологічно чистих продуктів, які не завдають шкоди людині. Це дозволяє підприємствам у Китаї отримати конкурентну перевагу в міжнародній торгівлі [12].

Європейська комісія (ЕК) у рамках міжнародного співробітництва між ЄС і Китаєм (Програма ЄС LIFE 2024: Шлях до Збереження Довкілля та Глобального Розвитку (LIFE Calls for Proposals 2024)) розглядає прийняття проекту, що має забезпечити покращення інфраструктури моніторингу біорізноманіття на підтримку інтегрованих підходів, здатних забезпечити кращий синергізм між пом'якшенням, адаптацією та збереженням [13].

Таким чином, як ми бачимо, на початку XXI ст. екологічна політика Китаю почала отримувати й наукове обґрунтування, а відтак закріпилася й науковому та політичному дискурсі як один із складників національної стратегії, склавши підґрунтя для побудови екологічної цивілізації, в межах якої природоохоронна діяльність і відшкодування збитків, завданих довкіллю, стали ключовими передумовами сталості економічного розвитку. Пріоритетними напрямками екологічної політики КНР є такі, що спираються на механізми подолання екологічної кризи на рівні техногенних процесів взаємодії суспільства й природи. Зокрема, йдеться про високотехнологічне виробництво, здатне знизити антропогенний вплив на довкілля, а отже, запобігти екологічній кризі.

Екологічна політика Китаю вийшла на вищий рівень розвитку, коли в конституції було закріплено тезу про прагнення до побудови екологічної цивілізації [14]. Важливо, що це поняття тісно пов'язане з новим етапом модернізації й урбанізації. Перший із зазначених процесів покликаний перетворити китайську економіку на інформаційну [6, с. 84]; другий увиразнює теорію «мирного розвитку», що позиціонує Китай як відповідального світового лідера, що спирається на «м'яку силу» (soft power), і як країну, орієнтовану на розв'язання власних внутрішніх проблем і піднесення добробуту свого народу, а не на втручання в справи інших країн, тобто спрямовану на розвиток інфраструктури, покращення життя сільських мешканців і екологічної ситуації в містах [6, с. 33–34].

Отже, в Китаї екологічну політику визнано складником державної ідеології, офіційним дороговказом для розвитку всіх галузей життя.

Наголошено, що джерельна база статті стане в нагоді під час подальшого вивчення наявних і виявлення нових шляхів подолання екологічної кризи з урахуванням особливостей сучасних модернізаційних та інноваційних процесів, що відбуваються в Китаї.

Висновки. Китай цілеспрямовано рухається до створення ефективної екологічної політики, що відповідатиме сучасним вимогам щодо охорони довкілля й сприятиме формуванню засад сталого розвитку. Сучасна екологічна політика держави вибудовується з урахуванням перетворень у системі «суспільство – природа»: вдосконалення олюднено-природного світу, всієї системи «виробництво – споживання» в тому напрямі, який забезпечив би неухильний поступ суспільства й виробництва без шкоди для довкілля. На часі зміни на технологічному рівні взаємодії суспільства й природи, пов'язані з екологізованим і екологічним виробництвом, адже заходи, що їх уживають на рівні плагенних процесів, залишаються неефективними.

Використання ІІІ-інструментів. Застосування ІІІ-інструментів: для пошуку джерел інформації, перевірки орфографії та пунктуації.

Список джерел інформації

1. Годзь Н.Б. (2024). Переваги і недоліки цифрової освіти в контексті викладання дисциплін з точки зору філософії освіти. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства* : зб. наук. праць. № 1. С. 19–24. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/78710>
<https://doi.org/10.20998/2227-6890.2024.1.03>

2. Годзь Н. (2024). Питання особливостей сучасної китайської філософії в площині аналізу феноменів глобалізму, цифрової освіти та філософії марксизму в Китаї. *Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філософія». № 26. С. 11–17. Retrieved from <https://journals.ua.edu.ua/Philosophy/article/view/4115>
<https://doi.org/10.20998/2227-6890.2024.1.04>

3. Владленова І.В., Годзь Н.Б., Смоляга М.В. (2024). Універсальна методологія для складних соціальних систем: від марксизму, прагма-діалектики до системного аналізу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 49. С. 15–18. Retrieved from http://apfs.nuoua.od.ua/archive/49_2024/5.pdf

4. Кадикало А. (2021). Китайська філософія та західна наука: зміна відношення в англомовній дослідницькій літературі ХХ століття. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. Вип. 27. С. 102–111. Retrieved from http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/27_2021/13.pdf

5. Китай закликав до повернення у правильне русло Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року. (2024-07-17). *China Radio International. CRI*. Retrieved from <https://ukrainian.cri.cn/2024/07/17/ARTTYtLKha76DZ0JGK5GwXbn240717.shtml>

6. *Китай очима Азії* : колективна монографія. (2017). Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України ; Українська асоціація Китаєзнавців. Київ. 316 с.

7. Кірейцева Г.В., Палій О.В., Коцюба І.Г. (2020). Екологічна політика як інструмент досягнення цілей сталого розвитку країни. *Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених «Сталий розвиток країни в рамках Європейської інтеграції»*,

12 листопада 2020 року. Житомир : Житомирська політехніка. С. 16–18.

8. Книш І.В. (2023). Демографічна криза в Китаї: трансформація габітуальних практик. *Китаєзнавчі дослідження (漢學研究)*. № 1. С. 40–54. Retrieved from <https://chinese-studies.com.ua/index.php/journal/article/view/237/217>

9. Книш І.В. (2020). *Номадизм у соціальних та дискурсивних практиках: історія та сучасна актуалізація* : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ. 507 с. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/33734/1/%D0%94%D0%B8%D1%81_%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D1%88.pdf

10. Перга Т.Ю. (2021). *Екологічне законодавство КНР. Китай в період реформ і відкритості* : зб. наук. праць ; за заг. ред. Н.Д. Городньої ; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут Конфуція Київського національного лінгвістичного університету. Київ. С. 112–129. Retrieved from <https://elibrary.ivinas.gov.ua/5685/1/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B0%20%D0%A2.%20%D0%AE.%20%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%9A%D0%9D%D0%A0.pdf>

11. Сяодан Жан. *Китайська програма екологічного маркування «China Environmentally Friendly Certification»*. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20150319235149/http://www.green-council.org/eng/greenlabel/china.asp>

12. China Environmental United Certification Center. Retrieved from <http://www.sepacec.com/>

13. EU-China international cooperation on improving monitoring for better integrated climate and biodiversity approaches, using environmental and Earth observation. HORIZON-CL6-2024-CLIMATE-01-7. EU Funding & Tenders Portal. European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/topic-details/horizon-cl6-2024-climate-01-7?matchWords=false&tenders=false&forthcoming=false&programmePeriod=2021%20-%202027&frameworkProgramme=43108390&programmePart=43121563&callIdentifier=HORIZON-CL6-2024-CLIMATE-01>

14. Stalley P. *China's climate progress may have faltered in 2018, but it seems to be on the right path*. Retrieved from <https://theconversation.com/chinas-climate-progress-may-have-faltered-in-2018-but-it-seems-to-be-on-the-right-path-108589>

References (transliterated)

1. Hodz N.B. (2024). Perevahy i nedoliky tsyfrovoy osvity v konteksti vykladannya dystsyplin z tochyky zoru filosofii osvity. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI»*. Serii: *Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva* : zb. nauk. prats. № 1. S. 19–24. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/78710>
<https://doi.org/10.20998/2227-6890.2024.1.03>

2. Hodz N. (2024). Pytannia osoblyvosti suchasnoi kytaiskoi filosofii v ploshchyni analizu fenomeniv hlobalizmu, tsyfrovoy osvity ta filosofii marksyzmu v Kytai. *Naukovyi zhurnal «Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Filosofii». № 26. S. 11–17. Retrieved from <https://journals.ua.edu.ua/Philosophy/article/view/4115>
<https://doi.org/10.20998/2227-6890.2024.1.04>

3. Vladlenova I.V., Hodz N.B., Smoliaha M.V. (2024). Universalna metodolohiia dlia skladnykh sotsialnykh system:

vid marksyzmu, prahma-dialektyky do systemnoho analizu. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii. № 49. S. 15–18. Retrieved from http://apfs.nuoua.od.ua/archive/49_2024/5.pdf

4. Kadykalo A. (2021). Kytaiska filosofii ta zakhidna nauka: zmina vidnoshennia v anhlomovni doslidnytskii literaturi KhKh stolittia. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filosofski nauky. Vyp. 27. S. 102–111. Retrieved from http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/27_2021/13.pdf

5. Kytai zaklykav do povernennia u pravylne ruslo Poriadku dennoho u sferi staloho rozvytku na period do 2030 roku. (2024-07-17). China Radio International. CRI. Retrieved from

<https://ukrainian.cri.cn/2024/07/17/ARTIYtLKhA76DZ0JGK5GwXbn240717.shtml>

6. Kytai ochyma Azii : kolektyvna monohrafiia. (2017). Instytut skhodoznavstva im. A.Yu. Krymskoho NAN Ukrainy ; Ukrainska asotsiatsiia kytaieznavsiv. Kyiv. 316 s.

7. Kireitseva H.V., Palii O.V., Kotsiuba I.H. (2020). Ekolohichna polityka yak instrument dosiahnennia tsilei staloho rozvytku krainy. Tezy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh vchenykh «Stalyi rozvytok krainy v ramkakh Yevropeiskoi intehratsii», 12 lystopada 2020 roku. Zhytomyr : Zhytomyrska politekhnika. S. 16–18.

8. Knysh I.V. (2023). Demorafichna kryza v Kytai: transformatsiia habitualnykh praktyk. Kytaieznavchi doslidzhennia (漢學研究). № 1. S. 40–54. Retrieved from <https://chinese-studies.com.ua/index.php/journal/article/view/237/217>

9. Knysh I.V. (2020). Nomadyzm u sotsialnykh ta dyskursyvykh praktykakh: istoriia ta suchasna aktualizatsiia : dys. ... d-ra filos. nauk : 09.00.03 / Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka. Kyiv. 507 s. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/33734/1/%D0%94%D0%B8%D1%81_%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D1%88.pdf

10. Perha T.Yu. (2021). Ekolohichne zakonodavstvo KNR. Kytai v period reform i vidkrytosti : zb. nauk. prats ; za zah. red. N.D. Horodnoi ; DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», Instytut Konfutsiia Kyivskoho natsionalnoho

linhvystychnoho universytetu. Kyiv. S. 112–129. Retrieved from

<https://elibrary.ivinas.gov.ua/5685/1/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B0%20%D0%A2.%20%D0%AE.%20%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%9A%D0%9D%D0%A0.pdf>

11. Siaodan Zhan. Kytaiska prohrama ekolohichnoho markuvannia «China Environmentally Friendly Certification». Retrieved from

<https://web.archive.org/web/20150319235149/http://www.greencouncil.org/eng/greenlabel/china.asp>

12. China Environmental United Certification Center. Retrieved from <http://www.sepacec.com/>

13. EU-China international cooperation on improving monitoring for better integrated climate and biodiversity approaches, using environmental and Earth observation. HORIZON-CL6-2024-CLIMATE-01-7. EU Funding & Tenders Portal. European Commission. Retrieved from <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/topic-details/horizon-cl6-2024-climate-01-7?matchWords=false&tenders=false&forthcoming=false&programmePeriod=2021%20-%202027&frameworkProgramme=43108390&programmePart=43121563&callIdentifier=HORIZON-CL6-2024-CLIMATE-01>

14. Stalley P. China's climate progress may have faltered in 2018, but it seems to be on the right path. Retrieved from <https://theconversation.com/chinas-climate-progress-may-have-faltered-in-2018-but-it-seems-to-be-on-the-right-path-108589>

Надійшла (received) 06.10.2025

Прийнята (accepted) 20.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Книш Інна Василівна (Knysh Inna) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; Харків, Україна; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1746-359X>

Н.М. КОЛІСНІЧЕНКО

СТАТУС ГРОМАДИ У ВИЗНАЧЕННІ ПРІОРИТЕТІВ, МЕТИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті визначено роль, зміст та механізми формування інформаційно-комунікаційної політики (ІКП) громади як ключового інструменту післявоєнного відновлення та територіального розвитку у її взаємозв'язку зі статусом адміністративно-територіальної одиниці. Обґрунтовано, що розвиток ІКТ-інфраструктури забезпечує оперативний збір даних, створює платформи для електронної участі та громадського обговорення, підвищуючи прозорість і підзвітність влади. З'ясовано, що чим вищий рівень розвитку ІКТ у громаді, тим ширші її можливості самостійно визначати власні потреби, мобілізувати ресурси та брати активну участь у формуванні політики. Досліджено, що статус громади (столиця, обласний центр, мале чи прифронтове місто, село) визначає пріоритети, ресурси та складність ІКП. Акцентовано на тому, що ІКП є двостороннім інструментом: вона визначається статусом громади, але водночас ефективна ІКП підвищує статус громади, сприяючи залученню інвестицій та зменшуючи різницю в якості життя.

Ключові слова: територіальна громада, статус громади, інформаційно-комунікаційна політика, комунікаційна стратегія, післявоєнне відновлення, інфраструктура, проект, цифрова трансформація, електронна участь, місцеве самоврядування, прозорість, управлінські рішення

N.M. KOLISNICHENKO

THE STATUS OF THE COMMUNITY IN DETERMINING THE PRIORITIES, GOALS, AND IMPLEMENTATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION POLICY FOR POST-WAR INFRASTRUCTURE RECOVERY AND DIGITAL TRANSFORMATION

The paper defines the role, content, and mechanisms of forming a community's information and communication policy (ICP) as a key tool for post-war reconstruction and territorial development in its relationship with the status of an administrative-territorial unit. It is substantiated that the development of ICT infrastructure provides operational data collection, creates platforms for electronic participation and public discussion, increasing transparency and accountability of government. It is found that the higher the level of ICT development in a community, the wider its opportunities to independently determine its own needs, mobilize resources and take an active part in policy formation. It is studied that the status of the community (capital, regional center, small or frontline city, village) determines the priorities, resources, and complexity of the ICP. It is emphasized that the ICP is a two-sided tool: it is determined by the status of the community, but at the same time, an effective ICP increases the status of the community, contributing to attracting investments and reducing the difference in the quality of life.

Key words: local community, community status, information and communication policy, communication strategy, post-war recovery, infrastructure, project, digital transformation, e-participation, local self-government, transparency, management decisions.

Постановка проблеми. В умовах децентралізації та розвитку інформаційного суспільства життєво необхідно відійти від уніфікованих рішень та розробити адаптовані, ефективні інформаційно-комунікаційні-стратегії, які враховують відмінності у потребах, ресурсах та масштабах викликів, що притаманні селам, селищам та містам.

Сучасний етап розвитку України, який позначений глибинними процесами децентралізації та цифрової трансформації публічного управління, вимагає кардинального переосмислення ролі інформаційно-комунікаційної політики (ІКП) у становленні та сталому розвитку територіальних громад. Особливої ваги ця проблематика набуває в умовах воєнного стану, масштабного післявоєнного відновлення інфраструктури та реформування адміністративно-територіального устрою. За таких обставин, ефективна та цілеспрямована комунікація між органами місцевого самоврядування,

громадськістю та міжнародними партнерами стає не просто функцією, а ключовим чинником життєздатності громади, її резильєнтності (здатності до швидкого відновлення) та спроможності якісно реагувати на безпекові й соціально-економічні виклики.

В умовах децентралізації громади різного статусу (село, селище, місто) демонструють кардинально відмінні потреби, ресурси та масштаби викликів (економічні, соціальні, інфраструктурні). Статус громади часто корелює з рівнем розвитку цифрової інфраструктури, доступом до якісного Інтернету та медіаграмотності населення. Сільські території можуть бути більш вразливими до інформаційних маніпуляцій, ніж міста. Актуалізується виявлення прогалин в інформаційній політиці, які роблять громади з певним статусом менш стійкими до сучасних викликів (фейки, пропаганда, кризові ситуації) і потребують цільового посилення комунікаційних зусиль.

Інформаційно-комунікаційна політика відтак стає не лише інформуванням, але й механізмом зворотного зв'язку для діагностики потреб громади та залучення ресурсів (інвестиції, гранти, проекти, волонтерство). Тому постає проблема дослідження того, як саме статус (наприклад, сільська громада чи місто) впливає на методи комунікації, необхідні для якісного збору даних про потреби (освіта, медицина, дороги) та масштабність необхідних ресурсів для вирішення виявлених проблем. Існує потреба в системному аналізі прямого зв'язку між адміністративним статусом та ІК-стратегіями на місцевому рівні для органів місцевого самоврядування, державних органів та академічних кіл задля розробки нормативної бази та методичних рекомендацій з комунікаційного забезпечення місцевого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Емпіричні дослідження А. Башука, О. Карпенка, А. Дуди та інших визначають статус громади та її вплив на спроможність формувати й реалізовувати інформаційно-комунікаційну політику. Зарубіжні дослідники Б. Берліан, А. Гуфран, А. Олуфунке та інші розглядають громади та особливі виклики, пов'язані із дефіцитом кадрів, відсутністю стійкого зв'язку, слабкою цифровою грамотністю у реалізації інформаційно-комунікаційної політики. Наукова проблема полягає в недостатній вивченості питань комплексного впливу статусу громади (як інтегральної характеристики) на визначення ключових пріоритетів інформаційно-комунікаційної політики, оптимального вибору комунікаційних інструментів і каналів, масштабів та специфіки комунікаційних викликів (з якими стикаються різні за типом адміністративно-територіальні одиниці). Дослідження зазначеного зв'язку має вирішальне значення для підвищення ефективності публічного управління на локальному рівні, розробки цільових комунікаційних стратегій відновлення територій, а також для створення дієвих моделей взаємодії державних інституцій і громад, що ґрунтуються на принципах відкритості, довіри та партнерства.

Мета статті – визначити роль і статус територіальної громади у формуванні пріоритетів, цілей та механізмів реалізації інформаційно-комунікаційної політики в умовах післявоєнного відновлення інфраструктури та цифрової трансформації. Досягнення цієї мети передбачає виявлення впливу комунікаційної спроможності громади на ефективність управлінських рішень у процесі відновлення; обґрунтування взаємозв'язку між рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних інструментів і можливостями громад у визначенні власних потреб та ресурсів; формування теоретико-практичних засад участі громад у реалізації державної політики відновлення та територіального реформування через ефективну комунікацію між владою, громадянами й іншими заінтересованими сторонами.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-комунікаційна інфраструктура держави є комплексом організаційних і технологічних засобів пошуку, зберігання, поширення і використання інформаційної продукції і послуг [3, с. 56]. На сучасному етапі комунікаційна спроможність громад як така є ключовою умовою для прийняття

обґрунтованих, своєчасних та підтриманих суспільством управлінських рішень у процесі післявоєнного відновлення. Доступність, якість і ефективність використання сучасних цифрових і комунікаційних технологій визначають здатність громади до самоаналізу, планування та участі в управлінських процесах. Розвинені інформаційно-комунікаційні інструменти забезпечують оперативний збір і обробку даних про соціально-економічний стан, потреби населення, стан інфраструктури та ресурси громади. Вони сприяють створенню платформ для громадського обговорення та електронної участі, що активізує залучення мешканців до формування пріоритетів розвитку, підвищення прозорості у прийнятті рішень і доступності інформації про ресурси громади, налагодження зворотного зв'язку між владою, бізнесом, громадськими організаціями та громадянами, а також покращенню координації між різними рівнями управління і донорами, що сприяє ефективному використанню ресурсів. У результаті вибудовуються комунікації з активною частиною населення, яка ініціює ідеї та бере участь у громадських справах [1, с. 132].

Відтак, чим вищий рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у громаді, тим ширші її можливості самостійно визначати власні потреби, мобілізувати ресурси та брати активну участь у формуванні політики відновлення і розвитку. Цей процес охоплює розроблення концептуальних підходів до розуміння ролі комунікації як інструменту залучення громад до процесів відновлення та реформування територій; визначення механізмів співучасті громад у прийнятті рішень, що стосуються планування, розподілу ресурсів та контролю за реалізацією проектів; створення моделей партнерства між державними структурами, місцевим самоврядуванням, бізнесом, громадським сектором та міжнародними організаціями; застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення відкритого діалогу, прозорості процесів і підзвітності влади; розвиток комунікаційної культури як основи довіри, взаєморозуміння та спільної відповідальності за результати відновлення. Як результат, ефективна комунікація стає ключовою умовою перетворення громад із пасивних об'єктів політики у повноцінних суб'єктів державного управління, здатних впливати на стратегії післявоєнного відновлення та територіального розвитку.

Формування дієвої інформаційно-комунікаційної політики на сучасному етапі потребує розв'язання кількох важливих завдань [5, с. 64], пов'язаних із узгодженням основних понять і термінів як у науковому середовищі, так і в нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини у сфері комунікацій; упорядкуванням, гармонізацією та узгодженням законодавства, яке стосується комунікаційної політики; підготовки Стратегії державної комунікаційної політики України, у якій мають бути визначені основні принципи державної політики, спрямованої на розвиток комунікаційного потенціалу владних органів та інститутів громадянського суспільства для реалізації загальної стратегії розвитку країни; створенням сучасної комунікаційної інфраструктури

та впровадженням технологій штучного інтелекту для ефективного просування цілей комунікаційної політики України.

Інформаційно-комунікаційна політика громади є сукупністю принципів, цілей, стратегій та інструментів, які використовує місцева влада для регулювання інформаційних потоків, забезпечення прозорості, двосторонньої комунікації з мешканцями та стейкхолдерами, а також для формування позитивного іміджу та зміцнення ідентичності адміністративно-територіальної одиниці. ІКП громади є інструментом управління інформаційним простором, що має на меті максимально адаптувати комунікаційні зусилля до статусу, потреб, ресурсів та викликів конкретної адміністративно-територіальної одиниці для підвищення якості життя та ефективності управління. Уособлення зазначених аспектів проявляється у комунікаційній стратегії громади шляхом визначення комунікаційних цілей, які повинні підпорядковуватися одній стратегічній меті розвитку громади. Далі прописуються функціональні/ідейні цілі, їх може бути декілька. Потім для кожної функціональної/ідейної цілі прописуються комунікаційні цілі [7, с. 94]. Комунікаційна стратегія підтримує реалізацію Стратегії розвитку територіальної громади, Програми соціально-економічного розвитку, а також інших ініціатив, проєктів і програм, що впроваджуються на території громади [4]. Її призначення полягає у забезпеченні ефективної взаємодії між органом місцевого самоврядування та жителями громади, спрямованої на створення комфортних умов життя та досягнення спільних результатів.

Із зазначеного, інформаційно-комунікаційна політика виступає потужним інструментом, який далеко виходить за межі простого обміну даними. Вона є основою для формування суспільної довіри, нарощування соціального капіталу та забезпечення співучасті громадян у процесах прийняття стратегічних управлінських рішень. Водночас, її реалізація та вибір пріоритетів безпосередньо залежать від статусу громади: її адміністративного положення, обсягу ресурсного потенціалу, рівня кадрової спроможності, а також ступеня інтегрованості у регіональний, національний та європейський комунікаційний простори.

Інформаційно-комунікаційна політика та статус громади (як адміністративно-територіальної одиниці) взаємопов'язані та взаємозалежні. ІКП є інструментом для реалізації та покращення статусу громади, тоді як її статус (наприклад, її розмір, склад населення, економічний розвиток, географічне положення) визначає потреби, наявні ресурси та масштаб викликів, на які має реагувати ІКП.

Комунікації органів місцевого самоврядування за останні кілька років дедалі більше зосереджуються на її статусі та репутації [9, с. 2-3]. Створення структур у формі інформаційних управлінь, інформаційно-аналітичних служб, прес-служб, прес-центрів, управлінь і центрів громадських зв'язків, прес-бюро, апаратів прес-секретарів тощо не прописано одним конкретним законом, який би універсально регулював їхню назву та функцію для всіх органів влади. Натомість, їхнє створення та діяльність є обов'язковим наслідком та

організаційним виконанням кількох ключових законів, що вимагають відкритості та комунікації (Закон України «Про доступ до публічної інформації» [6], який встановлює обов'язок органів влади забезпечувати прозорість і систематичне оприлюднення інформації; Закони України «Про державну службу» та «Про місцеве самоврядування в Україні», які визначають, що орган влади має структуру у межах загальної структури та штатного розпису органу, де створюються відповідні структурні одиниці (управління, відділи, сектори) з функціями, пов'язаними з комунікацією та інформаційно-аналітичним забезпеченням). Іншими словами, назва такого підрозділу може бути різною, але функціонально вони мають відповідати за збір, аналіз, обробку та оперативне надання інформації засобом масової інформації. Функції інформаційно-комунікаційних підрозділів стосуються лише висвітлення діяльності органів місцевого самоврядування. До того ж, функціональне призначення такого інформаційно-комунікаційного підрозділу значно ширше у здійсненні як інформаційної, так і аналітичної (або інформаційно-аналітичної) та комунікативної (райтерської) діяльності [2, с. 134].

Реалізація інформаційно-комунікативної діяльності на рівні громад стикається з низкою проблем. Багато рад не здатні ефективно донести, хто вони є та чим займаються. Тому актуалізується питання ефективності формування та реалізації відповідної політики. Місцева рада завдяки ефективній комунікації краще розуміє й задовольняє потреби громади. Якісна комунікація дозволяє місцевій раді краще розуміти потреби громади та розробляти відповідні стратегії й пріоритети; підвищити рівень задоволеності, довіри та впевненості мешканців громади шляхом інформування про послуги, які надає рада; підвищити імідж громади як привабливого населеного пункту; залучати бізнес і створювати робочі місця в громаді; максимально ефективно використовувати технології для інновацій і взаємодії з різними групами населення.

Існує два основні методи комунікації – проактивна (передавання інформації мешканцям громади для впливу та формування ставлення до управлінських рішень); реактивна (надання мешканцям інформації, яку вони запитали). Найважливішими чинниками формування репутації ради серед місцевих жителів та закріплення її статусу є сприйняття загальної якості адміністративних послуг; висвітлення у ЗМІ; пряма комунікація з мешканцями; ефективність роботи ради; чисте, зелене й безпечне довкілля; позитивний досвід взаємодії з посадовцями ради. Отже, якщо рада прагне побудувати сильну репутацію, ефективно інформувати мешканців, залучати їх до взаємодії та підвищувати задоволеність послугами, ці чинники мають стати основою її проактивної та реактивної комунікації.

Інформаційно-комунікаційна політика громади має бути адаптована до її унікальних характеристик.

По-перше, ІКП слугує основою для збору, аналізу та поширення інформації про реальні потреби населення (зокрема, у соціальних послугах, інфраструктурі, освіті, охороні здоров'я). Статус

громади впливає на зазначені потреби. Велика міська громада матиме інші потреби (транспорт, екологія, високий рівень цифрових послуг) у порівнянні із сільською (доступ до Інтернету, розвиток сільського господарства, закладів охорони здоров'я тощо). Наприклад, якщо громада має високу частку людей похилого віку, ІКП повинна забезпечити доступність інформації через традиційні канали та зрозумілість цифрових сервісів для цієї вікової групи.

По-друге, ІКП допомагає ефективно використовувати ресурси. Відбувається це шляхом прозорого інформування про бюджет, тендери, наявні муніципальні послуги, залучення грантів та інвестицій. Статус громади визначає ресурси. Більші громади зазвичай мають більший бюджет, кращий доступ до фінансових інструментів, розвинену цифрову інфраструктуру та кваліфіковані кадри. Менші громади змушені покладатися на більш гнучкі та цільові комунікаційні інструменти (наприклад, місцеві газети, групи у соцмережах).

По-третє, ІКП є ключовою у подоланні викликів. ІКП забезпечує антикризові комунікації, інформування під час надзвичайних ситуацій (природні лиха, воєнні дії), боротьбу з дезінформацією, а також сприяє залученню громадян до вирішення складних проблем. Статус громади визначає особливості проблеми. Прикордонна громада стикається з викликами безпеки та міграції, що вимагає специфічної ІКП. Моноіндустріальне місто може мати виклик економічної диверсифікації, що потребує ІКП, спрямовану на інвесторів та підприємців.

У містах ІКП часто є складним процесом за участю багатьох заінтересованих сторін,

спрямованим на максимізацію використання даних для ефективності та інновацій, що включає структури для обміну даними та ініціативи, такі як управління даними «розумного міста». ІКП в містах спрямована на впровадження складних, інтегрованих цифрових рішень. Відтак, для міст важливими напрямками діяльності є розробка політик та структур щодо даних для забезпечення ефективного обміну даними між різними заінтересованими сторонами, такими як урядові структури, промисловість, наукові кола та громадськість; впровадження ініціатив «розумного міста», які використовують цифрові технології та дані для таких послуг, як мобільність та інфраструктура; встановлення надійного управління даними для забезпечення якості, сумісності та безпеки даних у різних департаментах міської ради та системах з метою покращення міських послуг, сприяння інноваціям та стимулювання економічного розвитку за допомогою даних.

Статус міста як сукупність його адміністративних, економічних, історичних та політичних характеристик (наприклад, столиця, обласний центр, історичне місто, прифронтова територія, мала громада тощо) слугує основою для формування комунікаційної політики, оскільки він визначає ключові цілі, цільові аудиторії, необхідні ресурси та складність комунікаційних процесів. Іншими словами, комунікаційна політика міста має бути пропорційна та збалансована, спрямована на забезпечення відкритості, участі громадян у прийнятті рішень і ефективного обміну інформацією між владою, бізнесом та громадою.

Таблиця 1. Комунікаційна мета міста в залежності від його статусу

Статус міста	Основна комунікаційна мета	Акцент
Столиця/мегаполіс	Просування громади на міжнародному та державному рівнях	Залучення великих іноземних інвестицій, співпраця з центральною владою, формування іміджу держави
Обласний центр	Регіональне лідерство та адміністративна функція	Комунікація з сусідніми громадами, управління регіональними ЗМІ, просування регіональних проєктів.
Мале місто/громада	Внутрішня згуртованість та залучення мешканців	Максимальна участь мешканців, інформування про основні послуги, оперативний зворотний зв'язок.
Прифронтове місто	Антикризове управління та безпека.	Оперативне сповіщення про небезпеку, координація з військовими та гуманітарними місіями, комунікація про відновлення.

Статус міста диктує, з ким і як комунікувати. Міста з високим статусом (столиці, туристичні центри) мають дуже широку та диверсифіковану аудиторію - іноземні туристи, міжнародні ЗМІ, центральні органи влади, великий бізнес. Тому їхня інформаційно-комунікаційна політика включає міжнародний PR, професійний SMM (Social Media Marketing) як системну діяльність із просування публічної ініціативи у соціальних мережах та роботу з державними медіа. Чим вищий і складніший статус міста, тим більш структурованою, професійною та ресурсоємною має бути його комунікаційна політика. Столиця потребує окремого департаменту комунікацій з вузькими спеціалістами (пресекретарі, SMM-менеджери, PR-фахівці, експерти з антикризових комунікацій). Комунікаційна політика великого міста вимагає значних коштів на зовнішню промоцію,

брендування, створення медіаконтенту та дослідження громадської думки. У великих містах часто відбуваються політичні дебати та конфлікти інтересів. Комунікаційна політика тут має бути чіткою, юридично вивіреною та готовою до кризового реагування на національному рівні. Щодо вдосконалення інфраструктури, вона орієнтована на розвиток високошвидкісного 5G, масивних мереж IoT (Internet of Things - Інтернету речей), інтеграцію транспорту, енергетики та комунальних послуг. У контексті електронного урядування вона спрямована на створення повноцінних «розумних міст» (Smart City), комплексні цифрові послуги, персоналізовану комунікацію з мешканцями. У межах розвитку медіасередовища вона визначає орієнтири з управління щодо перенасиченості інформацією, підтримки великої кількості локальних, регіональних

та секторальних ЗМІ. Викликами для ІКП міст є кібербезпека критичної інфраструктури, захист масових обсягів персональних даних, боротьба з організованою кіберзлочинністю.

ІКП у селищах (містечках, невеликих містах) часто зосереджена на балансі між забезпеченням базових послуг та підвищенням конкурентоспроможності. Малі міста переважно орієнтуються на місцевих мешканців та локальний бізнес. Їхні канали комунікації більш локалізовані та прямі і включають місцеві газети, інформаційні стенди, офіційні Viber-чати або Telegram-канали. На відміну від великого міста (столиці) селищу/містечку може вистачити одного фахівця, який поєднує комунікаційні функції. Питання інфраструктури селищ (містечок) зорієнтовані на ліквідацію «цифрового розриву» порівняно з містами, забезпечення стабільного широкосмугового доступу. Електронне урядування реалізується у контексті впровадження базових електронних послуг (е-документообіг, е-запис до лікаря, сплата місцевих податків). Розвиток цифрової грамотності акцентується на навчанні місцевого населення та працівників органів влади базовим цифровим навичкам для користування послугами. Перешкоджають цьому такі виклики, як-от нестача бюджетних ресурсів, низький рівень цифрової культури серед старшого населення.

Для сіл (сільських громад) ІКП має життєво важливе значення у подоланні ізоляції та забезпеченні соціальних прав. Швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності надання послуг населенню має впроваджуватися й на рівні сільських громад [10, с. 552]. На противагу ІКП міст, політика інформації села зазвичай більше зосереджена на юридичному та основоположному зобов'язанні місцевої влади надавати прозорі та достовірні дані громаді, часто через розроблені урядом інформаційні системи. Тому акцент зосереджено на виконанні юридичного зобов'язання надавати інформацію громаді та підтримці розвитку у напрямку створення інформаційних систем села (апаратне забезпечення, програмне забезпечення, мережі та людські ресурси) для управління та поширення даних; надання громаді прозорих та достовірних даних про розвиток села; забезпечення доступу громади до інформації через інформаційні системи села. ІКП має вирішальне значення для сільського розвитку, особливо з огляду на низку викликів, які характеризуються такими проблемами як-от: нестача інформації, суперечливі повідомлення (складність визначення, яка інформація є релевантною чи достовірною), недостатній розвиток інфраструктури інформаційно-комунікаційних технологій та низький рівень ІКТ-компетентностей.

На практиці електронні засоби масової інформації здебільшого доступні лише в установах і компаніях, причому їхній контент створений мовами, якими сільське населення зазвичай не користується, тому він малозначущий для їхніх потреб і його використання потребує спеціального навчання. Водночас вважається, що поява нових інформаційних технологій і медіа (таких як Інтернет, сільське радіо, мобільні телефони та телебачення) відкриває більше каналів для комунікації, надаючи

можливість ширшого доступу до інформації і, певною мірою, до інтерактивного спілкування [11, с. 102].

Першочерговим завданням у розвитку інфраструктури має проведення основних ліній зв'язку (оптоволокну, якісний мобільний зв'язок) туди, де він відсутній. Це політика універсального доступу. Її соціальний вимір визначається забезпеченням доступу до дистанційної медицини (телемедицини) та дистанційної освіти, що є критичним для громад без наявних фахівців на місцях. Інформаційна функція ІКП реалізується через використання простих цифрових каналів (наприклад, меседжерів, SMS) для оперативного інформування про місцеві події та надзвичайні ситуації. Проблемним у реалізації зазначеного є цифровий розрив, висока вартість будівництва інфраструктури на малі відстані, демографічні проблеми.

Як зазначають Б.Берліан та інші [8] схожим в формуванні та реалізації ІКП різних громад є технології та інновації (концепції громад різного статусу використовують технології та інновації перш за все для вирішення проблем свого розвитку); вони спрямовані на досягнення сталого розвитку, приділяючи увагу ефективності та екологічній збалансованості; їхня кінцева мета полягає у підвищенні якості життя мешканців. Проте, відмінності лежать у площині масштабу і контексту. ІКП міста охоплює великі, густонаселені урбанізовані території. Міста приділяють основну увагу модернізації складної міської інфраструктури, такої як транспорт, водопостачання та управління відходами. Села зазвичай зосереджені на покращенні доступу до енергоресурсів, особливо через автономні та відновлювані джерела енергії, а також на подоланні технологічних, фінансових і освітніх бар'єрів у громадах. У містах технології використовуються для ефективного управління складними системами та послугами, тоді як у селах їх застосування спрямоване переважно на забезпечення базових послуг і підключення віддалених територій.

Із зазначеного, можна зробити висновок, що взаємозв'язок між ІКП та статусом громади є двостороннім, оскільки:

– з одного боку, статус громади визначає її інформаційно-комунікаційну політику, адже чим вищий статус громади, тим складнішими та інтегрованішими є її інформаційно-комунікаційні потреби (село потребує простого доступу, місто – управління цим доступом та кіберзахисту);

– з іншого боку, політика визначає статус громади, оскільки ефективна ІКП (забезпечення доступу, впровадження е-послуг) підвищує економічну та соціальну привабливість громади, сприяє залученню інвестицій, відкриває нові можливості для місцевого бізнесу та, по суті, зменшує різницю в якості життя між містом і селом.

Таким чином, ІКП є інструментом державної політики, який адаптується відповідно до адміністративного статусу громади. Його кінцева мета полягає у тому, щоб вирівняти можливості для всіх громадян незалежно від того, де вони проживають.

Висновки. У контексті євроінтеграційних прагнень України та розробки планів відбудови, критичної актуальності набуває дослідження

системного взаємозв'язку між архітектурою інформаційно-комунікаційної політики та реальними потребами конкретної громади. Лише збалансованість цих складових може гарантувати прозорість діяльності місцевої влади, ефективне управління обмеженими ресурсами, а також успішне залучення зовнішніх інвестицій та міжнародної донорської підтримки.

Використання ШІ-інструментів. При підготовці статті ШІ-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації та перевірки орфографії.

Список джерел інформації

1. Башук А. (2019). *Комунікаційні стратегії державної влади в умовах інформаційного суспільства* : монографія. Кам'янець Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»». 584 с.
2. Карпенко О., Дуда А. (2017). Інформаційно-комунікативна діяльність виконавчих органів місцевих рад в Україні. *Ефективність державного управління*. Вип. 4 (53). Ч. 1. С. 133–140.
3. Козьмінних А. (2020). Складники механізму реалізації інформаційної політики України. *Науковий журнал «Політикус»*. Випуск 2. С. 52–58. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-52-58>
4. *Комунікаційна стратегія громади: тренд чи необхідність?* (2025) Агенція місцевого економічного розвитку Яворівщини. Офіційний сайт. Retrieved from <https://amer.org.ua/komunikacijna-strategiya-gromady-tre/>
5. Пацьора Ж. (2024). Комунікаційна політика в сучасному безпечовому середовищі. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. № 2 (59). С. 58–65. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2024/2-59/58-65>
6. Про доступ до публічної інформації: Закон України. 13 січня 2011 року № 2939-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
7. Тодорова О., Назаренко М., Лесик О. (2024). Комунікаційні стратегії як інструмент стабільного діалогу та досягнення цілей розвитку територіальної громади. *Публічне управління і право: історія, теорія, практика*. № 4. С. 91–99. DOI: <https://doi.org/10.31652/2786-6068-2024-4-88-96>
8. Berlian B., Nugroho R., Rositanovi A., Septyanto G., Muslimin W. (2024, December). Smart City and Smart Village Policy Among Countries: The Similarities and Differences. Proceedings Article in the *Proceedings of the 5th Borneo International Conference (BICAME 2024): Symposium on Digital Innovation, Sustainable Design and Planning (DSP)*. Atlantis Press (part of the Springer Nature family). P. 91–102. Retrieved from <https://www.atlantispress.com/article/126006894>
9. *Communications policy contents* (2023). Knaresborough town council, UK. 6 p. Retrieved from https://www.knaresboroughtowncouncil.gov.uk/_UserFiles/Files/KTC%20Communications%20Policy.pdf
10. Gufran A., Maarij H. (2023). Village government legal policies in information technology-based public services. *Awang Long Law Review*. Vol. 5. № 2. P. 550–554. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/371199817_VILLA

GE GOVERNMENT LEGAL POLICIES IN INFORMATI ON TECHNOLOGY-BASED PUBLIC SERVICES

11. Olufunke A. M., Adedokun O., Adeyemo S., Olorunsola E. (2010). The Impact of Communication on Community Development. *Communication*. 1 (2). P. 101–105.

References (transliterated)

1. Bashuk A. (2019). *Komunikatsiini stratehii derzhavnoi vlady v umovakh informatsii noho suspilstva* : monohrafiia. Kamianets Podilskyi : TOV «Drukarnia «Ruta»». 584 s.
2. Karpenko O., Duda A. (2017). Informatsiino-komunikativna diialnist vykonavchykh orhaniv mistsevykh rad v Ukraini. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. Vyp. 4 (53). Ch. 1. S. 133–140.
3. Kozminykh A. (2020). Skladnyky mekhanizmu realizatsii informatsiinoi polityky Ukrainy. *Naukovyi zhurnal «Politykus»*. Vypusk 2. S. 52–58. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2020-2-52-58>
4. *Komunikatsiina stratehiia hromady: trend chy neobkhdnist?* (2025) Ahentsiia mistsevoho ekonomichnoho rozvytku Yavorivshchyny. Ofitsiyni sait. Retrieved from <https://amer.org.ua/komunikacijna-strategiya-gromady-tre/>
5. Patsora Zh. (2024). Komunikatsiina polityka v suchasnomu bezpekovomu seredovyshchi. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 2 (59). S. 58–65. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2024/2-59/58-65>
6. Pro dostup do publichnoi informatsii : Zakon Ukrainy. 13 sichnia 2011 roku № 2939-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
7. Todorova O., Nazarenko M., Lesyk O. (2024). Komunikatsiini stratehii yak instrument stabilnoho dialohu ta dosiahnennia tsilei rozvytku terytorialnoi hromady. *Publichne upravlinnia i pravo: istoriia, teoriia, praktyka*. № 4. S. 91–99. DOI: <https://doi.org/10.31652/2786-6068-2024-4-88-96>
8. Berlian B., Nugroho R., Rositanovi A., Septyanto G., Muslimin W. (2024, December). Smart City and Smart Village Policy Among Countries: The Similarities and Differences. Proceedings Article in the Proceedings of the 5th Borneo International Conference (BICAME 2024): Symposium on Digital Innovation, Sustainable Design and Planning (DSP). Atlantis Press (part of the Springer Nature family). P. 91–102. Retrieved from <https://www.atlantispress.com/article/126006894>
9. *Communications policy contents* (2023). Knaresborough town council, UK. 6 p. Retrieved from https://www.knaresboroughtowncouncil.gov.uk/_UserFiles/Files/KTC%20Communications%20Policy.pdf
10. Gufran A., Maarij H. (2023). Village government legal policies in information technology-based public services. *Awang Long Law Review*. Vol. 5. № 2. R. 550–554. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/371199817_VILLA
11. Olufunke A. M., Adedokun O., Adeyemo S., Olorunsola E. (2010). The Impact of Communication on Community Development. *Communication*. 1 (2). R. 101–105.

Надійшла (received) 25.09.2025

Прийнята (accepted) 02.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Колісниченко Наталія Миколаївна (Kolishnichenko Natalia) – Навчально-науковий інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук; Одеса, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1083-7990>

О.В. ПОСТУПНА**ЕТИЧНИЙ АУДИТ СОЦІАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ПРИ ОЦІНЦІ ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ**

Стаття концептуалізує етичний аудит соціальних інновацій, ініційованих громадянською активністю як інтегративний механізм контролю для забезпечення академічної доброчесності; виявлено, що інтенсивне залучення громадянської активності створює специфічні, підвищені ризики для чистоти наукового пізнання, включаючи тенденційність у звітності, фальсифікацію даних соціального повернення на інвестиції та недоброчесну атрибуцію результатів. Етичний аудит позиціонується як мета-контроль, що доповнює стандартну оцінку впливу; систематизовано критерії етичної верифікації, на основі яких розроблено процедурний алгоритм етичного аудиту (ініціація, верифікація даних, формування рекомендацій) як практичний інструментарій для інституціоналізації етичного контролю. Надані превентивні рекомендації (зокрема, пре-реєстрація досліджень та обов'язкова декларація конфлікту інтересів) є ключовими для підвищення якості наукового знання та довіри до публічного управління.

Ключові слова: публічне управління, соціальні інновації, громадянська активність, соціальне повернення на інвестиції, оцінка впливу, методологія дослідження, академічна доброчесність, етичний аудит, прозорість, фальсифікація даних.

О. V. POSTUPNA**ETHICAL AUDIT OF SOCIAL INNOVATION: ENSURING ACADEMIC INTEGRITY WHEN ASSESSING THE IMPACT OF CIVIC ACTIVITY**

The paper conceptualizes the ethical audit of social innovations initiated by civic activism as an integrative control mechanism to ensure academic integrity; It has been found that intensive civic engagement poses specific, heightened risks to the purity of scientific knowledge, including biased reporting, falsification of social return on investment data, and dishonest attribution of results. Ethical audit is positioned as a meta-control that complements the standard impact assessment; ethical verification criteria are systematized, on the basis of which a procedural algorithm for ethical audit (initiation, data verification, formulation of recommendations) is developed as a practical tool for institutionalizing ethical control. The preventive recommendations provided (in particular, pre-registration of research and mandatory declaration of conflict of interest) are key to improving the quality of scientific knowledge and trust in public administration.

Key words: public administration, social innovation, civic engagement, social return on investment, impact assessment, research methodology, academic integrity, ethical audit, transparency, data falsification.

Постановка проблеми. У контексті стрімкого розвитку сектора соціальних інновацій, що виникають часто на перетині ініціатив громадянської активності та публічного управління, виникає гостра потреба у верифікації та об'єктивній оцінці їхнього реального соціального впливу.

Сучасна парадигма публічного управління, особливо в умовах трансформаційних процесів, вимагає не лише кількісних показників ефективності, але й якісної, етично обґрунтованої оцінки. Відсутність чітких, уніфікованих та прозорих методологій етичного аудиту соціальних інновацій створює значні ризики для академічної доброчесності досліджень у цій сфері. Зокрема, інтенсивне залучення громадянської активності як емпіричної бази чи рушійної сили соціальних інновацій може призводити до суб'єктивізації даних, маніпулювання результатами оцінки впливу (наприклад, завищення соціального повернення на інвестиції) або вибіркового подання інформації, що є прямим порушенням принципів чесності та прозорості наукової діяльності.

Проблема полягає у системній неузгодженості між високими вимогами академічної етики до

наукових досліджень, зокрема, щодо валідності, надійності та об'єктивності, та часто неформальним, емоційно насиченим та слабо документованим процесом генерування та впровадження соціальних інновацій, що походять від низової громадянської активності. Це створює методологічну прогалину, яка ускладнює розробку та впровадження інструментарію етичного аудиту, здатного не лише фіксувати факт наявності соціальних інновацій та громадянської участі, але й перевіряти їхню автентичність, відповідність заявленим соціальним цілям та запобігати фабрикації, фальсифікації чи тенденційності в оцінці їхнього впливу на публічне управління. Відтак, пошук науково обґрунтованих, етично вивірених та практично застосовних механізмів аудиту для забезпечення академічної доброчесності при оцінюванні соціальних інновацій, які ґрунтуються на громадянській активності, є актуальним дослідницьким завданням, що має вирішальне значення для підвищення довіри до результатів публічного управління та адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасного наукового доробку свідчить про

значну увагу до трьох ключових, проте часто розрізнених, напрямків – методології оцінки соціальних інновацій, забезпечення академічної доброчесності та управління громадянською активністю.

Щодо першого напрямку, то в останні роки методологія соціального повернення на інвестиції залишається центральною у вимірюванні впливу соціальних інновацій. Наукові дослідження, такі як праця Л. Корво, Л. Пасторе, М. Мастродашіо, Д. Чепіку «Модель соціального повернення на інвестиції: систематичний огляд літератури» [7], вказують на зростаючу проблему суб'єктивності та відсутності стандартизації при монетизації соціальних результатів. Вони підкреслюють, що вибір проксі-показників може бути тенденційним, що прямо створює методологічні передумови для фальсифікації або завищення впливу. Дослідження О. Крлев та Й. Майр «Вимірювання соціального впливу: виклики атрибутивного та оцінювання (або валоризації)» [8] також акцентують увагу на складності точного атрибутивного результату саме соціальних інновацій, а не фоном соціальним змінам, що є прямим етичним викликом для дослідника.

Паралельно, значний масив робіт присвячено викликам академічної доброчесності. Зокрема, дослідження Н. Орескес «Роль науки та науковців в епоху постправди» [9] аналізує зростання тиску на дослідників у соціальних науках щодо «правильних (політично бажаних) результатів та необхідність захисту наукової легітимності. Це постійно веде до фальсифікації або вибіркового подання даних, що є особливо небезпечним у публічній сфері. В. Пеллегріні, Д. Мінйоне, К. Мінйоне у праці «Етичні аспекти фінансування досліджень: систематичний огляд літератури з доброчесності та управління» [11] досліджують, як конфлікт інтересів у контексті грантового фінансування може підірвати неупередженість наукового звітування, що є надзвичайно актуальним для соціальних інновацій, які часто залежать від зовнішніх донорів. Проте, ці праці переважно розглядають академічну доброчесність універсально, не виділяючи специфічних етичних ризиків, породжених саме громадянською активністю та її неформалізованими даними.

Щодо третього напрямку – громадянська активність, співтворення та управління. Праці С. Осборна та К. Строкоша «Сервісно-домінантна логіка публічного управління: вступ» [10] та дослідження групи авторів Т. Брандсен, Б. Вершуре та Т. Стін «Спільне виробництво та спільне створення: залучення громадян до публічних послуг» [6] підкреслюють ключову роль громадянської активності у розробці та наданні публічних послуг. Однак більшість цих робіт розглядають активність як позитивний, безумовний ресурс, приділяючи недостатньо уваги етичній вразливості даних, отриманих від волонтерських або низових ініціатив. Відсутність чіткої методологічної документації та стандартизації збору даних у цих групах ускладнює їхню перевірку, залишаючи науковців вразливими до маніпулювання та суб'єктивізму.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробці методологічного інструментарію етичного аудиту соціальних інновацій, ініційованих громадянською активністю, з метою забезпечення академічної доброчесності та об'єктивності при оцінці їхнього соціального впливу в публічному управлінні.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- концептуалізувати поняття «етичний аудит соціальних інновацій» та визначити його місце у системі контролю якості публічних рішень і наукових досліджень;

- проаналізувати ключові ризики порушення академічної доброчесності (фальсифікацію, маніпуляцію даними, суб'єктивізм) при оцінці соціального впливу (зокрема, соціального повернення на інвестиції) проєктів, що походять від громадянської активності;

- ідентифікувати та систематизувати критерії та індикатори, які можуть бути використані для етичної верифікації даних та результатів впровадження соціальних інновацій;

- розробити або адаптувати процедурний алгоритм проведення етичного аудиту з фокусом на перевірці автентичності участі громадян та об'єктивності заявленої соціальної цінності;

- надати практичні рекомендації для дослідників, які оцінюють соціальні інновації, щодо дотримання високих стандартів академічної доброчесності та прозорості звітності.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з необхідності системної верифікації результатів соціальних інновацій та забезпечення академічної доброчесності наукового апарату їх оцінки [4; 5], доцільним є формування чіткої концептуальної рамки для етичного аудиту соціальних інновацій. Традиційні підходи до аудиту, переважно сфокусовані на фінансово-правовій відповідності або суто кількісному вимірі ефективності (наприклад, класична рентабельність інвестицій), виявляються недостатніми для охоплення комплексної соціальної цінності, що генерується, особливо в проєктах, які живляться громадянською активністю. У цьому контексті етичний аудит соціальних інновацій визначається як інтегральна методологія, метою якої є не лише підтвердження фактів впровадження інновації та участі громадян, але й оцінка моральної легітимності, прозорості та справедливості як самого процесу, так і заявленого соціального впливу.

Етичний аудит має стати запобіжником проти методологічних та етичних ризиків, зокрема тенденційності, упередженості та маніпуляції даними про соціальну зміну, що є особливо актуальним у сфері публічного управління, де високий емоційний заряд громадянських ініціатив може стимулювати небажані порушення академічної доброчесності [1-3]. Позиціонуючись як мета-контроль, етичний аудит функціонально доповнює методологію оцінки впливу (на кшталт соціального повернення на інвестиції), перевіряючи не лише, чи було досягнуто результату, а й як він був досягнутий і чийм коштом. Таким чином, його місце у системі

контролю якості публічних рішень полягає у забезпеченні суспільної відповідальності інноваційної політики, а у системі наукових досліджень – у гарантуванні об'єктивності та достовірності висновків про успішність чи провал соціальних перетворень.

Однак, для того, щоб етичний аудит міг ефективно виконувати свою функцію мета-контролю, необхідно чітко ідентифікувати специфічні джерела потенційних порушень.

Аналіз специфіки соціальних інновацій та їхньої тісної інтеграції з громадянською активністю виявляє низку унікальних і суттєвих ризиків порушення академічної доброчесності, які вимагають особливої уваги в контексті етичного аудиту. Ці ризики виходять за межі традиційного плагиату та стосуються фундаментальної достовірності та неупередженості емпіричних даних і висновків.

Специфічні ризики порушення академічної доброчесності, притаманні оцінюванню соціальних інновацій, доцільно згрупувати за основними етапами оцінювання соціальної зміни.

Першим і найбільш суттєвим етапом є звітність щодо впливу, де домінують ризики фальсифікації та тенденційності даних. Головний ризик тут пов'язаний із тенденційним викривленням результатів, метою якого є максимізація заявленої соціальної віддачі від інвестицій або забезпечення подальшого фінансування проекту. Це породжує ризик фальсифікації/ вибірковості. Оскільки соціальні інновації часто мають високий емоційний заряд і політичну значущість, виникає спокуса фальсифікувати або вибірково подавати дані, що стосуються рівня громадянської участі та досягнутого соціального результату. На практиці це може проявлятися у завищенні кількості залучених осіб, систематичному ігноруванні негативних відгуків або включенні в оцінку показників, які не є прямим наслідком впровадженої інновації. Крім того, на достовірність емпіричних даних безпосередньо впливає «Ефект соціальної бажаності». У дослідженнях, що стосуються громадянської активності та оцінки їхньої успішності, респонденти схильні надавати соціально схвалювані відповіді, аби підтримати ініціативу, а не відобразити реальний стан справ. Якщо ці внутрішньо упереджені дані не піддаються критичній методологічній верифікації, вони стануть хибною основою для недоброчесних наукових висновків.

Другий етап оцінювання соціальної зміни характеризується ризиками маніпуляції методологією та некоректною атрибуцією. Ця група ризиків стосується недоброчесних дій на етапі оцінки, особливо при застосуванні складних методологій вимірювання впливу. Ключовим тут є феномен недоброчесної атрибуції. При оцінці соціальної рентабельності інвестицій суттєво важливо точно встановити, яка частина зареєстрованої соціальної зміни є прямим результатом впровадженої інновації, а яка – наслідком зовнішніх, сторонніх факторів (наприклад,

зміни загальноекономічної кон'юнктури чи державної політики). Недоброчесна атрибуція полягає у методологічній недоброчесності при привласненні всіх позитивних змін на рахунок соціальної інновації. Додатковим фактором ризику є слабка документація. Оскільки соціальні інновації, що виникають «знизу», часто характеризуються неформалізованими процесами, вони мають недостатню первинну документацію. Використання такої емпіричної бази у наукових роботах без належної критичної оцінки та верифікації істотно порушує принципи наукової обґрунтованості висновків.

Третій важливий етап оцінювання пов'язаний із конфліктом інтересів – системним ризиком, що суттєво підриває неупередженість будь-якого дослідження. Особлива увага має бути приділена ситуації дослідник-активіст. Якщо науковець, який проводить оцінку соціальної інновації, водночас є її ініціатором або активним учасником (громадянським активістом), виникає прямий конфлікт інтересів. Таке становище фактично унеможливити об'єктивну критичну оцінку, оскільки стимулює приховування методологічних недоліків або ідеалізацію результатів, що є прямим порушенням етики наукового дослідження.

Таким чином, саме ці системні ризики – починаючи від фальсифікації даних соціальної рентабельності інвестицій та тенденційності, продовжуючи методологічною недоброчесністю (некоректною атрибуцією) і завершуючи неврегульованим конфліктом інтересів – формують емпіричну та етичну необхідність розробки чіткого механізму етичного аудиту, що є безпосереднім завданням даної статті.

Виходячи з цієї необхідності та природи ідентифікованих загроз, з метою протидії виявленим ризикам порушення академічної доброчесності (фальсифікації, тенденційності, конфлікту інтересів) при оцінці соціальних інновацій, що базуються на громадянській активності, необхідно розробити систему критеріїв етичної верифікації (табл. 1). Ці критерії мають слугувати основою для етичного аудиту та забезпечувати надійність наукових висновків.

Перша група критеріїв етичного аудиту – критерії верифікації цілей та процесу – фокусується на задумі, прозорості та відповідності інноваційного процесу. До неї належать автентичність соціальної потреби, справедливість участі, прозорість фінансування та ресурсів, відсутність шкоди. Зокрема, автентичність соціальної потреби передбачає перевірку того, чи справді соціальна інновація спрямована на вирішення реальної, системної соціальної проблеми, а не є інструментом політичного чи інституційного піару. Ключовим елементом є справедливість участі. Верифікація того, що процес залучення громадянської активності був інклюзивним, добровільним і не призвів до експлуатації чи маргіналізації вразливих груп, а також перевірка дотримання прав учасників дослідження та інноваційного процесу. Крім того, вимагається прозорість фінансування та ресурсів, що

включає чітку документацію й аудит джерел фінансування соціальної інновації та відповідність витрат заявленим цілям для мінімізації ризику прихованого конфлікту інтересів. Нарешті, принцип

відсутність шкоди передбачає аудит потенційних негативних або непередбачених наслідків впровадження соціальної інновації для суспільства або навколишнього середовища.

Таблиця 1. Система верифікації критерії етичного аудиту соціальних інновацій

Категорія етичного аудиту	Критерій верифікації	Зміст та академічна мета
Верифікація цілей та процесу	Автентичність соціальної потреби	Перевірка того, чи справді соціальна інновація спрямована на вирішення реальної, системної соціальної проблеми, а не є інструментом політичного чи інституційного піару
	Справедливість участі	Верифікація того, що процес залучення громадянської активності був інклюзивним, добровільним і не призвів до експлуатації чи маргіналізації вразливих груп. Перевірка дотримання прав учасників
	Прозорість фінансування та ресурсів	Чітка документація та аудит джерел фінансування соціальної інновації, а також відповідність витрат заявленим цілям, що мінімізує ризик прихованого конфлікту інтересів
	Відсутність шкоди	Аудит потенційних негативних або непередбачених наслідків впровадження соціальної інновації для суспільства або навколишнього середовища
Верифікація емпіричних даних	Об'єктивність збору даних	Перевірка методології збору даних на предмет упередженості (bias), включаючи "ефект соціальної бажаності". Вимога подвійного чи незалежного кодування якісних даних.
	Достовірність атрибуції	Ключовий критерій: вимога наявності чітких доказів того, що виміряна соціальна зміна є прямим наслідком саме даної СІ, а не зовнішніх факторів чи фонового тренду.
	Верифікованість показників соціального повернення на інвестиції	Перевірка етичної обгрунтованості монетизації соціальних результатів (здоров'я, вільного часу) для уникнення недоброчесної або спекулятивної оцінки
Верифікація результатів та звітів	Повнота та збалансованість звітності	Вимога не лише подавати позитивні результати, але й чесно розкривати проблеми, невдачі та методологічні обмеження соціальної інновації, що є основою наукової чесності
	Відтворюваність та аудиторність	Забезпечення детальної документації всіх етапів проекту та оцінки, щоб незалежний аудитор міг повторити ключові етапи верифікації даних та висновків
	Етична прозорість конфлікту інтересів	Чітке декларування всіх потенційних конфліктів інтересів (фінансових, особистих, професійних) у фінальному звіті та науковій статті, що підвищує довіру до результатів

Джерело: сформовано автором

Друга група критеріїв етичного аудиту – критерії верифікації емпіричних даних – безпосередньо спрямована на забезпечення академічної доброчесності при роботі з оціночними даними соціальних інновацій. Об'єктивність збору даних, що вимагає перевірки методології збору (інтерв'ю, опитування, кейси) на предмет методологічної упередженості, зокрема впливу «ефекту соціальної бажаності». Для забезпечення надійності якісних даних встановлюється вимога подвійного чи незалежного кодування. Наступним ключовим критерієм є достовірність атрибуції, який вимагає наявності чітких, незаперечних доказів того, що виміряна соціальна зміна є прямим наслідком саме даної соціальної інновації, а не інших зовнішніх факторів чи фонового тренду. Крім того, при використанні кількісних методів необхідна верифікованість показників соціального повернення

на інвестиції. Слід перевірити етичну обгрунтованість монетизації соціальних результатів (наприклад, оцінка життя, здоров'я, вільного часу), щоб запобігти недоброчесній або спекулятивній оцінці, яка спотворює реальну соціальну віддачу.

І, нарешті, третя група критеріїв – критерії верифікації результатів та звітів – стосується якості кінцевого наукового продукту, що базується на оцінці соціальної інновації. Ця група включає повноту та збалансованість звітності, відтворюваність та аудиторність, етичну прозорість конфлікту інтересів. Повнота та збалансованість звітності вимагає не лише подавати позитивні результати, але й чесно розкривати проблеми, невдачі та методологічні обмеження соціальної інновації, що є фундаментальною основою наукової чесності. Критичними вимогами також є відтворюваність та аудиторність. Вони передбачають

забезпечення детальної документації всіх етапів проекту та оцінки таким чином, щоб незалежний аудитор чи дослідник мав можливість повторити ключові етапи верифікації даних та висновків. Завершальним критерієм є етична прозорість конфлікту інтересів. Вона вимагає чіткого декларування всіх потенційних конфліктів інтересів (фінансових, особистих, професійних) у фінальному звіті та науковій статті, що є необхідною умовою для підвищення довіри до отриманих результатів.

Таким чином, систематизація цих критеріїв дозволяє перейти до четвертого завдання – розробки процедурного алгоритму їх застосування у рамках етичного аудиту соціальних інновацій.

Для забезпечення практичної реалізації вищезазначених критеріїв пропонується розробити процедурний алгоритм (модель) етичного аудиту соціальних інновацій, що є життєво важливим для гарантування академічної доброчесності досліджень їхнього впливу. Цей алгоритм має інтегруватися у загальний процес оцінки соціальної інновації та виступати як незалежний верифікаційний цикл.

Пропонуємо алгоритм, який забезпечує необхідну інституціоналізацію етичного контролю над дослідницьким процесом соціальних інновацій, інтегруючи критерії верифікації в послідовний цикл (табл. 2).

Таблиця 2. Процедурний алгоритм етичного аудиту соціальних інновацій

Етап аудиту	Назва етапу	Мета, ключові процедури та заходи
I	Ініціація та планування	<i>Мета:</i> визначення меж, цілей та попередніх ризиків аудиту
		<i>Визначення обсягу:</i> чітке окреслення меж (повний цикл соціальної інновації чи лише оцінка впливу/соціального повернення на інвестиції)
		<i>Ідентифікація ризиків:</i> складання попереднього реєстру етичних ризиків на основі джерел фінансування та політичної значущості
		<i>Створення незалежної групи:</i> залучення фахівців без конфлікту інтересів (етика, методологія, публічне управління)
II	Збір та верифікація даних	<i>Мета:</i> перевірка дотримання академічної доброчесності у зборі, атрибуції та обробці даних
		<i>Аудит первинної документації:</i> перевірка повноти документів щодо цілей, процедур та фінансування соціальної інновації
		<i>Методологічна верифікація:</i> перехресна перевірка даних громадянської активності та публічних органів для виявлення фальсифікації чи тенденційності
		<i>Етична перевірка оцінки соціального повернення на інвестиції:</i> обґрунтування атрибуції впливу та етична валідність монетизації соціальних результатів
		<i>Інтерв'ю з учасниками:</i> проведення конфіденційних інтерв'ю для виявлення прихованих фактів конфлікту інтересів або тиску
III	Оцінка та формування рекомендацій	<i>Мета:</i> фінальна оцінка, розробка коригувальних заходів та забезпечення прозорості
		<i>Складання аудиторського звіту:</i> формування висновків щодо дотримання критеріїв та виявлення випадків маніпуляції/недобросовісності
		<i>Розробка коригувальних заходів:</i> надання рекомендацій для усунення ризиків. У випадку значних порушень – рекомендація щодо анулювання оціночних звітів
		<i>Публікація висновків:</i> забезпечення прозорості аудиту шляхом оприлюднення основних результатів (з дотриманням конфіденційності)

Джерело: сформовано автором

Перший етап процедурного алгоритму етичного аудиту є етапом ініціації та планування, на якому визначаються межі аудиту та його цілі. Ключові процедури цього етапу включають:

- визначення обсягу – чітке окреслення меж аудиту, що передбачає фіксацію, чи охоплюватиме перевірку повного циклу соціальної інновації, чи лише окремих етапів оцінки впливу, зокрема розрахунок соціального повернення на інвестиції;

- ідентифікацію стейкхолдерів та ризиків – визначення ключових учасників (дослідників, виконавців, громадянських активістів) та складання попереднього реєстру етичних ризиків. Цей реєстр

формується на основі аналізу джерел фінансування та політичної значущості проекту, що дозволяє прогнозувати потенційну тенденційність або конфлікти інтересів;

- створення незалежної аудиторської групи – формування фахової групи шляхом залучення спеціалістів з етики, методології досліджень та публічного управління, які не мають конфлікту інтересів з оцінюваним проектом, забезпечуючи тим самим неупередженість контролю.

Другий етап – збір та верифікація даних – є центральним елементом аудиту, спрямованим на перевірку дотримання академічної доброчесності

безпосередньо у процесі зборі та обробки інформації. Основні процедури цього етапу охоплюють:

- аудит первинної документації – перевірка наявності та повноти вихідних документів, які стосуються цілей, процедур та фінансування соціальної інновації;

- методологічну верифікацію – перевірка відповідності застосованих методів збору даних (опитування, інтерв'ю) заявленим цілям дослідження. Це вимагає проведення перехресної перевірки даних, отриманих від громадянської активності та публічних органів, для об'єктивного виявлення потенційної фальсифікації чи тенденційності;

- етичну перевірку оцінки соціального повернення на інвестиції. Цій процедурі приділяється особлива увага, оскільки вона включає обґрунтування атрибуції (підтвердження, що вимірний вплив є результатом саме соціальної інновації) та оцінку етичної валідності монетизації соціальних результатів. Необхідно з'ясувати, чи не були завищені нефінансові показники заради штучного збільшення соціального повернення на інвестиції;

- інтерв'ю з ключовими учасниками – проведення конфіденційних інтерв'ю як із незалежними учасниками, так і з тими особами, які відійшли від проекту. Це є важливим інструментом для виявлення прихованих фактів конфлікту інтересів або тиску на дослідників чи виконавців.

Третій етап є фінальним циклом аудиту, на якому проводиться підсумкова оцінка та розробляються необхідні коригувальні заходи. Ключові процедури цього завершального етапу:

- складання аудиторського звіту – формування офіційного звіту, який містить обґрунтовані висновки щодо дотримання критеріїв академічної доброчесності та етичної легітимності. Звіт має чітко вказувати на всі виявлені випадки маніпуляції даними або методологічної недобросовісності;

- розробка коригувальних заходів – надання конкретних рекомендацій для публічних органів та наукових установ щодо усунення виявлених етичних ризиків. У випадку встановлення значних порушень академічної доброчесності, аудиторська група надає рекомендацію щодо анулювання чи перегляду оціночних звітів;

- публікація висновків – забезпечення прозорості аудиту шляхом оприлюднення його основних висновків (з обов'язковим дотриманням конфіденційності персональних даних). Така публічність зміцнює довіру до системи оцінки соціальної інновації та підвищує загальну відповідальність усіх стейкхолдерів.

Цей алгоритм забезпечує необхідну інституціоналізацію етичного контролю над дослідницьким процесом соціальної інновації.

Однак, слід зазначити, що інституціоналізація контролю має бути доповнена превентивними заходами, оскільки успішна реалізація етичного аудиту залежить від підвищення рівня академічної доброчесності безпосередньо у роботі науковців, які досліджують соціальні інновації та громадянську активність.

Наведемо практичні рекомендації для дослідників із забезпечення академічної доброчесності. Вони мають превентивний характер і спрямовані на мінімізацію ризиків, визначених вище у цьому тексті.

Першим пріоритетом є посилення методологічної прозорості та валідності досліджень. З цією метою дослідникам рекомендується застосовувати пре-реєстрацію дослідження – публічно реєструвати план дослідження, включаючи гіпотези, методологію, а також план збору та аналізу даних, до початку збору емпіричної інформації. Такий підхід ефективно запобігає фальсифікації та маніпуляції гіпотезами «заднім числом». Крім того, вимагається чітка атрибуція впливу – у звітах про оцінку впливу соціальних інновацій, особливо при застосуванні соціального повернення на інвестиції, необхідно максимально детально обґрунтовувати чинник контролю та чітко розмежовувати вплив соціальної інновації від впливу зовнішніх фонових факторів. Неупереджене висвітлення обмежень атрибуції є необхідною ознакою наукової чесності. Для всебічної верифікації даних, отриманих від громадянської активності, слід також обов'язково використовувати змішані методи та триангуляцію: наприклад, порівняння самооцінки активістів із зовнішніми офіційними даними чи незалежними спостереженнями, що істотно підвищує надійність та достовірність висновків.

Другий блок превентивних рекомендацій стосується безпосередньо етичної роботи з учасниками дослідження та емпіричними даними. Необхідно запровадити поглиблений етичний скринінг, згідно з яким етичний комітет наукової установи повинен оцінювати не лише формальну інформовану згоду учасників, але й потенційний ризик експлуатації або моральної шкоди, що може виникнути внаслідок їхньої участі у соціальній інновації. Паралельно слід впроваджувати аудиторський слід, що передбачає повне документування всіх етапів збору, обробки та очищення даних. Зберігання первинних даних у зашифрованому вигляді для потенційної незалежної перевірки (аудиту) протягом встановленого терміну є імперативом академічної доброчесності. Нарешті, принцип чесності у висвітленні невдач вимагає, щоб наукові публікації висвітлювали не лише успіхи, але й невдачі та провали соціальної інновації. Такий збалансований підхід є основою наукової культури і запобігає формуванню нереалістичних очікувань та необґрунтованого оптимізму у сфері публічного управління.

Третій важливий блок превентивних заходів присвячено управлінню конфліктом інтересів. Це вимагає впровадження обов'язкової Декларації конфлікту інтересів, що передбачає чітке та повне розкриття всіх фінансових, професійних чи особистих зв'язків дослідника з оцінюваною соціальною інновацією, її ініціаторами або грантодавцями у всіх публікаціях і звітах. Додатковою інституційною вимогою є створення механізму самовідводу – розробка внутрішніх правил, згідно з якими дослідник має добровільно

відмовитися від участі в оцінці, якщо його громадянська активність чи професійні інтереси створюють непереборний ризик неупередженості.

Упровадження цих практичних кроків у щоденну дослідницьку практику є ключовим важелем для перетворення етичного аудиту з потенційно карального механізму на ефективний інструмент підвищення якості наукового знання та зміцнення довіри до публічного управління.

Висновки. Проведене дослідження дозволило концептуалізувати етичний аудит соціальних інновацій як інтегративний механізм контролю, що є надзвичайно важливим для забезпечення академічної доброчесності при оцінці їхнього соціального впливу. Встановлено, що впровадження соціальних інновацій, особливо тими, які живляться громадянською активністю, створює специфічні, підвищені ризики для чистоти наукового пізнання, включаючи тенденційність у звітності, фальсифікацію даних соціального повернення на інвестиції та недоброчесну атрибуцію результатів.

З огляду на це, підсумовуючи результати проведеного дослідження, представимо ключові висновки.

По-перше, етичний аудит соціальних інновацій слід позиціонувати у системі контролю якості публічних рішень як необхідний превентивний механізм проти моральної легітимізації необґрунтованих чи неефективних інноваційних рішень. У наукових дослідженнях він слугує гарантом достовірності емпіричної бази, виступаючи критичним доповненням до стандартного методологічного контролю.

По-друге, було систематизовано критерії етичної верифікації, які охоплюють три рівні: цілі та процес (справедливість участі, автентичність потреби), емпіричні дані (об'єктивність збору, достовірність атрибуції соціального повернення на інвестиції) та звітність (повнота, збалансованість, прозорість конфлікту інтересів). Ці критерії є теоретичною основою для формування незалежної оціночної практики.

По-третє, розроблений процедурний алгоритм етичного аудиту (від ініціації до фінального звіту) надає публічному управлінню та науковим інституціям практичний інструментарій для інституціоналізації етичного контролю над дослідницькими проектами. Цей алгоритм, сфокусований на перехресній перевірці даних, отриманих від громадянського суспільства, дозволяє мінімізувати ризики маніпуляції та упередженості.

По-четверте, надані практичні рекомендації (щодо пре-реєстрації досліджень, посилення триангуляції та обов'язкової декларації конфлікту інтересів) є ключовими для превентивного зміцнення академічної доброчесності серед дослідників у сфері публічного управління, які працюють із високочутливими соціальними даними.

Отже, у дослідженні запропоновано цілісне теоретичне та методологічне рішення, яке забезпечує етичну стійкість оцінки соціальних інновацій, що є вирішальним для підвищення довіри до наукових

висновків і прийняття обґрунтованих публічних рішень.

Використання ШІ-інструментів. Інструменти ШІ були використані для пошуку джерел.

Список джерел інформації

1. Алексеева С.В. (2024). Методология научных исследований та академична доброчесність: виклики в умовах цифровізації. *Виклики педагогічної майстерності*. № 34. С. 5–8. DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.317624>
2. Зарицька Н. (2022). Методология научных исследований як необхідний елемент інтелектуального економічного потенціалу сучасних науковців. *Економіка та суспільство*. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-25>
3. Патлайчук О., Ступак О. (2024). Етика дослідження в сфері наукових інновацій: виклики та можливості. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. № 48. С. 162–175. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.48.11>
4. Сейко Н., Андрійчук Н. (2020). Якісні та кількісні методи дослідження в курсі «Методология научных исследований» для майбутніх соціальних працівників. *Нові технології навчання*. № 94. С. 299–305. Retrieved from <https://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/47/47>
5. Ярошенко Т.О., Ярошенко О.І. (2024). Актуальні питання оцінювання суспільного впливу наукових досліджень. *Наука та наукознавство*. № 2 (124). С. 52–82. DOI: <https://doi.org/10.15407/sofs2024.02.052>
6. Brandsen T., Verschuere B., Steen T. (2018). *Co-Production and Co-Creation: Engaging Citizens in Public Services*. Routledge. DOI: 10.4324/9781315204956
7. Corvo L., Pastore L., Mastrodascio M., Cepiku, D. (2022). The social return on investment model: a systematic literature review. *Meditari Accountancy Research*. Vol. 30 (7). Pp. 49–86. DOI: 10.1108/MEDAR-05-2021-1307
8. Krlev A., Mair J. (2021). Measuring Social Impact: Challenges of Attribution and Valuation. In: *Palgrave Handbook of Social Enterprise*. Palgrave Macmillan, Cham. DOI: 10.1007/978-3-030-58076-3_17
9. Oreskes N. (2021). The Role of Science and Scientists in the Post-Truth Era. *The Review of Social Work*. Vol. 13. Is. 2. Pp. 138–144. DOI: 10.1384/20488216.2021.13.2.138
10. Osborne S.P., Strokosch K. (2020). The Service-Dominant Logic of Public Administration: An Introduction. *Public Service Logic: Creating Value for Public Service Users, Citizens, and Society Through Public Service Delivery*. Routledge. Pp. 1-28. DOI: 10.4324/9781003009153-1
11. Pellegrini V., Mignone D., Mignone C. (2021). Ethical aspects of research funding: A systematic review of literature on integrity and governance. *Research Integrity and Peer Review*. Vol. 6. Is. 1. DOI: 10.1186/s41073-021-00122-1

References (transliterated)

1. Aliksieieva S.V. (2024). Metodolohiia naukovykh doslidzhen ta akademichna dobrochesnist: vyklyky v umovakh tsyfrovizatsii. *Vyklyky pedahohichnoi maisternosti*. № 34. S. 5–8. DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.317624>
2. Zarytska N. (2022). Metodolohiia naukovykh doslidzhen yak neobkhidnyi element intelektualnoho ekonomichnoho potentsialu suchasnykh naukovtsiv. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-25>
3. Patlaichuk O., Stupak O. (2024). Etyka doslidzhennia v sferi naukovykh innovatsii: vyklyky ta mozhlyvosti. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats*

Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filosofii». № 48. S. 162–175. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.48.11>

4. Seiko N., Andriichuk N. (2020). Yakisni ta kilkisni metody doslidzhennia v kursii «Metodolohiia naukovykh doslidzhen» dlia maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv. Novi tekhnolohii navchannia. № 94. S. 299–305. Retrieved from <https://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/47/47>

5. Yaroshenko T.O., Yaroshenko O.I. (2024). Aktualni pytannia otsiniuvannia suspilnoho vplyvu naukovykh doslidzhen. Nauka ta naukoznavstvo. № 2 (124). S. 52–82. DOI: <https://doi.org/10.15407/sofs2024.02.052>

6. Brandsen T., Verschuere B., Steen T. (2018). Co-Production and Co-Creation: Engaging Citizens in Public Services. Routledge. DOI: 10.4324/9781315204956

7. Corvo L., Pastore L., Mastrodascio M., Cepiku, D. (2022). The social return on investment model: a systematic literature review. Meditari Accountancy Research. Vol. 30 (7). Pp. 49–86. DOI: 10.1108/MEDAR-05-2021-1307

8. Krlev A., Mair J. (2021). Measuring Social Impact: Challenges of Attribution and Valuation. In: Palgrave Handbook of Social Enterprise. Palgrave Macmillan, Cham. DOI: 10.1007/978-3-030-58076-3_17

9. Oreskes N. (2021). The Role of Science and Scientists in the Post-Truth Era. The Review of Social Work. Vol. 13. Is. 2. Pp. 138–144. DOI: 10.1384/20488216.2021.13.2.138

10. Osborne S.P., Strokosch K. (2020). The Service-Dominant Logic of Public Administration: An Introduction. Public Service Logic: Creating Value for Public Service Users, Citizens, and Society Through Public Service Delivery. Routledge. Pp. 1–28. DOI: 10.4324/9781003009153-1

11. Pellegrini V., Mignone D., Mignone C. (2021). Ethical aspects of research funding: A systematic review of literature on integrity and governance. Research Integrity and Peer Review. Vol. 6. Is. 1. DOI: 10.1186/s41073-021-00122-1

Надійшла (received) 06.10.2025

Прийнята (accepted) 20.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Поступна Олена Вікторівна (Postupna Olena) – Державний університет економіки і технологій, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування навчально-наукового юридичного інституту; Кривий Ріг, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>

ПСИХОЛОГІЯ, СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА КОНСУЛЬТУВАННЯ В СУСПІЛЬСТВІ ЗМІН

УДК 364.22 + 341.01:330.55

doi: 10.20998/2227-6890.2025.2.21

Л.М. ГРЕНЬ, В.Р. ВАРАВІН

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ПОШИРЕННЯ БІДНОСТІ ТА СТРАТЕГІЇ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

У статті зазначено, що подолання бідності є однією з головних цілей сталого розвитку ООН. Наведено складові державної стратегії подолання бідності: підвищення рівня зайнятості, розвиток системи соціального захисту, інвестиції в освіту та охорону здоров'я, забезпечення рівного доступу до послуг. З'ясовано, що бідність значною мірою пов'язана з ефективністю функціонування державних інституційних факторів. Визначено основні напрями державної стратегії подолання бідності (підвищення рівня зайнятості та розвиток людського капіталу, розвиток ринку праці та зайнятості, модернізація системи соціального захисту, інвестиції в освіту та розвиток людського капіталу, зміцнення системи охорони здоров'я, розвиток інфраструктури та регіональної економіки, підтримка вразливих груп населення у період війни).

Ключові слова: бідність, державна стратегія, зайнятість, вразливі групи населення, суспільство, економіка, соціальний захист, соціальна інтеграція.

L.M. HREN, V.R. VARAVIN

MAIN CAUSES OF THE SPREAD OF POVERTY AND STRATEGIES TO OVERCOME IT

The paper states that poverty eradication is one of the main goals of the UN sustainable development. The components of the state strategy for poverty eradication are presented: increasing employment, developing the social protection system, investing in education and healthcare, and ensuring equal access to services. It was found that poverty is largely related to the effectiveness of the functioning of state institutional factors. The main directions of the state strategy for overcoming poverty were determined (increasing the level of employment and development of human capital, development of the labor market and employment, modernization of the social protection system, investments in education and development of human capital, strengthening the health care system, development of infrastructure and regional economy, support for vulnerable groups of the population during the war).

Key words: poverty, state strategy, employment, vulnerable groups, society, economy, social protection, social integration.

Постановка проблеми. В умовах глобальних економічних трансформацій, воєнних конфліктів, структурних змін на ринку праці та зростання соціальної нерівності проблема бідності набуває особливої актуальності для України. Становлення соціально-орієнтованої економіки та формування ефективної системи соціального захисту неможливі без глибокого аналізу причин виникнення бідності, критеріїв її визначення та пошуку результативних стратегій подолання. Бідність виступає не лише економічною категорією, але й комплексним соціальним явищем, вона впливає на доступ громадян до освіти, медицини, соціальних послуг, а також на можливість реалізувати власний потенціал. Сучасні тенденції показують, що традиційні механізми подолання бідності не завжди дають стійкі результати, а існуючі підходи часто потребують перегляду та адаптації до нових реалій, зокрема викликаних економічною нестабільністю та військовими діями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь наукової розробленості проблеми є достатньо широким: завдання подолання бідності окреслено у Цілях сталого розвитку (на 2015–2030 рр.) та Цілях розвитку тисячоліття (на 2000–2015 роки) [7] – базових документах ООН, що регламентують діяльність світової спільноти у XXI ст. Про подолання бідності йдеться у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2020 р. з реалізації Стратегії подолання бідності» [6], у «Реформі відновлення та розширення – розбудові суспільства для людей різного віку в Україні» [10]. Питанням бідності присвячені праці вітчизняних і зарубіжних науковців, економістів, соціологів, фахівців з державного управління – О. Бурлака [2], Т. Кришевського [11], Е. Лібанової [1], Х. Махмудова [2], О. Мельничук [13], Перегудової [4], О. Рудакевич [11], Г. Пчелянської [9], А. Хоменко [13]. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, вивчення причин поширення бідності та вироблення ефективних стратегій

подолання залишаються актуальними, особливо в контексті українських соціально-економічних реалій.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні феномену бідності, аналізі її причин та критеріїв визначення, а також у розробленні можливих стратегій подолання в умовах сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. За визначенням дослідників, «бідність – це соціальне явище, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб провадити «нормальне» (відповідно до норм прийнятих суспільством) життя» [4, с. 283]. Подолання бідності є однією з головних цілей сталого розвитку ООН (SDG № 1). У цьому контексті бідність розглядається не лише як економічна проблема, а як перешкода сталому розвитку суспільства, соціальній згуртованості, рівності можливостей і екологічній безпеці.

Боротьба з бідністю передбачає:

- розвиток інклюзивної економіки;
- зменшення соціальних нерівностей;
- підвищення доступу до освіти та охорони здоров'я;
- забезпечення гідної праці;
- модернізацію інфраструктури.

Бідність тісно пов'язана з демографічними процесами, а саме: зниженням народжуваності, зростанням смертності, старінням населення. Бідність також є одним з основних чинників трудової міграції. Низькі заробітні плати, нестабільність зайнятості та обмежені можливості розвитку змушують людей шукати роботу за кордоном. Для України трудова міграція стала масштабним явищем, що водночас зменшує рівень бідності серед родин мігрантів, але створює демографічні та економічні проблеми – дефіцит робочої сили, скорочення бази оподаткування, втрату професійних кадрів.

Бідність значною мірою пов'язана з ефективністю функціонування державних інституційних факторів, якими є:

- недосконалість системи соціального захисту;
- низький рівень адресності соціальних програм;
- корупція та неефективний розподіл ресурсів;
- недостатній розвиток інфраструктури;
- нерівний доступ до адміністративних послуг.

Філософ Аристотель свого часу стверджував, що державі треба думати про бідних, адже бідність породжує бунт і злочини, що держава зі значною часткою бідних приречена на загибель. Отже, визначальна роль у подоланні бідності має належати державі як соціально-політичному інституту, що здійснює регулювання життя суспільства, захищає та підтримує його соціальну, економічну та політичну структури [3, с. 64].

Бідність є багатофакторним явищем, що виникає внаслідок взаємодії економічних, соціальних, політичних, інституційних, культурних та демографічних чинників. Розуміння причин бідності дозволяє розробляти більш ефективні стратегії її подолання та сприяти формуванню інклюзивної економіки. Економічні чинники є базовими у формуванні бідності, оскільки рівень

доходів, структура економіки, зайнятість і продуктивність праці безпосередньо впливають на добробут суспільства.

Однією з ключових причин бідності є недостатній рівень доходів, пов'язаний зі структурою економіки, низькою продуктивністю праці та відсутністю високотехнологічних секторів. В Україні це проявляється у високій частці низькооплачуваної праці, значному розриві між зарплатами у різних галузях, низькій частці заробітної плати у структурі ВВП порівняно з країнами ЄС, деформації ринку праці через війну та міграцію.

Безробіття є одним з найсильніших факторів збільшення рівня бідності. Воно знижує купівельну спроможність населення, зменшує податкові надходження, підвищує навантаження на соціальну систему. Особливо небезпечними є тривале безробіття, сезонне безробіття, неповна зайнятість, вимушена міграція, втрата роботи через воєнні дії.

Інфляційні процеси знижують реальні доходи населення, особливо у груп з низькими доходами, де значна частина витрат припадає на харчування. Постійне зростання цін призводить до зниження купівельної спроможності та підвищення ризику бідності.

Девальвація національної валюти також впливає на рівень бідності через подорожчання імпортованих товарів, палива, ліків та обладнання.

Бідність часто є наслідком застарілої структури економіки, що не відповідає вимогам сучасного ринку. В Україні це проявляється у: низькій частці продукції з високою доданою вартістю; домінування сировинних галузей; недостатньому розвитку інноваційного сектора; слабкій інтеграції у глобальні ланцюги виробництва; високій енергетичній залежності.

Тіньова економіка, за оцінками різних експертів, становить 30-40% від ВВП України. Це призводить до: низької сплати податків; відсутності соціального захисту працівників; прихованої зайнятості; зниження реальних доходів у статистиці; обмеження можливостей держави боротьби з бідністю.

Тінізація також сприяє поширенню бідності, коли особа працює, але не отримує соціальних гарантій та стабільного доходу.

Соціально-демографічні умови визначають групи населення, які є найбільш вразливими до бідності. Низький рівень освіти є однією з найсильніших причин бідності. До груп ризику належать: багатодітні родини, одинокі батьки, особи з інвалідністю, пенсіонери, внутрішньо переміщені особи, ветерани війни.

Бідність частіше спостерігається серед неповних сімей, багатодітних родин, сімей з особами з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб.

Високі витрати на дітей, недостатність соціальних послуг, низькі зарплати створюють ризики бідності навіть для працюючих батьків.

Рівень бідності суттєво різниться між регіонами. У сільській місцевості бідність значно поширеніша через низьку зайнятість, слабку інфраструктуру, відсутність доступу до якісної медицини та освіти, низьку зарплату в аграрному секторі.

Політична стабільність та ефективність державних інститутів мають критичне значення для подолання бідності. Ефективність програм боротьби з бідністю значною мірою залежить від прозорості й підзвітності державних інституцій. Політичні кризи, зміна пріоритетів уряду, а також війна можуть суттєво поглиблювати бідність. Військові конфлікти руйнують інфраструктуру, призводять до втрати роботи, спричиняють міграцію, збільшують навантаження на державний бюджет. В Україні ці наслідки проявилися особливо гостро після 2022 р.

Війна в Україні спричинила різке зростання витрат держави, втрату робочих місць, руйнування інфраструктури, внутрішню міграцію, збільшення соціального навантаження на бюджет. Особливо вразливими стали внутрішньо переміщені особи, сім'ї військовослужбовців, люди, які втратили житло та роботу, мешканці прифронтових територій, особи з інвалідністю внаслідок війни.

Економічні чинники є основними у формуванні та відтворенні бідності, оскільки саме економіка визначає рівень зайнятості, доходів населення, продуктивність праці, інвестиційну привабливість і здатність держави забезпечувати соціальний захист. Вони взаємопов'язані і часто підсилюють один одного, формуючи «порочне коло бідності». Основні економічні чинники, що визначають масштаби й глибину бідності:

1. Низький рівень доходів населення та їх нерівномірність. Для України характерні такі особливості: високий відсоток населення отримує зарплати на рівні або трохи вищому за мінімальні; наявна значна різниця між доходами у різних секторах (IT – найвищі, бюджетний сектор – найнижчі); різниця між доходами у містах і селах сягає 2-3 разів; значна частка населення працює у неформальному секторі, не отримуючи повний пакет соціальних гарантій.

2. Високий рівень безробіття, неповної та нестабільної зайнятості. Форми зайнятості, що сприяють бідності: неповна та сезонна зайнятість – характерна для сільського господарства, будівництва, сфери послуг; нестабільна зайнятість – короткострокові або тимчасові договори; гіг-економіка – відсутність гарантій, соціального пакета, страхування; вимушена зайнятість не за спеціальністю через брак робочих місць. В Україні нестабільна зайнятість поширена серед молоді, працівників сільської місцевості, внутрішньо переміщених осіб та жінок після декрету.

3. Інфляційні процеси та знецінення доходів. Інфляція є макроекономічним фактором, що безпосередньо впливає на рівень бідності. За високої інфляції реальні доходи населення зменшуються, особливо серед малозабезпечених груп, які значну частку доходу витрачають на харчові продукти та комунальні послуги. Інфляція сприяє: зниженню купівельної спроможності; зростанню витрат на базові товари; погіршенню доступу до медичних послуг; зменшенню можливостей для накопичення; збільшенню соціальної нерівності.

4. Девальвація національної валюти та її наслідки. Девальвація призводить до подорожчання

імпортних товарів (палива, ліків, техніки, будматеріалів), що знижує рівень життя населення. Водночас виробничі підприємства стикаються з підвищенням витрат, що може призвести до скорочення персоналу, уповільнення інвестицій і зростання тінізації бізнесу.

Для малозабезпечених домогосподарств девальвація означає: підвищення цін на життєво необхідні товари; подорожчання комунальних послуг; скорочення можливостей для лікування та освіти; зниження рівня реальних соціальних виплат.

5. Структурні дисбаланси економіки. Структура економіки є одним з найглибших чинників, що визначають рівень бідності. Для України характерні такі структурні проблеми: домінування низько технологічних і сировинних галузей (металургія, аграрний сектор); низький сектор переробки продукції; недостатня модернізація промисловості; застарілі виробничі фонди; слабкий розвиток інноваційних підприємств і стартапів.

6. Тінізація економіки та прихована зайнятість. Висока частка тіньової економіки є характерною для країн з перехідною економікою. Тінізація сприяє поширенню бідності, оскільки: працівники отримують зарплату в конвертах, що позбавляє їх соціальних гарантій; реальні доходи не відображаються в статистиці, що ускладнює планування соціальної політики; бюджет неотримує кошти, які могли б бути використані для боротьби з бідністю; неформальна зайнятість створює умови для експлуатації працівників; відсутність трудових договорів робить працівника соціально незахищеним.

7. Низька продуктивність праці. Продуктивність праці є важливим індикатором економічного розвитку. Висока продуктивність забезпечує обсяг виробництва, який дозволяє підвищувати зарплати, інвестувати в розвиток підприємств, збільшувати бюджетні надходження. Низька продуктивність праці спричиняє низькі доходи, відсутність можливості інвестувати у людей, технічну відсутність підприємств, невисоку конкурентоспроможність на світових ринках.

8. Недостатні інвестиції та слабкий розвиток підприємництва. Інвестиції є головним фактором створення нових робочих місць та нарощування економічного потенціалу. Проте інвестори часто уникають країн з високими ризиками, політичною нестабільністю та слабкими інституціями.

Недостатні інвестиції призводять до браку нових підприємств, відсутності модернізації виробництва, скорочення робочих місць, зниження конкуренції, повільного зростання зарплат. Сектор малого та середнього бізнесу, який є основним драйвером зайнятості у розвинених країнах, в Україні також розвивається уповільнено через складні регуляції, дорогі кредити, податковий тиск і корупцію.

9. Економічна нерівність та концентрація капіталу. Економічна нерівність є не лише наслідком, а й причиною бідності. Якщо значна частина доходів і капіталу концентрується у вузькій групі осіб, ресурси не потрапляють до широких мас населення.

Наслідки високої нерівності: зникнення соціальної мобільності; обмежений доступ до якісної освіти; зростання недовіри до інституцій; формування економічних бар'єрів, які важко подолати. У суспільствах з високою нерівністю бідність стає більш тривалою та «спадковою».

10. Вплив війни та економічних шоків на поглиблення бідності. Воєнні дії є одним з найпотужніших факторів деградації та поширення бідності. В Україні війна спричинила: руйнування підприємств та інфраструктури: скорочення робочих місць, переміщення мільйонів людей, зростання бюджетного дефіциту, зменшення інвестиційної активності, зміщення державних пріоритетів із соціальних програм на оборону. Унаслідок цього сформувалися нові групи ризику: внутрішньо переміщені особи, ветерани війни, сім'ї загиблих, люди, що втратили житло і роботу.

Отже, економічні чинники є визначальними у формуванні рівня бідності. Вони охоплюють питання доходів, зайнятості, продуктивності праці, структури економіки, інвестиційного клімату, інфляції та інституційної спроможності держави. Комплексне розуміння цих факторів дозволяє формувати економічну політику, спрямовану на зменшення нерівності, розвиток людського капіталу, створення умов для сталого зростання.

11. Культурні та психологічні чинники відіграють основну роль у формуванні і відтворенні бідності. Вони визначають мотивацію, моделі поведінки, ставлення до освіти, праці, ризику та майбутнього. Негативні установки, соціальна ізоляція, низький рівень фінансової грамотності, стрес і стагнація створюють додаткові бар'єри для виходу з бідності. Подолати ці чинники можливо лише шляхом комплексних соціальних програм, розвитку освіти, підвищення психологічної стійкості населення, формування соціального капіталу та зміцнення довіри до інституцій.

Державна стратегія подолання бідності включає: підвищення рівня зайнятості, розвиток системи соціального захисту, інвестиції в освіту та охорону здоров'я, забезпечення рівного доступу до послуг. Стратегія подолання бідності будується на основі кількох фундаментальних принципів:

1. Комплексного підходу. Бідність не може бути подолана лише монетарними інструментами. Ефективна політика повинна включати заходи підтримки доходів, програми зайнятості, доступ до освіти та охорони здоров'я, розвиток інфраструктури, психологічну підтримку населення, інновації та цифровізацію соціальних послуг.

2. Пріоритет розвитку людського капіталу. Інвестиції у знання, навички, здоров'я та соціальну активність є найефективнішим інструментом зменшення бідності у довгостроковій перспективі.

3. Орієнтація на вразливі групи. Серед ключових цільових груп виділяємо сім'ї з дітьми, людей з інвалідністю, ВПО, ветеранів та сім'ї загиблих, безробітних та зайнятих з низькими доходами, сільське населення.

4. Регіональна диференціація. Україна має значні регіональні диспропорції у доходах, доступі

до послуг, рівні безробіття та економічному потенціалі. Стратегія повинна передбачати індивідуальні підходи для різних територій.

5. Цифровізація як ключовий інструмент. Застосування технологій (наприклад, «Дія», електронні реєстри, автоматизований моніторинг доходів) підвищує прозорість, ефективність і швидкість надання соціальної допомоги.

Основні напрями державної стратегії подолання бідності:

1. Підвищення рівня зайнятості та розвиток людського капіталу. Держава реалізує заходи, спрямовані на встановлення економічно обґрунтованого рівня мінімальної зарплати, детінізацію ринку праці, реформу податкової системи, стимулювання підвищення зарплат у бюджетному секторі, збільшення прожиткового мінімуму та його реальне наближення до фактичного. Важливим аспектом є боротьба з неформальною зайнятістю, яка знижує як доходи громадян, так і можливості держави надавати соціальну підтримку.

2. Розвиток ринку праці та зайнятості. Ефективна зайнятість – ключовий фактор зниження бідності. Стратегія включає: підтримку малого та середнього бізнесу; створення нових робочих місць у сфері послуг, ІТ, агросекторі; розвиток професійно-технічної освіти; перепідготовку кадрів відповідно до потреб ринку; активні програми сприяння зайнятості (гранти, ваучери, компенсації роботодавцям). Окрема увага приділяється трудовій міграції: створення умов для повернення мігрантів, формування конкурентного середовища для їх працевлаштування в Україні.

3. Модернізація системи соціального захисту. Стратегічні пріоритети такі: адресність соціальних виплат, автоматизація призначення допомоги, впровадження електронних реєстрів соціальних послуг, заміна пільг на грошові адресні компенсації, розвиток соціальних послуг громадського рівня (догляд, реабілітація, патронаж), особливо важливо забезпечити підтримку для громад, які постраждали внаслідок бойових дій. Підтримка вразливих категорій населення – важливість забезпечення адресності соціальної допомоги: субсидії, грошові виплати, програми працевлаштування, реабілітаційні послуги.

4. Інвестиції в освіту та розвиток людського капіталу. Освіта відіграє вирішальну роль у формуванні економічних можливостей громадян. Тому стратегія передбачає: оновлення змісту освіти відповідно до потреб ринку, цифровізацію навчального процесу, розвиток дистанційної освіти та безкоштовних курсів, державні програми перекваліфікації, забезпечення доступності освіти для дітей із вразливих сімей.

В умовах війни освіта має додаткове значення як фактор психологічної стабільності та соціальної інтеграції.

5. Зміцнення системи охорони здоров'я. Стан здоров'я населення безпосередньо впливає на його економічні можливості. Тому держава впроваджує: модернізацію медичних закладів, забезпечення доступу до медичних послуг сільській місцевості,

розвиток системи сімейної медицини, програми психологічної підтримки, реабілітація військових та цивільних постраждалих від війни. Здоров'я населення є одним з ключових компонентів багатомірної бідності.

6. Розвиток інфраструктури та регіональної економіки. Бідність часто має територіальний характер. Для розв'язання цієї проблеми необхідно відновлювати дороги, водопостачання, електромережі; розвивати локальні економіки та промислові парки; модернізувати транспорт та логістику; підтримувати розвиток зеленої енергетики; стимулювати інвестиції у громади. Децентралізація створила умови для ефективного використання ресурсів, але потребує подальшого зміцнення фінансової автономії громад.

7. Підтримка вразливих груп населення у період війни. Окремо стратегія виділяє ветеранів війни, сім'ї загиблих, мешканців де окупованих територій, людей, які втратили житло, підприємців, які постраждали внаслідок бойових дій. Інструменти підтримки включають фінансову допомогу, житлові програми, реабілітацію, психологічну підтримку, перекваліфікацію та соціальний супровід.

Механізми реалізації стратегії подолання бідності такі:

1. Нормативно-правовий механізм, що передбачає ухвалення законів, постанов та реформ, що регулюють мінімальні соціальні стандарти, порядок надання соціальної допомоги, регулювання ринку праці, підтримку підприємництва, бюджетну політику, цифровізацію соціальної сфери.

2. Фінансово-економічний механізм, що включає формування цільових бюджетних програм, співпрацю з міжнародними партнерами (ЄС, ООН, Світовий банк), залучення інвестицій, розвиток державних і місцевих соціальних фондів, партнерство з бізнесом.

3. Інституційний механізм, який здійснюється за участю Міністерства соціальної політики, Міністерства економіки, Міністерства освіти і науки, органа місцевого самоврядування, громадських та благодійних організацій. Ефективна взаємодія між цими структурами визначає успішність соціальної політики.

4. Цифровий механізм, який дозволяє зменшити корупційні ризики, автоматизувати призначення соціальної допомоги, забезпечити адресність виплат, інтегрувати державні реєстри, спростити взаємодію громадян із державою. Сервіси «Дія», «Соціальна громада», «Е-субсидії» стали важливим елементом сучасної стратегії.

5. Моніторинг та оцінювання ефективності. Важливо не лише впроваджувати політику й контролювати її результати. Для цього держава використовує статистичні дослідження, аналіз багатомірної бідності, оцінку ефективності бюджетних програм, соціологічні опитування, аудит соціальних послуг. Моніторинг дозволяє своєчасно коригувати стратегію відповідно до економічних та соціальних змін.

Висновки. Державна стратегія подолання бідності в Україні є багаторівневою системою,

спрямованою на комплексне вирішення економічних, соціальних, психологічних та інституційних проблем. Її ефективність залежить від узгодженості дій державних органів, розвитку ринку праці, інвестицій у людський капітал, модернізації соціального захисту та цифровізації послуг. В умовах війни стратегія потребує адаптацій, посилення підтримки вразливих груп та розширення інструментів реабілітації та соціальної інтеграції.

Використання ШІ-інструментів. При підготовці статті ШІ-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації та перевірки орфографії.

Список джерел інформації

- Лібанова Е.М. (2020). *Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу*. Нац. академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М.В. Птухи. Умань : Видавець «Сочинський М.М.». 456 с.
- Махмудов Х.З., Бурлака О.А., Бурлака О.П. (2011). *Проблеми бідності населення України та шляхи їх розв'язання*. С. 157–162. Retrieved from <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/157.pdf>
- Нікітченко А.М., Грень Л.М. (2024). Бідність: основні причини поширення та стратегії подолання. Актуальні проблеми соціального розвитку в суспільстві змін : *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції 28-30 березня 2024 р.*, м. Харків. За заг. ред. Кіпеського А.В. Х. : НТУ «ХПІ». 187 с. С. 62–64.
- Перегудова Т.В. (2022). Наслідки війни в Україні для національного ринку праці та напрямки підтримки зайнятості. *Проблеми економіки*. № 2 (52). С. 184–191. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-184-191>
- Підходи до вивчення феномену бідності та їх еволюція*. Retrieved from <https://studies.in.ua/socialna-polityka-derzhavy/3484-pdhodi-do-vivchennya-fenomena-bdnost-ta-yih-evolyuciya.html>
- Про затвердження плану заходів на 2020 рік з реалізації Стратегії подолання бідності. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 202-р. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2020-%D1%80#Texthttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2020-%D1%80#Text39>
- Про Цілі сталого розвитку України до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
- Пчелянська Г.О. (2017). Бідність населення та її вплив на формування продовольчої безпеки *Бізнесінформ* № 8. С. 167–172. Retrieved from https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2017-8_0-pages-167_172.pdf
- Раптова бідність: постановка проблеми, шляхи вирішення* : аналітична записка. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/raptova-bidnist-postanovka-problemi-shlyakhi-virishennya>
- Реформа, відновлення та розширення – розбудова суспільства для людей різного віку в Україні. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/23714.html?PrintVersion>
- Рудакевич О., Кришевський Т. Бідність як соціальне зло. Retrieved from http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/11696/1/2016_rud_kryshesky.pdf
- Стратегія подолання бідності. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#n10>

13. Хоменко А.Р., Мельничук О.В. (2024). Проблеми бідності в Україні. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*. Вінниця. С. 715–719.

14. Цілі розвитку тисячоліття 2000-2015 роки: виклики та досягнення. Retrieved from <https://pon.org.ua/international/4297-cili-rozvitku-tisyacholittya-2000-2015-roki.html>

References (transliterated)

1. Libanova E.M. (2020). Bidnist naseleння Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizu. Nats. akademiia nauk Ukrainy, In-t demohrafii ta sots. doslidzhen im. M.V. Ptukhy. Uman : Vydavets «Sochynskyi M.M.». 456 s.

2. Makhmudov Kh.Z., Burlaka O.A., Burlaka O.P. (2011). Problemy bidnosti naseleння Ukrainy ta shliakhy yikh rozviazannia. S. 157–162. Retrieved from https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/15_7.pdf

3. Nikitchenko A.M., Hren L.M. (2024). Bidnist: osnovni prychny poshyrennia ta stratehii podolannia. Aktualni problemy sotsialnoho rozvytku v suspilstvi zmin : Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 28-30 bereznia 2024 r., m. Kharkiv. Za zah. red. Kipenskoho A.V. Kh. : NTU «KhPI». 187 s. S. 62–64.

4. Perehudova T.V. (2022). Naslidky viiny v Ukraini dlia natsionalnoho rynku pratsi ta napriamy pidtrymky zainiatosti. Problemy ekonomiky. № 2 (52). S. 184–191. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-184-191>

5. Pidkhody do vyvchennia fenomenu bidnosti ta yikh evoliutsiia. Retrieved from <https://studies.in.ua/socialna-polityka-derzhavy/3484-pdhodi-do-vivchennya-fenomenu-bdnost-ta-yih-evolyuciya.html>

6. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2020 rik z realizatsii Stratehii podolannia bidnosti. Zatverdzheno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2020 r. № 202-r. Retrieved from

[https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2020-%D1%80#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2020%D1%80#Text)<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2020-%D1%80#Text39>

7. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30 veresnia 2019 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

8. Pchelianska H.O. (2017). Bidnist naseleння ta yii vplyv na formuvannia prodovolchoi bezpeky Biznesinform № 8. S. 167–172. Retrieved from https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2017-8_0-pages-167_172.pdf

9. Raptova bidnist: postanovka problemy, shliakhy vyrishennia : analitychna zapyska. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/raptova-bidnist-postanovka-problemi-shlyakhi-virishennya>

10. Reforma, vidnovlennia ta rozshyrennia – rozbudova suspilstva dlia liudei riznoho viku v Ukraini». Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/23714.html?PrintVersion>

11. Rudakevych O., Kryshevskiy T. Bidnist yak sotsialne zlo. Retrieved from http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/11696/1/2016_rud_kryshkevsky.pdf

12. Stratehiiia podolannia bidnosti. Zatverdzheno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 bereznia 2016 r. №161-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#n10>

13. Khomenko A.R., Melnychuk O.V. (2024). Problemy bidnosti v Ukraini. Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh uchenykh, kursantiv ta studentiv. Vinnytsia. S. 715–719.

14. Tsili rozvytku tysiacholittia 2000-2015 roky: vyklyky ta dosiahnennia. Retrieved from <https://pon.org.ua/international/4297-cili-rozvitku-tisyacholittya-2000-2015-roki.html>

Надійшла (received) 18.11.2025

Прийнята (accepted) 20.12.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Грень Лариса Миколаївна (Hren Larysa) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор наук з державного управління, професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. академіка І.А. Зязюна; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018> ;

Варавін Владислав Романович (Varavin Vladyslav) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти; м. Харків, Україна.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОЛОГІЯ В ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 378.147-024.87:004.738.5

doi: 10.20998/2227-6890.2025.2.22

Н.В. БАБКОВА, Д.О. ГУЛІЄВА, З.А. КОЧУЄВА, Н.С. УГОЛЬНИКОВА

ДИДАКТИЧНО ЗНАЧУЩІ АТРИБУТИ ЕЛЕКТРОННИХ КУРСІВ У ФОРМУВАННІ ЗАДОВОЛЕНOSTІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено дидактично значущі атрибути електронних курсів, що визначають формування задоволеності здобувачів вищої освіти в умовах цифрової трансформації освітнього процесу; актуальність проблеми зумовлено посиленням ролі електронних курсів як обов'язкового компонента освітніх програм та необхідністю ухвалення управлінсько-педагогічних рішень на основі доказових даних про якість цифрового навчального досвіду здобувачів. Для кількісної оцінки запропоновано використання мультиатрибутивної моделі М. Фішбейна та матриці «Важливість / Задоволеність» (ІРА) з інтеграцією результатів у цикл безперервного вдосконалення PDCA. Практичне значення статті полягає у формуванні дидактично орієнтованої рамки атрибутів та показників, що дозволяє визначати «зони дефіциту» електронних курсів, пріоритизувати зміни, підвищувати якість цифрового навчального контенту й педагогічної підтримки в ЗВО.

Ключові слова: електронні курси; е-навчання; дидактичні атрибути; задоволеність здобувачів; моніторинг якості освіти; модель Фішбейна; ІРА; PDCA.

N. V. BABKOVA, D. O. HULIEVA, Z. A. KOCHUIEVA, N. S. UGOLNIKOVA

DIDACTICALLY SIGNIFICANT ATTRIBUTES OF E-COURSES IN SHAPING THE SATISFACTION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

The paper examines the didactically significant attributes of e-courses that determine the satisfaction of higher education seekers in the context of the digital transformation of the educational process; the relevance of the problem lies in the increasing role of e-courses as a mandatory component of educational programs and the need to make managerial and pedagogical decisions based on evidence of the quality of the digital learning experience for students. For quantitative assessment, we propose using M. Fishbein's multi-attribute model and the Importance / Satisfaction (IPA) matrix, integrating the results into the PDCA cycle of continuous improvement. The practical significance of the article lies in the formation of a didactically oriented framework of attributes and indicators that enables the identification of "deficit areas" in e-courses, prioritization of changes, and improvement of the quality of digital educational content and pedagogical support in higher education institutions.

Key words: e-courses; e-learning; didactic attributes; applicant satisfaction; education quality monitoring; Fishbein model; IPA; PDCA.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація вищої освіти актуалізувала питання якості електронних курсів не лише як технічних продуктів, а як дидактичних систем, що організують навчальну діяльність здобувачів, визначають доступність контенту, логіку навчального маршруту, характер взаємодії зі викладачем і навчальною спільнотою. В умовах масового розгортання цифрових форматів зростає запит на інструменти внутрішнього забезпечення якості, які дозволяють оперативно виявляти дефіцити електронних курсів та ухвалювати обґрунтовані педагогічні рішення. Одним з ключових індикаторів, що відображає якість цифрового навчального досвіду, виступає

задоволеність здобувачів вищої освіти електронним навчанням. У міжнародних дослідженнях показано, що задоволеність пов'язана з оцінкою якості сервісу е-навчання та впливає на довіру і лояльність здобувачів до освітньої інституції [1].

Водночас, задоволеність є складним, суб'єктивним і багатовимірним конструктом: вона формується під впливом сукупності атрибутів електронного курсу й освітнього середовища, а не одного «узагальненого показника». Саме тому застосування коротких «післясеместрових» анкет або узагальнених шкал без дидактичної деталізації часто не дає достатньої інформації для вдосконалення курсу: за високих середніх оцінок можуть

залишатися невидимими критичні «вузькі місця», пов'язані з понятністю інструкцій, актуальністю матеріалів, якістю зворотного зв'язку чи стабільністю платформи. У вихідному дослідженні, покладеному в основу цієї статті, зафіксовано, що навіть за загальною високою рівню задоволеності існують стійкі проблемні зони, пов'язані з якістю контенту та зворотним зв'язком викладача (коментарі, оперативність перевірки, консультації), а також з труднощами самоорганізації і тайм-менеджменту здобувачів. Це означає, що для підвищення якості електронних курсів потрібен інструментарій, який дозволяє:

- виявляти саме дидактично значущі атрибути, що «керують» задоволеністю;
- оцінювати їх не лише за рівнем задоволеності, а й за вагою/важливістю для здобувачів;
- перетворювати результати моніторингу на цикл безперервного вдосконалення (PDCA), у якому дані опитувань стають підставою для зміни контенту, методів взаємодії та цифрової інфраструктури [2].

Таким чином, проблема дослідження полягає у суперечності між потребою ЗВО забезпечити дидактичну якість електронних курсів через вимірювання задоволеності як суб'єктивного індикатора якості та обмеженістю традиційних практик оцінювання, які не фіксують структуру задоволеності як системи атрибутів і не підтримують пріоритизацію педагогічних удосконалень. Вирішення цієї проблеми вимагає побудови дидактично орієнтованої моделі атрибутів електронного курсу та впровадження інструментів аналітики «важливості/задоволеності», що широко використовуються для виявлення зон покращення в е-навчанні [3], з подальшою інтеграцією результатів у управлінсько-педагогічні процедури підвищення якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 2020-2025 рр. дослідження задоволеності е-навчанням активно розвиваються у кількох взаємопов'язаних напрямках: оцінювання чинників задоволеності та їх впливу на поведінкові результати (лояльність, довіра, намір продовжувати навчання), вимірювання якості е-сервісу/платформи (service quality) і її зв'язку з задоволеністю, застосування аналітичних моделей пріоритизації (IPA, SERVQUAL/SERVPERF-похідні), інтеграція моніторингу в цикли безперервного вдосконалення якості (PDCA/QA frameworks).

Значний масив робіт показує, що задоволеність у цифровому навчанні тісно пов'язана з якістю е-сервісу: технічною доступністю, зрозумілістю взаємодії, якістю підтримки та організацією навчального процесу. У низці емпіричних досліджень продемонстровано позитивний зв'язок між якістю е-навчального сервісу та задоволеністю студентів, а також опосередковану роль задоволеності у формуванні довіри/лояльності [1]. Такі результати підкреслюють педагогічну значущість моніторингу задоволеності: він дозволяє фіксувати не лише «емоційний стан» здобувача, а й індикатори дидактичної якості навчальної послуги.

Актуальним інструментом стало застосування Importance-Performance Analysis (IPA) для виявлення атрибутів, що потребують першочергового вдосконалення. Дослідження в контексті пандемії та постпандемічного періоду демонструють, що IPA дозволяє виокремлювати фактори, які треба «терміново покращувати» (висока важливість/низька результативність) та ті, які «потрібно підтримувати» (висока важливість/висока результативність) [3]. Саме цей підхід є методологічно сумісним з завданням дидактичного вдосконалення електронних курсів, оскільки переводить результати опитування в управлінські пріоритети.

Низка робіт у площині якості освітніх послуг використовує або адаптує SERVQUAL/SERVPERF-логіку для вищої освіти, зокрема для моніторингових опитувань студентів. Український контекст також демонструє застосування модифікованих сервіс-моделей для діагностики «проблемних» пунктів та валідації індикаторів якості освітнього процесу [4]. У цифровому середовищі це підсилює аргумент про необхідність операціоналізувати задоволеність через конкретні атрибути: доступність і структурованість матеріалів, зворотний зв'язок, навігацію, стабільність платформи тощо.

Посилюється тренд інтеграції моніторингу задоволеності в системи забезпечення якості та цикли безперервного вдосконалення (PDCA). У дослідженнях 2025 р. PDCA розглядається як методологія, що забезпечує повторюваний цикл планування змін, їх впровадження, перевірки ефекту та стандартизації/корекції практик у ЗВО [2]. Європейські рамки QA також прямо орієнтуються на PDCA-логіку та регулярні опитування стейкхолдерів (здобувачів і викладачів) [5].

Нарешті, у вітчизняному полі (2023-2024) з'являються аналітичні матеріали про цифрове навчання, які фіксують змішані оцінки якості та задоволеності й підкреслюють потребу у системному зборі зворотного зв'язку для прийняття рішень на рівні інституцій [6]. Сукупно ці напрями формують підстави для побудови дидактично орієнтованої рамки атрибутів електронного курсу та використання аналітичних моделей (Fishbein + IPA) у складі PDCA-циклу.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та емпірично операціоналізувати дидактично значущі атрибути електронних курсів, що формують задоволеність здобувачів вищої освіти, та запропонувати модель їх оцінювання і пріоритизації удосконалень на основі мультиатрибутивної моделі М. Фішбейна й матриці «Важливість/Задоволеність» (IPA) з інтеграцією в цикл PDCA.

Виклад основного матеріалу. У сучасній вищій освіті електронний курс (ЕК) перестав бути допоміжним «сховищем матеріалів» та перетворився на повноцінний дидактичний продукт, що моделює навчальний досвід: визначає структуру змісту, логіку навчальної діяльності, способи взаємодії, оцінювання, темп і прозорість навчального маршруту. Відповідно, потреба у доказовій оцінці

якості ЕК зростає разом з масштабуванням цифрових форматів, гібридного навчання, цифрових освітніх екосистем. Внутрішні системи забезпечення якості вищої освіти (internal QA) дедалі частіше спираються на регулярний збір й аналіз зворотного зв'язку стейкхолдерів, насамперед здобувачів, як на інструмент прийняття рішень щодо удосконалення освітнього процесу, що узгоджується з загальноєвропейською логікою стандартів забезпечення якості (акцент на циклічності, залученні студентів і доказовості) [7].

У цьому контексті задоволеність здобувачів електронним навчанням не можна редукувати до «емоційної реакції». Це інтегральний суб'єктивний індикатор якості навчального досвіду, який виникає як результат взаємодії дидактичних (якість контенту, прозорість інструкцій, валідність оцінювання), комунікативних (зворотний зв'язок, підтримка, академічна доброзичливість), організаційних (структура курсу, календар, темп, логіка завдань) та технологічних (стабільність платформи, навігація, мультимедійна якість) компонентів. У сучасних емпіричних роботах задоволеність розглядають як змінну, пов'язану з якістю сервісу/цифрового середовища та поведінковими наслідками – лояльністю, довірою, наміром продовжувати навчання, утриманням студентів [1]. Тому моніторинг задоволеності доцільно трактувати як дидактично та управлінськи значущу процедуру: він дає змогу виявляти слабкі місця ЕК і пріоритезувати удосконалення.

Вихідне дослідження, покладене в основу цієї статті, прямо виходить з мультиатрибутивного підходу: задоволеність формується сукупністю атрибутів, причому важливо враховувати не лише оцінку атрибуту («наскільки задоволений»), а й його значущість («наскільки це важливо»). У роботі запропоновано групувати атрибути задоволеності за чотирма категоріями: якість навчальних матеріалів,

взаємодія з контактним персоналом, персональні аспекти навчальної діяльності здобувача, технічні характеристики ЕК та платформи. Окремо задекларовано апробацію елементів запропонованої системи моніторингу в межах управлінського циклу PDCA («Плануй–Виконуй–Перевірй–Коригуй»), що підтверджує працездатність методики як інструменту прийняття рішень щодо розвитку й удосконалення ЕК.

З позицій педагогіки ключовим є поняття «дидактично значущих атрибутів». Це такі характеристики ЕК, які безпосередньо впливають на якість навчальної діяльності, на досягнення результатів навчання, на академічну залученість, на саморегуляцію, а також на сприйняття справедливості й прозорості оцінювання. На практиці саме ці атрибути мають бути вимірюваними, керованими та пов'язаними з конкретними рішеннями в дизайні курсу.

Мультиатрибутивний підхід вимагає чіткого визначення переліку атрибутів. При цьому атрибут – це не просто «будь-яка характеристика», а така ознака курсу, яку здобувач може оцінити на підставі реального навчального досвіду та яка має дидактичний сенс. Вихідне дослідження пропонує прототип оцінювання задоволеності, що включає 4 категорії та набір атрибутів у кожній (у фрагменті «Положення, що виносяться на захист» подано перелік атрибутів за категоріями, включно з конкретними позиціями, наприклад «сучасність матеріалів», «конструктивний фідбек», «гнучкість і проактивність», «стабільність платформи»). Це створює надійну основу для дидактичної операціоналізації. Нижче (табл. 1) подано систематизацію атрибутів як «дидактичного інструментарію моніторингу»: кожен домен має педагогічне призначення, а атрибути можуть бути переведені у вимірювані індикатори та конкретні проєктні рішення.

Таблиця 1. Дидактичні домени атрибутів ЕК і педагогічне призначення

Домен (категорія)	Дидактично значущі атрибути (приклади)	Педагогічний сенс / що забезпечує
Якість навчальних матеріалів	сучасність матеріалів; зміст і обсяг; глибина й повнота; зрозумілість і доступність; цікавість/залученість; корисність; інтерактивність	когнітивну доступність і логіку побудови знань; релевантність результатам навчання; підтримку мотивації та залученості
Взаємодія з контактним персоналом	відзивчивість; продуктивна допомога; конструктивний зворотний зв'язок; формат взаємодії; компетентність викладача	«навчальну присутність» викладача; корекцію помилок; підтримку саморегуляції; прозорість та справедливість оцінювання
Персональні аспекти навчальної діяльності	когнітивні здібності (як самосприйняття); ефективність навчання; гнучкість; проактивність	здатність до самостійної організації, тайм-менеджменту, управління навчальними стратегіями в цифровому середовищі
Технічні характеристики ЕК/платформи	простота використання; технічна якість матеріалів; стабільність платформи	мінімізацію технологічних бар'єрів; доступність навчальних ресурсів; надійність реалізації навчального дизайну

Для педагогічного проектування важливо розуміти, що ці домени не є «рівнозначними» у різних контекстах. Наприклад, у дисциплінах з високою часткою практики та проектних завдань домен «взаємодія та фідбек» може мати вирішальне значення; у курсах з

насиченим теоретичним змістом критичним стає домен «якість і структурованість матеріалів». Саме тому в подальшій моделі ми вводимо ваги важливості W_i – вони фіксують пріоритетність атрибутів з позиції здобувачів і перетворюють систему показників на керований інструмент.

Щоб моніторинг був дидактично інформативним, потрібна прозора концептуальна модель, яка пояснює

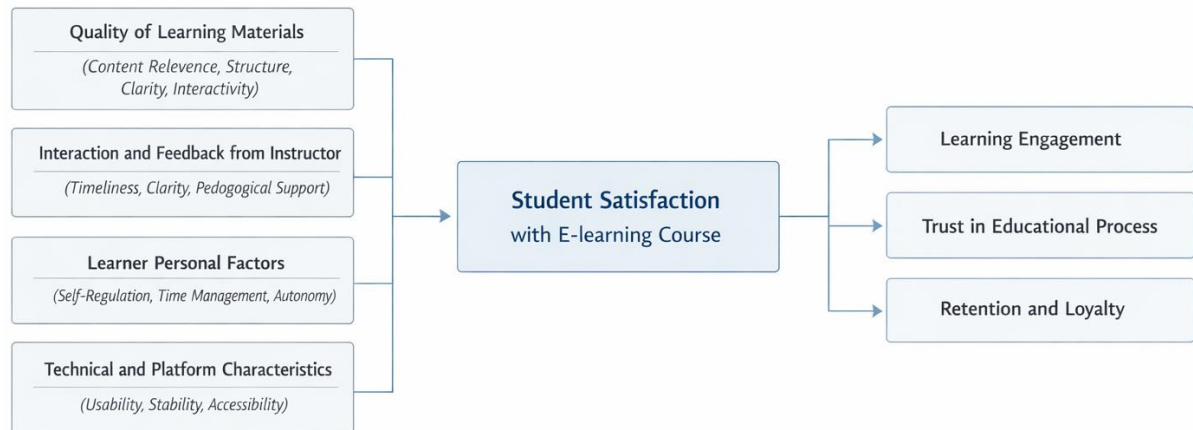

Рис. 1. Концептуальна модель формування задоволеності здобувачів вищої освіти електронним курсом

У педагогічному сенсі модель задає принцип: вимірюємо не «курс загалом», а те, що можна змінити дидактичними та організаційними засобами. Відповідно, кожен атрибут повинен бути пов'язаний з конкретними інтервенціями (наприклад: «чіткі методичні вказівки» → редизайн інструкцій і шаблонів; «конструктивний фідбек» → введення рубрик, SLA для перевірки, стандарти коментарів; «стабільність платформи» → оптимізація медіа, підтримка, тестування).

У дослідженні апелюємо до моделі М. Фішбеяна як до способу «глибшого розуміння ставлення/задоволеності» через атрибути та їх важливість. Сутність моделі – загальна оцінка об'єкта (курсу) є сумою добутоків оцінок атрибутів на їх важливість:

$$A_j = \sum_{i=1}^N W_i \cdot X_{ij}, \quad (1)$$

де:

A_j – інтегральна оцінка ставлення/задоволеності щодо курсу j ;

i – номер атрибуту (показника), $i = 1 \dots N$;

W_i – важливість атрибуту i для здобувача (або середня важливість по вибірці);

X_{ij} – оцінка фактичного стану атрибуту i у курсі j (задоволеність атрибутом);

N – кількість атрибутів.

Дидактична інтерпретація моделі:

1) якщо атрибут важливий (високий W_i), але має низьку оцінку (X_{ij}), він стає критичною «точкою росту»;

2) якщо атрибут має низьку важливість, навіть низька оцінка не створює першочергового ризику;

причинно-наслідкові зв'язки. Будемо трактувати задоволеність як інтегральний результат сприйняття атрибутів ЕК. У дослідженнях, що аналізують цифрову трансформацію та якість сервісу в освіті, показано зв'язок між якістю сервісу/цифрового середовища

та задоволеністю (рис. 1), а також між задоволеністю і такими наслідками, як утримання/лояльність [8]. Це узгоджується з управлінським сенсом моніторингу: якщо ми підвищуємо якість атрибутів, зростає задоволеність, і як наслідок – підтримується стабільність освітнього процесу та знижується ризик негативних ефектів (низька мотивація, скарги, відтік тощо).

однак його треба моніторити, щоб він не «перейшов» у критичний сектор при зміні контексту;

2) якщо атрибут має високу оцінку і високу важливість – це сильна сторона, яку треба стандартизувати й підтримувати.

Ця логіка узгоджується з практиками Importance-Performance Analysis (IPA), які застосовують для пріоритетизації змін в освітніх/управлінських системах [9].

Для застосування моделі Фішбеяна в моніторингу ЕК потрібні два паралельні вимірювання:

– важливість атрибуту (importance),

– задоволеність/оцінка фактичного стану атрибуту (performance / satisfaction).

Найпоширеніший формат – шкали Лайкерта (1–5 або 1–7). Вихідне дослідження демонструє саме такий формат на прикладі числових значень «задоволеність» і «важність» та їх середніх значень, які використовуються як пороги для побудови матриці «Задоволеність/Важливість» (табл. 2). Це типова практика IPA, коли межі квадрантів задаються середніми/медіанними значеннями.

Педагогічна коректність інструмента опитування передбачає:

– однозначність формулювань (щоб здобувач оцінював саме атрибут, а не загальні враження),

– релевантність атрибутів навчальному процесу,

– відсутність «змішаних» запитань (одне запитання – один атрибут),

– можливість застосувати результати для проектних змін.

Таблиця 2. Операціоналізація змінних моделі Фішбейна в моніторингу ЕК

Змінна	Що вимірює	Рекомендована шкала	Приклад формулювання для анкети (педагогічно коректно)
X_{ij}	задоволеність атрибутом i в курсі j	1–5 (Лайкерт)	«Наскільки ви задоволені наявністю чітких методичних вказівок і шаблонів для виконання завдань?»
W_i	важливість атрибуту i	1–5 (Лайкерт)	«Наскільки для вас важлива наявність чітких методичних вказівок і шаблонів?»
A_j	інтегральна оцінка задоволеності курсом	розрахункова	автоматичне обчислення за формулою (1)
Δ_i	«дефіцит» атрибуту	різниця/індекс	$\Delta_i = W_i - X_i$ або інший нормований показник для виявлення розривів

Мультиатрибутивна модель дає інтегральний індекс, але практиці управління якістю потрібна відповідь на запитання: що саме вдосконалити першочергово. Для цього застосовується Importance–Performance Analysis (ІРА). Сучасні дослідження використовують ІРА як інструмент діагностики «критичних зон» у навчальних/освітніх послугах і для формування рекомендацій щодо покращень, зокрема у вищій освіті та цифрових форматах навчання [10]. Нехай для кожного атрибуту i маємо середні значення за вибіркою: \overline{W}_i – середня важливість, \overline{X}_i – середня задоволеність.

Тоді точка P_i на площині ІРА:

$$P_i = (\overline{X}_i, \overline{W}_i).$$

Межі квадрантів задаємо як: $X^* = \overline{X}$, $W^* = \overline{W}$, де \overline{X} та \overline{W} – середні значення задоволеності та

важливості за всіма атрибутами/вибірками. У дослідженні ІРА реалізовано як матриця «Задоволеність / Важливість» (рис. 2) з використанням порогів, рівних середнім значенням за вибіркою: середня задоволеність – $X^* = 2.67$, середня важливість – $W^* = 2.85$. Атрибути розподілено за чотирма квадрантами (табл. 3):

- висока важливість/низька задоволеність – 7 атрибутів;
- висока важливість/висока задоволеність – 17 атрибутів;
- низька важливість/низька задоволеність – 9 атрибутів;
- низька важливість/висока задоволеність – 1 атрибут.

Таблиця 3. Дидактична інтерпретація квадрантів ІРА та типові рішення з удосконалення ЕК

Квадрант	Інтерпретація	Дидактичні та управлінські рішення
I. Висока важливість / висока задоволеність	сильні сторони ЕК	стандартизувати практику (гайди, шаблони); масштабувати на інші курси; підтримувати ресурсами
II. Висока важливість / низька задоволеність	критичні дефіцити	першочерговий редизайн: контент, інструкції, фідбек, оцінювання; встановлення SLA на перевірку; оновлення матеріалів; підсилення тьюторської підтримки
III. Низька важливість / низька задоволеність	вторинні проблеми	покращувати після квадранта II; «легкі» оптимізації; моніторинг динаміки
IV. Низька важливість / висока задоволеність	потенційна надінвестиція	перерозподіл ресурсів на квадрант II; підтримувати на мінімально достатньому рівні

Ці цифри мають дидактичне значення: навіть якщо «в середньому» курс оцінюють позитивно, у ньому можуть бути кілька важливих атрибутів з низькою задоволеністю, які і формують головні ризики для якості навчального досвіду.

Було розглянуто конкретний список атрибутів, які потрапили в сектор «висока важливість / низька задоволеність» при використанні порогів $X^* = 2.67$, $W^* = 2.85$. Серед них, зокрема:

- своєчасність здачі студентами робіт (як показник організаційно-дидактичної узгодженості дедлайнів та саморегуляції) (2.34; 2.89);
- економія часу (2.25; 2.81);

- самоорганізація студентів (2.29; 2.82);
- цікава й увлекательна подача матеріалу (2.15; 2.75);
- наявність чітких методичних указань, зразків та шаблонів (2.71; 2.65);
- можливість урахування індивідуальних особливостей студентів (2.54; 2.56);
- інтуїтивність/зручність інтерфейсу для викладача (аспект, що впливає на якість організації і зворотного зв'язку) (2.49; 2.76).

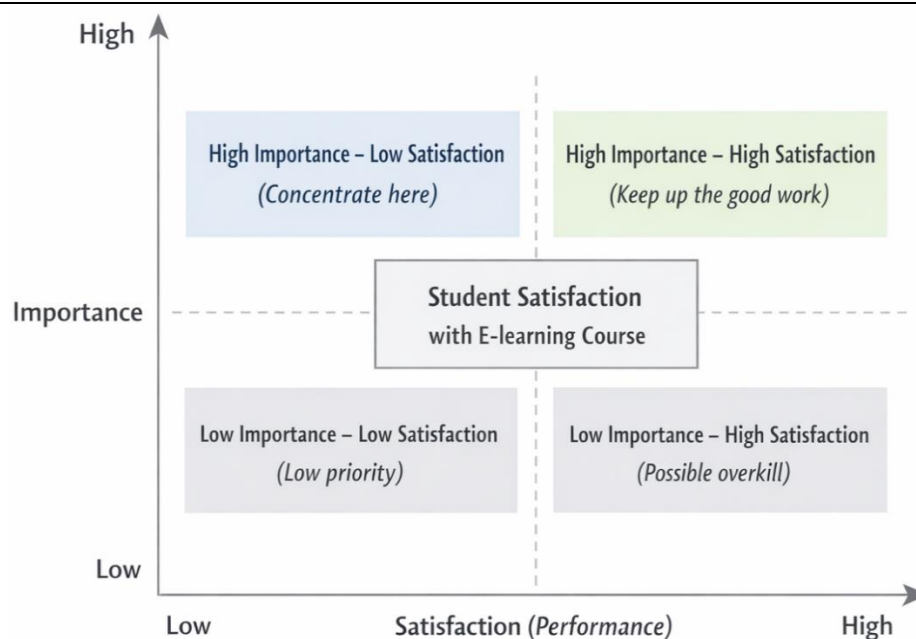

Рис. 2. Матриця IPA для пріоритизації змін

Ці позиції надзвичайно показові: вони демонструють, що «проблема якості ЕК» не завжди локалізується в технічній стабільності чи навіть у глибині змісту. Часто критичними виявляються інструктивний дизайн, підтримка саморегуляції [11] та організаційна логіка курсу (дедлайни, структура, темп), а також «дидактична привабливість» матеріалу. У термінах педагогіки це означає:

- електронний курс має містити явні «педагогічні опори» – приклади, шаблони, алгоритми виконання завдань;

- необхідно підтримувати саморегуляцію (тайм-менеджмент, планування, відстеження прогресу);

- дизайн навчальної взаємодії (фідбек, консультації, формат комунікації) є критичною складовою якості;

- технічні умови для викладача (зручність інструментів) опосередковано впливають на педагогічну якість, бо визначають швидкість і якість оцінювання та комунікації.

Це узгоджується з ширшим науковим дискурсом: у дослідженнях, що аналізують e-learning service quality та цифрову трансформацію, наголошується на багатовимірності задоволеності та її зв'язку з як якістю сервісу, так і з якістю організації навчального процесу [1].

У педагогічному вимірі PDCA – це не «адміністративна процедура», а спосіб організувати розвиток ЕК як дидактичного продукту. Кожна фаза циклу має конкретні дидактичні завдання:

- Plan (Плануй): визначити дидактичні домени й атрибути; задати очікувані стандарти (мінімальні

та цільові); розробити анкету й методику збору даних; визначити критерії успіху (наприклад, скорочення частки атрибутів у квадранті II; зростання інтегрального індексу A_j ; підвищення атрибутів «методичні вказівки», «зворотний зв'язок»).

- Do (Виконуй): реалізувати інтервенції: редизайн інструкцій, додавання прикладів/шаблонів, оптимізація структури курсу, узгодження дедлайнів, впровадження рубрик оцінювання, встановлення SLA на відповіді/перевірку, удосконалення технічної якості матеріалів.

- Check (Перевірй): повторне вимірювання за тими самими атрибутами; аналіз зсуву атрибутів у квадрантах IPA; перевірка зміни інтегральних індексів; інтерпретація даних у зв'язку з навчальними результатами.

- Act (Коригуй/Дій): закріплення ефективних рішень у стандартах (шаблони курсів, вимоги до інструкцій, політики зворотного зв'язку), корекція гіпотез і запуск нового циклу.

Таким чином, PDCA забезпечує «переклад» вимірювань у систему безперервних дидактичних удосконалень (рис. 3). Це узгоджується з сучасним підходом до забезпечення якості у вищій освіті, де важлива саме циклічність і доказовість прийняття рішень [12].

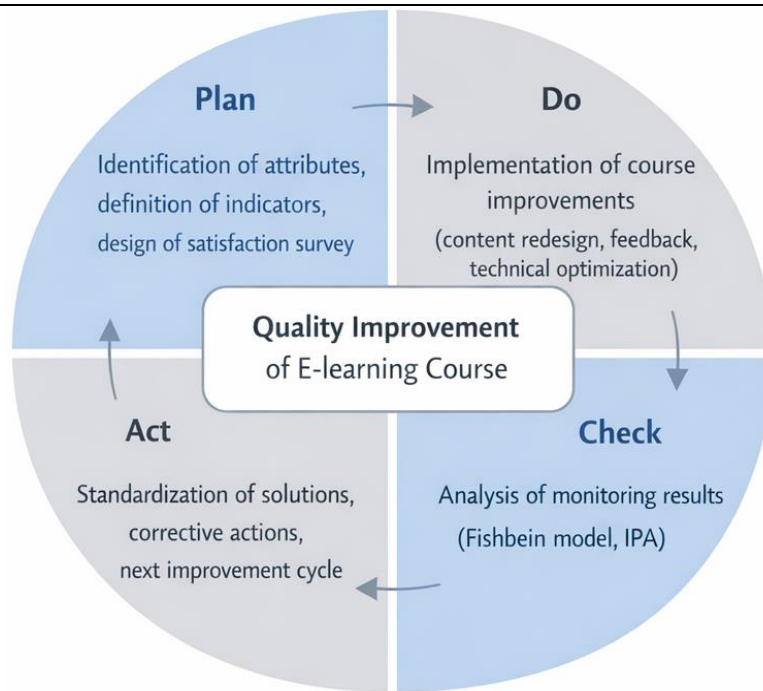

Рис. 3. PDCA-інтеграція моніторингу задоволеності ЕК

З практичної точки зору система моніторингу має бути не разовим опитуванням, а інституційним процесом з визначеними ролями, регламентом, аналітичними процедурами й каналами зворотного зв'язку (рис. 4). Вихідне дослідження підкреслює, що нова система моніторингу «забезпечує зворотний зв'язок, необхідний для прийняття обґрунтованих

управлінських рішень». Це дає підстави розглядати моніторинг як інструмент якості, що повинен бути інтегрований у систему менеджменту якості (у документі згадано наявність у закладі стандарту СМК, який регламентує оцінювання задоволеності та принцип регулярності).

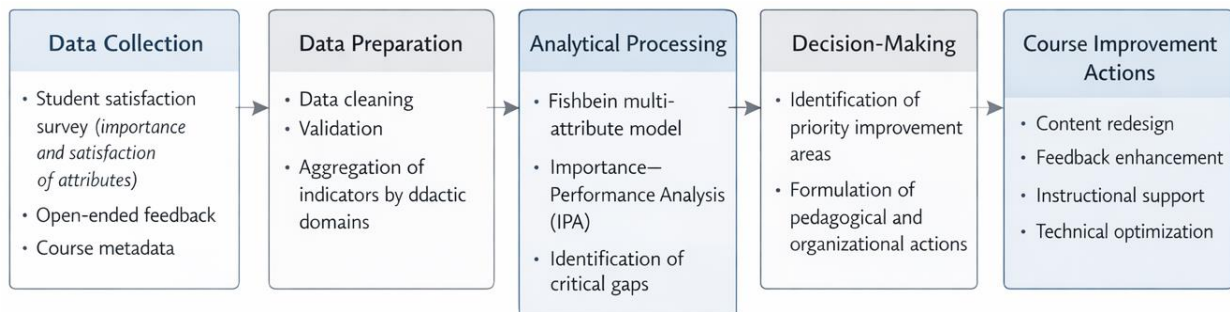

Рис. 4. Процесна схема системи моніторингу (дані → аналітика → рішення → зміни)

Для управління якістю зручно використовувати не лише квадранти ІРА, а й числові індекси дефіциту, які ранжують атрибути. Один з простих способів – визначити «розрив» між важливістю та задоволеністю:

$$\Delta_i = \overline{W}_i - \overline{X}_i. \quad (2)$$

Якщо $\Delta_i > 0$, важливість перевищує задоволеність – атрибут потенційно проблемний; чим більше Δ_i , тим більший дефіцит. Якщо $\Delta_i \leq 0$, задоволеність не нижча за важливість (або важливість низька), і це не створює першочергового ризику. На практиці цей індекс корисний як доповнення до ІРА: квадрант II показує «критичні зони», а Δ_i – їх ранжування.

Оскільки атрибути згруповані в домени, доцільно також формувати доменні індекси якості.

Наприклад, для домену d («якість матеріалів») з множиною атрибутів I_d :

$$X_d = \frac{1}{|I_d|} \sum_{i \in I_d} \overline{X}_i, \quad (3)$$

а доменний індекс важливості:

$$W_d = \frac{1}{|I_d|} \sum_{i \in I_d} \overline{W}_i. \quad (4)$$

Ці доменні індекси дозволяють будувати управлінський «дашборд» для викладача та керівництва: бачити не лише конкретні атрибути, а й загальні тенденції в доменах (наприклад, високий доменний дефіцит у «взаємодії та фідбеку»).

Перевага мультиатрибутивного підходу полягає в тому, що кожен атрибут «перекладається» у конкретні дидактичні дії. Нижче подано типологію інтервенцій для чотирьох доменів, з фокусом на ті атрибути, які виявляються критичними (квадрант II або високий Δ_i).

Домен 1: якість навчальних матеріалів (контент і навчальний дизайн). Критичні сигнали в цьому домені зазвичай стосуються: актуальності й релевантності матеріалу, глибини й повноти, структури й когнітивної доступності, «цікавості/залученості», інтерактивності. В емпіричному списку «критичних атрибутів» прямо згадується «цікава та захоплююча подача матеріалу» як атрибут з високою важливістю та низькою задоволеністю.

Типові дидактичні рішення:

1. Інструктивний дизайн контенту: структурні мапи тем; модульність; «контрольні точки»; короткі підсумки після кожного блоку; списки ключових понять; приклади застосування.

2. Оновлення та релевантність: включення сучасних кейсів, даних, інструментів; оновлення списку джерел.

3. Мультимедійна оптимізація: якісний звук/відео; стислий формат мікролекцій; адаптація під мобільні пристрої; перевірка доступності (наприклад, субтитри, альтернативні формати).

4. Активізація залученості: інтерактивні завдання, мікрівікторини, self-check, мініпроекти, дискусійні запитання.

5. Зв'язок з професійними задачами: підсилення практико-орієнтованості – у вихідному документі є блок про результативність ЕК (напр., «відповідність змісту і завдань реальним професійним задачам»), що може бути додатковим джерелом для пріоритизації.

Ці інтервенції мають бути адресними: не «зробити цікавіше», а, наприклад, «перебудувати структуру модуля 2 за принципом «пояснення → приклад → практика → self-check»», «додати 3 кейси й 2 шаблони виконання завдань», «переписати інструкції до лабораторної за принципом покроковості».

Домен 2: взаємодія з контактним персоналом (фідбек як ядро якості). У категорії взаємодії виділено атрибути «відзивчивість», «продуктивна допомога», «конструктивний зворотний зв'язок», «формат взаємодії», «компетентність викладача». Для цифрових курсів саме цей домен часто визначає навчальну мотивацію та відчуття «навчальної підтримки». Якщо зворотний зв'язок слабкий, здобувач не отримує сигналів для корекції помилок, відчуває невизначеність щодо оцінювання, знижує активність.

Сучасні дослідження e-learning service quality, що аналізують цифрову трансформацію та задоволеність, підкреслюють роль сервісних і підтримувальних компонентів у формуванні задоволеності та утриманні студентів [1]. Це переноситься в дидактику як потреба інституційних стандартів фідбеку.

Типові дидактичні рішення:

1. SLA для взаємодії: визначення нормативів часу відповіді на запитання (наприклад, 24–48 год), часу перевірки завдань.

2. Рубрики оцінювання: чіткі критерії; приклади виконаних робіт; «типові помилки».

3. Стандарти коментарів: мінімально достатній обсяг і структура фідбеку (що добре → що покращити → як покращити).

4. Комунікаційний дизайн: канали, формати, регулярність; FAQ; офіс-години; мініконсультації.

5. Посилення тьюторської підтримки курсів з великою групою або високою часткою практичних робіт.

Домен 3: персональні аспекти навчальної діяльності (саморегуляція і підтримка автономії). В емпіричних даних критичними виявляються «самоорганізація студентів» та «своєчасність здачі робіт», «економія часу». Формально це віднесено до «персональних аспектів», але дидактично – це зона спільної відповідальності: курс може або підтримувати саморегуляцію (через структуру, календар, нагадування, прозорі вимоги), або ускладнювати її (через розмиті інструкції, «плаваючі» дедлайни, відсутність маркерів прогресу).

Типові дидактичні рішення:

1. Покрокові інструкції та шаблони (це також фігурує серед критичних атрибутів: «наявність чітких методичних вказівок, зразків і шаблонів...»).

2. Календар і темп: рівномірний розподіл навантаження; попереджувальні дедлайни; візуалізація плану курсу.

3. Маркери прогресу: чек-листи; самооцінювання; «що здобувач має вміти після модуля».

4. Персоналізація: «можливість урахування індивідуальних особливостей» теж у критичному списку – рішення можуть включати варіативні траєкторії, альтернативні формати завдань, опції рівня складності.

5. Метанавички цифрового навчання: міні-інструкції щодо ефективної роботи в курсі, поради з тайм-менеджменту, короткі «гайди для здобувача».

Домен 4: технічні характеристики як дидактична умова. Технічні характеристики включають «простоту використання», «технічну якість матеріалів», «стабільність платформи», а також у переліку критичних атрибутів є «інтуїтивність, зручність і простота використання інтерфейсу платформи для викладача». Це важливо: часто увагу зосереджують на досвіді студента, але якщо інтерфейс і інструменти викладача незручні, страждає якість організації та швидкість фідбеку.

Типові рішення:

1. Уніфікація структури курсу: шаблони сторінок, єдина навігація, стандарти розміщення матеріалів.

2. Тестування і підтримка: перевірка завантаження матеріалів; контроль доступності з мобільних; оптимізація відео/аудіо.

3. Підтримка викладача: навчання інструментам, короткі інструкції, «гаряча лінія», автоматизація виставлення оцінок.

4. Резервні рішення: альтернативні канали доступу до матеріалів у разі збоїв; дублювання ключових ресурсів.

У наукових дослідженнях цифрової трансформації вказують, що технічний компонент є частиною «сервісної якості» і впливає на задоволеність [8]. Для дидактики це означає: техніка – не фон, а умова реалізації навчального дизайну.

Щоб результати моніторингу були придатні для управління, їх потрібно подати у вигляді короткого набору показників (табл. 4), які «працюють» на різних рівнях: викладач (рівень курсу), кафедра/методичний відділ (рівень програм), IT/адміністрація (рівень платформи).

Таблиця 4. Приклад системи показників (дашборд) для управління якістю ЕК

Рівень показника	Назва	Як обчислюється	Як використовується у PDCA
Атрибутний	$\Delta_i, \overline{W}_v, \overline{X}_i$	середні значення + (2)	Plan: вибір пріоритетів; Do: адресні зміни; Check: контроль зсуву
Доменний	X_d, W_d	формули (3), (4)	Plan: «слабкі домени»; Act: стандарти для доменів
Інтегральний	A_i	формула (1)	КРІ курсу; порівняння курсів; динаміка
Структурний	частка атрибутів у квадранті II	% атрибутів	індикатор ризику; мета – зменшення
Процесний	виконання SLA фідбеку	% перевірок в строк	контроль організації взаємодії

Таким чином, запропонована методика формує цілісний контур якості:

1. структуризація атрибутів (4 домени) забезпечує дидактичну інтерпретованість даних;

2. Fishbein дає інтегральний індекс і враховує важливість атрибутів;

3. IPA переводить дані у карту пріоритетів, а емпіричні пороги демонструють реальну процедуру розподілу атрибутів;

4. PDCA робить процес повторюваним і результативним, що підтверджено апробацією елементів системи моніторингу у вихідному дослідженні і підкріплюється сучасною літературою про застосування PDCA в покращенні якості вищої освіти [7].

Така інтеграція відповідає загальному тренду доказового управління якістю: внутрішні QA-процеси мають бути циклічними, студентоцентричними та заснованими на даних, що узгоджується з європейськими підходами до забезпечення якості [6].

Висновки. Дидактично значущі атрибути електронних курсів виступають системоутворювальними чинниками задоволеності здобувачів вищої освіти, а їх вимірювання є необхідною умовою доказового вдосконалення цифрового навчального середовища. Задоволеність у контексті е-навчання доцільно трактувати як багатовимірний конструкт, що формується взаємодією чотирьох доменів: якістю навчальних матеріалів, ефективністю взаємодії з контактним персоналом, персональними аспектами навчальної діяльності здобувача та технічною спроможністю курсу/платформи забезпечувати навчальний дизайн.

Запропонована логіка оцінювання дозволяє перейти від «середніх оцінок» до дидактично орієнтованої аналітики: мультиатрибутивний підхід забезпечує інтегральний індекс задоволеності з урахуванням важливості атрибутів, а IPA-матриця перетворює результати опитування на карту пріоритетів удосконалення. Інтеграція цих інструментів у PDCA-цикл створює керований механізм безперервного підвищення якості електронних курсів: планування змін (на основі даних), впровадження, перевірка ефекту повторним вимірюванням і стандартизація ефективних рішень.

Практичне значення підходу полягає у можливості системно працювати з найбільш критичними зонами, які найчастіше визначають досвід здобувача: якість і актуальність контенту та інструктивного дизайну, педагогічна підтримка та своєчасний зворотний зв'язок, умови для саморегуляції навчання в цифровому середовищі, технічна стабільність та зручність платформи. Застосування

описаної моделі у внутрішніх системах забезпечення якості дозволяє ЗВО підвищувати прозорість управління електронним навчанням, підсилувати студентоцентричний підхід та досягати стійкого зростання якості цифрових освітніх практик.

Використання III-інструментів. Застосування III-інструментів: пошук джерел інформації, перевірка орфографії та пунктуації, візуалізація тексту авторів (рисунок, таблиці).

Список джерел інформації

1. Forid M.S. et al. (2022). Does e-learning service quality influence e-learning student satisfaction and loyalty? Evidence from Vietnam. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. Retrieved from https://mmi.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/01/A654-2022-14_Forid-et-al-1.pdf?utm_source=chatgpt.com
2. Zakharova Y. (2025). A PDCA-approach to improving educational quality. *European Journal of Interdisciplinary Studies*. DOI: 10.5281/zenodo.16934360. Retrieved from <https://www.eujini.org.pl/index.php/journal/article/view/31>
3. Bismala L., Handayani S., Suryani E. (2021). Student satisfaction in e-learning along the COVID-19 pandemic with importance-performance analysis (IPA). *Journal of Social Studies Education Research*. Retrieved from https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1313254.pdf?utm_source=chatgpt.com
4. Prihanto Y. (2023). Analysis of the influence of e-learning service quality on student perceived value and student satisfaction. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 28, No. 2. P. 81–110. Retrieved from https://ideas.repec.org/a/vrs/mosaro/v28y2023i2p81-110n4.html?utm_source=chatgpt.com
5. YUFE Alliance. (2024). *Quality Culture Framework (QA Framework)*. Retrieved from https://www.yufe.eu/wp-content/uploads/2025/01/YUFE-QA-Framework_V6_Aug-2024.pdf?utm_source=chatgpt.com
6. Державна служба якості освіти України. (2023). Більшість викладачів та студентів позитивно оцінили організацію освітнього процесу у 2022/2023 навч. році: аналітична публікація. Retrieved from https://sqe.gov.ua/bilshist-vikladachiv-ta-studentiv-po/?utm_source=chatgpt.com
7. Кочарян А.Б. (2024). Досвід електронного навчання та задоволеність платформами е-навчання серед студентів. *Перспективи та інновації науки*. № 5 (39). С. 291–304. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743777/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-6.pdf?utm_source=chatgpt.com
8. Вербовський І.А. (2024). *Забезпечення якості освіти в закладах вищої освіти в Україні*. DOI: 10.33296/2707-0255-19(37)-02. Retrieved from https://eprints.zu.edu.ua/41161/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0.pdf?utm_source=chatgpt.com

9. Lai Q., Denholm J. (2024). Importance-Performance Analysis (IPA) in Researching the Satisfaction of Simulation. *International Journal of Gaming and Computer-Mediated Simulations (IJGCMS)*. № 16 (1). P. 1–18. DOI: 10.4018/IJGCMS.356501. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/org/science/article/pii/S1942388824000078?utm_source=chatgpt.com

10. Nor S.Z., Noorihan A.R., Mohd F.Z. (2025). Exploring Students' Satisfaction In Online Learning Using Regression Analysis. *International Journal on e-Learning and Higher Education*. Vol. 20, No 2. P. 59–73. Retrieved from https://ir.uitm.edu.my/id/eprint/118698/1/118698.pdf?utm_source=chatgpt.com

11. Бабкова Н.В., Шевцов В.М., Зінченко Л.В. (2025). *Вдосконалення коучингової моделі розвитку самостійності здобувачів вищої освіти в умовах онлайн-навчання* : монографія. Х. : НТУ «ХП». 171 с.

12. Lam Trong Vu, Long Pham, Miguel Ángel Zúñiga, Thuy Thi Thu Nguyen. (2025). The Mediating Roles of E-Learning Student Satisfaction with Perceived Value in the Relationships between E-Learning Service Quality Attributes and E-Learning Student Loyalty. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*. Vol. 38. P. 123–148. Retrieved from https://jcsdcb.com/index.php/JCSDCB/article/view/1066?utm_source=chatgpt.com

References (transliterated)

1. Forid M.S. et al. (2022). Does e-learning service quality influence e-learning student satisfaction and loyalty? Evidence from Vietnam. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. Retrieved from https://mmi.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/01/A654-2022-14-Forid-et-al-1.pdf?utm_source=chatgpt.com

2. Zakharova Y. (2025). A PDCA-approach to improving educational quality. *European Journal of Interdisciplinary Studies*. DOI: 10.5281/zenodo.16934360. Retrieved from <https://www.eujini.org.pl/index.php/journal/article/view/31>

3. Bismala L., Handayani S., Suryani E. (2021). Student satisfaction in e-learning along the COVID-19 pandemic with importance-performance analysis (IPA). *Journal of Social Studies Education Research*. Retrieved from https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1313254.pdf?utm_source=chatgpt.com

4. Prihanto Y. (2023). Analysis of the influence of e-learning service quality on student perceived value and student satisfaction. *Montenegrin Journal of Economics*. Vol. 28, No. 2. P. 81–110. Retrieved from https://ideas.repec.org/a/vrs/mosaro/v28y2023i2p81-110n4.html?utm_source=chatgpt.com

5. YUFE Alliance. (2024). Quality Culture Framework (QA Framework). Retrieved from https://www.yufe.eu/wp-content/uploads/2025/01/YUFE-QA-Framework_V6_Aug-2024.pdf?utm_source=chatgpt.com

6. Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy. (2023). Bilshist vykladachiv ta studentiv pozytyvno otsynily orhanizatsiiu osvitnoho protsesu u 2022/2023 navch. rotsi : analitychna publikatsiia. Retrieved from https://sqe.gov.ua/bilshist-vkladachiv-ta-studentiv-po/?utm_source=chatgpt.com

7. Kocharian A.B. (2024). Dosvid elektronnoho navchannia ta zadovolenist platformamy e-navchannia sered studentiv. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. № 5 (39). S. 291–304. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743777/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-6.pdf?utm_source=chatgpt.com

8. Verbovskyi I.A. (2024). Zabezpechennia yakosti osvity v zakladakh vyshchoi osvity v Ukraini. DOI: 10.33296/2707-0255-19(37)-02. Retrieved from https://eprints.zu.edu.ua/41161/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0.pdf?utm_source=chatgpt.com

9. Lai Q., Denholm J. (2024). Importance-Performance Analysis (IPA) in Researching the Satisfaction of Simulation. *International Journal of Gaming and Computer-Mediated Simulations (IJGCMS)*. № 16 (1). P. 1–18. DOI: 10.4018/IJGCMS.356501. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/org/science/article/pii/S1942388824000078?utm_source=chatgpt.com

10. Nor S.Z., Noorihan A.R., Mohd F.Z. (2025). Exploring Students' Satisfaction In Online Learning Using Regression Analysis. *International Journal on e-Learning and Higher Education*. Vol. 20, No 2. P. 59–73. Retrieved from https://ir.uitm.edu.my/id/eprint/118698/1/118698.pdf?utm_source=chatgpt.com

11. Babkova N.V., Shevtsov V.M., Zinchenko L.V. (2025). *Vdoskonalennia kouchynhovoї modeli rozvytku samostiinosti zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh onlain-navchannia* : monohrafiia. Kh. : NTU «KhPI». 171 s.

12. Lam Trong Vu, Long Pham, Miguel Ángel Zúñiga, Thuy Thi Thu Nguyen. (2025). The Mediating Roles of E-Learning Student Satisfaction with Perceived Value in the Relationships between E-Learning Service Quality Attributes and E-Learning Student Loyalty. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*. Vol. 38. P. 123–148. Retrieved from https://jcsdcb.com/index.php/JCSDCB/article/view/1066?utm_source=chatgpt.com

Надійшла (received) 24.10.2025

Прийнята (accepted) 12.10.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Бабкова Надія Віктрівна (Babkova Nadiia) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2200-7794> ;

Гулієва Діна Олександрівна (Huliieva Dina) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8310-745X> ;

Кочуєва Зоя Анатоліївна (Kochuieva Zoia) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4300-3370> ;

Угольнікова Наталія Сергіївна (Ugolnikova Nataliia) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2322-0922>

А.А. ЛАРИН, Д.Ю. ЖУРИЛО

РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ШКОЛИ МЕХАНІКИ І ПРИКЛАДНОЇ МАТЕМАТИКИ НТУ «ХПІ» З 1930 ПО 1980 РОКИ

Стаття присвячена зародженню і розвитку наукової школи механіки і прикладної математики НТУ «ХПІ» у період з 1930 по 1980 роки. Ця школа зробила вагомий внесок як у розвиток механіки твердого тіла, що деформується, так і в її практичне застосування для самих передових зразків техніки, таких, як парові та газові турбіни, танкові та тепловозні силові установки та ін. Доведено, що вчені-механіки ХПІ завжди прагнули вирішувати найважливіші, престижні завдання, продиктовані новими напрямками у розвитку техніки. Випускники кафедри створюють унікальні системи управління не тільки для аерокосмічних об'єктів, а й для атомної енергетики, турбобудування та інших наукомістких галузей. І надалі НТУ «ХПІ» буде розвиватися у відповідності до вимог ринку праці та прикладних наук.

Ключові слова: наукова школа механіки і прикладної математики НТУ «ХПІ», фізико-механічний факультет, кафедра «Динаміка та міцність машин», професор І.М. Бабаков, академік А.П. Філіппов.

A.A. LARIN, D.Yu. ZHURYLO

DEVELOPMENT OF THE SCIENTIFIC SCHOOL OF MECHANICS AND APPLIED MATHEMATICS OF NTU "KhPI" FROM 1930 TO 1980

The paper is devoted to the origin and development in the period from 1930 to 1980 of the scientific school of mechanics and applied mathematics of NTU «KhPI». This school made a significant contribution both to the development of deformable solid mechanics and to its practical application to the most advanced examples of technology, such as steam and gas turbines, tank and locomotive power plants, etc. It is proven that KhPI mechanical scientists have always sought to solve the most important, prestigious tasks dictated by new directions in the development of technology. KhPI mechanical scientists have always sought to solve the most important, prestigious tasks dictated by new directions in the development of technology. Graduates of the department create unique control systems not only for aerospace facilities, but also for nuclear power, turbomachinery, and other science-intensive industries. In the future, NTU "KhPI" will develop in accordance with the requirements of the labor market and applied sciences.

Key words: Scientific School of Mechanics and Applied Mathematics of NTU «KhPI», Faculty of Physics and Mechanics, Department of «Dynamics and Strength of Machines», Professor I.M. Babakov, Academician A.P. Filippov.

Постановка проблеми. З відкриттям у 1885 р. Харківського практичного технологічного інституту і до 1910 р. всі викладачі математики були сумісниками з Імператорського Харківського університету. Тільки в 1910 р. в ХТІ з'явився штатний математик – Іван Іванович Белянкін [3, с. 27]. Слід зазначити, що, починаючи з перших років роботи вишу, в ньому постійно змінювалися навчальні програми і викладалися новітні предмети, які мали попит внаслідок розвитку науки і техніки того часу. Механіка і прикладна математика не були винятком із правил.

Саме наукова школа механіки і прикладної математики є однією з найвідоміших наукових шкіл НТУ «ХПІ». Вона завжди славилася не тільки високим теоретичним рівнем роботи, але й її практичною спрямованістю. Серед представників цієї школи академіки АН України А.П. Філіппов, В.Л. Рвачов, А.М. Підгорний, члени-кореспонденти АН України В.М. Майзель, Н.І. Ахієзер, К.В. Аврамов і О.О. Ларін, професори І.М. Бабаков, А.В. Дабаган, С.І. Богомолів, А.В. Бурлаков, І.М. Глазман, Є.Г. Голоскоков, Л.І. Штейнвольф і багато інших відомих учених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія Харківського політехнічного з моменту її започаткування стала невід'ємною частиною науково-технічної, інтелектуальної, культурної історії України. на сучасному етапі історії розвитку НТУ «ХПІ» присвятили свої дослідження Л. Бесов [1], Д. Журило [3], М. Зозуля [1], В. Кабачек [8], В. Камчатний [8], А. Коробченко [4], А. Ларін [7; 11], С. Мешкова [8], В. Ніколаєнко [8], В. Онопрієнко [4], О. Пилипчук [4; 5], С. Руда [4], В. Скляр [1], О. Тверитникова [9], В. Шуманський [5], Л. Яресько [4] та інші дослідники.

Мета статті – дослідити зародження і розвиток наукової школи механіки і прикладної математики НТУ «ХПІ» у період з 1930 по 1980 роки.

Виклад основного матеріалу. Основи наукової школи механіки та прикладної математики було закладено в Харківському технологічному інституті (ХТІ) ще в XIX ст. вченими Харківського університету: Костянтином Андрійовичем Андрєєвим і Матвеем Олександровичем Тихомандрицьким. За їх рекомендаціями з 1887 р. аналітичну механіку став читати молодий приват-доцент університету Олександр Михайлович Ляпунов (1857–1918), подалі

творець теорії стійкості руху, академік Санкт-Петербурзької АН. То, що першим в інституті цей найважливіший курс створив такий чудовий вчений і педагог, виявилось величезний вплив на розвиток викладання механіки в ХПІ.

У 1893 році О.М. Ляпунова в технологічному інституті змінив Володимир Андрійович Стеклов (1863–1926), який продовжував роботу свого вчителя і читав курс аналітичної механіки до свого вибору академіком Санкт-Петербурзької АН і переїхав до Санкт-Петербурга в 1906 році. Стеклов побудував викладання механіки на основі векторної алгебри та аналізу виробництва, що було новаторським явищем у цей час. Також за пропозицією Володимира Андрійовича замість проміжних іспитів (так званих «репетицій») в ХТІ були введені практичні заняття з механіки (вперше в Росії!), на яких вирішувалися завдання, що сприяють розвитку інтересу до вивчається предмету. Професор І.І. Белянкін, на жаль, викладав у ХТІ досить короткий час і його рання смерть у 1913 р. не дозволила реалізувати його безсумнівний талант у повній мірі [3, с. 28].

Після Стеклова на кафедрі механіки в ХТІ став працювати учень Ляпунова і Стеклова Микола Миколайович Салтиков (1872–1961). У 1921 році він емігрував до Сербії, де став професором математики Белградського університету та членом Сербської Академії наук і мистецтв [3]. М.М. Салтиков, незважаючи на те, що працював у ХТІ всього два роки, також зробив свій вклад в удосконалення викладання теоретичної та аналітичної механіки. Їм були розроблені нові курси, які були пов'язані з вивченням інших дисциплін механічного циклу.

Великий внесок у створення наукової школи механіки і прикладної математики зробив І.М. Бабаков (1890–1974), випускник Харківського університету (1916 р.), учень М.М. Салтикова. У 1920-і рр. Іван Михайлович був дійсним членом науково-дослідницької кафедри Прикладної математики Харківського інституту народного освіти (ХІНО, так в ті роки називався університет), якою керував один із найбільш виданих математиків ХХ ст. Сергій Натанович Бернштейн (1880–1968). Хоча академік Бернштейн і не працював у ХТІ, організаторами наукової школи механіки та прикладної математики даного вузу є його учні.

Коли в 1918 р. в ХТІ з'явилися перші штатні викладачі механіки і математики, одним із асистентів з теоретичної механіки став І.М. Бабаков. У 1923 році він був затверджений професором ХТІ, а коли через два роки в інституті була організована кафедра теоретичної механіки, її завідувачем рішенням Народного комісаріату Освіти УРСР був призначений Бабаков. Кафедра теоретичної механіки, яку до 1962 р. очолював професор Бабаков, стала справжньою кузницею наукових кадрів. На ній починали свою наукову діяльність багато відомих в результаті вчених-механіків. Серед них доктора технічних наук, професори Ю.А. Гопп, Л.І. Штейнвольф, Є.Г. Голоскоков, А.В. Дабаган,

С.І. Богомолів, А.В. Бурлаков, В.П. Аврамов, В.М. Карабан, К.В. Аврамов і багато інших.

У 1928 році Радянський Союз взяв курс на індустріалізацію країни, яка відбувалася ціною великої напруги та великих жертв народу. У країні розгоргалось виробництво новітніх видів продукції, якої в царській Росії не було, у тому числі: парових турбін, двигунів внутрішнього згоряння (ДВЗ), літаків, автомобілів, електровозів та багато іншого. З 1940-х років освоювалося виробництво газових турбін, тепловозів, реактивних літаків, балістичних ракет, а згодом і космічної техніки. Ця складна техніка постійно висувала перед вченими-механіками безліч нових завдань, вирішення яких було вже неможливим, як раніше, методами опору матеріалів, а вимагало застосування теорії пружності, пластичності та повзучості, теорії коливань.

У 1930 році за ініціативою академіка А.Ф. Іоффе в ХММІ був заснований фізико-механічний факультет. Він був створений за зразком аналогічного факультету Ленінградського політехнічного інституту для підготовки спеціалістів для відкритого в 1928 році в Харкові Українського фізико-технічного інституту (УФТІ). Ідея створення такого факультету виникла у професора А. ф. Іоффе і його товариша по Роменському реальному училищу професора С.П. Тимошенка ще в 1916 році. Фізмех став першим в Україні факультетом технічного вишу, де студенти отримували фундаментальну підготовку з математики та фізики, побудовану за типом курсів, що викладалися в класичних університетах. Після закінчення фізмеху випускникам, на відміну від інших факультетів, надавалася кваліфікація «інженер-дослідник» [2].

Поряд із двома спеціальностями, які готували фізиків-ядерників, на фізмеху були відкриті спеціальності, призначені для заводських лабораторій та конструкторських бюро – металофізика та динаміка та міцність машин. Кафедра «Динаміка та міцність машин» започаткувала підготовку інженерів-дослідників у галузі механіки. Така спеціальність була створена вперше, раніше, ніж вона з'явилася в Ленінграді (політехнічний інститут) та Москві (енергетичний інститут). Основними дисциплінами, що вивчалися студентами-динаміками стали математика, математична фізика та пов'язані з нею теорія коливань, теорія пружності та теорія пластичності та повзучості.

Одним із ініціаторів та безпосереднім організатором фізико-механічного факультету став І.М. Бабаков. Наукова діяльність Івана Михайловича переважно була присвячена дослідженню коливань у дискретних механічних системах [2]. Крім курсів теоретичної та аналітичної механіки Іван Михайлович читав теорію коливань та теорію стійкості руху. На початку 1930-х років це були абсолютно нові навчальні дисципліни, і професор Бабаков був одним із перших учених, які впроваджували їхнє викладання. Іван Михайлович 1958 року видав підручник «Теорія коливань». Він

перевідавався в 1968 і 2004 рр., а в 1962 р. книга була надрукована в Китаї.

З відкриттям спеціальності «Динаміка та міцність машин», у 1930-ті роки в інституті почала складатися самостійна школа механіки та прикладної математики, представники якої зробили помітний внесок у розвиток механіки, передусім створюючи методи розрахунків складних механічних систем.

Серед вчених – організаторів спеціальності «Динаміка та міцність машин» та лідерів наукової школи можна відзначити випускника ХТІ (1921 р.), члена-кореспондента АН УРСР (з 1939 р.) – В.М. Майзеля (1900–1943). Веніамін Михайлович завідував кафедрою динаміки машин ХММІ у 1935–1937 роках. Водночас в 1934–1939 рр. він також завідував кафедрою теоретичної механіки Харківського державного університету. Майзель є автором основних робіт з проблеми напруженого стану пружних систем під впливом температури, в яких узагальнив принцип взаємності Бетті, названий потім принципом Бетті – Майзеля. На цьому принципі було створено метод експериментального визначення напружено-деформованого стану у нагрітих тілах, який отримав назву «метод Майзеля». Він також розробив метод оптичного визначення напруги в деталях машин. У роки війни В.М. Майзель працював в Інституті будівельної механіки АН УРСР, евакуйованому з Києва до Уфи. Там він займався теоретичними та експериментальними дослідженнями температурного напруженого стану найважливіших вузлів авіаmotorів. Молодий вчений, що подавав великі надії, раптово помер у лютому 1943 року.

У передвоєнні роки одним із найважливіших завдань, що стояли перед промисловістю, було створення вітчизняних авіаційних та танкових дизелів. У Харкові цим займалися в Українському науково-дослідному авіадизельному інституті (УНІАДІ), директором якого був Яків Мусійович Майєр (1893–1988) та на паровозобудівному заводі (з 1957 р. Харківський завод транспортного машинобудування – ХЗТМ ім. В.О. Малишева). Питаннями динамічної міцності та захистом двигуна від вібрацій займався випускник ХТІ (1930 р.), співробітник УНІАДІ та ХММІ, учень професора Майєра Юрій Аркадійович Гопп (1906–1972). Його монографія, присвячена маятниковим антивібраторам, стала першим докладним дослідженням, надрукованим у СРСР. Він також брав активну участь у розробці знаменитого дизеля В-2. Це був не тільки перший у світі спеціальний танковий дизель, але він залишався єдиним до 1950-х років. Цим потужним та надійним двигуном оснащувалися всі радянські середні та важкі танки 40-х та 50-х років.

1939 року дві фізичні спеціальності фізмеху були переведені до Харківського університету, а сам факультет закрито. Проте спеціальності динаміка машин та фізика металів збереглися на автотракторному та металургійному факультетах відповідно. У 1948 році був організований інженерно-фізичний факультет, до якого увійшли

кафедри динаміки та міцності машин та фізики металів. Завідувачем кафедри ДПМ став учень академіків Г.Ф. Проскури та С.Н. Бернштейна А.П. Філіппов (1899–1978). У 1945 р. Анатолій Петрович за видатні досягнення в галузі механіки був обраний членом-кореспондентом АН УРСР та у 1946 р. стає керівником відділу динаміки та міцності Лабораторії проблем швидкохідних машин та механізмів АН УРСР, яка згодом реорганізується до Лабораторії гідравлічних машин. У 1954 році А.П. Філіппов керує лабораторією, змінивши на цій посаді Георгія Федоровича Проскуру (1876–1958). При цьому він залишався до 1960 року завідувачем кафедри ДПМ ХПІ. 1967 року Анатолій Петрович Філіппов був обраний академіком АН УРСР.

Під керівництвом А.П. Філіппова наукова школа механіки та прикладної математики ХПІ міцно стала на ноги і надалі поповнювалася в основному за рахунок випускників спеціальності «Динаміка та міцність машин». Більшість учених, які очолювали інженерно-фізичний факультет та його кафедри, були учнями Анатолія Петровича. Докторами наук стали його учні А.В. Бурлаков, С.І. Богомолів, Є.Г. Голоскоков, В.Б. Гриньов, Ю.С. Воробйов, Б.Я. Кантор та Н.Г. Шульженко. Пізніше також захистили докторські дисертації учні А.П. Філіппова: С.С. Кохманюк, Є.Г. Янютін та В.П. Ольшанський.

Академік А.П. Філіппов заснував та очолив науковий напрямок, пов'язаний з аналізом міцності елементів машинобудівних конструкцій в умовах інтенсивних статичних та динамічних навантажень при обліку високотемпературних полів та впливу середовища. Основні результати відображені в монографіях Анатолія Петровича Філіппова, які представляють фундаментальні праці, присвячені коливанням механічних систем.

А.П. Філіппов був одним з піонерів широкого використання електронних цифрових обчислювальних машин (ЕЦОМ) для вирішення задач динаміки та міцності у машинобудуванні та будівництві. У співавторстві з В.І. Булгаковим, Ю.С. Воробйовим, Б.Я. Кантором і Г.А. Марченком їм було видано одні з перших книг, присвячених застосуванню ЕЦОМ у механіці. У 1958 році кафедра «Динаміка та міцність машин» ХПІ одна з перших у країні стала використовувати ЕЦВМ при вирішенні прикладних завдань у навчальному та науковому процесах.

Наукова робота на інженерно-фізичному факультеті ще більш активізувалася, коли у 1957 році у ХПІ було створено науково-дослідну проблемну лабораторію з дослідження динамічної міцності деталей машин. Вона стала першою у ХПІ, унікальною організаційною формою зв'язку вузівської науки з виробництвом. Під керівництвом Анатолія Петровича проблемна лабораторія стала великим науковим колективом інституту, який об'єднував викладачів та науковців інженерно-фізичного факультету [2].

У 1964 році на базі Лабораторії гідравлічних машин було створено філію Інституту механіки АН

УРСР, перетворену в 1967 році на філію Інституту технічної теплофізики АН УРСР. Основним напрямом діяльності філії стало комплексне дослідження питань механіки, пов'язані з процесами у теплових та гідравлічних машинах високих параметрів; розробка методів розрахунку машин та механізмів із застосуванням обчислювальної техніки [10, с. 195–196]. Ця філія стала основою для створення у 1972 р. Інституту проблем машинобудування (ІПМаш) АН УРСР. Його першим директором став випускник спеціальності ДПМ, учень А. П. Філіппова Анатолій Миколайович Підгорний (1932–1996). ІПМаш став базовою організацією для спеціальності «Динаміка та міцність машин». Після смерті О.М. Підгірного директором став також випускник спеціальності ДПМ Юрій Михайлович Мацевитий, який очолював ІПМаш до кінця 2016 року.

До 1960-х років наукова школа механіки та прикладної математики ХПІ набула всесоюзної популярності та певного авторитету. З 1965 р. почав видаватися Республіканський міжвідомчий науково-технічний збірник «Динаміка та міцність машин» – перший у СРСР збірник з цього напрямку. У 1977 році була організована спеціалізована Вчена рада із захисту кандидатських та докторських дисертацій за спеціальністю «Динаміка, міцність машин, приладів та апаратури».

Завдяки співпраці з Лабораторією гідравлічних машин, а згодом з ІПМаш на багато років проблеми динаміки та міцності гідравлічних, парових та газових турбін стали одними з головних завдань, які вирішували співробітники Інженерно-фізичного факультету ХПІ. Створення потужних турбомашин мінімальної ваги викликало складні взаємопов'язані коливання різних вузлів та конструктивних елементів та висувало на перший план безліч проблем їхньої динамічної міцності. Серед вчених ХПІ, які займалися проблемами турбомашин, можна виділити.

Арег Вагаршакович Дабагян (1928–2005) зробив великий внесок у дослідження динамічних процесів роторів турбогенератора. Докторську дисертацію на тему «Деякі коливальні процеси в роторах турбо- та гідрогенераторних установок при несиметричних та асинхронних режимах роботи генератора», Арег Вагаршакович підготував у 1959 р. та захистив у січні 1961 р.

Перехід у турбобудуванні до вищих робочих температур, тисків та окружних швидкостей, а також поява авіаційних газових турбін та компресорів зажадали всебічного розвитку теоретичних та експериментальних вібраційних явищ у дисках та лопатках турбомашин. Однією з важливих та цікавих проблем динамічної міцності роторів турбомашин стала проблема спільних коливань робочих лопаток та дисків. Саме цій проблемі було присвячено кандидатську дисертацію випускника ХПІ за спеціальністю ДПМ Сергія Івановича Богомолова (1921–1999), захищену у 1955 році. У 1960 році С.І. Богомолів став завідувачем кафедри «Динаміка та міцність машин» та залишався ним до

1992 року. У 1969 році Сергій Іванович захистив докторську дисертацію на тему: «Коливання дисків турбомашин». Пізніше С.І. Богомолів та А.М. Журавльовою були написані дві монографії, присвячені коливанням складних механічних систем, що описують коливання у парових та газових турбінах.

У ІПМаші дослідження в галузі коливань турбомашин очолював учень А.П. Філіппова Юрій Сергійович Воробйов. У 1978 р. він захистив докторську дисертацію на тему «Дослідження коливань робочого лопаткового апарату турбомашин». Результати досліджень та методи розрахунків, розроблені на основі створеної Ю.С. Воробйовим теорії закручених стрижнів, широко використовувалися на турбобудівних підприємствах.

Прагнення полегшити конструкцію призвело до застосування в парових турбінах «гнучких» роторів, робочі обороти яких вищі за перші критичні швидкості та турбіна під час пуску або зупинки проходить резонанс. Тому актуальним завданням для таких систем є вивчення перехідного процесу, що є окремим випадком нестационарних коливань. Ці коливання були детально розглянуті академіком АН УРСР А.П. Філіпповим та його учнем Євгеном Григоровичем Голоскоковим (1928–2008). У докторській дисертації Євгена Григоровича (1968 р.) на тему «Нестационарні коливання механічних систем» завдання про критичні режими узагальнюється у разі валів змінного поперечного перерізу, нелінійних пружних опор, валів двоякої жорсткості. Отримані для різних моделей результати проходження гнучкого валу через критичні обороти знайшли широке застосування під час розрахунків парових та газових турбін. У 1966 і 1977 роках Є.Г. Голоскоков та А.П. Філіппов видали три монографії, присвячені нестационарним коливанням механічних систем, а в 1971 році книга була видана німецькою мовою в НДР.

Потребами турбобудування продиктовано і тему кандидатської дисертації Анатолія Васильовича Бурлакова (1921–1981), присвячену дослідженню напружено деформованого стану елементів паропроводу в умовах повзучості матеріалу. У докторській дисертації Анатолій Васильович продовжив вивчення цієї проблеми, розглянувши повзучість ізотропних та анізотропних оболонок з урахуванням ефекту концентрації напружки у отворів. Професор А.В. Бурлаков є одним із авторів підручника «Основи теорії пластичності та повзучості» (1968) – першого в Україні в цій галузі науки про міцність, а також монографій «Повзучість тонких оболонок» (1977) та «Тривала міцність оболонок» (1981) [7]. Надалі роботу в галузі нелінійної механіки, повзучості та тривалої міцності продовжили учні А.В. Бурлакова Геннадій Іванович Львов та Олег Костянтинівич Морачковський.

А.М. Підгорний створив ефективний метод вирішення на ЕОМ просторового завдання теорії повзучості для товстостінного обертового циліндра

кінцевої довжини, що працює в галузі високих температур, і в 1964 році захистив кандидатську дисертацію. Продовживши розпочаті дослідження напруженого стану тіл обертання кінцевих розмірів за умов повзучості, він у 1971 році успішно захистив докторську дисертацію. 1972 року він очолив ППМаш АН УРСР. 1995 року А.М. Підгорного обрали дійсним членом НАН України. Згодом на основі теоретичних результатів, отриманих А.М. Підгірним, його учнями створено нові методи розрахунку цільнокованих зварних роторів турбін, фланцевих з'єднань, дисків, корпусних деталей та інших конструктивних елементів парових та газових турбін, а також елементів атомних реакторів.

У 1984 році співробітники Інженерно-фізичного факультету ХПІ та ППМаш АН УРСР – С.І. Богомолов, Ю.С. Воробйов, Є.Г. Голоскоков, А.М. Підгорний та А.П. Філіппов (посмертно) за цикл робіт у галузі міцності енергетичних машин та впровадження їх у практику турбобудування були удостоєні звання Лауреатів Державної премії УРСР.

Другим найважливішим напрямом наукової школи, що розглядається, є дослідження динаміки силових передач з ДВЗ. Цей напрямок у проблемній лабораторії очолив професор кафедри теоретичної механіки ХПІ Лев Ізраїльович Штейнвольф (1916–1991). Виконані ним у 1960-ті роки динамічні розрахунки силових установок магістральних тепловозів стали першими в СРСР та фундаментальними дослідженнями таких систем. У ході роботи були проведені динамічні розрахунки механічних передач силових установок тепловозів ТЕ3, ТЕ10 та ТЕ40 виробництва ХЗТМ імені В.О. Малишева та тепловозів 2ТЕ10Л, М62 та ТГ106 Луганського тепловозобудівного заводу. Ця робота мала велике народно-господарське значення, саме магістральні тепловози серій ТЕ3 та ТЕ10 забезпечили переведення радянських залізниць на тепловозну тягу.

Надалі накопичений досвід було застосовано для досліджень динаміки танкових силових установок, оснащених унікальними дизелями сімейства ТД, що розроблялися у Харківському конструкторському бюро з двигунобудування при ХЗТМ. Дослідження коливань танкових дизелів сімейства ТД проводилися в групі професора Штейнвольфа протягом багатьох років. Проведені роботи допомогли покращити динамічні характеристики дизеля 5ТДФ та відіграли велику роль при доведенні нових дизелів 6ТД-1 та 6ТД-2. За цією тематикою було захищено дві докторські дисертації – Володимира Миколайовича Карабана (1939–1995) та Володимира Михайловича Шатохіна, а також 16 кандидатських дисертацій. Virішуючи найважливіші народно-господарські та оборонні завдання, колектив під керівництвом Л.І. Штейнвольфа зробив великий внесок у розвиток теорії коливань дискретних механічних систем. Одним із перших у 1960-і роки Л.І. Штейнвольф впроваджує у практику розрахунки коливань машин на ЕЦОМ. Велику складність під час проведення

розрахунків коливань дискретних механічних систем представляє процес складання систем рівнянь, що описують дані коливання. Тому, з початку 1970-х років, Л.І. Штейнвольф спільно з В.М. Мітіним почали розробляти методи автоматизованої побудови систем рівнянь, результатом стало створення програмного комплексу (ПК) КіДіМ, заснованого на застосуванні спеціально створеної системи комп'ютерної алгебри. Над цим програмним продуктом під керівництвом Л.І. Штейнвольфа працювали В.М. Мітін, Ю.М. Андреев, А.О. Ларін, Є.І. Дружинін та інші вчені.

ПК КіДіМ дозволяє автоматизувати процеси побудови математичних моделей та вирішувати завдання кінематики, статички та динаміки для широкого класу дискретних механічних систем. Його можна вважати найголовнішим науковим досягненням Л.І. Штейнвольфа та його учнів. Комплекс використовується не лише у практично важливих розрахунках машин та механізмів, а й упроваджений у навчальний процес для студентів НТУ «ХПІ». Цей науковий напрямок продовжив Юрій Михайлович Андреев, який у 2009 році захистив докторську дисертацію на тему «Розробка аналітичних комп'ютерних методів аналізу та синтезу динаміки машин». Розрахунками силових передач танків не обмежується внесок вчених ХПІ у розвиток танкобудування. Випускник Інженерно-фізичного факультету (1951 р.) Віталій Прокопович Аврамов (1923–1992), розпочавши дослідження коливань тракторів, заклав основи школи танкобудування ХПІ. Професор Аврамов за сприянням генерального конструктора танків О.О. Морозова, став організатором у ХПІ кафедри колісних та гусеничних машин (1972 р.), яка випускала фахівців у галузі танкобудування. Він досліджував та розробляв ходові частини швидкохідних гусеничних машин. Результати наукових розробок Аврамова та його учнів використано під час проектування танків Т-64, Т-80УД, Т-84 та іншої військової техніки. Після В.П. Аврамова завідувачем кафедри став випускник спеціальності АУД Лауреат Державної премії України, Заслужений діяч науки та техніки України Є.Є. Александров. Під його науковим керівництвом захищено 7 докторських та 12 кандидатських дисертацій.

З підготовкою спеціалістів у галузі динаміки та міцності машин пов'язаний видатний учений-математик – Наум Ілліч Ахієзер (1901–1980), член-кореспондент АН УРСР (1934). У ХММІ він працював у 1941–1943 рр., а у 1947 році організував кафедру теоретичної та математичної фізики та завідував нею до 1955 року. Протягом багатьох років Наум Ілліч був президентом Харківського математичного товариства. Популярність йому принесли роботи з теорії функцій та математичної фізики. Н.І. Ахієзер належать видатні результати в теорії апроксимації, проблемі моментів, теорії інтегральних рівнянь, теорії функцій комплексного змінного. Н.І. Ахієзер підготував та опублікував

понад 150 наукових праць, у тому числі 10 монографій, 9 з яких перекладено та видано в багатьох країнах світу.

До роботи на кафедрі Н.І. Ахієзер залучив Ізраїля Марковича Глазмана (1916–1968), який, пройшовши всю війну, демобілізувався з армії у 1946 році та прийшов на роботу у ХММІ. Займався вченим дослідженнями у сфері спектральної теорії диференціальних операторів, теорії розширень ермітових операторів, задач програмування та оптимального управління. Свої дослідження він систематизував у докторській дисертації (1959 р.) та в монографії «Прямі методи якісного спектрального аналізу сингулярних диференціальних операторів» (1963 р.). У співавторстві з Н.І. Ахієзером І.М. Глазман написав монографію «Теорія лінійних операторів у гільбертовому просторі», яка видана в Німеччині, Великій Британії та США. Вирішення зазначених проблем має велике значення в теорії коливань. З 1955 року І.М. Глазман керував кафедрою теоретичної та математичної фізики. У 1960 році, залишаючись завідувачем кафедри, він очолив лабораторію Фізико-технічного інституту низьких температур АН УРСР та переключився на проблеми обчислювальної математики, математичної економіки, статистики та теорії оптимальних рішень.

У 1969 році кафедрою теоретичної та математичної фізики став завідувати відомий спеціаліст у галузі прикладної математики та механіки Володимир Логвінович Рвачов (1926–2005). У 1960 р. він блискуче захистив докторську дисертацію, присвячену просторовим контактним завданням теорії пружності і в 35 років став доктором фізико-математичних наук і професором. Потім його увагу привернула проблема обліку геометричної інформації, характерна широкого класу завдань оптимізації та математичної фізики, вирішуваних за допомогою ЕОМ.

У 1963 р. В.Л. Рвачовим були закладені основи нової математичної теорії – теорії R-функцій, що виникла на стику математичної логіки, класичних методів прикладної математики та сучасних методів кібернетики. Одним з основних результатів цієї теорії є рішення зворотної задачі аналітичної геометрії, суть якої полягає в тому, що для заданого геометричного об'єкта потрібно написати його рівняння. Вченому вдалося вирішити цю проблему таким чином, що стало можливим будувати рівняння будь-яких складних геометричних об'єктів у вигляді єдиного аналітичного виразу, що є елементарною функцією. Найбільш повно наукові досягнення В.Л. Рвачова викладено у фундаментальній монографії «Теорія R-функцій та деякі її додатки».

В.Л. Рвачов завідував кафедрою всього два роки, потім перейшов до ППМмаш, де очолив відділ прикладної математики та обчислювальних методів. Паралельно він читав лекції студентам спеціальності ДПМ, де викладав свою теорію R-функцій. У 1972 р. Володимир Логвінович обирається членом-кореспондентом, а у 1978 р. – дійсним членом АН УРСР. Вчений є автором понад 400 наукових праць,

у тому числі 17 монографій. Рвачовим створено свою наукову школу, яка налічує 60 кандидатів, 18 докторів наук та два члени-кореспонденти НАН України.

Вчені – механіки ХПІ завжди прагнули вирішувати найважливіші, престижні завдання, диктовані новими напрямками у розвитку техніки. У 1960-ті роки. таким завданням стало створення систем управління бойовими балістичними ракетами та космічними літальними апаратами. Під керівництвом професора А.В. Дабагяна у співдружності з Генеральним Конструктором КБ «Електроприладобудування» (зараз НВО «Хартрон») В.Г. Сергєєвим у 1964 році було створено новий напрямок у галузі досліджень динаміки польоту та управління космічними літальними апаратами та відкрито в ХПІ у ХПІ кафедрі «Автоматичне управління рухом». Більшість випускників кафедри працює на НВО «Хартрон». Вони становлять основний інтелектуальний потенціал підприємства. Багато хто з них брали безпосередню участь у створенні систем управління для більш ніж 800 ракет – носіїв та космічних апаратів. Випускники кафедри створюють унікальні системи управління не тільки для аерокосмічних об'єктів, а й для атомної енергетики, турбобудування та інших наукоємних галузей [11].

Висновки. На щастя, подальший розвиток ХТІ, а, згодом і ХПІ не закінчився створенням наукової школи механіки та прикладної математики. Наприклад, 1996 р., у відповідності до викликів часу, в НТУ «ХПІ» було створено економіко-правовий факультет (ЕПФ). У 2007 р. ЕПФ було реорганізовано у факультет інтегральної підготовки (ФІП), який у 2016 р. було перейменовано на факультет соціально-гуманітарних технологій. а на початку 2022 року факультет соціально-гуманітарних технологій було перейменовано на Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ». Хочеться вірити, що і далі НТУ «ХПІ» буде розвиватися у відповідності до вимог ринку праці та прикладних наук.

Використання ШІ-інструментів. Застосування ШІ-інструментів: для пошуку джерел інформації, перевірки перекладу (китайська мова), орфографії та пунктуації.

Список джерел інформації

1. Бесов Л.М., Зозуля М.В., Скляр В.М. (2005). Науково-дослідна робота в Харківському політехнічному інституті (1950–1980 рр.). *Історія української науки на межі тисячоліть* : зб. наук. праць ; відп. ред. О.Я. Пилипчук. Вип. 18. С. 15–21.
2. Бреславський Д.В., Ларін А.О., Коновалова В.Б. (2007). Зародження і розвиток системи фізмеху в Україні. *Наука і наукознавство*. № 2. С. 76–82.
3. Журило А.Г., Журило Д.Ю. (2021). *Нариси історії Харківського політехнічного інституту* : конспект лекцій. Харків : ФЛП Панов А.Н. 216 с.
4. *З історії української науки і техніки* : хрестоматія-посібник (1999). Співавт.-укладачі : В.І. Онопрієнко, А.А. Коробченко, О.Я. Пилипчук, С.П. Руда, Л.П. Ярьсько. К. : Академія наук вищої школи України. 171 с.

5. *Історія науки і техніки в Україні* : анотований каталог 106 докторських і кандидатських дисертацій. 1979 – 2008 рр. (2008). Укладачі : О.Я. Пилипчук, О.О. Пилипчук, В.П. Шуманський. К. : АСМІ. 264 с.

6. Камчатний В.Г. (2018). *Науково-освітній доробок професора І.П. Осипова (1855–1918 рр.) в галузі хімії* : монографія. Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків : Золоті сторінки. 229 с.

7. Ларін А.О., Меньшиков С.О. (2012). Співпраця Харківського політехнічного інституту з Турбоатомом в області динаміки і міцності машин. *Питання історії науки і техніки*. № 4. С. 57–63.

8. *Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»*. *Історія розвитку. 1885–2010*. (2010). Уклад. : В.І. Ніколаєнко, В.В. Кабачек, С.І. Мешкова та ін. Харків : НТУ «ХПІ». 408 с.

9. Тверитникова О.Є. (2010). *Зародження і розвиток науково-технічної школи професора П.П. Копняєва* : монографія. Харків : НТУ «ХПІ». 212 с.

10. *Харківський політехнічний: події і факти*. (1999). Під ред. д-ра техн. наук, проф. Ю.Т. Костенка. Харків : Прапор. 336 с.

11. Larin A.A., Gutnik M.V., Tkachenko S.S., Horielova S.O. (2021). The Contribution of Kharkov Enterprises to the Rocket and Space Industry Development. *Космічна наука і технологія*. Т. 27. № 4 (131). С. 83–90.

References (transliterated)

1. Biesov L.M., Zozulia M.V., Skliar V.M. (2005). *Naukovo-doslidna robota v Kharkivskomu politekhnichnomu instytuti (1950–1980 rr.)*. *Istoriia ukrainскоi nauky na mezhi tysiacholit* : zb. nauk. prats ; vidp. red. O.Ya. Pylypchuk. Vyp. 18. S. 15–21.

2. Breslavskiy D.V., Larin A.O., Konovalova V.B. (2007). *Zarodzhennia i rozvytok systemy fizmekhu v Ukraini*. *Nauka i naukoznavstvo*. № 2. S. 76–82.

3. Zhurylo A.H., Zhurylo D.Yu. (2021). *Narysy istorii Kharkivskoho politekhnichnoho instytutu* : konspekt lektsii. Kharkiv : FLP Panov A.N. 216 s.

4. *Z istorii ukrainскоi nauky i tekhniky* : khrestomatiia-posibnyk (1999). Spivavt.-ukladachi : V.I. Onopriienko, A.A. Korobchenko, O.Ya. Pylypchuk, S.P. Ruda, L.P. Yaresko. K. : Akademiia nauk vyshchoi shkoly Ukrainy. 171 s.

5. *Istoriia nauky i tekhniky v Ukraini* : anotovanyi katalog 106 doktorskykh i kandydatskykh dysertatsii. 1979 – 2008 rr. (2008). Ukladachi : O.Ya. Pylypchuk, O.O. Pylypchuk, V.P. Shumanskyi. K. : ASMI. 264 s.

6. Kamchatnyi V.H. (2018). *Naukovo-osvitnii dorobok profesora I.P. Osypova (1855–1918 rr.) v haluzi khimii* : monohrafiia. Nats. tekhn. un-t «Kharkiv. politekhn. in-t». Kharkiv : Zoloti storinky. 229 s.

7. Larin A.O., Menshykov C.O. (2012). Spivpratsia Kharkivskoho politekhnichnoho instytutu z Turboatomom v oblasti dynamiky i mitsnosti mashyn. *Pytannia istorii nauky i tekhniky*. № 4. S. 57–63.

8. *Natsionalnyi tekhnichniy universytet «Kharkivskiy politekhnichniy instytut»*. *Istoriia rozvytku. 1885–2010*. (2010). Uklad. : V.I. Nikolaienko, V.V. Kabachek, S.I. Meshkovaia ta in. Kharkiv : NTU «KhPI». 408 s.

9. Tverytnykova O.Ye. (2010). *Zarodzhennia i rozvytok naukovo-tekhnichnoi shkoly profesora P.P. Kopniaieva* : monohrafiia. Kharkiv : NTU «KhPI». 212 s.

10. *Kharkivskiy politekhnichniy: podii i fakty*. (1999). Pid red. d-ra tekhn. nauk, prof. Yu.T. Kostenka. Kharkiv : Prapor. 336 s.

11. Larin A.A., Gutnik M.V., Tkachenko S.S., Horielova S.O. (2021). The Contribution of Kharkov Enterprises to the Rocket and Space Industry Development. *Космічна наука і технологія*. Т. 27. № 4 (131). С. 83–90.

Надійшла (received) 24.10.2025

Прийнята (accepted) 12.11.25

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

Відомості про авторів / About the Authors

Ларін Андрій Олексійович (Larin Andrew) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат технічних наук, професор кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1274-4333> ;

Журило Дмитро Юрійович (Zhurylo Dmytro) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат технічних наук, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0015-9412>

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

УДК 796:612.17 + 378.17

doi: 10.20998/2227-6890.2025.2.24

Г.В. ТКАЧЕНКО, І.В. ДЕГТЯРЬОВА, Ю.М. ГАСАН

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЯЦІЇ СЕРЦЕВОГО РИТМУ ТА РІВЕНЬ ФІЗИЧНОГО СТАНУ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ

У статті доведено, що систематична фізична активність сприяє посиленню парасимпатичних впливів, покращуючи автономний баланс та загальну життєздатність серцево-судинної системи; виявлено особливості регуляції серцевого ритму та визначити рівень фізичного стану студентів з різним рівнем фізичної активності для стимулювання потреби у самостійних заняттях фізичною культурою з метою зміцнення здоров'я. Зроблено порівняльний аналіз стану центральної гемодинаміки та показників варіаційної пульсометрії у студентів з різним рівнем фізичної активності у спокої та після дозованого фізичного навантаження; зроблено порівняльний аналіз рівня фізичного стану (за показниками МСК) у студентів з різним рівнем фізичної активності; обґрунтовано необхідність використання отриманих даних у бесідах зі студентами, що підвищить їх мотивацію, усвідомлення потреби у самостійних заняттях фізичною культурою та зміцненні здоров'я.

Ключові слова: фізична активність, серцево-судинна система, студенти, регуляторні механізми, мотивація.

H.V. TKACHENKO, I.V. DEHTIAROVA, Yu.M. GASAN

FEATURES OF HEART RATE REGULATION AND PHYSICAL FITNESS LEVELS OF STUDENTS WITH DIFFERENT LEVELS OF PHYSICAL ACTIVITY

The paper proves that systematic physical activity contributes to the strengthening of parasympathetic influences, improving the autonomic balance and overall vitality of the cardiovascular system; reveals the features of heart rate regulation and determines the level of physical condition of students with different levels of physical activity to stimulate the need for independent physical education classes in order to improve health. A comparative analysis of the state of central hemodynamics and variational pulsometry indicators in students with different levels of physical activity at rest and after dosed physical activity was performed; a comparative analysis of the level of physical condition (according to MSC indicators) in students with different levels of physical activity was performed; the need to use the obtained data in conversations with students was substantiated, which will increase their motivation, awareness of the need for independent physical education and health promotion.

Key words: physical activity, cardiovascular system, students, regulatory mechanisms, motivation.

Постановка проблеми. Гіподинамічний спосіб життя на тлі високої психоемоційної напруги, особливо в період сесії, є фактором, що знижує адаптаційні можливості організму студентів. Визначення мінімальних норм фізичної активності студентської молоді підтримки так званого «безпечного рівня здоров'я» та впровадження цих знань у сферу фізичної культури молоді є актуальним завданням сучасності. Дослідженнями вчених встановлено сучасні норми щодо рівня фізичної активності студентської молоді. Г. Грибан для досягнення безпечного рівня здоров'я студентів рекомендується обсяг фізичної активності 4-7 годин на тиждень [2]. Деякі фахівці рекомендують збільшити обсяг фізичної активності студентів (17-

23 роки) до 8-10 години на тиждень [3]. Норми зарубіжних вчених – 2,5–5 години на тиждень [9; 10]. Оцінка показників серцево-судинної системи та рівня фізичного стану в цілому в залежності від рівня фізичної активності студентів є актуальною, оскільки допомагає збільшити свідомість студентів щодо занять фізкультурою та спортом [8; 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємозв'язку фізичної активності та вегетативної регуляції серцево-судинної системи молоді перебуває у центрі уваги багатьох сучасних науковців. В українському науковому просторі вагомий внесок у вивчення варіабельності серцевого ритму (BCP) та функціональних резервів студентів зробили Т. Гищак [5], О. Каніщева [4],

А. Магльований [4], Ю. Марушко [5], В. Приступа [4], С. Футорний [7], які акцентують увагу на адаптаційних можливостях організму в умовах освітнього процесу та спортивних навантажень. Серед англословянських дослідників провідними є праці М. Россі [12], А.Дж. Сандеркок [13], Д. Спрінгетт [14], які доводять, що систематична фізична активність сприяє посиленню парасимпатичних впливів, покращуючи автономний баланс та загальну життєздатність серцево-судинної системи.

Мета статті – виявити особливості регуляції серцевого ритму та визначити рівень фізичного стану студентів з різним рівнем фізичної активності для стимулювання потреби у самостійних заняттях фізичною культурою з метою зміцнення здоров'я.

Завдання дослідження:

1. Визначити рівень фізичної активності студентської молоді.

2. Порівняти стан центральної гемодинаміки та показники варіаційної пульсометрії у студентів з різним рівнем фізичної активності у спокої та після дозованого фізичного навантаження.

3. Порівняти рівень фізичного стану (за показниками МСК) у студентів з різним рівнем фізичної активності.

Виклад основного матеріалу. Обстежено 162 студенти (юнаки) Харківського Національного Університету імені В.Н. Каразіна та Національного Технічного Університету «Харківський політехнічний інститут». Середній вік юнаків 18,3 ± 0,1 років. Усі студенти – учні 1-2 курсів віднесені за станом здоров'я до 1-ї та 2-ї медичних груп і на момент обстеження не мали гострих та хронічних захворювань. За допомогою анкетування та педагогічного спостереження оцінили рівень фізичної активності студентів. Їх розділили на 2 групи: юнаки (78 осіб) із недостатньою фізичною активністю – «Гіпокінезія» (2,3±0,2 години на тиждень); юнаки (84 особи) з достатньою фізичною активністю – «Норма» (5,8±0,3 години на тиждень).

Методи дослідження. Варіаційна пульсометрія у спокої та через 1 хвилину після 5-ти хвилинного степ-тесту (за Р.-О. Astrand – І. Ryming). Оцінювалися статистичні показники варіабельності серцевого ритму: мода розподілу кардіоінтервалів (М), амплітуда моди (АМо), індекс напруги (ІН), варіаційний розмах (ВР), середньоквадратичне відхилення (СКВ) та показник активності регуляторних систем (ПАРС). Тонометрія, вимірювання ЧСС у спокої та після степ-тесту, опосередковане визначення максимального споживання кисню (МСК) за допомогою степергометрії за Р.-О. Astrand – І. Ryming та рівня фізичного стану (РФС) за Р.-О. Astrand.

Результати дослідження. Показники центральної гемодинаміки характеризують рівень функціонування організму загалом. Артеріальний тиск та ЧСС юнаків груп порівняння перебувають у межах вікової фізіологічної норми (табл. 1). Разом з тим, артеріальний тиск і пульс у юнаків із достатнім рівнем фізичної активності достовірно нижчий, ніж у

юнаків групи «Гіпокінезія». Згідно з уявленнями Г. Апанасенко, чим нижчий вихідний рівень функціонування, тим функціональний резерв організму вищий [1]. Початковий низький рівень функціонування відбиває більш економічну роботу організму з підтримки гомеостазу.

Таблиця 1. Показники центральної гемодинаміки та варіаційної пульсометрії у студентів з різним рівнем фізичної активності у спокої (М±m).

Показник	Рівень фізичної активності (годин/тиждень)	
	Гіпокінезія (2,3 ± 0,2)	Норма (5,8 ± 0,3)
АТС, мм. рт. ст.	126,67 ± 1,21	118,00 ± 1,37 ***
АТД, мм. рт. ст.	77,35 ± 1,11	71,33 ± 1,34 ***
ЧСС, уд/хв	81,68 ± 1,60	76,82 ± 1,34 *
Варіаційна пульсометрія		
ПАРС, бал	3,65 ± 0,24	3,36 ± 0,21
М, мс	745,57 ± 15,37	761,62 ± 14,04
АМо, %	39,35 ± 1,83	36,47 ± 1,41
ВР, мс	282,77 ± 15,65	290,51 ± 13,90
СКВ, мс	60,52 ± 3,70	66,15 ± 4,62
ІН, ум. од.	142,09 ± 18,88	106,17 ± 9,77

Примітки:

АТС – артеріальний тиск систолічний,

АТД – артеріальний тиск діастолічний,

ЧСС – частота серцевих скорочень у спокої;

* - p<0,05; *** - p<0,001

Показники варіаційної пульсометрії характеризують вегетативне забезпечення діяльності, ступінь напруги регуляторних механізмів, а також, опосередковано, відображають так звану ціну адаптації організму до умов навколишнього середовища.

У юнаків із різним рівнем фізичної активності не спостерігали достовірних відмінностей показників варіаційної пульсометрії у спокої. Так ПАРС, ІН, АМо, СКВ перебувають у межах фізіологічної норми. ПАРС – інтегральний показник роботи регуляторних механізмів – відповідає помірній функціональній напрузі, яка виникає після роботи або як результат високої активності людини. Невеликий рівень стресу характерний для будь-якої здорової людини в процесі діяльності, проте постійне перебування в цьому стані вказує на те, що регуляторні механізми працюють з більш високим навантаженням, ніж це має бути в нормі. ІН у юнаків групи «Гіпокінезія» вищий, ніж у юнаків, із достатнім рівнем фізичної активності, але різниця недостовірна.

Для оцінки рівня фізичного стану організму нами за основу брався показник МСК, додатково оцінювалися відсоток приросту ЧСС та показники варіаційної пульсометрії через 1 хвилину після дозованого фізичного навантаження (ДФН) – п'яти хвилинного степ-тесту (див. табл. 2).

Таблиця 2. Показники МСК та варіаційної пульсометрії у студентів з різним рівнем фізичної активності після ДФН ($M \pm m$)

Показник	Рівень фізичної активності (годин/тиждень)	
	Норма ($5,8 \pm 0,3$)	Норма ($5,8 \pm 0,3$)
ЧСС1, уд/хв	$150,29 \pm 1,88$	$138,96 \pm 1,92$ ***
МСК, мл/хв/кг	$48,13 \pm 0,66$	$52,51 \pm 0,78$ ***
РФС, бал (з 5 балів)	$3,08 \pm 0,10$	$3,75 \pm 0,11$ ***
Варіаційна пульсометрія		
ПАРС1, бал	$5,0 \pm 0,20$	$5,0 \pm 0,16$
М1, мс	$484,29 \pm 7,92$	$541,94 \pm 10,8$ ***
АМо1, %	$60,68 \pm 3,00$	$46,28 \pm 2,44$ ***
ВР1мс	$122,68 \pm 9,96$	$200,98 \pm 15,2$ ***
СКВ1, мс	$29,64 \pm 2,50$	$51,20 \pm 5,25$ ***
ІН1, ум. од.	$954,7 \pm 130,7$	$442,14 \pm 76,6$ ***

Примітки:

ЧСС1 – частота серцевих скорочень на 5-й хвилині ДФН;

показники варіаційної пульсометрії з індексом 1 – через 1 хвилину після ДФН;

* – $p < 0,05$;

*** – $p < 0,001$

Обрані показники можуть використовуватися для характеристики функціонального резерву організму. Функціональний резерв організму можна визначити як здатність виконати задану діяльність у заданий час із мінімальною напругою регуляторних механізмів. Оцінити функціональний резерв можна щодо погіршення реакції організму на відповідну функціональну пробу. При аналізі даних, отриманих після виконання студентами ДФН, чітко було виявлено різницю у функціональному резерві у групах з різною фізичною активністю. З таблиці 2 видно, що ЧСС після ДФН, МСК та, відповідно, РФС юнаків з достатнім рівнем фізичної активності достовірно вищий, ніж у групі «Гіпокінезія».

Показники варіабельності ритму серця після ДФН, що відображають вегетативне забезпечення діяльності, говорять про те, що у юнаків групи «Гіпокінезія» напруга регуляторних механізмів більша (див. табл. 2). Це виявляється у достовірно вищому рівні функціонування ССС (показник М1), у стабільнішому ритмі серця через посилення симпатичних впливів (АМо1) з одночасним зниженням варіабельності серцевого ритму, відбитим у показниках ВР1, СКВ1, ІН1. Індекс напруги після ДФН у юнаків групи «Гіпокінезія» вдвічі вищий. Підвищення стабілізації ритму серця свідчить про передачу управління вищим контурам регуляції, що має місце за нестачі функціонального резерву [6].

Відсотковий розподіл юнаків обох груп за рівнями фізичного стану, представлений на рис. 1, свідчить на користь юнаків із достатнім рівнем

рухової активності.

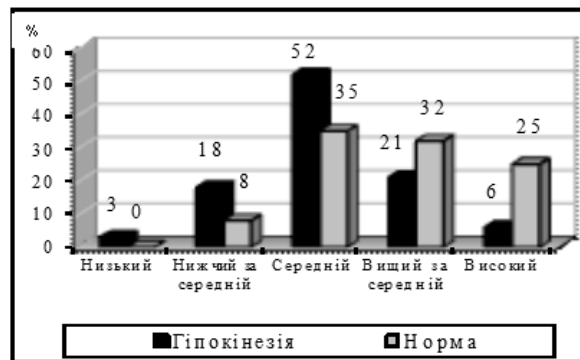

Рис. 1. Відсотковий розподіл юнаків з різним рівнем фізичної активності за рівнем фізичного стану

Відсоток «високого» та «вищого за середній» РФС у юнаків з фізичною активністю на рівні норми дорівнює 57%, а в юнаків з низькою фізичною активністю – 27% відповідно.

Необхідно відзначити, що межа, яка характеризує «безпечний рівень» соматичного здоров'я індивіда (за Г. Апанасенком), характеризується можливостями аеробного енергоутворення на рівні 40-42 мл/хв/кг для чоловіків, що відповідає рівню фізичного здоров'я «нижче за середній». Нижче цього рівня можливий розвиток ендогенних факторів ризику та формування хронічних соматичних захворювань [1]. При розрахунку відсотка юнаків, МСК яких знаходиться нижче межі «безпечного рівня» соматичного здоров'я (МСК менше 40 мл/хв/кг), виявилось, що за межами «безпечного рівня» здоров'я знаходиться 4,2% юнаків групи «Гіпокінезія» та 1,3% юнаків групи «Норма».

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що, незважаючи на те, що у спокої показники вегетативної регуляції серцевого ритму, які характеризують ступінь напруги регуляторних систем, у юнаків обох груп достовірно не відрізняються, після функціональної проби ступінь напруги регуляторних систем у юнаків групи «Гіпокінезія» достовірно вищий. Таке підвищення «ціни адаптації» можна пояснити низьким функціональним резервом, через нестачу якого завдяки централізації управління організм включає компенсаторні механізми. Нижчий функціональний резерв студентів групи «Гіпокінезія» підтверджується і нижчими середніми показниками рівня фізичного стану та МСК. Отриману інформацію необхідно використовувати в бесідах зі студентами, для підвищення мотивації, усвідомлення потреби у самостійних заняттях фізичною культурою та зміцненні здоров'я.

Перспективним у цьому напрямку досліджень з педагогічної точки зору є активізація зворотного зв'язку зі студентами через Інтернет з винесенням інформації про фізичний стан студентів на сайт кафедри фізичного виховання та пропозицією програм розвитку аеробних та силових можливостей організму.

Використання ШІ-інструментів. Під час підготовки статті ШІ-інструменти використовувались для пошуку джерел інформації та перевірки орфографії.

Список джерел інформації

1. Апанасенко Г.Л., Попова Л.А., Магльований А.В. (2012). *Санологія. Основи управління здоров'ям*. LAMBERT Academic Publishing, 404 с.
2. Грибан Г.П. (2009). Життєдіяльність та рухова активність студентів. Житомир : Вид-во Рута. 593 с.
3. Дубинська О.Я., Петренко Н.В. (2016). *Сучасні фітнес-технології у фізичному вихованні учнівської і студентської молоді: проектування, розробка, специфічні особливості* : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка. 566 с.
4. Магльований А.В., Канищева О.П., Приступа В.В. (2022). Функціональний стан серцево-судинної системи та рівень фізичного здоров'я сучасної молоді. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*. № 3. С. 88–94.
5. Марушко Ю.В., Гицак Т.В. (2021). Особливості варіабельності серцевого ритму у підлітків та молоді залежно від рівня фізичної тренуваності. *Український журнал педіатрії, акушерства та гінекології*. № 8 (2). С. 15–22.
6. Невойт Г.В. (2020). Варіаційна пульсометрія як метод відображення системних інформаційних енергетичних процесів та оцінки функціонального стану людського організму при загальному клінічному обстеженні пацієнтів. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*. № 4. С. 135–139.
7. Футорний С.М. (2021). Особливості використання технологій моніторингу фізичного стану студентів у процесі фізичного виховання. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. № 12. С. 45–52.
8. Adapted physical education national standards (2006). *National Consortium for Physical Education and Recreation for Individuals with Disabilities* : ed. L.E. Kelly. 2nd ed. Champaign : Human Kinetics. 192 p.
9. *Physical activity and health*. (2007). Ed. C. Bouchard, S.N. Blair, W.L. Haskell. Champaign : Human Kinetics. 410 p.
10. *Physical activity guidelines for americans. Be active, healthy and happy!* (2008). D.M. Buchner, J. Bishop, D.R. Brown et al. Washington, DC : U. S. Department of health and human services. 76 p.
11. Rink J.E. (2009). *Designing the physical education curriculum: promoting active lifestyles*. Boston : McGraw-Hill Higher Education. 250 p.
12. Rossi M., Arlettaz A., Borrani F. (2021). Heart rate variability and cardiovascular fitness: What we know so far. *Journal of Clinical Medicine*. Vol. 10, no. 14. P. 3122.
13. Sandercock A.J., Bromley P.D., Brodie D.A. (2024). Association between objectively measured physical activity and heart rate variability in healthy adults: A systematic review. *International Journal of Sports Medicine*. Vol. 45, no. 1. P. 12–25.
14. Springett D., Williams B. (2025). Physical activity and resting heart rate variability in young adults: A longitudinal analysis. *European Journal of Applied Physiology*. Vol. 125, no. 2. P. 441–453.

Відомості про авторів / About the Authors

Ткаченко Ганна Василівна (Tkachenko Hanna) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри фізичного виховання; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4775-6388> ;

Дегтярєва Ірина Вікторівна (Dehtiarova Iryna) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри фізичного виховання; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5144-7636> ;

Гасан Юлія Миколаївна (Gasan Iuliia) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри фізичного виховання; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1643-3153>

References (transliterated)

1. Aranasenko H.L., Popova L.A., Mahlovanyi A.V. (2012). *Sanolohiia. Osnovy upravlinnia zdoroviam*. LAMBERT Academic Publishing. 404 s.
2. Hryban H.P. (2009). *Zhyttiedialnist ta rukhova aktyvnist studentiv*. Zhytomyr : Vyd-vo Ruta. 593 s.
3. Dubynska O.Ya., Petrenko N.V. (2016). *Suchasni-fitness tekhnolohii u fizychnomu vykhovanni uchnivskoi i studentskoi molodi: proektuvannia, rozrobka, spetsyficni osoblyvosti* : monohrafiia. Sumy : Vyd-vo SumDPU im. A.S. Makarenka. 566 s.
4. Mahlovanyi A.V., Kanishcheva O.P., Prystupa V.V. (2022). *Funktsionalnyi stan sertsevo-sudynnoi systemy ta riven fizychnoho zdorovia suchasnoi molodi*. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. № 3. S. 88–94.
5. Marushko Yu.V., Hyshchak T.V. (2021). *Osoblyvosti variabelnosti sertsevoho rytmu u pidlitkiv ta molodi zalezno vid rivnia fizychnoi trenovanosti*. *Ukrainskyi zhurnal pediatrii, akusherstva ta hinekolohii*. № 8 (2). S. 15–22.
6. Nevoit H.V. (2020). *Variatsiina pulsometriia yak metod vidobrazhennia systemnykh informatsiinykh enerhetychnykh protsesiv ta otsinky funktsionalnoho stanu liudskoho orhanizmu pry zahalnomu klinichnomu obstezhenni patsientiv*. *Zdobutky klinichnoi i eksperymentalnoi medytyny*. № 4. S. 135–139.
7. Futomyi S.M. (2021). *Osoblyvosti vykorystannia tekhnolohii monitorynhu fizychnoho stanu studentiv u protsesi fizychnoho vykhovannia*. *Fizychna kultura, sport ta zdorovia natsii*. № 12. S. 45–52.
8. *Adapted physical education national standards* (2006). National Consortium for Physical Education and Recreation for Individuals with Disabilities : ed. L.E. Kelly. 2nd ed. Champaign : Human Kinetics. 192 p.
9. *Physical activity and health*. (2007). Ed. C. Bouchard, S.N. Blair, W.L. Haskell. Champaign : Human Kinetics. 410 p.
10. *Physical activity guidelines for americans. Be active, healthy and happy!* (2008). D.M. Buchner, J. Bishop, D.R. Brown et al. Washington, DC : U. S. Department of health and human services. 76 p.
11. Rink J.E. (2009). *Designing the physical education curriculum: promoting active lifestyles*. Boston : McGraw-Hill Higher Education. 250 p.
12. Rossi M., Arlettaz A., Borrani F. (2021). Heart rate variability and cardiovascular fitness: What we know so far. *Journal of Clinical Medicine*. Vol. 10, no. 14. P. 3122.
13. Sandercock A.J., Bromley P.D., Brodie D.A. (2024). Association between objectively measured physical activity and heart rate variability in healthy adults: A systematic review. *International Journal of Sports Medicine*. Vol. 45, no. 1. P. 12–25.
14. Springett D., Williams B. (2025). Physical activity and resting heart rate variability in young adults: A longitudinal analysis. *European Journal of Applied Physiology*. Vol. 125, no. 2. P. 441–453.

Надійшла (received) 17.11.2025

Прийнята (accepted) 12.12.2025

Дата публікації (publication date) 23.01.2026

ЗМІСТ

ЛІТОПИС: ДАТИ, ПОДІЇ, ОСОБИСТОСТІ	4
ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА	5
<i>Гаплевський Д.І., Куліков М.А.</i> Феномен здоров'я у структурі людського буття: екзистенційно-антропологічний аналіз.....	5
<i>Годзь Н.Б.</i> Творчість як захист і спротив знищенню: філософські практики людського опору небуттю.....	13
<i>Гончаренко Є.О.</i> Методологія світ-системного аналізу І. Валлерстайна: історія становлення та драматизм її нездатності у ХХІ ст.....	18
<i>Городиська О.М.</i> Діджиталізація як мегатренд для становлення сучасного теоретико-практичного дискурсу філософії освіти	23
<i>Комкова Л.А.</i> Інформативно-комунікативний маркер іміджевих стратегій в діяльності авіакомпаній	28
<i>Корнієнко С.Г.</i> Дизайн і технічна творчість у конфігураціях технологічного буття людини	37
<i>Кривенко С.В.</i> Місце філософії техніки в загальній системі знання та закономірність історичного виникнення техніки в історії культури	43
<i>Міщенко В.І., Шимченко О.В.</i> Інформаційна економіка як «третя реальність».....	50
<i>Олещенко В.В.</i> Технологічний фронтір: перманентна криза як еволюційна передумова розвитку філософії техніки.....	59
<i>Погрібна Д.В.</i> Феноменологія дитячого запитування: дитинство як подія зустрічі зі світом у філософії освіти	65
<i>Сунь Вей, Дольська О.О.</i> Філософські роздуми про застосування генеративного штучного інтелекту в освіті	69
<i>Ткаченко О.В.</i> Світоглядно-філософські аспекти спортивної діяльності.....	76
<i>Триняк М.В., Руденко С.О.</i> Філософсько-освітній аналіз життєтворчості в медійному дискурсі війни.....	80
<i>Ушно І.М.</i> Дослідження гендерної рівності у аерокосмічній інженерії: автобіографічний підхід	85
<i>Чмихун С.Є.</i> Штучний інтелект як епістемічний агент: можливості, амбівалентність і освітні ефекти	89
СОЦІОЛОГІЯ ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ	98
<i>Гаряєва Г.М., Чеботарьов М.К., Гасєва О.В.</i> Діяльність державних та громадських інституцій у сфері соціального захисту ветеранів	98
<i>Грибко О.В., Козюбенко Ю.Л.</i> Виклики та перспективи розвитку системи соціального забезпечення ізюмської територіальної громади в умовах режиму воєнного стану	103
<i>Книш І.В.</i> Екологічна політика Китаю в контексті взаємодії суспільства і природи.....	111
<i>Колісниченко Н.М.</i> Статус громади у визначенні пріоритетів, мети та реалізації інформаційно-комунікаційної політики післявоєнного відновлення інфраструктури та цифрової трансформації	116
<i>Поступна О.В.</i> Етичний аудит соціальних інновацій: забезпечення академічної доброчесності при оцінці впливу громадянської активності	122
ПСИХОЛОГІЯ, СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА КОНСУЛЬТУВАННЯ В СУСПІЛЬСТВІ ЗМІН ...	130
<i>Грень Л.М., Варавін В.Р.</i> Основні причини поширення бідності та стратегії її подолання	130
КУЛЬТУРОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ, ФІЛОЛОГІЯ В ЦИФРОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ	136
<i>Бабкова Н.В., Гулієва Д.О., Кочуєва З.А., Угольнікова Н.С.</i> Дидактично значущі атрибути електронних курсів у формуванні задоволеності здобувачів вищої освіти.....	136
<i>Ларін А.А., Журило Д.Ю.</i> Розвиток наукової школи механіки і прикладної математики НТУ «ХПІ» з 1930 по 1980 роки	146
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ	153
<i>Ткаченко Г.В., Дегтярьова І.В., Гасан Ю.М.</i> Особливості регуляції серцевого ритму та рівень фізичного стану студентів з різним рівнем фізичної активності.....	153

CONTENT

CHRONICLE: DATES, EVENTS, PERSONALITIES	4
PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY: THEORY AND PRACTICE	5
<i>Gaplevskii D.I., Kulikov M.A.</i> The phenomenon of health in the structure of human existence: an existential-anthropological analysis.....	5
<i>Godz N.B.</i> Creativity as protection and resistance to destruction: philosophical practices of human resistance to non-existence.....	13
<i>Goncharenko Ie.E.</i> I. Wallerstein’s world-system analysis methodology: the history of formation and the dramatism of its inability in the 21st century	18
<i>Horodyska O.M.</i> Digitalization as a megatrend for the formation of a contemporary theoretical and practical discourse of the philosophy of education	23
<i>Komkova L.A.</i> Informational and communicative marker of image strategies in the activities of airlines	28
<i>Korniienko S.H.</i> Design and technical creativity in the configurations of human technological existence	37
<i>Kryvenko S.V.</i> The place of the philosophy of technology in the general system of knowledge and the law of regularity of the historical emergence of technology in the history of culture.....	43
<i>Mishchenko V.I., Shymchenko O.V.</i> The information economy as a “third reality”	50
<i>Oleshchenko V.V.</i> Technological frontier: permanent crisis as an evolutionary precondition for the development of the philosophy of technology	59
<i>Pohribna D.V.</i> Phenomenology of children's inquiry: childhood as an event of encountering the world in the philosophy of education	65
<i>Sun Wei, Dolska O.O.</i> Philosophical reflection on the application of generative artificial intelligence in education	69
<i>Tkachenko O.V.</i> Worldview and philosophical aspects of sports activity	76
<i>Trynyak M.V., Rudenko S.O.</i> Philosophical and educational analysis of life creativity in the media discourse of war	80
<i>Ushno I.M.</i> Research on gender equality in aerospace engineering: an autobiographical approach	85
<i>Chmykhun S.E.</i> Artificial intelligence as an epistemic agent: possibilities, ambivalence, and educational effects	89
SOCIOLOGY AND PUBLIC ADMINISTRATION OF SOCIAL DEVELOPMENT	98
<i>Garyaeva G.M., Chebotaryov M.K., Gaevaya O.V.</i> Activities of state and public institutions in the sphere of social protection of veterans.....	98
<i>Grybko O.V., Koziubenko Yu.L.</i> Challenges and prospects of the development of the social security system of the Izyum territorial community in the conditions of the martial state regime	103
<i>Knyshe I.V.</i> China's environmental policy in the context of the interaction between society and nature	111
<i>Kolisnichenko N.M.</i> The status of the community in determining the priorities, goals, and implementation of information and communication policy for post-war infrastructure recovery and digital transformation	116
<i>Postupna O.V.</i> Ethical audit of social innovation: ensuring academic integrity when assessing the impact of civic activity	122
PSYCHOLOGY, SOCIAL WORK AND COUNSELING IN A CHANGING SOCIETY	130
<i>Hren L.M., Varavin V.R.</i> Main causes of the spread of poverty and strategies to overcome it.....	130
CULTURAL STUDIES, HISTORY, PHILOLOGY IN A DIGITAL SOCIETY	136
<i>Babkova N.V., Huliiieva D.O., Kochuieva Z.A., Ugolnikova N.S.</i> Didactically significant attributes of e-courses in shaping the satisfaction of higher education students	136
<i>Larin A.A., Zhurylo D.Yu.</i> Development of the scientific school of mechanics and applied mathematics of NTU "KhPI" from 1930 to 1980.....	146
PHYSICAL CULTURE IN HIGH SCHOOL: HISTORY AND PRESENT	153
<i>Tkachenko H.V., Dehtiarova I.V., Gasan Iu.M.</i> Features of heart rate regulation and physical fitness levels of students with different levels of physical activity	153

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ХПІ».
СЕРІЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Збірник наукових праць

№ 2' 2025

**Відповідальний редактор: Грень Л.М., д-р наук з держ. упр., проф.,
НТУ «ХПІ», Україна**
**Відповідальний секретар (верстка): Грибко О.В., канд. наук з держ. упр.,
НТУ «ХПІ», Україна**

Відповідальний за випуск: д-р тех. наук, проф. Кіпенський А.В.

АДРЕСА РЕДКОЛЕГІЇ ТА ВИДАВЦЯ: 61002, м. Харків, вул. Кирпичова, 2, НТУ «ХПІ».
Інститут соціально-гуманітарних технологій
e-mail: mega_lgren@ukr.net

**Підп. до друку 26.12.2025 р. Формат 60×84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Таймс. Умов. друк. арк. 20,23.
Наклад 300 прим. Зам. № _____ . Ціна договірна**

**Видавничий центр НТУ «ХПІ». Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта
видавничої справи ДК № 5478 від 21.08.2017 р.
61002, м. Харків, вул. Кіричова, 2**

Віддруковано в ТОВ «Друкарня Мадрид»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11, тел. (057) 756-53-25
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 4399 від 27.08.2012 р.
www.madrid.in.ua e-mail: info@madrid.in.ua